HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Urbán Aladár

A Batthyány-kormány hadügyi politikájának első szakasza

Csima János

A Horthy-hadsereg fejlesztésének akadályai 1924–1927 között

Borus József

Churchill és a brit vezérkar balkáni tervei

2

XVIII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1971

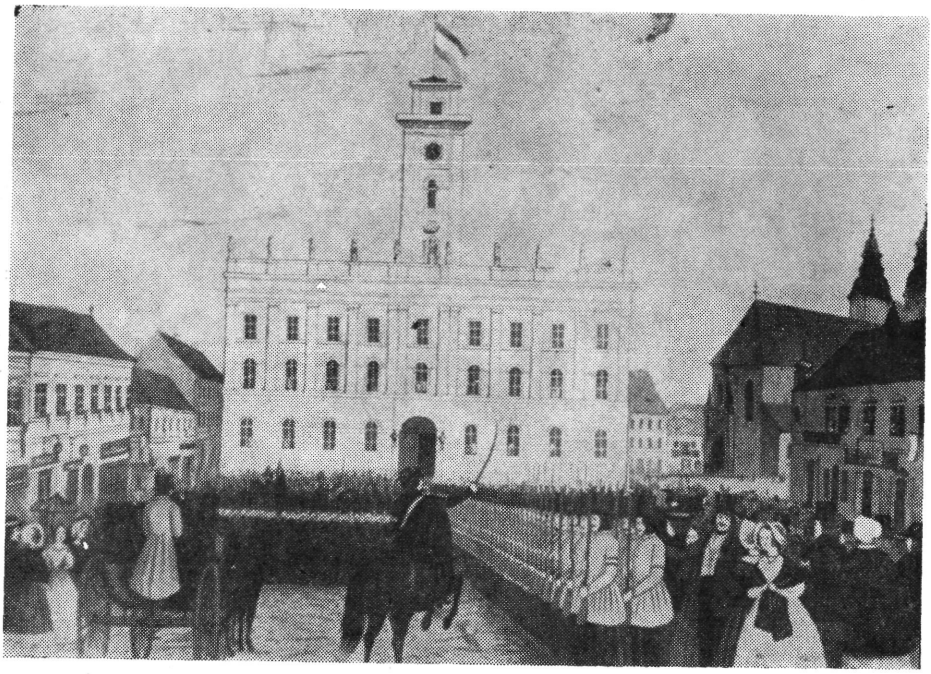

Nemzetőri szemle a pesti városháza előtt — 1848. március 19.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1971

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XVIII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Borus József kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (Budapest) — *dr. Fogarassy László* könyvtárvezető (Bratislava) — *Kőhegyi Mihály*, a Türr István Múzeum tudományos munkatársa (Baja) — *Lengyel István*, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának docense (Budapest) — *Szabó Sándor* és *Sztana Béla*, a Zrínyi Katonai Kiadó felelős szerkesztői — *Urbán Aladár*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának docense (Budapest) — *dr. Ács Tibor, dr. Csima János, Halápi László, dr. Miczek György, Molnár Pál* és *Speidl Zoltán*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai, valamint *Molnár Éva, Nádor Tibor, Viniczai István* és *Windisch Aladárné*, a Hadtudományi Intézet főmunkatársai.

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Tagok:

Benda Kálmán, Csillag Ferenc, Godó Ágnes, Mucs Sándor, Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Liptai Ervin

Főszerkesztő:

Balázs József

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó

Budapest XIII., Dózsa György út 49. Telefon: 409—550

Megjelenik negyedévenként

Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, 1/4 évre 8,— Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőnél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra

Index: 25-231

71.2416/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest — F. v.: Bolgár Imre igazgató

TANULMÁNYOK

A BATTHYÁNY-KORMÁNY HADÜGYI POLITIKÁJÁNAK ELSŐ SZAKASZA
(1848. ÁPRILIS—MÁJUS)

Urbán Aladár

Az 1848. évi első felelős magyar minisztérium kezdeti nehézségei közismertek. Ez egyként fakadt a helyzet újszerűségéből, a megfelelő szervezeti keretek és előzmények, valamint a tapasztalat hiányából, a bukott abszolút kormányzat még ható erőinek és az új bécsi minisztériumnak — sokszor együttes — ellenállásából. Mindezek általánosan ismert tények, amelyek érthetően éreztették hatásukat az egyik legfontosabb területen, a katonai kérdések terén is. A hadügyi problémák vizsgálatánál azonban külön figyelmet érdemel az a tény, hogy ezen a területen sajátos, pontosabban: sajátosan nehéz helyzet fogadta a Batthyány-kormányt. Ez abból adódott, hogy az 1848:III. tc. csak arról intézkedett, hogy a felelős magyar minisztérium a bécsi magyar Kancellária, a magyar Kamara és a budai Helytartótanács hatáskörét veszi át. Arról azonban nem volt szó, hogy az új magyar kormánynak bármiféle illetékessége volna az országban levő császári hadszervezetet illetően. A III. tc. egy szóval sem említette, hogy a felállítandó „honvédelmi osztály"-nak — ahogy a törvény a minisztériumot nevezi — vezényleti joga lenne az országban állomásozó katonaság felett, hogy a magyarországi katonai főparancsnokságok (General Kommandók) és egyéb katonai szervek[1] a magyar hadügyminiszternek engedelmeskedni tartoznak. (A III. tc. 6. §-a, az említett korábbi kormányszékek hatáskörének átvételéről szólva, említi ugyan a „katonai" és általában a „honvédelmi" tárgyakat, de a kérdésre nem tér vissza. A 8. § csak a *magyar* hadseregnek az ország határain *kívül* történő alkalmazásáról intézkedik.) Nincs okunk kételkedni abban, hogy ezt a kérdést a törvényalkotás lázas napjaiban mindkét fél tudatosan kerülte, halasztva a megoldást későbbi, kedvezőbb körülmények idejére.[1/a]

[1] Ezekre l. *Urbán Aladár:* A magyarországi osztrák hadszervezet és a hazánkban állomásozó katonaság 1848 áprilisában. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK.), 1963/2. 145—169. o.

[1/a] A részletekre l. *Károlyi Árpád:* Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Budapest, 1936 56—97. o.

A dolgok természetéből fakadóan az új magyar kormány hivatalba lépése után az egyes minisztériumok, amint megszerveződtek és képesek voltak munkakörük átvételére, többnyire csak azokkal a feladatokkal küszködtek, amelyeket minden újjászervezés törvényszerűen hoz magával. A miniszterek tulajdonképpen birtokon belül voltak, a korábbi apparátus — ha nem is zökkenőmentesen — átállott az új feladatok ellátására. Ahol erre szükség mutatkozott, nem volt akadálya a személycseréknek sem. Még azokon a területeken is — mint a pénzügy, vagy a kereskedelem és a közlekedés —, ahol a korábbi bécsi központosítás szükségszerűen több problémát okozott, a magyar minisztériumok kellően tudták képviselni önálló törekvéseiket a Lajtán túli kísérletekkel szemben. Egyedüli kivétel a honvédelmi tárca volt; nem annyira azért, mert maga a miniszter is hosszabb ideig és önhibáján kívül külföldön tartózkodott, hanem azért, mert az országban az új magyar minisztériummal párhuzamosan fennállott és működött *a régi császári hadszervezet,* amely csak Bécsből fogadott el parancsot. Ez a nyilvánvaló ellentmondás nehéz helyzetet teremtett és kétségtelenné tette: ha így marad, az *idegen katonaság* ittléte vitássá tesz minden más téren elért önállóságot. Világos volt, hogy a magyar kormánynak egyrészt a napi gyakorlatban kell megkísérelnie, hogy módosítson a helyzeten, másrészt el kell érnie a bécsi udvarnál — ha erre lehetősége nyílik —, hogy az hozzájárulását adja a kérdés valamiféle rendezéséhez. Még egy felemás rendezés is jobbnak ígérkezett, mint a kérdésről való hallgatás, mert az utóbbi érintetlenül hagyta volna a hadügy teljes bécsi központosítását.

A kérdés kényes közjogi vonatkozásai miatt érthető, hogy az ezredénél Itáliában levő magyar hadügyminiszter megérkezéséig, a hadügyminisztérium ideiglenes vezetését a miniszterelnök vállalta magára. Ily módon nemcsak a nemzetőrség szervezését érintő intézkedések,[2] hanem a hadügyi önállóság útján tett első lépések, az azzal kapcsolatos rendelkezések is Batthyány Lajos aláírásával kerültek kibocsájtásra.[3] A miniszterelnök tekintélyére és határozottságára szükség is volt ezen a területen, ahol még a május 7-i királyi leirat után is egymást érték a közjogi vonatkozású problémák, s ahol a politikával előtte sohasem foglalkozó Mészáros Lázár komolyabb kérdésekben a későbbiek során sem tett egyetlen lépést sem a miniszterelnök megkérdezése nélkül.

Tanulmányunk az alábbiakban a magyar hadügyi önállóság kiépítésének Mészáros Lázár május végén bekövetkezett hazatéréséig eltelt időszakával, Batthyány Lajosnak és kormányának az országban állomásozó katonai szervek engedelmességre kényszerítésével, valamint az Osztrák Császárság tartományaiban állomásozó magyar ezredek hazahozatalára fordított erőfeszítéseivel kíván foglalkozni — beleértve a nagyjelentőségű május 7-i királyi kézirat kieszközlését is.

[2] A Pesti Hírlap (továbbiakban PH.), 1848. április 20. (35) 351. o. ad erről hírt, a miniszertanács határozatára hivatkozva. Ugyanitt találjuk az értesítést, hogy a hadügyminisztert is Batthyány helyettesíti, annak hazatéréséig.

[3] Emellett Batthyány, a kifejezetten katonai kérdések vitelére, még április 24-én kinevezte Ottinger Ferenc vezérőrnagy pesti dandárparancsnokot ideiglenes hadügyminiszterré. L. *Ember Győző:* Az 1848/49-i minisztérium levéltára. Budapest, 1950. 202. o.

A kormány rendelkezésére álló erő

Az első felelős magyar minisztérium hadügyi kérdésekkel már az első, április 12-én Pozsonyban tartott minisztertanácson foglalkozott.[4] Az itt említett felvidéki mozgalmak mellett rövidesen a vasi és zalai parasztmegmozdulások miatt is karhatalomra volt szükség, és intézkednie kellett a kormánynak az egyes katonai egységeknek tudta nélkül elrendelt mozdulatai miatt is.[4/a] Ami a népmozgalmakat illeti — legalábbis kezdetben —, nem lett volna probléma, mivel a katonai szervek, miként korábban a Helytartótanács vagy a megyei és városi hatóságok megkeresésére, megfelelő erőt bocsájtottak volna rendelkezésre a „megháborított közcsend" helyreállításához. Bár ez is fontos kérdés volt, amelyet a kormány számára nem pusztán a birtokosi osztályszolidaritás, hanem Béccsel szembeni állása érdekében a belső rend helyreállításának és fenntartásának politikai megfontolása diktált, ennél a megoldásnál nem lehetett megállni. Bármilyen bonyolult is volt a helyzet, a minisztériumnak el kellett érnie — mint minimumot —, hogy ne idegen akarattól függjön a sorkatonai alakulatoknak az országban ide vagy oda történő vonulása. Mivel a mozgásban levő katonai egységeknek előfogatokkal, élelemmel és helyenként szállással való ellátása a polgári hatóságok dolga volt, ez nem is látszott lehetetlennek.

A hadügyminisztert helyettesítő miniszterelnöknek mindenesetre egy, a sorkatonaság felé tett gesztussal kellett tevékenységét kezdenie. Április 17-én Batthyány feloldotta azt a kétes hatékonyságú tilalmat, amelyet a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány április 11-én rendelt el.[5] A miniszterelnök április 17-én közölte a budai főhadparancsnoksággal, hogy „a toborzott néhány egyénekből álló szállítmányok kivezethetését nem ellenzi".[6] Ezzel Batthyány beleegyezett a külföldön állomásozó magyar sorezredeknek itthon toborzott egyénekkel való kiegészítésébe. A lépés alig több mint gesztus, mert a kiszállított sorkatonák száma nem volt számottevő, kiképezve még nem voltak, és a katonasághoz való beállásuk március 15. előtt történt. Ebben a kis kérdésben tengelyt akasztani, miközben a nagy kérdések rendezetlenek, fölösleges és hibás lépés lett volna. Batthyány az általa Lederer Ignác lovassági tábornokhoz, a budai főparancsnokság vezénylő tábornokához április 17-én küldött levelében nem is hagyott kétséget afelől, hogy gesztust kíván gyakorolni. Kijelentette: egyidejűleg elvárja Lederertől, hogy az úgy is kis létszámú katonaságra való tekintettel, „az ország belnyugalma fenntartására mellőzhetetlen sorkatonaságot semmi szin alatt az országból kiindítani nem fogja."[7] Április

[4] Az április 12-i minisztertanács jegyzőkönyvét l. Kossuth Lajos Összes Munkái XII. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. S.a.r. *Sinkovics István.* (továbbiakban KLÖM XII.) Budapest, 1957. 22—23. o.

[4/a] L. HK. 1963/2. 155. o.

[5] Országos Levéltár. Az 1848/49. évi minisztérium levéltára. Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány iratai, 1848: 333.

[6] Országos Levéltár. Az 1848/49. évi minisztérium levéltára. Miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratai. (továbbiakban HNI) 1848: 8.

[7] L. Uo.

19-én Batthyány, a budai katonai főparancsnok megkeresésére, körlevéllel fordult a hatóságokhoz, hogy az újoncokból, szabadságosokból, vagy ezredük után vonuló lábadozókból álló katonai csapatokat — akár az országban állomásozó ezredükhöz jönnek azok, akár az örökös tartományokban szállásoló ezredükhöz igyekeznek — ne tartóztassák fel.[8]

A fenti intézkedés természetesen nem azt jelentette, hogy a kormány a főparancsnokságoknak, és ezen keresztül a bécsi legfelső katonai vezetésnek szabad kezet adott volna. Éppen ellenkezőleg: a jelek azt mutatják, hogy Batthyány a legnagyobb határozottsággal igényelte magának a katonai ügyekbe való beavatkozást. Így, amikor még egy 1847 őszén hozott döntés alapján a 41. Sivkovich lengyel gyalogezred egy zászlóalját április végén Kolozsvárról Temesvárra helyezték, és ugyanakkor Temesvárról a magyarországi kiegészítésű 53. Lipót gyalogezred egy zászlóalját (a már kint levő másik után) Fiumába indították, az utóbbi ellen Batthyány tiltakozott, s a zászlóaljat csak a szerémségi Péterváradra engedte áthelyeztetni.[9]

Az első, a magyar minisztérium érdekeit célzó katonai mozdulatra április 20-án került sor, amikor Székesfehérvárról útnak indították Zalába a 48. Ernő gyalogezred egy zászlóalját, a tíz nappal korábban kinevezett Csányi László és Széll József kormánybiztosok rendelkezése alá.[10] Hasonló lépésre május 3-án, a Bécsbe utazott Batthyányt helyettesítő Deák Ferenc rendeletére került sor, amikor a minisztertanács döntésére egy zászlóalj katonaságot küldtek a bányavárosokba.[11] Ugyancsak Deák intézkedésére erősítették meg a zsidók elleni zavargások miatt a pozsonyi helyőrséget, s ekkor vezényeltek katonaságot Vágújhelyre és Lipótvárra is.[12] Ezekben a napokban erősítették meg a tiszántúli parasztmozgalmak egyik központjának, Békés megyének a katonaságát is egy osztály, Biharból odahelyezett dzsidással.[13]

Deák Ferenc helyettes miniszterelnöksége és ideiglenes hadügyminisztersége idején adódott egy komplikált eset is. A bécsi hadügyminisztérium ugyanis — korábbi terveinek megfelelően — a már csökkentett létszámú, Pesten állomásozó 5. tábori tüzérezredből újabb két századnyi katonaságot kívánt Fiumába, a szárd és nápolyi hajók által fenyegetett „magyar és dalmát tengerpart védelmére" rendelni.[14] Május 6-án Deák ebbe beleegyezett.[15] Amikor azonban híre jött, hogy — Zala megye érintésével — „magánosok" Grazból Zágrábba *tüzérségi szereket* szállítanak,[16] az említett két század útnak indítását felfüggesztette. A május 8-i minisztertanács Deák előterjesztésére azután a tüzérek elküldése mellett döntött, de úgy, hogy az alakulat útját ne Zágrábon keresztül vegye — ahol feltartóztathatnák őket —, hanem kerülje el

[8] Országos Levéltár. A budai Helytartótanács levéltára. Biztossági osztály iratai, 1848—51—68.
[9] HNI 1848: 59.
[10] OL. Helytartótanács, biztossági osztály iratai 1848—51—64, 65.
[11] Országos Levéltár. Az 1848/49. évi minisztérium levéltára. Belügyminiszteri iratok. (továbbiakban BM) 1848: 658, 703—704.
[12] HNI 1848: 54.; BM 1848: 1142.
[13] BM 1848: 1421.
[14] OL Miniszterelnök *elnöki* iratai (továbbiakban Meln.) 1848:112.
[15] HNI 1848:112.
[16] Meln. 1848:98.

azt.[17] A másnapi rendelet értelmében azután a 11 tisztből és 475 tüzérből álló csapat Pesttől Bécsig gőzhajón, onnét Cilli-ig vasúton kellett, hogy utazzon, így kerülve el a horvát területeket.[18] Közben azonban újabb bonyodalom támadt: a gőzhajózási társaság jelentette, hogy a katonai hatóságok a tervezettnél több embert akarnak szállítani.[19] Így a tüzérek útnak indítása tovább késett, és arra csak Batthyány visszatérése után került sor.

*

A magyar kormány néhány hét után világosan látta: számára igen áldatlan következmények fakadnak abból, hogy az országban állomásozó sorkatonaság mintegy kétharmada nem magyar anyanyelvű, és — az olaszok kivételével — tisztjeik befolyása alatt, ellenséges a bekövetkezett változásokkal szemben. Az új minisztérium azonban még ennek nyilvánvalóvá válása előtt, szinte az első pillanatban megtette a szükséges lépéseket a külföldön levő magyar ezredek hazahozatala, illetve az itt állomásozó más, birodalmi alakulatokkal való cseréje érdekében. Tette ezt nemcsak a közvélemény nyomása miatt, amely már a 12 pontban és azóta is követelte ezt a cserét,[20] de saját biztonsága érdekében is szükségesnek tartotta azt.[21]

A külföldön állomásozó magyar (pontosabban: magyarországi és erdélyi hadkiegészítésű ezredekhez tartozó) katonaság létszáma egyáltalán nem volt lebecsülendő. Ismeretes, hogy a Magyarország és Erdély területéről kiállított 15 gyalogezred 45 zászlóaljából csak 24 zászlóalj, a 12 huszárezredből pedig csak 4 ezred tartózkodott itthon.[22] Ezzel szemben 1848. április elején 4 magyar gyalogezred Lombardia és Velence tartományokban, további 1 ezred Triesztben állomásozott, ezredenkét 2—2, vagyis összesen 10 zászlóaljjal, amelyhez hozzászámolhatjuk még a Fiumében levő 1 zászlóaljat is. Ausztriában 2 magyarországi gyalogezred volt, szintén 2—2 zászlóaljjal, Galíciában pedig 3 ezredünk, ezredenként ugyancsak 2—2 zászlóaljjal. A 3 külföldön levő magyar gránátos zászlóaljból 2 Bécsben, 1 pedig Milánóban állomásozott. A 21 magyar gyalogos- és 3 gránátos zászlóalj mellett 8 teljes huszárezred volt külföldön: 2 Észak-Itáliában, 1 Ausztriában, 2 Cseh-Morvaországban és 3 Galíciában.[23] Vagyis 1848 tavaszán összesen kb. 22—25 000 magyarországi gyalogos katona és 10—12 000 huszár — vagyis az egész gyalogságnak mintegy fele és a huszároknak kétharmada — teljesített szolgálatot idegenben, az Osztrák Császárság

17 L. KLÖM. XII. 109—110. o., továbbá Meln. 1848:102.
18 HNI 1848:196.
19 HNI 1848:130, 146.
20 L. pl. Borsod megye véleményét: PH. 1848. április 5. (20) 297. o.; Fejér megye feliratát: Meln. 1848:7..
21 L. pl. Batthyánynak március 23-án a nádorhoz intézett levelét. Közli *Szögyény-Marich László* . . . emlékiratai. I. Budapest, 1903. 226. o.
22 L. HK. 1963/2. 152—153. o.
23 Az adatok az 1848. évi magyar hadügyminisztériumhoz befutott jelentések alapján kerültek összeállításra. *Gelich Richárd:* Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben. Budapest (1882), I. 27. o. gyakran idézett jegyzete pontatlan, illetve felsorolja azokat a zászlóaljakat is, amelyek csak a Radetzky seregének küldött erősítés után kerültek Itáliába. *Fályi Béla:* A cs. és kir. haderő a szabadságharc előtt c. cikkéhez mellékelt vázlat is pontatlan, mert egész ezredek (Ausztriában egy huszárezred, Galíciában egy gyalogezred) hiányoznak róla. L. Honvéd, 1948/2—3. 28—29. o.

más részeiben. Ebből a létszámból a gyalogságnak mintegy fele, a lovasságnak egynegyede az osztrák kézen levő Lombardia és Velence tartományok helyőrségéhez tartozott.[24]

Ez utóbbi adat jelzi a Batthyány-kormány korlátozott lehetőségeit is: az itáliai háború kitörése megnehezítette a helyzetet, mert az magától értetődő volt, hogy az osztrák kormány a „közös kötelezettségek"-re hivatkozva nemcsak az Itáliában, de az Ausztriában állomásozó alakulatok hazatéréséről sem akar majd hallani. Sőt, már április elején — tehát még a kormány hivatalos megalakulása előtt — el kellett hárítania azt az osztrák kísérletet, amely már akkor — a szárd király támadására hivatkozva — újoncok megajánlását kérte.[25] Ugyanakkor a közvélemény a lombardiai felkelés miatt egyre határozottabban követelte az Itáliában levő magyar katonaság hazahozatalát.[26] A magyar minisztérium — ha a lojalitásnak legalább a látszatát meg akarta menteni — ebben a helyzetben nem tehetett mást: nem sürgette az Itáliában állomásozó magyar alakulatok hazatérését.[27]

A katonaság hazahozatala azonban az első pillanattól a kormány tevékenységének középpontjában állott. Az *április 12-én*, a még Pozsonyban tartott első hivatalos minisztertanácson a felvidéki mozgalmak miatt határozat született, amely a Bécsben tartózkodó Eszterházy Pál külügyminisztert utasította, hogy „egy pár magyar ajkú ezrednek Galíciából beszállítását minél előbb eszközölje."[28] Az ősz külügyminiszter — Ausztria korábbi londoni nagykövete — gyors közbenjárása kezdetben semmi eredményt nem hozott, még meg sem hallgatták az udvarnál. Erről számol be április 15-én és 17-én kelt két, Batthyányhoz intézett jelentése.[29] Az utóbbiban azt is közli, hogy értesülése szerint két Galíciában levő ezrednek *más szerepet* szántak — ami arra engedett következtetni, hogy ezeket is nyilván Észak-Itáliába akarják küldeni.

Eszterházy eljárásának eredménytelensége miatt az *április 20-i minisztertanács* ismét napirendre tűzte a katonaság hazahozatalának fontos kérdését, annál is inkább, mert — mint a jegyzőkönyv mondja — addigra már 26 megye kért sürgős katonai segítséget a kormánytól.[30] Az értekezlet ezért már nemcsak a Galíciában, de a *Morvaországban* állomásozó katonaság hazaküldését is sürgette. Az ügy jelentőségének hangsúlyozására most már nem a minisztertanács nevében fordultak a külügyminisztériumhoz, hanem az értekezleten elnöklő nádort kér-

[24] Az arányok becsült létszámadatokon alapulnak, mert pontos és részletes adatok csak hézagosan állnak rendelkezésünkre.

[25] L. erre pl. Széchenyi naplójegyzetét április 4-ről; Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Szerk. és bev. *Károlyi Árpád*. Budapest, 1921. I. 290. o.; Blackwell angol megbízott április 5-én Pozsonyból küldött jelentését l. *Haraszti Éva:* Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen. Budapest, 1951. 293. o.; a hírek pesti visszhangjára a miniszteri bizottmány április 10-én kelt jelentését l. KLÖM XII. 20—22. o.

[26] L. pl. Munkások Újsága, 1848. április 16. (3) 44. o.; továbbá: Lapok Petőfi Sándor naplójából. *Petőfi Sándor* összes prózai művei és levelezése. S. a. r. *Pándi Pál*. Budapest, 1960. 415—416. o.

[27] L. erre Blackwell április 25-én Pesten kelt jelentését *Haraszti Éva:* I. m. 300. o.

[28] A minisztertanács döntésére l. KLÖM XII. 23. o. — A külügyminiszternek küldött levelet l. Országos Levéltár. Az 1848/49. évi minisztérium levéltára. Külügyminisztérium iratai (továbbiakban KÜM) 1848:2.; Közli KLÖM XII. 30—31. o.

[29] Meln. 1848:26, 31.

[30] KLÖM XII. 46. o.

ték fel közbenjárásra. István nádor még aznap levélben fordult Eszterházyhoz, sürgős eljárásra kérte, és hangsúlyozta: „miszerint a ministerium kénytelennek látja magát kijelenteni, hogy a közbátorság fenntartásáért csak úgy vállalhatja a felelősséget, ha az említett fegyveres erő haladéktalan az országba rendeltetik . . ."[31]

Az udvar most már nem hagyhatta meghallgatás nélkül a királyi család egy tagja, a főherceg nádor útján megismételt kérelmet. S bár a külügyminiszter még most sem nyert kihallgatást az ügyeket intéző Ferenc Károly főhercegnél, pár órával a kérelem benyújtása után mégis született némi eredmény. Még aznap, április 22-én jelentette Eszterházy a nádornak: a király hozzájárult négy galíciai lovasszázad (két huszárosztály) hazatéréséhez.[32] Másnap pedig Zanini osztrák hadügyminiszter közölte Batthyányval: a porosz királyról elnevezett (10. Vilmos) huszárezred két osztálya fog Galíciából az országba vonulni.[33]

Mindez természetesen nem elégíthette ki a kormányt. Nyilvánvaló volt, hogy a bécsi engedmény csak a látszat, *a nádor tekintélyének megóvása* céljából született. Így érthető, hogy a ki nem elégítő engedmény hírére az *április 24-én* tartott minisztertanács újból foglalkozott az országban levő elégtelen katonai erő kérdésével. A jegyzőkönyv leszögezi, hogy a magyar minisztérium — ismerve a monarchia kényes katonai helyzetét — körültekintő tapintattal járt el, amíg bízott abban, hogy a törvényes rendet a rendelkezésére álló erőkkel is fenn tudja tartani. „Miután azonban az ország különféle vidékeiről naponkint aggasztóbb körülmények jelentetnek be — folytatódik a jegyzőkönyv, és felsorolja a legkirívóbb eseteket —, . . . a ministerium többé nem hallgathat, nem engedheti, hogy az ország az anarchia és a fejetlenség martalékává váljék."[34] A minisztertanács ezért az országban állomásozó kis létszámú katonaságra való tekintettel[35] *harmadszor* is felszólítja Eszterházy Pál külügyminisztert, hogy ezen „igazságos követelését a bécsi hadügyi ministeriumnál teljes erélyességgel ismételje", s emlékeztessen arra, hogy az 1848:III. tc. 8. §-a értelmében a magyar hadsereg külföldi alkalmazása ugyan a király jogköre, de csak „a király személye körül levő felelős minister ellenjegyzése mellett".[36] Ha pedig ez az ismételt követelés ismételt elutasításra találna, s „a közbátorság fentartására szükséges katonaság hazahozatala továbbá is gátoltatnék — szögezi le mind a jegyzőkönyv, mind az Eszterházynak küldött utasítás —, a ministerium olly lépések megtételét látja elkerülhetetlennek, minőkre felelősségének érzete kényteleníti".[37]

A kormány eddig nem tájékoztatta tevékenységéről a türelmetlen, a minisztereket már tétlenséggel vádoló közvéleményt.[38] Most elérkezettnek látták az időt, hogy a legfontosabbnak ítélt kérdésekről sajtóközlemény jelenjék meg. Így látott napvilágot a *Pesti Hírlap* április

31 KÜM 1848:10.
32 Meln. 1848:84.; KÜM 1848:11.
33 HNI 1848:267.
34 KLÖM XII. 64—65. o.
35 A létszámra l. még a későbbieket, a 75—78. jegyzetnél.
36 KÜM 1848:46.; Meln. 1848:69.
37 KLÖM XII. 65. o.; KÜM 1848:46.; Meln. 1848:69.
38 L. pl. a Marczius Tizenötödike (továbbiakban MT.) 1848. április 17-i és 19-i cikkeit.

26-i számában, „Ministerelnöki hivatalos közlések" cím alatt az első hat rövid közlemény, amelyeknek többsége hadügyi kérdésekkel foglalkozott. A tájékoztató célja, hogy előkészítse az április 24-i minisztertanács említett, határozott állásfoglalásának teljes terjedelmű közzétételét. A fejlemények ismeretében világos, hogy az április 24-i minisztertanácsi határozat — és az annak alapján Eszterházyhoz kelt levél — *a nyilvánosság számára* és megnyugtatására is készült. Mivel azonban az április 24-i határozat csak általánosságban beszél „a monarchia egyéb részeiben" elhelyezett magyar katonaságról, ezért gondoskodni kellett olyan szövegről is, amelyben *az Itáliában levő katonaság* hazatérésére támasztott igényről is szó esik. Az említett három jegyzékben azonban ilyen nem történt. Volt viszont a minisztériumnak egy — a későbbiekben még érintendő — Eszterházyhoz intézett jegyzéke április 16-ról, amelyben a bécsi hadügyminisztériumnak szerinte törvénytelen intézkedései ellen tiltakozott. Ez, az ugyancsak a nyilvánosságnak szánt jegyzék, ügyes fordulattal az alábbi, Eszterházyhoz intézett utasítással fejeződött be: „... jelentse ki Bécsben, miképp a magyar ministerium legjobb akarata mellett sem hátráltathatja, hogy a közvélemény külsőleg is ki ne törjön, ha az Olaszországban levő sereg visszajötte még soká elmarad. Sürgesse tehát a kiegyenlítést".[39]

Ez a jegyzék az egyetlen, amelyben utalás történik az Itáliában levő ezredekre. De a szöveg csak mint a közvélemény, s nem a kormány követelését említi. (A kormány véleménye: a „kiegyenlítés", vagyis a békekötés sürgetése.) Hangneménél fogva mégis alkalmas volt a közvélemény megnyugtatására — így került tehát az említett, április 26-án megjelent, hat részből álló első hivatalos miniszterelnöki közlésnek az élére. E szöveg után, a közlemény utolsó helyén húzódott meg a már említett április 20-i minisztertanácsból kelt végzés, amely sokkal szerényebben, csak a Morvaországban és Galíciában állomásozó magyar sorkatonaságnak hazahozatalát tartja „elkerülhetetlenül szükségesnek".[40] A szerkesztés határozott diplomáciai ügyességről tanúskodik: ezzel nemcsak a kormány és a közvélemény követelése között tesz ügyesen különbséget — miközben Béccsel is megérteti, hogy szó sem lehet az adott körülmények között új katonai erőknek Itáliába küldéséről —, de lehetővé teszi, hogy az április 24-i minisztertanácsi jegyzőkönyvnek azt a kitételét se kelljen kihagyni vagy megváltoztatni, amely szerint a minisztérium „újólag és harmadszor" intéz felszólítást a katonaság ügyében Bécshez. A közvélemény az első felszólításnak az április 16-i jegyzéket tekintette — miközben a kormény a maga részéről a nyilvánosságra nem hozott április 12-i minisztertanácsból kelt felszólításra gondolt, s az április 16-i jegyzék kitételét nem tekintette a katonaság sürgetésének. Ilyen előzmények

[39] KÜM 1848:8.; PH. 1848. április 26 (39) 367. o.; Közli *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez. 1848—1849. Pest, 1868. I. 60—61. o. L. még KLÖM XII. 37. o.

[40] L. a PH id. április 26-i számát, továbbá *Pap:* Okmánytár I. 62—63. o. (az F. alatti közlemény)

után jelent meg *másnap*, április 27-én a *Pesti Hírlapban* teljes terjedelmében az április 24-én tartott minisztertanács jegyzőkönyve.[41]

A harmadik és nyomatékos felszólítás sem járt azonban — amint ez az itáliai háború következtében várható volt — eredménnyel. Maga Eszterházy külügyminiszter is minden megjegyzés nélkül közölte április 28-án Batthyány miniszterelnökkel, hogy továbbította az említett, április 24-i jegyzéket.[42] A magyar kormány számára — más jelekből is sejthetően — ekkorra már világos kellett, hogy legyen: a hadügy terén felmerülő nehézségek és súrlódások valamiféle egyezmény nélkül nem fognak megszűnni. Ezt a budai, temesvári és pétervárad katonai főparancsnokok magatartása is kétségtelenné tette.

A kormány, a katonai főparancsnokok és az 1848. május 7-i királyi leirat

Minden jel arra mutat, hogy a Batthyány-kormány — a III. tc. már említett fogyatékosságai ismeretében — az első adandó alkalommal igyekezett kifejteni álláspontját, amely szerint a katonai kérdésekben is illetékesnek érzi magát. Erre *április 16-án* került sor, amikor a kormány jegyzékkel fordult a magyarországi osztrák hadszervezet vezénylő tábornokaihoz (a General Kommandók főparancsnokaihoz), kijelentve: „Nem csekély megütközéssel vette a magyar ministerium azon értesítést, hogy az austriai főhadi kormány s illetőleg a bécsi hadügyminister a magyarországi s kapcsolt részekbeli katonai parancsnokságokkal még mindig rendelkezik."[43] Ezt követően a jegyzék megfogalmazza a kormány álláspontját, amelyet a pozsonyi törvényekre alapoz: „... a közelebbi országgyűlésen alkotott törvényczikkek értelmében Magyarországon és a kapcsolt részekben a végrehajtó hatalom s általában minden rendelkezés kizárólag a magyar ministerium által gyakoroltatik", amelyről azonban az osztrák hadügyminisztérium mindeddig elmulasztotta értesíteni a magyarországi katonai szerveket. Ezért a magyar minisztérium kívánja tudtára adni az érdekelteknek — folytatódik a jegyzék —, hogy „az említett törvény értelmében az illető parancsokat és rendeleteket ezután kirekesztőleg a magyar ministeriumtól veendik és minden engedetlenség azon törvények elleni ellenszegülésnek fog nézetni." Az irat végezetül nagy nyomatékkal hagyta meg az érintett négy főparancsnoknak, hogy a kezelésük alatt álló „fegyvertárakról és hadi készletekről" a minisztérium számára haladéktalanul részletes tudósítást adjanak.[44]

Lederer, a budai katonai főparancsnok azonnal — április 17-én — válaszolt, leszögezve, hogy felsőbbségeitől ő semmiféle olyan közleményt, törvényt vagy parancsot nem kapott, amelynek értelmében

41 PH. 1848. április 27. (40) 371. o.; Közli *Pap:* Okmánytár I. 63—64. o.
42 Meln. 1848:197.; KÜM 1848:46.
43 HNI 1848:8. A minisztertanács jegyzőkönyvét l. KLÖM XII. 37. o.; a jegyzőkönyvet a sajtóban a PH említett április 26-i közleménye ismertette. Közli *Pap:* Okmánytár I. 60—61. o.
44 A négy katonai főhadparancsnok Budán, Temesvárott, Péterváradon és Zágrábban székelt.

kizárólag a magyar kormánynak tartoznék engedelmeskedni.[45] Egyben közölte azt is, hogy másnap személyesen utazik Bécsbe, a megfelelő tájékoztatás érdekében.[46] A többi főparancsnok elutasító válasza sem késett sokáig. Rövidesen megérkezett Hrabovszky altábornagy, pétervárади főhadparancsnok április 22-én kelt válasza, amelyben közölte, hogy Bécsből még nem kapott alárendeléséről utasítást.[47] Hasonlóképpen nyilatkozott Piret altábornagy, temesvári főhadparancsnok is.[48] Zágrábból pedig — tudomásunk szerint — feleletre sem méltatták a magyar kormány jegyzékét.

Nem kapott a minisztérium Bécsből, Eszterházy külügyminisztertől sem tartalmasabb választ, akivel az április 16-i minisztertanácsból egyidejűleg közölték a főhadparancsnokokhoz küldött jegyzéket.[49] Eszterházy április 23-án írott válaszában hivatkozik Zanini osztrák hadügyminiszter előző napon kelt levelére, amely szerint az osztrák hadügyminisztérium már a király elé terjesztette azoknak a parancsoknak a szövegét, amelyeket a magyarországi főhadparancsnokoknak a magyar kormány alá rendelése ügyében szükségesnek lát kiadatni.[50] Ennél bővebb felvilágosítást azonban — írja a jelentésében a külügyminiszter — fáradozása ellenére sem sikerült a kormány április 16-án kelt jegyzékére kapnia.

A minisztérium azonban nem várta be a külügyminiszter idézett válaszát. Nyolc nappal a tárgyalt első lépés után, az április 22-én tartott minisztertanácson ismét napirendre tűzték az országban állomásozó katonaság ügyét. A tárgyalás eredményeként Batthyány újabb, engedelmességre felszólító levelet intézett a főhadparancsnokokhoz.[51] Az irat az újonnan elfogadott törvényekre hivatkozva ismételten leszögezi, hogy ezentúl minden magyarországi, kapcsolt részekbeni és határőrvidéki katonai hivatal és testület egyedül a magyar hadügyminisztertől függ.

Ezért azok „mind a bécsi hadi ministerium, valamint az ottani úgynevezett udvari haditanács és más bármi nevű austriai hadi hivatal alól fölmentve, a törvény tellyes értelmében egészen függetlenül, e folyó év Május 1-ső napjától kezdve a magyar felelős hadi ministertől, s ennek útján fogják venni parancsolataikat, ugyan ehhez teszik jelentéseiket is". Ezzel a minisztérium bejelentette azt a határozott igényét, hogy újabb nyolc nap elteltével *kizárólagos* joggal rendelkezhessen az országban állomásozó katonai erő, valamint a legkülönbözőbb katonai szervek és hivatalok felett.[52]

Ugyanez a minisztertanács más, fontos hadügyi kérdésben, a katonaság ellátásának kérdésében is döntést hozott. A probléma az volt — mint ezt Kossuth megfogalmazta a nádorhoz benyújtott előterjesz-

[45] HNI 1848:6. Lederer április 17-én külön felszólítást kapott, l. HNI 1848:3.
[46] HNI 1848:6.
[47] HNI 1848:70.
[48] *Thim József:* A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története. Budapest, 1930. II. 166—167. o.
[49] KÜM 1848:8.
[50] Meln. 1848:230.
[51] HNI 1848:34.
[52] A rendelkezés fel is sorolja — igaz, csak általánosságban — a számításba jövő katonai hivatalokat és testületeket.

tésében[53] —, hogy „vajjon a pénzügyi ministerium a *magyar* hadseregre szükséges költségeket tartozik-e, s miképpen viselni, — vagy pedig jelenleg *az országban elhelyezett* katonaság élelmezése s fizetéséről gondoskodni." (Kiemelés az eredetiben — U. A.) A minisztertanács végül Kossuth indítványára úgy döntött, hogy amíg a jövő országgyűlés ebben a kérdésben állást nem foglal, nem az egész magyar hadsereget, hanem az országban levő katonai erőt (az egészet — tekintet nélkül arra, hogy magyar vagy idegen) látja el.[54] Ebből az intézkedésből kifolyólag — ugyancsak Kossuth kezdeményezésére — megváltoztatták a hadiadó kezelésének addigi módját is, mert határozatilag kivették azt a főhadparancsnokságok alá tartozó főhadbiztosságok és hadipénztárak kezéből és a magyar pénzügyminisztérium kezelésébe utalták.[55] Ez utóbbi pedig jelentős lépés volt azon intézkedések sorában, amelyekkel Kossuth a magyar pénzügyi igazgatásnak Bécstől való teljes függetlenségét igyekezett biztosítani.

Az április 22-én tartott minisztertanácsnak hadügyi vonatkozásban egyébként van még további érdekessége. A főhadparancsnokságokhoz intézett levél ugyanis azt is elrendelte, hogy „minden főhadi kormány és egyéb bármiféle hadi hivatal hivatalos levelezéseiben az eddig szokásos kétfejű sast és a köriratban a császári szót kihagyva, Magyarország czimerét és a jelen köriratot magyarra lefordítva használja."[56]

Az április 24-i minisztertanács nem egyedül az említett intézkedések és a kétségtelenül határozott hangú utasítás miatt fontos. Ennek a minisztertanácsnak kellett ugyanis foglalkoznia — bár az általunk ismert jegyzőkönyv nem beszél róla — a távollevő Lederert helyettesítő Boyneburg altábornagy két, április 22-én írott, a miniszterelnökhöz intézett levelével. Az egyidejűleg kelt — és láthatólag nem minden hátsó gondolat nélkül összepárosított — két levéllel nem kisebb kérdésben, mint a budai fegyvertár vizsgálata, valamint tüzérségi anyagok innen tervezett szállításának engedélyezése miatt kereste meg a budai főhadparancsnokság Batthyány miniszterelnököt. A fegyver- és lőszertár megvizsgálásának ügyében kelt levél[57] Lederer Bécsből érkezett utasítására (közvetve tehát a király környezetének instrukciójára) hivatkozva *kérte* a vizsgálat új kitűzését. A másik jegyzék[58] pedig — szintén bécsi kezdeményezésre — jelentős mennyiségű tüzérségi felszerelésnek és anyagnak (néhány lövegnek, tartozékainak, felszerelési tárgyaknak, de elsősorban nagyobb tétel lőszernek) Gyulafehérvárra, Temesvárra, Péterváradra és Eszékre való szállítását kérte lehetővé tenni. A szándék világos volt: a fegyvertár megtekintésével *egyidejűleg* jelentős készleteket akartak elszállítani a fővárosból a nemzetiségi vidékekre, az udvar számára megbízható, vagy annak vélt parancsnokok rendelkezése alá.

53 Meln. 1848:76: Közli KLÖM XII. 46—49. o.
54 Meln. 1848:90.
55 HNI 1848:34.; KLÖM XII. 48, 63—64. o.
56 L. HNI 1848:34.
57 HNI 1848:53.
58 HNI 1848:50.

Batthyány ez utóbbi kérdés kapcsán még április 24-én kelt frappáns válaszában[59] elutasította a kérelmet. Rámutatott, hogy ezek az ügyek — mint ezt már Béccsel és a főhadparancsnoksággal is közölte — a hadügyminiszterre tartoznak. Ezért míg Mészáros Lázár tárcáját át nem veszi, mindenféle hadiszerek szállítását megtiltja.[60] A válaszból egyébként az is kiviláglott, hogy a tilalom elsődleges célja a *retorzió* Béccsel szemben, mivel az nem sokat tett az Olaszországban állomásozó Mészáros Lázár hadügyminiszter hazatérése érdekében.

Ezt a tilalmat Batthyány azonnal, ugyancsak április 24-én közvetlenül közölte Zanini osztrák hadügyminiszterrel is abból az alkalomból, hogy az Szemere belügyminiszter (!) útján igyekezett visszaszerezni a márciusi mozgalmas napokban a pesti nemzetőrség által lefoglalt 30 mázsa lőport.[61] A jegyzék első fele megismételte az április 22-én a főparancsnokoknak küldött szöveget, majd leszögezte, hogy a hadiszerek országon belüli szállításának ellenőrzése, illetve engedélyezése *kizárólagosan* a magyar hadügyminiszter joga. S ha ezt elismerik Bécsben, úgy respektálni fogják a magyar minisztérium rendeleteit — mondja hirtelen fordulattal Batthyány levele. Azonban „mindaddig, míg hivatalos kívánatai vagy kérelmei (ti. Bécsnek) — ezen az úton és a kijelentett formában (ti. a hadügyminiszteren keresztül) — a magyar ministeriumhoz nem intéztetnek, kénytelen vagyok felelősségem miatt kinyilatkoztatni — mondja Batthyány —, hogy semmi nemű kelt hivatalos kívánatai nem teljesíthetők."[62] Ez a fogalmazás élesebb a budai főhadparancsnoknak adott válasznál, mivel ebben Batthyány a magyar hadügyminisztérium *tényleges* elismeréséig megtagadja a bécsi hadügyminisztérium *hivatalos* kívánságainak teljesítését is.

A fegyvertár vizsgálatának ügyében a miniszterelnök csak másnap, április 25-én intézkedett. Mivel a fegyverszállítást határozottan megtiltotta, a pest-budai katonai fegyvertárak megvizsgálása — amelyhez már Bécs is hozzájárult — még sürgősebbé vált, nehogy azok készleteit titokban elszállítsák. Így Batthyány a budai főhadparancsnokság birtokában levő „fegyverek és lőszerek megtekintésére és illetőleg átvételére nézve" *április 27-ét* tűzte ki.[63]

A vizsgálat lefolyását nem ismerjük, a kiküldött bizottság jelentése sem ismert. Azt sem tudjuk, hogy a fegyvertár megtekintése Lederernek Bécsből való visszaérkezése után történt-e vagy még az előtt. A kormány napokig semmiféle közleményt sem tett közzé, így az eljárás sikeréről csak május 3-án jelent meg nem hivatalos tudósítás a sajtóban.[64] Az azonban kétségtelen, hogy a vizsgálat április 27-én

59 Uo.

60 Batthyány április 26-án még a salétrom szállítását is megtiltotta Mészáros Lázár hazaérkezéséig (HNI 1848:60.).

61 BM 1848:4.; HNI 1848:35.

62 HNI 1848:35. — Az ez idő tájt kelt levelek hangja miatt tiltakozott azután a május 1-i osztrák minisztertanácson az előtte nap hivatalba lépett Latour hadügyminiszter. (L. *Károlyi Árpád:* Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Budapest, 1932. I. 601. o. 2. jegyzet.)

63 HNI 1848:53.

64 MT. 1848. május 3. (42) 166. o. A nem hivatalos közlemény távolabbi összefüggéseire l. *Urbán Aladár:* Agitáció és kormányválság 1848 májusában. Történelmi Szemle, 1970/3. 354. o.

megtörtént. Ezt bizonyítja, hogy amíg eddig a kormány nem tudott a nemzetőrség számára fegyvert biztosítani, most viszont április 28-án Batthyány már arra utasítja a néhány napja kinevezett Ottinger ideiglenes hadügyminisztert, hogy a *budai fegyvertárból* tartasson készen 8500 darab fegyvert az értesítésben felsorolt vidéki törvényhatóságok számára.[65] Ez az intézkedés csak a fegyvertár készleteinek ismeretében születhetett, hiszen Lederer megelőzőleg több ízben közölte, hogy a fegyvertárban nincsenek „kiadható" fegyverek. Így ez a rendelkezés nemcsak a nemzetőrség *intézményes* felfegyverzésének kezdetét jelöli, de jól mutatja, hogy — ha részlegesen is — a kormánynak bizonyos eredményeket sikerült elérnie a budai főhadparancsnokság engedelmességre szorítása terén.

Ahogy szaporodtak a sikerek, úgy nőttek a nehézségek is a bécsi hadügyminisztériummal való együttműködés vonalán. Ezek sorában egyik volt az, hogy a kormány hivatalba lépése előtt külföldre vezényelt magyar katonaság felhasználásába a kormánynak nem volt beleszólása. Érthető, hogy így Eszterházy ezen a téren teljesen tanácstalanul állott.[66] Emellett az első pillanattól napirenden szereplő kérdés mellett, a bécsi katonai körök magatartása miatt egyre szaporodtak a sérelmek, amelyek a hadügyi problémák rendezetlenségéből fakadtak. Ezek nagy része egyszerűen onnan eredt, hogy a katonai ügyek intézése ment a maga régi rendjén, mintha mi sem történt volna az Osztrák Császárság Lajtán inneni területeinek státusában. Ez a magatartás, a magyar hadügyminisztérium teljes semmibe vétele jellemezte a bécsi hadügyminisztérium intézkedéseit, amely például továbbra is kinevezéseket foganatosított a magyar hadseregnél, vagy az örökös tartományokban állomásozó ezredekhez Magyarországról visszahívott szabadságosokat Olaszországba vezényelte. Ezek ellen tiltakozva fordult Batthyány május 1-én a külügyminiszterhez, hogy „az illető helyeken erélyesen tudassa, hogy a magyar ministerium azon felelőssége értelmében, mellyel a nemzetnek, s a hazának tartozik, sem . . . az illy kinevezéseket érvényesnek elismerni, sem az említett átsorozásokat megengedni nem fogja".[67]

A viszonyoknak ez a kétségtelen romlása, a hadügyi problémák — és a horvát kérdés — rendezésének szüksége egyre inkább halaszthatatlanná tették, hogy Batthyány Lajos személyesen menjen Bécsbe a kérdések rendezésére. Ez annál is inkább szükséges volt, mert az április 29.—május 1. között Bécsben járt Eötvös József dolgavégezetlenül tért vissza a császárvárosból. Így a május 1-én tartott minisztertanács határozata alapján Batthyány másnap Bécsbe utazott.[68]

A miniszterelnököt, mint már említettük, távollétében Deák Ferenc helyettesítette, és küzdött tovább a naponta szaporodó hadügyi problémákkal. Ezek sorában fontos szerepe van Szemere május 5-én kelt átiratának, amely felhívta a miniszterelnök figyelmét a több magán-

65 HNI 1848:71.
66 *Eszterházy Pál* — Batthyány Lajoshoz, 1848. április 28. Meln. 1848:197.
67 KÜM 1848:144.
68 KLÖM XII. 96. o.

levél által is felpanaszolt tényre, hogy a fővárosi laktanyákon és egyéb katonai épületeken — a szentesített XXI. tc. ellenére — még mindig ott díszlegnek a császári színek és a kétfejű sasok.[69] Május 9-én Deák utasította Ottinger Ferenc vezérőrnagy ideiglenes hadügyminisztert, hogy a katonai épületeken a nemzeti színeket és a magyar címert használják.[70]

Ennél sokkal nagyobb horderejű ügy volt az, amelyet május 6-án Csillag Lajos, Zala megye első alispánja jelentett futár útján a miniszterelnökségnek. A hír szerint Grazból Muraszerdahelyen át katonai kíséret nélkül, ismeretlen személyek rendeletére, „privát speditőrök által" ágyú részeket (csöveket, kerekeket, talpakat) és hozzávaló golyókat, lőport szállítanak Horvátországba, Varasdra.[71] Deák — mint említettük — a jelentés vételével azonnal minisztertanácsot hívott össze, s még aznap, május 7-én utasította a zalai alispánt a további szállítások feltartóztatására és szigorú vizsgálat megtartására.[72] A helyettes miniszterelnök egyidejűleg utasította a külügyminisztert, hogy kérjen az ügyről magyarázatot az osztrák hadügyminisztériumtól.[73]

*

Ezek voltak az új fejlemények a fővárosban, miközben a Bécsbe utazott Batthyány megkísérelte rendezni a legégetőbb problémákat. Ami a meglehetősen hosszú — közel tíz napos — távollét során született, hadügyi vonatkozású királyi kéziratokat illeti, Batthyány útja kétségtelenül sikeres volt.

A jelek azt mutatják, hogy a miniszterelnök elsők között foglalkozott *a külföldön állomásozó ezredek ügyével.* Legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy már az első napon tárgyalt erről Latour táborszernaggyal, az új osztrák hadügyminiszterrel. Május 3-án kelt levelében[74] Latour ugyanis azt írja Eszterházy külügyminiszternek. hogy előző nap Batthyány azt állította: Magyarországon (a kapcsolt részeket nem számítva) csak 18 000 katona van.[75] Ezért pontos kimutatást mellékel, amely szerint a március végi összlétszám 31 673 fő volt. Ez a szám a magyar ezredek szabadságról behívott 1505 emberével, az ugyancsak visszahívott 2039 galíciai szabadságossal (akiknek ezredei Magyarországon tartózkodnak) rövidesen 35 217 főre emelkedik — szögezi le Latour.[76]

Azt, hogy Batthyányt a közlés — a kb. 18 000 főre becsült létszámtól való tetemes eltérés — meglepte-e, s hogy mennyire, nem tudjuk eldönteni. Az azonban furcsa, hogy a minisztérium ennyire tájékozatlan lett volna, amikor a Helytartótanács biztossági osztálya révén meg-

69 HNI 1848:118.; BM 1848:647.
70 HNI 1848:118.
71 Meln. 1848:98.
72 Uo.
73 KÜM 1848:384.; Meln. 1848:98.
74 OL. Külügyminisztérium levéltára, *elnöki* iratok (továbbiakban KÜM eln.). 1848:23. Latour levele *tévesen* április 3-i dátummal került elküldésre.
75 Ez a létszám először az április 24-i minisztertanácson szerepelt (l. KLÖM XII. 64. o.).
76 L. a Latour leveléhez mellékelt kimutatást, KÜM. eln. 1848:23.; Közli: HK. 1963/2. 169. o.

kaphatta a kellő felvilágosítást. Az természetesen elképzelhető, hogy a miniszterelnök a bécsi kormányra akart hatni a majd felére csökkentett létszám emlegetésével. (Ennek persze sok taktikai értéke nincs, hiszen — mint látjuk — könnyen ellenőrizhető volt.) Forrását mindenesetre nem ismerjük ennek a számunkra ismeretlen eredetű, s azóta számtalanszor idézett adatnak.

Mivel a miniszterelnök bécsi útja idején kelt királyi kéziratok már május 6-án és 7-én kibocsátásra kerültek, ebből világos, hogy Batthyány ügyeinek érdemi elintézése után nem tért vissza azonnal. Ehelyett Latour kimutatását futár útján Pestre küldte, s Bécsben várta meg a választ az adatok helyességét illetően. *A május 8-án* éjjel $^1/_2$ 12 órakor Pestre érkezett futárposta anyagát Korponay főhadnagy, a miniszterelnök hadügyi titkára nyomban átküldte Török Bálint gróf-hoz, a megszűnt Helytartótanács biztossági osztályának aligazgatójához. Utóbbi másnap reggel sietve ellenőrizte az osztrák hadügyminiszter adatait, s újabb kimutatásokkal megtoldva még *május 9-én* ugyancsak futár útján küldötte vissza azokat Bécsbe.[77] A Zedwitz őrnagy, főparancsnoksági segédtiszt által aláírt, s gróf Török által kiegészített kimutatás teljes egészében Latour adatait igazolta. Sőt a felküldött kimutatás szerint az országban (pontosabban: a budai katonai főparancsnokság illetékességi területén) levő 31 673 főhöz nem — mint a bécsi kimutatás jelezte — 3544 fő, hanem (az obsitosok és szolgálatképtelenek levonása után is) 5758 szabadságról visszahívott személy járul, amit még az országban levő négy galíciai zászlóaljnak hadilétszámra történő kiegészítése 1544 fővel fog növelni. Így *az országban állomásozó katonai létszámot eszerint 38 975 főre teszi*, amihez járul még a Bánságban és Szlavóniában levő 10 133 fő. Mindez *együttvéve 49 108 ember*, ami természetesen elméleti szám — szögezi le gróf Török kísérőlevele,[78] mert a végleges létszám csak mintegy nyolc nap múlva állapítható meg.

Természetesen nem az országban állomásozó katonaság május eleji létszámának pontos meghatározása adta Batthyány bécsi útjának jelentőségét. Ez csak melléktermékе volt annak az erőfeszítésnek, amelynek eredményeként hadügyi vonatkozásban királyi leirat született *az 1848:III. tc. kiegészítésére*, illetve annak a magyarországi osztrák hadszervezetre való alkalmazása érdekében. A május 7-én kelt rendeletek a *magyar kormány győzelmét* jelentették a bécsi aulikus-katonai klikk felett. Azt mutatják, hogy a bekövetkezett alkotmányos változásokkal ellenséges, Magyarország önállósulását ellenző körök — legalábbis ideiglenesen — visszavonultak és érvényesülni engedték a méltányosságot, vagy legalábbis annak látszatát. A tisztázatlan hadügyi problémák rendezésére ekkor kiadott királyi kéziratok közül az első Mészáros Lázár hadügyminisztert szólította fel azonnali hazatérésre.[79] A második kézirat a négy főhadparancsnoknak szólt, s arra figyelmeztetett, hogy az 1848:III. tc. és 8. §-a értelmében „a magyar

[77] Mindezeket a levél külzetén levő feljegyzésekből tudjuk.
[78] KÜM eln. 1848:23.
[79] Meln. 1848:203.; PH. 1848. május 17. (58) 443. o.; Közli *Pap:* Okmánytár I. 77. o.

katonaság jövendőre minden kiadandó parancsokat és rendeleteket, illető magyar ministeriumon útján veend, s ugyancsak ahhoz intézendők minden hivatalos jelentések. Ezen törvény a katonai végvidékre is kiterjed" — fejeződött be a királyi levél.[80]

A harmadik kéziratot István nádorhoz intézte a király és azt kívánta tőle, hogy biztosítsa *Bécs áttekintését* a magyar hadügyminisztérium intézkedései felett és gondoskodjék arról, hogy azokat a kérdéseket, amelyek az egész hadsereget érintik, előbb az osztrák hadügyminisztériummal beszéljék meg, a kevésbé lényegeseket pedig utólag közöljék.[81] Végezetül a negyedik, s a legfontosabb kézirat Latour osztrák hadügyminiszternek szólt.[82] A királyi leirat a *hadsereg kormányzásában elengedhetetlen egység* további fenntartása érdekében (!) szólítja fel az osztrák hadügyminisztert, hogy „minden rendeletekre nézve, melyek összes hadseregemre vonatkoznak, vagy a melyek a fentebbi törvény értelmében a magyar seregnek... külföldöni alkalmazását tárgyazzák", lépjen előzetes értekezésbe a magyar hadügyminiszterrel. S végre kimondta azt is, amire már régen várt a minisztérium és az egész ország, hogy ti. „minden ilyes rendelkezések csupán a magyar felelős hadügyministerium útján adathatnak ki a magyar főhadi parancsnokoknak, kik a magyar katonai ügyek kormányzására nézve egyébként is csupán a magyar ministerium alatt állnak."

Mindez — a horvát kérdésben elért eredményektől függetlenül is — komoly győzelem, s alkalmas volt arra, hogy a kormány kinevezése óta tartó zűrzavaroknak véget vessen.[83] A kérdés persze — mint már korábban is — az volt, hogy valóban méltányos együttműködésre gondol-e az udvar és a bécsi kormány, vagy ez az újabb lépés is csak olyan újabb engedmény, amelyet a kényszer diktál, s a kulisszák mögött mindent megtesznek azért, hogy ez is csak papíron maradjon. A szövegezés mindenesetre hagy kívánnivalót maga után, de mégis csak több, mint amit a III. tc. tartalmazott. A kormány ezután joggal várhatta, hogy már mi sem állja útját a *tényleges* magyar hadügyi önállóságnak.

S ekkor váratlan fejlemény: katonai provokáció és vérengzés zajlott le a fővárosban, és ezek az események és az azt követő izgalmak nyomták rá bélyegüket a május 7-i királyi kéziratok életbe léptetésére. A május 10-én Pesten és Budán lejátszódott fejlemények, majd a gyorsan torlódó további események az alig egy hónapja működő minisztériumot súlyos nehézségek elé állították.[84] A Batthyány-kormánynak először ezekkel kellett megküzdenie, hogy hozzáláthasson — eddigi szerény eredményeire támaszkodva — önálló hadügyi politikájának kialakításához, amelynek eddig nem az igénye, csupán eszközei hiányoztak.

[80] Meln. 1848:195.; KÜM 1848:400.; PH. 1848. május 17. (58) 443. o.; Közli *Pap:* Okmánytár I. 77. o. Német szövege: *Thim:* I. m. II. 182. o. Batthyánynak a királyi kéziratok elfogadtatásában játszott szerepére l. *Szögyény-Marich* László: I. m. I. 85—87. o.

[81] PH. 1848. május 17. (58) 443. o. Közli *Pap:* Okmánytár I. 78. o.

[82] Uo.

[83] A kéziratokat a május 9-i minisztertanács tárgyalta meg. (L. KLÖM XII. 114—115. o.)

[84] A május 10-i események részletes vizsgálatára l. *Urbán Aladár:* Az 1848. május 10-i katonai vérengzés a budai várban. HK. 1968/1. 71—92. o.

A kormány további hadügyi intézkedései május 10. után, Mészáros Lázár hazaérkezéséig

A fővárosban május 10-én este lejátszódott események, a május 7-én kelt királyi leirat életbe léptetése szempontjából, igen rosszkor következtek be. A Pesten és Budán állomásozó katonaság tisztjei idegenek voltak, s eddig is többnyire ellenségesen álltak szemben a kormánnyal. Most laktanyáikba húzódtak vissza és nyíltan ellenséges magatartást tanúsítottak. Igaz, Lederer május 11-én bekövetkezett menekülésszerű távozása némi zavart idézett elő soraikban, és megkönnyítette a Batthyány-minisztériumnak, hogy — a kedélyek lenyugvása után — legalább színleg engedelmességre szorítsa őket. A teljes siker szinte reménytelen volt, mert — mint már az aulikus kortárs: Gelich Richárd is megállapította[85] — a fenti *elvileg* rendelkező királyi kézirat kapcsán a magyarországi és kapcsolt részekbeni főhadparancsnokok és vezénylő tábornokok, a magyar hadügyminiszterrel szembeni szolgálati viszonyukat illetően, *semminemű további konkrét utasítást* nem kaptak[85/a]

Így a kormánynak — mintha mi sem történt volna — folytatnia kellett tiltakozó politikáját az országban állomásozó katonai testületek folyamatos tevékenysége ellen, amellyel azok tulajdonképpen semmibe vették a bekövetkezett változásokat. Akármilyen érzelmekből táplálkozott is ez a hivatali közöny, gyakorlatilag naponta sértette meg a végre formálisan elismert magyar hadügyi önállóságot. Ezért tiltakozott május 11-én Batthyány az állítólagosan Titelből Bécsbe történt ágyúszállítások ellen,[86] ezért érdeklődött fenntartással az olasz szabadságharcosok által Pármában foglyul ejtett, majd Buccariban partra tett és szabadon bocsátott (a kormány által Fiuméba rendelt) magyar katonaság sorsáról,[87] és ezért emelt óvást a miniszterelnök május 13-án az Eperjesről Ausztriába szállítani tervezett „pótlékhad" elindítása ellen.[88]

Ezek már ismerős problémák. Mellettük azonban már a Lederer-ügy hullámverése idején jelentkezett az új gond: a horvát szeparatista törekvések okozta nehézségek. A minisztertanács döntése alapján május 11-én megbízták Hrabovszky altábornagy, pétervárади főparancsnokot, hogy ha kell, katonai erővel is számolja fel a Horvátországban érlelődő zendülést.[89] Ugyanezen a napon kelt Eszékről és Baranya megyéből az a jelentés, amely az eszéki vár titokzatos és indokolatlan katonai készülődéseiről ad számot, egyidejűleg figyelmeztetve, hogy „a Dráván túl az intézkedések és eljárások eránynunkban épen nem testvériessek, sőt ellenségesnek látszanak".[90]

85 *Gelich* I. m. I. 40. o.
85/a Pontosabban, május 12-én Latour osztrák hadügyminisztertől arra kaptak parancsot, hogy mind a magyar kormánytól kapott utasításokat, mind az arra adott jelentéseket azonnal közöljék Béccsel. L. *Walter Wagner:* Geschichte des k. k. Kriegsministeriums. I. Band. 1848—1866. Wien, 1966. o.
86 HNI 1848:141, 161.
87 HNI 1848:106, 135.
88 HNI 1848:152.
89 A minisztertanács május 10-i döntése: KLÖM XII. 122. o.; a megbízólevél: Meln. 1848: 212.; PH. 1848. május 13. (55) 431. o. Közli *Pap:* Okmánytár I. 92—93. o.
90 HNI 1848:165.

Valószínűleg ez a közlemény és a súlyosbodó helyzet felismerése is szerepet játszott abban, hogy május 13-án — aznap, amikor a katonaságot Batthyány eltiltotta a polgárok által okozott rendzavarásba való önkényes beavatkozástól[90/a] — a miniszterelnök ismételten utasította Ottinger vezérőrnagy, ideiglenes hadügyminisztert: intézkedjék, hogy a katonai főhadparancsnokságok haladéktalanul terjesszék fel a már korábban is kért kimutatást a kezelésükben levő fegyver- és lőszertárakról, a jelenleg használatban nem levő mindenféle kézi fegyverről és ágyúkról.[91] Másnap pedig sürgős felvilágosítást kért az eszéki fegyverszállítások ügyében a pétervaradi főparancsnoktól.[92] Egyidejűleg megismételte az április 24-én budai főhadparancsnoksággal már közölt döntést: a hadügyminiszter hazaérkezéséig mindennemű lőszerszállítást felfüggesztenek[93] Ugyancsak május 14-én, Batthyány egyben bebizonyította, hogy Béccsel szemben nem helyezkedik a merev tagadás álláspontjára. Hozzájárult ugyanis ahhoz, hogy a Bánságba tüzérséget indítsanak útnak, jóllehet azt Bécsből rendelték el. Az ideiglenes hadügyminiszterhez intézett átiratában azonban rámutatott, hogy nem a bécsi utasításra, hanem *a fennforgó szükségesség miatt* egyezik bele a budai főhadparancsnokság kérésébe. Egyidejűleg azt is leszögezte, hogy a bécsi hadügyminisztériumnak mind a jelen, mind a jövő rendeleteit — mint jogtalanokat és törvényteleneket — érvénytelennek és semmisnek fogja tekinteni.[94]

Másnap, május 15-én azonban Batthyány megtette az első tényleges engedményt a bécsi hadügyminisztériumnak: beleegyezett a Radetzky seregében levő Ernő gyalogezred két zászlóaljának hadilétszámra történő emelésébe.[95] Váratlan fordulat, hiszen két nappal korábban még a Bécs közelében szállásoló Wasa gyalogsághoz tartozó kiegészítést is visszatartotta, s most nem tiltakozik az Észak-Olaszországban, az ellenség előtt álló ezredek feltöltése ellen sem. Ennek az engedékenységnek magyarázatát — a horvát mozgalmak éleződésén túl — minden bizonnyal Eszterházy május 13-án kelt, s ekkorra bizonyosan megérkezett levelében találhatjuk. Ebben a külügyminiszter jelenti Batthyánynak, hogy a király aláírta az osztrák hadügyminiszterhez szóló utasítást, amely a Miklós és Nádor huszárezredek, valamint egy gyalogezred Magyarországba való indítását rendeli el.[96] Ezek után mondhatott igent Batthyány az előbbi — különben régen függőben hagyott — ügyben, remélve azt, hogy méltányosságát Bécs méltányossággal viszonozza. Ezért az engedély általános jellegű is: nemcsak az Ernő gyalogezred kiegészítésébe egyezett bele, de közölte azt is, hogy a minisztérium hozzájárul az Itáliában levő magyar ezredek-

90/a HNI 1848:151.
91 HNI 1848:160.
92 HNI 1848:165.
93 HNI 1848:164.
94 HNI 1848:168.
95 HNI 1848:174. — A hadilétszámra állítás esetén a századok 120 főnyi legénységi állományát *toborzás útján* 160 főre emelték. Ez tehát két zászlóalj esetén 480 főt jelentett.
96 KÜM 1848:386.

nek újoncokkal, illetve az ideiglenesen szabadságra bocsátottak visszahívásával történő kiegészítéséhez.[97]

E nap jelentősebb hadügyi vonatkozású intézkedése még a Batthyány által Csányi Lászlóhoz, a Dráva-vonal kormánybiztosához intézett utasítás, amelyben elrendeli mindenféle Horvátországba irányuló fegyvernek vagy tartozékainak (beleértve a lőport és golyót is) feltartóztatását. Egyben közli, hogy Csányinak új feladata zavartalan ellátására rövidesen egy osztály (két század) katonaságot bocsátanak rendelkezésére.[98]

Május 15-ét azonban sem ez, sem az előző — kétségtelenül elvi jelentőséggel bíró — rendelkezés, hanem az ezen a napon tartott minisztertanács döntései teszik a Batthyány-kormány hadügyi politikája szempontjából fontossá. A minisztertanács a déli órákban ült össze. Összehívását Hrabovszky altábornagy május 13-án kelt, a délvidéki szerb mozgalmak veszélyességéről a nádornak küldött beszámoló jelentése indokolta.[99] (A hír a fővárosban is elterjedt, az esti órákban már azzal a nagy izgalmat okozó tódítással, hogy Zimonynál felfegyverzett, tüzérséggel ellátott szerbiai önkéntesek törtek az országba.) Széchenyi naplójának tanúsága szerint a késő éjszakába nyúló, helyenkint viharos tanácskozáson, nagyjelentőségű döntések születtek. Jelentőségüket mindenekelőtt az adja, hogy — szemben az eddig ismertetett lépésekkel — az ekkor született intékedések minőségileg mások voltak: nem tiltakozásokat, hanem *hatékony rendszabályokat* tartalmaztak.

A hosszan tartó minisztertanácsi ülés mindenekelőtt azonnal elrendelte a török határszélekhez közel eső várak (Pétervárad, Eszék) háborús készenlétét, a szerb határ szigorú őrizetét.[100] Ezenkívül — mint a külügyminiszterhez másnap küldött tájékoztatóból kitűnik[101] — elhatározták, hogy Szeged táján 12 000 főből álló *katonai tábort* vonnak össze a délvidéki események szemmel tartására, illetve a mozgalmak elfojtására. Következményeiben azonban legfontosabb az a lépés, amely szerint — a már korábban felvetett és időközben nagy vonalakban kidolgozott tervek alapján — 10 000 főből álló önkéntes sereget toboroznak, hogy ezzel pótolják az északi megyékből a szegedi táborba vonult katonaságot. (Ezekből az önkéntesekből alakult ki a *honvédség* szervezete.) A külügyminisztert egyben arra utasították, hogy a már megígért három magyar ezred mielőbbi hazaküldését sürgesse, továbbá: tegye meg a megfelelő lépéseket, hogy az *angol kormány*, tekintettel Magyarország jelenlegi állapotára, nagyobb mennyiségű fegyvert engedjen át.[102]

Mindez már valamiféle összefüggő védelmi tevékenység kibontakozó körvonalait, az *önálló magyar hadügyi politika* kezdeteit sejteti. A

97 HNI 1848:174.
98 HNI 1848:176.
99 KÜM eln. 1848:6. Közli (rövidítve) *Thim:* I. m. II. 217—218. o.
100 HNI 1848:177. A pétervárad főparancsnokhoz intézett változatot közli *Thim:* I. m. II. 233—234. o.
101 KÜM eln. 1848:6. Közli *Thim:* I. m. II. 234—235. o.
102 Uo.

Szerbiából — tehát külhatalom által — is támogatott szerb nemzetiségi mozgalom gyors izmosodása pedig jogcímet nyújtott az események menetébe való mélyebb belenyúlásra, az új helyzet kialakítására. Az eseményektől is szorítva, most erre az útra tért a kormány. Nagy horderejű intézkedéseinek részletes végrehajtását még ki sem dolgozta, következményeit még fel sem mérhette, amikor — egy héten belül már harmadszor — újabb jelentős események híre hozta izgalomba a fővárost, a kormányt: *a május 15-i bécsi forradalom* és a király szökése!

Az újabb bécsi események híre már május 17-ére elterjedt a fővárosban,[103] sőt Széchenyi naplója szerint a kormány már ezen a napon — nyilván az esti gőzhajóval — értesítést kapott arról, hogy a király titokban elhagyta Bécset. Két napig ellentmondó hírek keringtek Pest-Budán és egyesek már azt is tudni vélték, hogy a császárvárosban kikiáltották a köztársaságot. Május 19-ére megjött a hivatalos értesítés a király szökéséről. A meghökkent kormány a sietve egybehívott minisztertanácson az országgyűlés gyors, hat héten belül történő összehívása mellett döntött — teljesítve ezzel a baloldal régi követelését. Az új fejleményekről a minisztérium haladéktalanul értesítette az aggódó közvéleményt. Az azonnal nyomdába adott és május 19-i dátummal megjelent felhívás[104] tájékoztatott a király innsbrucki útjáról, közölte, hogy Eszterházyt utasították: kövesse a királyt, s hívja meg „hű magyarjai" közé, Pestre. A közlemény egyben tudtul adta, hogy az országgyűlést július 2-ra hívták össze. Végül az alig megkezdett honvédtoborzás fontosságát és a honvédelem céljaira történő önkéntes adakozások szükségességét hangoztatta a kormány tagjai által aláírt felhívás.[105] Ezzel a proklamációval együtt postázták Szemere ugyancsak május 19-i kelettel kiadott körlevelét, amely — amellett, hogy nyomatékkal hangsúlyozza az ország egysége megőrzésének szükségét — elsősorban az ország védelmét szolgáló önkéntes adakozások technikai megszervezésére fordít nagy gondot.[106]

Május 19-én a szorult helyzetben levő kormány még egy nevezetes lépést tett politikai és katonai helyzetének megszilárdítására: megbízottakat küldött a *székely katonaság* segítségül hívására. Ez a gondolat még április végén felmerült, s a kormány tett is ilyen irányú tapogatódzásokat Bécs felé.[107] A gondolat a radikális ifjúság körében is népszerű volt. Ezekben a napokban küldöttség járt Batthyánynál, hogy az egyéni elhatározásból Erdélybe agitálni készülődő ifjak útiköltségét biztosítsa.[108] Május 16-án Eszterházyt, a külföldön levő ezredek hazatérésének sürgetése mellett, két székely ezred beküldésének szorgalmazására is utasították.[109]

[103] BM 1848:1555.
[104] BM 1848:1497.; PH 1848. május 21. (62) 461. o. Közli *Pap:* Okmánytár I. 142—144.; KLÖM XII. 153—154. o.
[105] A Gödöllőn tartózkodó Kossuth aláírása hiányzik a felhívásról.
[106] BM 1848:1497.; PH 1848. május 23. (63) 465. o. Közli *Pap:* Okmánytár I. 138—140. o.; KLÖM XII. 155—156. o.
[107] Meln. 1848:395.
[108] L. erről Széchenyi május 13-i naplófeljegyzését I. m. I. 313. o.
[109] KÜM eln. 1848:6.; Meln. 1848:191.

Most a királynak a birodalom székvárosából történt eltávozása, ezeknek a terveknek realizálását bizonytalan messzeségbe tolta. A kormánynak pedig az egyre bonyolódó, sőt fenyegető helyzetben a *legnagyobb gyorsasággal és önállósággal* kellett cselekednie. Csak így felelhetett meg ebben a súlyos helyzetben feladatának, s csak így kerülhette el, hogy a számára — legalábbis átmenetileg — alig elérhető távolságra ragadott gyenge akaratú király környezetének és tanácsadóinak játékszerévé ne váljék! Ezek a megfontolások játszottak szerepet abban, hogy a minisztertanács hozzájárulásával Batthyány a jelentkező ifjakat mint a kormány *hivatalos megbízottait* küldötte Erdélybe, hogy azok a székelyeket a Szeged alatt felállítani tervezett tábor megsegítésére hívja.[110] Batthyánynak ez a lépése — amelyet később az udvar egyébként jóváhagyott — nem kis megütközést váltott ki Erdélyben, főleg a kormányszék urainak részéről. Hiszen nem kevesebb történt, mint hogy a magyar miniszterelnök a Pozsonyban már elfogadott — és a király által szentesített —, de Erdély külön országgyűlésén még meg nem szavazott *uniótörvény életbe léptetése előtt*, az Udvari Kancellária és az erdélyi Gubernium megkerülésével, közvetlenül a székely székekhez, s a bécsi hadügyminisztérium mellőzésével egyenesen az erdélyi katonai főparancsnokhoz fordult! A betűszerinti értelemben vett törvényt, a kialakult ügyviteli gyakorlatot, a szorosan vett miniszterelnöki hatáskört merészen felborító lépés bizonyítéka a kormány határozottságának, elszántságának. Annak a kétségtelen ténynek, hogy a reá zuduló nehézségek közepette az alig egy hónapos minisztérium jól megállta a helyét, és helyzetét megerősítve tevékenykedett ebben a tíznapos időszakban, amely a macskazenétől a szerb felkelés veszélyének kibontakozásán és a király szökésén át az országgyűlés összehívásához vezetett.

Ezeknek a fejleményeknek mintegy záróakkordja volt május 20-án a nádor felhívása, melyben mint „teljes hatalmú királyi helytartó" kéri a nemzet támogatását és bizalmát.[111] Ugyan e napon a nádor parancsban fordult az országban állomásozó katonasághoz, tudatva velük is, hogy a király eltávozása miatt, a törvények értelmében új hatáskörének „teljes gyakorlatába" lépett.[112] A felhívás egyben figyelmeztetett, hogy a magyar hadügyminisztérium parancsainak „igazi katonai szellemben, szigorúan és pontosan" engedelmeskedjenek, s közölte: rövidesen fel fogják őket esketni az alkotmányra.

*

Mindezek mellett természetesen e napokban is tovább folyt — a már megkezdett nyomokon — a hadügyi tevékenység aprómunkája. A rendelkezéseken azonban meglátszott az új fejlemények, mindenekelőtt a nagyjelentőségű május 15-i minisztertanács döntéseinek hatása.

110 Meln. 1848:216. A felhívás szövege: PH. 1848. május 21. (62) 461. o.; *Pap:* Okmánytár I. 140—141. o.
111 PH. 1848. május 21. (62) 461. o. Közli *Pap:* Okmánytár I. 144. o.
112 HNI 1848:200.; PH 1848. május 23. (63) 465. o. Közli *Pap:* Okmánytár I. 137—138. o.

Jól mutatja ezt a katonai alakulatok elhelyezésében rövidesen bekövetkezett újabb változás, amelynek nyilvánvaló célja mindenekelőtt a déli végek várainak fokozott biztosítása volt. Ennek következtében került el a fővárosból a márciusi napokban olyan barátságos magatartást tanúsított Zanini olasz gyalogezred zászlóalja is, hogy kicseréljék velük a már május elején megbízhatatlannak ítélt Lipót gyalogezred egységeit.[113] Így indult el — a helyőrség és a főváros népe között támadt feszültség feloldódásának napjaiban — a Zanini ezred egy osztálya május 17-én Csányi László drávai biztos parancsnoksága alá Nagykanizsára, míg a zászlóalj többi négy százada ugyanekkor a Délvidékre, Pétervárad erősségébe.[114] Utóbbinak, valamint az egyidejűleg Eszékre küldött másik Zanini zászlóaljnak volt feladata az ezekben a várakban állomásozó zömében szerb-horvát legénységű Lipót gyalogezredi zászlóaljak felváltása.[115] Május 20-án pedig a Ceccopieri ezred egy osztályát Győrbe küldték, az onnan Pozsonyba áthelyezett katonaság pótlására.[116] Az ezred többi részét Budáról Pestre helyezték, a Károly-laktanyából eltávozott Zanini zászlóaljak helyébe.[117] Ugyanezekben a napokban szállítottak egy-egy üteg ágyút Pozsonyba és Szegedre is.[118] Mindezek, a sajtó tanúsága szerint, a szerb betörés hírétől megrettent közvéleményre igen jó hatást tettek: a lakosság lelkesen búcsúztatta az eltávozókat, s a *Marczius Tizenötödike* is úgy értékelte a katonaságnak Délvidékre történt szállítását, hogy ezzel adta a minisztérium első „fényes bizonyítékát" tevékenységének.[119]

A Zalában feltartóztatott fegyverszállítmányok ügyében Batthyány még május 17-én ugyancsak intézkedett, amikor Latour hivatalos, a szállítások törvényességét igazolni akaró és a zárlatot feloldani kérő levelére határozott nemet mondott.[120] A minisztertanács pedig másnap mindenfajta fegyver küldését, sőt az országon és a kapcsolt részeken keresztül történő átszállítását is megtiltotta. Ezt május 19-én az ipar- és kereskedelemügyi miniszter rendeletben adta a hatóságok tudtára.[121] Rövidesen más hasonló fontosságú intézkedésre is sor került. Ugyanis már a következő napon, május 20-án, Batthyány igen szigorú utasításban volt kénytelen eltiltani a bábolnai és mezőhegyesi ménesből bécsi utasításra elrendelt lószállításokat.[122]

A május 10-étől a hadügyminiszter hazaérkezéséig eltelt két hetet általában az jellemezte, hogy a kormánynak tovább kellett folytatnia küzdelmét a bécsi visszaélések ellen. A május 7-én kelt királyi rendelet — mint ez várható volt — Bécsben mit sem változtatott a helyzeten. A magyar minisztériumnak nap mint nap tapasztalnia kellett, hogy a bécsi hadügyminisztérium továbbra is semmibe veszi létét.

113 Meln. 1848:290.
114 HM 1848:1555.; HNI 1848:203.
115 HNI 1848:181.
116 BM 1848:1534.
117 HNI 1848:229.
118 HNI 1848:142.
119 MT. 1848. május 17. (54) 216. o.; továbbá PH. 1848. május 18. (59) 449. o.
120 HNI 1848:195.
121 Az irat a minisztérium anyagából nem ismert. Pest városának küldött példányát l. Fővárosi Levéltár, Pest város iratai, közigazgatási iratok 1848:113.
122 HNI 1848:202.

Így május 18-án Batthyánynak rendeletileg kellett megtiltania az országban (és kapcsolt részeiben) levő négy katonai főparancsnoknak, hogy a Bécsből még mindig érkező, *ellenjegyzés nélküli* katonai kinevezéseket kihirdessék.[123] Másnap pedig utasította az ideiglenes hadügyminisztert, hogy akadályozza meg egy, az osztrák hadügyminisztérium által Galíciába rendelt szekerésztiszt elutazását.[124] Május 19-én hasonlóan intézkedett a miniszterelnök egy Dalmáciába rendelt tüzértiszt ügyében.[125] S bár május 21-én belegyezett abba, hogy a szlavóniai főparancsnokság Bécshez intézett kérelme nyomán az 5. tüzérezred egy századát Pétervárадra küldjék,[126] tiltakozott a törvény minden olyan értelmezése ellen, hogy a kormány illetékessége csak az *országban állomásozó* magyar katonaságra, illetve a *sorezredekre* terjedne ki.[127]

Bécs ugyanis újabban abból az egyelőre nyíltan még nem hangoztatott, de gyakorlatban követett tételből indult ki, hogy a speciális testületek (mint például a szekerészek, az árkászok vagy a tüzérség), amelyeknek legénységét nem Magyarországból toborozták, illetve amelyeknek központja Bécsben — vagy másutt az örökös tartományokban — volt, *összbirodalmi* alakulatok lévén, közvetlenül csak az osztrák hadügyminisztérium alá tartozhatnak. Ez a magatartás természetesen nem volt arra alkalmas, hogy az önállóságát határozottan védelmező magyar kormányt meggyőzze a bécsi partner jóhiszeműségéről, őszinte együttműködési szándékáról. Ily módon nem kevés súrlódási pont alakulhatott ki — jóval a mit sem sejtő hadügyminiszter hazaérkezése előtt.

Mindezzel párhuzamosan bizonyos sikerekről is beszámolhatunk. Így nem volt eredménytelen Batthyánynak Bécsben létekor újabb magyar ezredek hazaküldése iránt támasztott követelése. Eszterházy már május 13-án jelentette a miniszterelnöknek, hogy a király utasította az osztrák hadügyminisztert: két huszár- és egy magyar gyalogezredet vezényeljen „ideiglenesen" Magyarországra.[128] Pulszky Ferenc államtitkár pedig — aki közben Kossuth mellől a bécsi magyar külügyminisztériumba került — május 20-án kelt leveléhez mellékelte Latour hadügyminiszter értesítését, aki közölte, hogy intézkedett a *Miklós* és a *Nádor huszárezred*, valamint a *Wasa gyalogezred* hazatéréséről.[129] Másik, a kormányt megnyugtató hír volt a tesmesvári főparancsnok jelentése, amely arról értesítette május 18-án a hadügyminisztériumot,

123 HNI 1848:86.
124 HNI 1848:154.
125 HNI 1848:227.
126 HNI 1848:244.
127 OL. Az 1848/59. évi minisztérium levéltára. Hadügyminisztérium, biztossági osztály iratai 1848—78—4, 5.
128 KÜM 1848: 386. Arra, hogy ez Batthyány követelésére történt, l. május 13-án Ottinger vezérőrnagyhoz írott levelét: HNI 1848:152.
129 KÜM eln. 1848:11.; HNI 1848:266. — Május 22-én Ottinger ideiglenes hadügyminiszter Batthyány utasítására — a szolgálati út tulajdonképpeni megkerülésével — átiratban fordult a cseh—morva katonai főparancsnoksághoz, hogy az ott állomásozó Nádor és Miklós huszárokat „sebes indokban" indítsa el Magyarország felé. (HNI 1848:432.) — A gyakorlati megvalósítás természetesen számos nehézségbe ütközött. A huszárezredek hazatérésére l. *Rédvay István:* Huszáraink hazatérése 1848/49-ben (Budapest, 1941.) c. részletes tanulmányát.

hogy Csernovics Péter királyi biztos utasítására megtörtént a temesvári fegyvertár megvizsgálása is.[130]

Voltak tehát reményt keltő mozzanatok is, az egyelőre igen kaotikus állapotban levő hadügyek terén. Elképzelhetőnek tűnt, hogy még az *önkéntes haderő* felállítása *előtt* kialakul egy megbízható katonai erő, amelyre a kormány bátran támaszkodhat. Addig is azonban kívánatosnak tűnt legalább a katonaság felesketése az új kormányra, az új alkotmányra. Ez a kívánság régi és közkeletű volt, s tulajdonképpen a „12 pont" publikálásával kezdődött. Széchenyi naplója szerint Kossuth már március 22-én szenvedélyesen követelte a katonaság feleskettetését. A Radical Kör április 9-i ülésén is felmerült a katonaság felesketésének gondolata. Petőfi április 22-i naplóbejegyzéseiben érthetetlennek tartja, hogy a katonaság felesketése kimaradt az új törvényekből. A budai katonai vérengzést követően pedig egész élesen került napirendre a kérdés.

Ismeretes, hogy a május 11-én Nyáry vezetésével a nádornál járt küldöttség többek között a katonaság azonnali felesketését követelte. A fővárosban elterjedt hírek szerint ígéretet is kaptak, hogy az eskütétel 24 órán belül megtörténik.[131] Bár ez elmaradt, a belügyminiszter május 13-i dátummal megjelent, a macskazenéket betiltó hirdetménye tudtul adta: a katonaság az „első ünnepies alkalommal a hitet az alkotmány iránti hivségre leteendi."[132] A kérdést Batthyány is fontosnak tartotta, ezért még május 14-én felszólította az ideiglenes hadügyminisztert, hogy utasítsa a katonai főparancsnokokat az országban és kapcsolt részeiben tartózkodó ezredek, egyéb hadi testületek és katonai hivatalok felesketésére. A miniszterelnök — nyilvánvalóan a kormány tagjaival való megbeszélés alapján — azt kívánta, hogy az eskütétel *polgári biztos* jelenlétében történjék, s a katonai eskü azon kitétele után, hogy „mindenkor hivek és engedelmesek leszünk", hangozzék el még a következő szöveg: *„a magyar alkotmányt fenntartani és védelmezni fogjuk!"*[133] (Kiemelés az eredetiben — U. A.) Boyneburg altábornagy (az eltávozott Lederer helyettese) azonban már május 18-án tiltakozott ez ellen. Aggályát fejezte ki, hogy zavarokat okozhat, ha a katonaságot a jelenlegi hangulatban „más formájú esküszöveggel" (ti. a magyar alkotmányra) kívánják felesketni.[134] Az eskü gondolata a nádor idézett, május 20-án a katonasághoz intézett felhívásába még belekerült ugyan,[135] de a május 21-én tartott minisztertanács — bár a jelek szerint a miniszterelnök már másnapra akarta kitűzni a fővárosi helyőrség eskütételét[136] — hosszas vita után elvetette Batthyány javaslatát. Az értekezlet úgy döntött, hogy a felesketéssel megvárja a napokban megérkező hadügyminisztert, nehogy az idegen

130 HNI 1848:298.
131 L. erre MT. 1848. május 11. (49) 195. o.; Budapesti Híradó, 1848. május 14. (836) 361—462. o.
132 BM 1848:1135.; PH 1848. május 23. (63) 446. o.
133 HNI 1848:150.
134 HNI 1848:228.
135 HNI 1848:200.
136 HNI 1848:204, 235.

ajkú legénység ellenszegülése zavart okozzon.[137] Mint az események igazolták, a minisztertanács óvatossága nem volt alaptalan.[138]

*

A Batthyány-kormány hadügyi politikája új szakaszának kezdete Mészáros Lázár hadügyminiszter megérkezésével esett egybe. Ettől az időtől a magyar minisztérium katonai tevékenységének központjában a már említett „szegedi tábor" megteremtése, és azzal párhuzamosan a Dráva-vonal kiépítése, továbbá ezeknek a táboroknak a május közepétől toborzott honvédzászlóaljakkal és a mozgósított nemzetőri alakulatokkal való feltöltése állott. Emellett a kormány megkísérelte a Délvidéken már polgárháborús méreteket öltött szerb felkelés ellen a sorkatonaságot is felhasználni, illetve az itt állomásozó idegen ezredeket a birodalom más tartományaiban elhelyezett magyar ezredekre kicserélni. Az országban állomásozó császári alakulatok magyar legénysége azonban nem lett volna elegendő biztosíték a minisztérium számára, amely ezért megkísérelte a régi császári hadszervezetet — elsősorban a budai General Kommandót — és a legfontosabb magyarországi erődöket tényleges ellenőrzése alá vonni.

Mindez nem kis feladatot rótt az újdonsült, új és számára gyorsan hátrányossá váló körülmények között tevékenykedő Batthyány-kormányra, amelynek — sajátos kényszerhelyzetében — meg kellett kísérelnie, hogy egy változatlanul *bécsi központosítású* katonai igazgatással együttműködve valósítsa meg a maga *önálló* katonapolitikai elképzeléseit. Rövidesen nyilvánvalóvá kellett, hogy váljon: vagy a célokat, vagy a rendelkezésre álló eszközöket kell megváltoztatni.

АЛАДАР УРБАН:

ПЕРВЫЙ РАЗДЕЛ ВОЕННОЙ ПОЛИТИКИ ПРАВИТЕЛЬСТВА БАТТЯНЯ (АПРЕЛЬ—МАЙ 1848 г.)

Резюме

Цель настоящего труда — показать двухмесячный срок, который охватывал период от начала исполнения своих обязанностей первым ответственным венгерским министерством и возвращением на родину военного министра Лазара Миклоша, воевавшего в армии Радецкого в Италии. В этот период вопросами руководства военными делами занимался граф Лайош Баттяни — глава временного правительства. Венгерское правительство вынуждено было формировать свою самостоятельную политику в таких условиях, при которых в Венгрии независимо от нового венгерского ответственного министерства функционировало старое, венское централизованное имперское военное руководство, ранее подчиненное Гофкригсрату, а теперь — военному министерству, которому подчинялось сеть главных команд (военных округов),

[137] A minisztertanács jegyzőkönyvét l. KLÖM XII. 161. o., a vitára Széchenyi naplóját; I. m. I. 319. o.

[138] A június 1-én tartott eskütételen bekövetkezett nehézségekre l. Mészáros Lázár emlékiratai. Pest, 1867. I. 60—61. o.; továbbá Széchenyi naplóbejegyzéseit június 1-ről; I. m. I. 326. o.

венгерские органы которого, исходя из положений III-ей статьи от 1948 года, не подчинялись венгерскому правительству.

Первая часть труда рассматривает военные возможности венгерского правительства при вступлении его к исполнению своих полномочий, а также незначительные перегруппировки военных сил, осуществленным в этом периоде. Здесь же рассматривается вопрос, касающийся первых шагов, предприятных в интересах возвращения на родину венгерских полков, дислоцирующихся за границей. Автор указывает на то, что венгерское правителство, в результате своих внутренних затруднений, — отказалось дальше отдавать в распоряжение венского военного министерства войск, но ни разу не потребовало возвращения венгерских полков, ведущие военные операции в Ломбардии.

Во второй части автор показывает отношения между венгерским правительством и военными главнокомандующими Венгрии (будайским, тимишоарским и петерварадским) в начальном периоде, когда они отказались выполнять указания, поступающие от министерства, возглавляемого Баттянем так, как не получали на это указания из Вены. Единственная акция правительства была успешной — проверка будайского склада вооружения и передачи части оружия для отрядов национальной гвардии в провинции.

Но из-за затруднений в военном деле и сопротивления со стороны Хорватии в начале мая в Вену выехал Баттянь и благодаря своему решительному требованию добился подписи со стороны короля рукописных грамот, изданных им же 7 мая. В результате этого до некоторой степени улучшилось положение венгерского военного министерства и стало возможным использовать войска против сербского восстания в южной части страны. В труде подчеркивается, что это было единственным таким случаем, когда удалось дополнить статью Братиславского закона в интересах венгров. (По поводу поездки Баттяня в Вену, а также по поводу дискуссии между австрийским военным министром Латур и главой правительства Венгрии, автор стремится, на основании менее известных фактов и документов, определить численный состав линейных полков, дислоцирующихся на территории венгерского королевства.)

В третьей части труда, автор занимается вопросом военных указаний за двухнедельный период, прошедший от кровавого разгрома демонстрации, войсками устроенной против кваллерийского генерала барона Ледерера, главнокомандующего будайского Главного коменкования и возвращением на родину военного министра Месарош. Самыми важными из них являются приведение в боевую готовность крепостей, расположенных в южной Венгрии из-за вторжения сербских добровольцев и начало вербовки добровольцев, ставшими потом гонведами. Эти вопросы можно рассматривать как первые, действительно самостоятельные шаги в военном деле правительства Баттяня.

ALADÁR URBÁN:

ERSTER ABSCHNITT DER VERTEIDIGUNGSPOLITIK DER REGIERUNG BATTHYÁNY (APRIL—MAI 1848)

Resümee

Zweck der Studie ist, jenen fast zwei Monate währenden Abschnitt darzustellen, der zwischen den Einsetzung des ersten ungarischen verantwortlichen Ministeriums und der Heimkehr des in Italien, in der Armee Radetzkys kämpfenden ungarischen Kriegsministers Lázár Mészáros verstrichen ist. Während dieser Zeit wurden die militärischen Angelegenheiten interimistich vom Regierungschef Graf Lajos Batthány versehen. Die ungarische Regierung mußte ihre seblständige Politik unter eigenartigen Umständen ausgestalten, denn in Ungarn funktionierte — unabhängig vom neuen verantwortlichen Ministerium — auch die alte, in Wien konzentriertet kaiserliche

Militärwaltung — das Netz der früher dem Hofkriegsrat, nunmehr dem Kriegsministerium unterstellten General Kommandos. Ihre Organe in Ungarn wurden von in Preßburg votierten Ges. Art. III. v. J. 1848 nicht der ungarischen Regierung unterstellt.

Der erste Teil der Studie befaßt sich mit der Festlegung der der ungarischen Regierung bei ihrem Amtsantritt zur Verfügung gestandenen militärischen Möglichkeiten und mit der in kleinerem Maßstabe vorgenommenen Umgruppierung der militärischen Kräfte. In diesem Teil werden auch die zur Heimbeförderung der im Ausland stationierten ungarischen Regimenter unternommenen anfänglichen Schritte untersucht. Der Autor verweist hier darauf, daß die ungarische Regierung — infolge ihrer eigenen inneren Schwierigkeiten — es nicht auf sich nehmen konnte, weitere Militärkräfte dem Wiener Kriegsministerium zur Verfügung zu stellen, doch kein einziges Mal die Heimsendung der in der Lombardei kämpfenden ungarischen Regimenter gefordert hat. ß ß

Im zweiten Teil wird das Verhältnis zwischen der ungarischen Regierung und der in Ungarn befindlichen General Kommandos von Buda (Ofen), Temesvár und Pétervárad (Peterwardein) im Anfangsstadium beschrieben; letztere haben nämlich die Bestrebungen des Ministeriums Batthyány, über sie zu verfügen, abgelehnt, da sie in dieser Sache von Wien noch keine Weisungen erhalten hatten. Nur eine einzige Aktion der Regierung hatte Erfolg: die Untersuchung des Ofner Waffenlagers und die Inanspruchnahme eines Teiles der Waffen für die Nationalgarden in der Provinz.

Wegen der militärischen Schwierigkeiten und des kroatischen Widerstandes begab sich Anfang Mai Batthyány nach Wien, wo er mit seinem entschiedenen Auftreten die Unterzeichnung der mit 7. Mai erlassenen königlichen Handschreiben erwirkte. Die Folge davon war, daß sich die Lage des Ministeriums Batthyány etwas gebessert hat, und dies wiederum ermöglichte es ihm, die Linientruppen gegen den im Süden ausgebrochenen serbischen Aufstand einzusetzen. Es war dies der einzige Fall — wird in der Studie betont —, daß die in Preßburg angenommenen Gesetzartikel im Interesse des Ungartums ergänzt wurden. (Im Zusammenhang mit der Wiener Reise Batthyánys, mit den Auseinandersetzungen zwischen dem österreichischen Kriegsminister Latour und dem ungarischen Ministerpräsidenten versucht der Autor, auf Grund bisher wenig bekannter Dokumente auch den Stand der zu jener Zeit auf dem Gebiete des Königreichs Ungarn dislozierten Linienregimenter festzustellen.)

Schließlich befaßt sich der dritte Teil der Studie mit den militärischen Verfügungen jener zwei Wochen, die zwischen der Demonstration gegen den kommandierenden General des Ofner General Kommandos, G. d. K. Baron Lederer, die durch die Linieninfanterie blutig unterdrückt wurde, und der Heimkehr des Kriegsministers Mészáros verstrichen sind. In der Reihe dieser waren die wichtigsten Ereignisse: die Versetzung in Kriegszustand der südungarischen Festungen wegen des Eindringens serbischer Freiwilliger und der Beginn der Anwerbung von Freiwilligen — der späteren Honvéds. Diese können als die ersten, wirklich selbständigen militärischen Schritte der Regierung Batthyány betrachtet werden.

A HORTHY-HADSEREG FEJLESZTÉSÉNEK AKADÁLYAI 1924—1927 KÖZÖTT

Csima János

A horthysta államvezetés kezdettől fogva a hadsereget tekintette kül- és belpolitikai célkitűzései legfőbb letéteményesének. Kénytelen-kelletlen törvénybe iktatta az aláírt trianoni béke katonai tilalmait és megszorításait (1922. XI. tc. I. fej.), de azt követően a Bethlen-kormány és a katonai vezetők csak hosszas huzavona után szűkítették le a hadsereg kereteit. A győztes nagyhatalmak képviseletében Párizsban működő Nagykövetek Tanácsa a Magyarországon megtelepedett Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság jelentései alapján nap mint nap az engedélyezett katonai rendelkezések áthágásáról, a magyar hadsereg szervezetében, fegyverzetében mutatkozó szabálytalanságokról szerzett tudomást. A békeszerződésben engedélyezett keretek a magyar hadsereget — a győztes hatalmak intenciói szerint — csupán egy belső, forradalmi megmozdulás elfojtására, vagyis karhatalmi alkalmazására képesítették, míg a magyar kormány a hadseregnek olyan szervezeti és fegyverzeti felkészítésére törekedett, hogy az egy nemzetközi konfliktus esetén mozgósítható és hadműveleti célokra alkalmazható legyen.

Ez a két egymástól eltérő törekvés veszélyes ellentétek forrása lett.

Kiderült például, hogy az országban működő két katonai körletparancsnokságon belül számos eltiltott katonai alakulat, hatóság, intézet működik. Ezért a Nagykövetek Tanácsa utasítására 1923. augusztus 1-ével a körletparancsnokságokat fel kellett számolni s attól kezdve területi alapon csak a könnyebben ellenőrizhető vegyesdandár-parancsnokságok működhettek.[1]

A diósgyőri Vas- és Acélgyár 1922-ben a HM megrendeléseinek teljesítése érdekében, még teljes gépi berendezése kihasználásával, három műszakban gyártotta a lövegeket és aknavetőket.[2] A pénzügyi nehézségekkel és a fokozódó külföldi ellenőrzés miatt azonban elakadt a fegyverkezés.

[1] Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL.). HM. eln. 1. oszt.—12000/ált. biz. titk.—1923.
[2] Nyolchónapi gyártási programja 84 löveg és 54 aknavető volt (HL. HM—4260/VI—3—1923.).

Az államháztartás a csőd szélére jutott, a Bethlen-kormány pedig a nyugati nagyhatalmaknál nagyobb összegű külföldi kölcsönért kilincselt. 1924 tavaszán gróf Bethlen Istvánnak sikerült 250 millió aranykoronás kölcsönt kieszközölnie, de a kölcsön kapcsán Magyarország a hitelezők teljes pénzügyi ellenőrzése alá került. A kormányelnök ígéretet tett, hogy szigorú takarékossági intézkedéseket vezet be és $2^1/_2$ éven belül kiegyensúlyozott pénzügyi helyzetet teremt az országban.[3]

Mindenesetre a külföldi pénzügyi ellenőröknek módjukban állt a költségvetést ellenőrizniük és megakadályozniuk, hogy a kölcsönadott vagy megtakarított milliókat Bethlenék netán tiltott katonai célokra fordítsák.

A pénzügyi stabilizációt az állami hivatalokban és az üzemeknél nagyarányú elbocsátások vezették be. Megkezdődött az úgynevezett „szanálás".

Ilyen körülmények között az ellenforradalmi rendszer hadseregének háborúra való felkészítésére a húszas évek közepén még nem lehetett komolyan gondolni. Ütőképes hadsereg szervezését és fenntartását sem a szigorú külföldi katonai és pénzügyi ellenőrzés, sem az államháztartás nem tette lehetővé. A kormányzati rendszer — fennállásától kezdve — minden lehetséges eszközzel igyekezett kijátszani a Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság éberségét. Tisztek és legénység más tárcákhoz való átadásával, fegyverzet és lőszer rejtegetésével értek el bizonyos eredményeket, de ezzel a hadsereg állapotát nem tudták lényegesen befolyásolni, mivel a trianoni békeszerződés csupán kis létszámú, 12 évre toborzott, vezérkar nélkül működő hadsereg tartását engedélyezte. Tilos volt a sorozás és a tartalékképzés. A hadsereg fejlesztéséről és háborús esetre való előkészítéséről szó sem eshetett.

Valójában már 1920. augusztus 1. óta — bár rejtetten — létezett és működött a horthysta vezérkar. A vezérkarfőnök tennivalóit a honvédség főparancsnoka (HFP) látta el. Osztályai, alosztályai kis létszámmal és rejtve a HM szervezetében tényked tek. Működésük azonban ebben a helyzetben is arra irányult, hogy a hadsereget fokozatosan alkalmassá tegyék és előkészítsék hadműveleti feladatokra.

Ez a vezérkar illegálisan, részben idegen tárcák kötelékében olyan rejtett katonai szervezeteket hozott létre, melyeket egy későbbi, kedvezőbb időpontban kiépítendő hadsereg továbbfejleszthető elemi kereteinek tekintett.

Szervezési problémák mellett az is a vezérkar elsőrendű feladatai közé tartozott, hogy biztosítsa a kiképzést és a hadseregnek korszerű fegyverzettel, felszereléssel való ellátását. A vezérkart nem csupán a meglevő hadsereg fegyverzeti, felszerelési gondjai foglalkoztatták, hanem méginkább egy elkövetkező háborús helyzetben felmerülő anyagi szükséglet kérdései, pontosabban az, hogy előkészítse és fokozatosan megteremtse a „felriasztott" (mozgósított) hadsereg folyamatos fegy-

[3] HL. HM. 15183/hir. VI. 2b.—1924.

verzeti, felszerelési és minden egyéb vonatkozású ellátásának a feltételeit.

A hadsereg állapotát azonban egyrészt létszámviszonyai és állományának minősége, másrészt anyagi helyzete határozza meg. Magyarországon önkéntes alapon sem ekkor, sem később nem lehetett 12 évi szolgálatra hadsereget toborozni. Minden erőfeszítés ellenére is csak néhány száz embert sikerült jelentkezésre bírni, ezért a kormány a kényszertoborzás tiltott eszközéhez nyúlt. Az állomány kiegészítése így is csakhamar zsákutcába jutott. 1924 és 1927 között a hadsereg anyagi, fegyverzeti ügyei kerültek előtérbe, mert a kiegészítés, a tartalékképzés és a felriasztás (továbbiakban „Fr"), vagyis a felriasztási (mozgósítási) előmunkálatok ügyei átmenetileg holtpontra jutottak. Megoldásuk leküzdhetetlen akadályokba ütközött.

A hadsereg létszáma a szanálás évében olyan rendkívüli módon megcsappant, hogy az engedélyezett békelétszámnak még a felét sem érte el és 1927-ig ez a helyzet csak alig változott.

1924 májusában a HM az állomány 50%-át, pár héttel később pedig 68—70%-át „tartósan szabadságolta", vagyis leszerelte. Erre az intézkedésre nyomós okok késztették. Egyrészt a kényszertoborzott 1899—1900-as korosztályú katonák a leszerelésre kötelező ígéretet kaptak, s a kormány az eléje tornyosuló problémák mellé nem vállalhatta az ígéret megszegéséből előálló bel- és külpolitikai kockázatot. A lakosság ellenállt a kényszertoborzásoknak, és panaszaival gyakran közvetlenül a Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottsághoz fordult. Másrészt 1924 a könyörtelen szanálás éve volt, és a kormány a HM költségvetését is kénytelen volt 14 millió aranykoronával csökkenteni.

A katonai vezetés mindezekbe átmenetileg kénytelen volt belenyugodni és arra törekedett, hogy a kényszerű létszámfogyatkozás következtében jelentkező megtakarításból legalább az elavult első világháborús fegyverzet és felszerelés kicserélésére találjon fedezetet.

Az 1925. évi munkanélküliség és tömegnyomor a hadseregnek kedvezett: sikerült a hadsereg létszámát 22 000 főre emelni, de a következő évre a külföldi ellenőrző bizottság felettes szerve, a Párizsban működő Nagykövetek Tanácsa minden további toborzást megtiltott, és szigorú vizsgálatot rendelt el, mert a hozzáérkezett jelentésekből megállapította, hogy a békeszerződés megszegésével folyamatos kényszertoborzások történtek.

Elakadt a kiegészítés és a tartalékképzés, megszűnt a nyilvántartás. A kormány utasítást adott a kompromittáló iratok elrejtésére, és évekig nem folytak „Fr" előmunkálatok.

Ilyen körülmények között a katonai vezetés nem is erőltette a holtpontra jutott ügyeket. „Jobb időkre" várva figyelmét elsősorban a hadsereg fegyverzeti és felszerelési problémáira fordította.

A 250 millió aranykoronás népszövetségi kölcsön és a szanálás a gazdasági életben a pénzügyi helyzet megszilárdulását jelentette, de bizonyos vonatkozásokban új problémákat vetett fel: a katonai vezetést és a hadiipari szempontból elsősorban érdekelt gyáripar prominens képviselőit együttes megbeszélésekre késztette, hogy felmérjék

a fennálló helyzetet, a reális lehetőségeket, s hogy megállapodjanak az együttműködés módozataiban.

Mivel a „békehadsereg" szükségleteit kielégítő hadianyaggyártás csak a békeszerződésben megszabott szigorú tilalmi korlátok között folyhatott, és azért a magyar kormány volt felelős, a rendelkezések előírták, hogy a gyártást állami irányítás és ellenőrzés alá kell helyezni.

A katonai vezetés vállalta ezt a feladatot, de fő gondja nem a tilalmak betartására, hanem inkább kijátszására és arra irányult, hogy tőle telhetően minden eszközzel a hadseregnek fegyverzettel, felszereléssel való ellátását mozdítsa előre. Ennek érdekében a HM a gyáraknak rendszeres megrendeléseket adott és részükre az állami költségvetés terhére jelentős összegű, havi szubvenciót juttatott.

Különösen nagy gondot okozott a folyamatos gyártás biztosítása. 1923 decemberében — inflációs viszonyok közepette — a HM tartozása a hadianyaggyárakkal szemben 17 milliárd koronára rúgott.[4]

Ez még az inflálódott koronaösszegben is olyan összegű tartozás volt, hogy kiegyenlítéséhez a HM költségvetés keretei a póthitelekkel is messze elégtelennek bizonyultak. A kormány, illetve a pénzügyminiszter rendkívüli, gyors intézkedése kellett a „modus vivendi" biztosításához, miután a tőkés vezetés megkongatta a vészharangot: forgótőke hiánya miatt a gyártás veszélyben forog, és azt követelte, hogy még a külföldi kölcsön felvétele előtt rendezze a Pénzügyminisztérium a tartozásokat, mert — úgymond — „már nyersvas sincs például a diósgyőri vasgyáraknál.[5]

Emellett további bonyodalmat okozott, hogy a külföldi ellenőrzés tiltott lőszerkészletre bukkant a Weiss Manfréd-gyárnál. Ennek nyomán az ellenőrző hatalmak megbízottainak tanácsa elrendelte a felfedezett 1200 db 14 cm-es akna, 1000 db 8 cm-es és 100 db 15 cm-es gránát kiadatását, valamint a hadiüzemek 1924. február 25.—március 3-ig tartó teljes leállítását.[6] Cegléden is volt vizsgálat, de ott a bizottság hétórás megvárakoztatás után a ténylegesen elrejtett anyagnak már csak töredékét tudta lefoglalni.

A békeszerződés rendelkezésének megfelelően (15. cikk.) már 1922 januárjában intézkedés történt a m. kir. Állami Hadianyaggyár felállítására. Ez azonban csak jelképes, egyszerűen fiktív elnevezés volt, hiszen a gyártás az ország különböző részein, különböző tőkés érdekeltségek gyáraiban folyt. Nem jelentett államosítást, és nem az ellenőrző hatalmak engedménye, hanem egyenes követelése alapján létesült, azzal a célzattal, hogy kifejezésre jusson és érvényesüljön a magyar kormány felelőssége a gyártásban.

Az elnöki székbe báró Hazay Samu nyugalmazott hadügyminisztert ültették, az alelnöki tisztet pedig Hellebronth Antal altábornagyra ruházták.[7] Ám a vállalat működése az üzemek nagyfokú decentralizált-

4 HL. HM. 93539/VI—3—1923.
5 HL. HM. 33539/VI—3—1923.
6 HL. HM. eln. ált. 1. 160/VI—l. d—1924. és HM. eln. ált. 439—1924.
7 HL. HM. 45.056/VI—4—1922. — Az állami hadianyaggyár felállítását a M. T. 1922. I. 7-én rendelte el.

sága miatt bőséges lehetőséget nyújtott a korlátozó tilalmak áthágására. Számos bejelentés, sok nyilvánvalóvá vált szabálytalanság és a csepeli leleplezés után, az ellenőrizhetőség érdekében a nagyhatalmak megbízottainak tanácsa követelte, hogy 1924. május 1-ig egyesítsék a hadianyaggyárakat, s a hadianyagot gyártó üzemeket szigorúan különítsék el a polgári termelés céljait szolgáló üzemektől.

A hadianyaggyártás közös telephely szerinti egyesítése sohasem történt meg. A gyártás továbbra is decentralizáltan és nehezen ellenőrizhető körülmények között folyt. A kormány elháríthatatlan és egyáltalán nem is alaptalan pénzügyi nehézségekre hivatkozva sikerrel hárította el a követelést. Ez akkor kedvezett a gyártás körüli manipulációs törekvéseknek. 1927-ig — mint a későbbiekből is kiderül — a napirenden tartott követelésekből hosszas huzavona után mindössze annyi valósult meg, hogy a fegyver-, lőszer- és lőporféleségek gyártását nagyjából négy nagyobb gyár telephelyére korlátozták. Később a külföldi ellenőrző bizottság távozása Magyarországról, majd a Népszövetség részéről kívülről gyakorolt katonai ellenőrzés gyengülése és végül megszünése után ennek a decentralizáltságnak már nem előnyös, hanem csak hátrányos oldalai jelentkeztek. A kisipari módszerekkel túlnyomórészt elavult gépparkkal és szétszórtan működő üzemek rendszere leküzdhetetlen akadályt jelentett a korszerűbb hadiipar létesítésére törekvő ellenforradalmi kormányok számára.

1925. április 25-én a HM 3/a. osztálya és az állami hadianyaggyártás tőkés képviselete közös értekezletre ült össze. A m. kir. Állami Hadianyaggyár vezérigazgatósága részéről Coffin vezérigazgató vázolta a hadsereg igényeit kielégítő gyártás alapvető nehézségeit és a tőkés vezetés követeléseit. Mindenekelőtt leszögezte, hogy a HM 3/a. osztálya költségvetésében szereplő 1 millió aranykorona csak pár napra biztosítja a foglalkoztatást, annál is inkább, mert 625 ezer aranykoronát lejárt tartozások kifizetésére kell fordítani.[8]

Mielőtt sorra került volna a hadianyaggyárak működéséhez szükségmegoldást tartalmazó javaslatok ismertetése, az előadó összegszerű adatokkal illusztrálva néhány kiugró példát hozott fel, hogy érzékeltesse a hadianyaggyártásra berendezkedett magyar tőkésiparnak a katonai összeomlást követően elszenvedett veszteségeit. A következőket állapította meg: „Önálló hadiipar az Ausztriával való közösség idején nem volt. A részlegesen létező hadiipar az összeomlás és román megszállás idején óriási károkat szenvedett. A Fegyver- és Gépgyár Rtnak a külföldi szerződések hatálytalanítása és a közhatóságnak való igénybevételéből 24 164 163 aranykorona, a Tanácsköztársaság alatt 10 421 230 aranykorona, a románok miatt 7 856 678 aranykorona a kára. Weiss Manfrédék kára körülbelül 300 millió aranykorona."[9]

Elkanyarodnánk az eredeti célkitűzéstől — bármily érdekes lenne is —, ha most annak elemzésébe bocsátkoznánk, hogy részleteiben miből adódtak és mennyire valósak a meglepő precizitással kiszámolt

[8] HL. HM. 36311/VI—3—1925.
[9] Uo.

károsszegek, a hadiiparban beállott mélypont mennyire elkerülhetetlenül következett a háborúvesztésből, a kül- és belpolitikai, területi, népességi, társadalmi és közgazdasági viszonyok változásaiból.

Kétségtelen, hogy a magyar gyáripart, s ezen belül különösképpen a hadianyaggyártást komoly megrázkódtatások érték, de annak a hivatalos gazdaságpolitika segítségével minden nehézségen sikerült átlábalnia. Gazdaságtörténetileg bőségesen dokumentált tény, hogy az inflációs időszak segítette a nagytőkés vállalkozókat, ugyanakkor, amikor az infláció egyre súlyosabb terhet, nehezebb megélhetést jelentett a milliós tömegeknek.

Az itt összegszerűen felsorolt tőkés veszteségek arról vallanak, hogy a hadiszállítók a konjunkturális időszak letűnésével valóban mesés nyereségektől estek el, de helyzetük a legnehezebb gazdasági viszonyok között is mindenkor biztosított, jövőjük pedig sokat ígérő volt.

Ne feledjük el, hogy Weiss Mandfrédék kára az idézett kitétel szerint „körülbelül 300 millió aranykorona", vagyis nagyobb összeg, mint amekkorát a Népszövetség a Bethlen-kormánynak nyújtott, hogy annak segítségével 2 és fél év alatt hozza rendbe az ország pénzügyi és gazdasági egyensúlyát. És ez a hatalmas veszteség sem rendítette meg őket. Elviselhették, mert az állam még 1921-től 15 évre szóló szerződéseket kötött a hadianyaggyártásba bevont gyárakkal. Évente meghatározott mennyiségű fegyver és lőszer átvételére kötelezte magát. Viszont a gyárakat a szerződés arra kötelezte, hogy biztosítsák háború esetére a gyártási készültséget. Ezzel szemben a HM biztosította a gyártáshoz fűződő tőkéshasznot, vállalta a fenntartási költségeket, raktárbéreket és építkezési hozzájárulást fizetett.

Néhány konkrét példa:

A Weiss Manfréd-gyár köteles volt gondoskodni olyan készültségről, amely napi 100 ezer gyalogsági és 5000 tüzérségi lövedék gyártását teszi lehetővé, ezzel szemben a HM évi 30 millió gyalogsági és 150 ezer tüzérségi lövedék megrendelésére kötelezte magát.

A Lőporüzem Rt. felkészültségi kötelezettségével szemben a HM 200 ezer kg lőpor megrendelését vállalta, mégpedig azzal, hogy amennyiben nem rendelne, köteles az elmaradt hasznot megtéríteni. Meghatározták a szerződésben, hogy a biztosított haszon 20%, ezen felül 10% fenntartási és 5% építési költséget fizet a HM.

Az Ipari Robbanóanyag Rt. a HM-től 12,5% részesedést kapott.

A Fémlemezipari Rt. felkészülési kötelezettsége napi 2000 kg készítményre szólt s a HM az első évben 50 ezer kg árut rendelt.[10]

Az újpesti *Wolfner* cégnek mozgósítás („Fr") esetén havonta 75 ezer pár bakancsot kellett szállítania, ezzel szemben a HM a következőket vállalta: biztosítja a cégnek az összes nyersanyag-szükségletét, békében évi 60 ezer pár bakancsot rendel, fenntartásra évi 90 ezer aranykoronát fizet és pótfizetéseket teljesít a békében megrendelt lábbelik után.[11]

[10] HL. HM. 36162/VI—3—1929.
[11] HL. HM. 36337/VI—3—1925.

Hasonló — a folyamatos gyártást és a tőkéshasznot garantáló — szerződéseket kötött a HM az Állami Hadianyaggyár kötelékébe vont Fegyvergyárral és több más céggel is.

Ilyen körülmények között állapíthatta meg referátumában az Állami Hadianyaggyár vezérigazgatója:

„Megindult egy független hadiipar építése, s ma már a géppuska kivételével minden fegyverzeti anyag előállítható idehaza; a felkészülési függetlenség megalapozott."[12]

Figyelemre méltó és elgondolkoztató kijelentés ez, ha meggondoljuk, hogy most az ellenforradalmi rendszer néhány éves fennállása után, az inflációs viszonyok között működő hadianyaggyárak ilyen eredménnyel dicsekedhettek.

És még egy fontos megállapítása:

„Az ántánt-ellenőrzés csak formai nehézségekkel jár."[13]

Ez egyértelműen azt jelentette, hogy megvan a módja a külföldi katonai ellenőrzés kijátszásának.

Tulajdonképpen ezután tért rá a tárgyalás legérdemibb részére. Megállapította, hogy a hadiipar zömét kitevő vas- és fémipar a megkisebbedett Magyarországra túl nagy. Szükséges a gyártás fenntartása, de semmi biztosíték nincs a gyártási lehetőségekre a felmerülő költségek megtérítése nélkül. A szanálás és a költségfedezet biztosításának problémája súlyos helyzetet okozott, pénzhiányt és elhelyezési bizonytalanságot támasztott. Nyilvánvaló lett, hogy a szerződésben vállalt kötelezettségek meghaladják a megrendelő pénzügyi lehetőségeit.

A HM-ben lefolytatott tárgyaláson az állami hadianyaggyártásban érdekelt tőkés vállalkozók a tényeket reálisan mérlegelték, azok után pedig készek voltak — mert kénytelenek voltak — javaslatot tenni és új egyezséget kötni.

Követelésük az volt, hogy az állam, illetőleg a honvédelmi tárca gondoskodjék a foglalkoztatás, a felkészültségi fok fenntartási költségeiről, ha pedig ezeket nem vállalná, fizesse meg a cégek által érvényesítésre kerülő szerződési kártérítéseket. E követeléseknek még azzal a figyelmeztetéssel is nyomatékot adtak, hogy „az üzemek leállása, egyidejűleg más közös telepű vállalatokkal, a békeszerződés megszegését dokumentálná."[14]

Végül a következő megoldási javaslat született: a HM 10,9 millió aranykorona összeget kitevő össz-szükségletét rendelje meg a következő évre megállapítandó fizetési határidőre, s a cégek ennek alapján kérjenek magánhitelt.[15]

Ezt követően ismertették a HM költségvetését, amely az 1925—26. évre a *következő megrendelésekre szólt:* 2 löveg, 2 aknavető és löveg-

12 HL. HM. 36311/VI—3—1925.
13 Uo.
14 Uo. — Ez a zsarolásnak is beillő figyelmeztetés nyilván arra utal, hogy a külföldi pénzügyi ellenőrzés kíváncsi lenne a leállás okaira, s ha okát kutatná, azt nem is lenne nehéz kideríteni.
15 Uo.

alkatrészek, 10 500 tüzérségi és 3500 aknavető lövedék, 10 millió puskalőszer és 677 650 pisztolytöltény, 175 000 kézigránát, 3600 kurtály, 960 pisztoly, 60 gépfegyver, végül 75 000 kg lőpor és 50 000 kg vadászlőpor.

Mindezeken felül a Belügyminisztérium részére 1900 tüzérségi lövedék (!) és 60 géppisztoly, a Pénzügyminisztérium részére pedig 1 662 000 gyalogsági és 1 050 000 pisztolylőszert rendeltek.[16]

Mindezek értékét 8 081 651 aranykoronában állapították meg, s ehhez még a m. kir. Állami Hadianyaggyár fenntartási költségeire 2 817 841 aranykoronát irányoztak elő.[17]

Az Állami Hadianyaggyárnál megrendelt fegyver- és lőszerféleségek mennyisége nem lépte túl a békeszerződésben engedélyezett mértékhatárokat. Nem azért, mintha a magyar kormány egy percre is lemondott volna arról a célkitűzéséről, hogy megteremtse egy ütőképes, mozgósítható hadsereg kiépítésének feltételeit, de a leleplezések, a külföldi sajtótámadások, a szanálás és a nehéz pénzügyi helyzet időszaka erre mindenképpen alkalmatlan volt.

A katonai vezetésben is figyelembe kellett venni a realitásokat. 1926 júniusában a vezérkar ismét mérlegelte a lehetőségeket és ezek alapján kétféle vélemény alakult ki a legközelebbi célok és tennivalók tekintetében.

Elsőnek a higgadtabb, mérsékeltebb nézetet említjük, amely egyelőre kizárta a háború lehetőségét. Ennek a nézetnek a képviselői így vélekedtek:

„Háború viselésére egyáltalán nem gondolhatunk. A hadsereget csak békefeladatokra kell felszerelni. Az üzemeket ennek megfelelően kell foglalkoztatni. Ha majd gondolhatunk háborúviselésre, új lőszergyárakat kell felállítani."[18]

A másik vélemény képviselői a fennálló kedvezőtlen helyzetben is számoltak a háború lehetőségével, habár a politikai és az anyagi körülmények megítélésében semmivel sem voltak derűlátóbbak, még átmenetileg sem voltak hajlandók lemondani a háborús esetre való felkészülésről, ezért így fogalmazták meg álláspontjukat:

„Hogy háborúba ne keveredjünk, ez kívánságunk lehet, de nem egyedül tőlünk függ. Hirtelen változó politikai helyzet rákényszerít het. Ezért biztosítani kell a legfontosabb szükségletet. De csak fokozatosan, idővel lehet elérni e célt s csak ezután lehet gondolni továbbfejlesztésre."[19]

A felmérés alapján tervezetet is készítettek a tüzérségi lőszer gyártására „Fr" (mozgósítás) esetére.

1. héten 700 tüzérségi lövedék és 300 akna,
4. héten 3 500 tüzérségi lövedék és 1500 akna,

16 A folyamőrség 24 ágyújával — mint „folyambiztonsági szerv" — rejtési okokból a BM szervezetében kapott helyet. A Vámőrség szintén csak látszatra tartozott a PM-hez, valójában a hadsereg szerves része volt.

17 Ez a megrendelés jóval kisebb megrendelésekre szólt, mint amelyre a korábbi szerződések szerint kötelezte magát a HM, de a lőszer még jóval több, mint amennyit a békeszerződés engedélyez. (L. összehasonlításul az 1927. évre engedélyezett megrendeléseket.)

18 HL. HM. eln. (Ált. biz. és titkos)—9048/Hr—1926.

19 Uo.

8. héten 7 000 tüzérségi lövedék és 3000 akna,
12. héten 11 000 tüzérségi lövedék és 4000 akna került volna ki a hadianyaggyárakból, de a tervezet előkészítői tárgyilagosan hozzáfűzték:

„A hadiipar Fr-ának (M-nek) a gyorsítására és kapacitása fejlesztéséhez a HM költségvetésében nincs előirányzat."[20]

Evidens, hogy egy háborús konfliktus esetén szükségszerű felriasztás egyik alapvető feltétele az anyagi felkészültség. Ha ennek érdekében jó előre nem történnek meg a szükséges intézkedések, úgy adott esetben nemhogy támadó háborúban való részvétel, de egy kívülről jövő támadás esetén még a védelem is kilátástalan. Arra kell gondolnunk, hogy az anyagi felkészülés rendkívül sokrétű és szerteágazó problémát jelent. A mozgósított hadsereg megfelelő ellátása az ország teljes gazdasági erejének, minden erőforrásának gondosan szervezett igénybevételét jelenti s a békehadseregnek is nemcsak fegyverekre, lőszerre, ruházati anyagra, élelmezésre, közlekedési eszközökre, hanem fegyvernemek és szolgálati ágak működéséhez még igen sokféle technikai eszközre és anyagra van szüksége. Ezek között nehéz lenne a fontossági sorrendet megállapítani, hiszen bármelyik anyagcsoportba sorolható anyagok hiánya már békében is súlyos, háborúban pedig egyenesen katasztrofális helyzetet okozhat.

Az 1925—26. és 1926—27. évi HM költségvetésekben felsorolt megrendelések túlnyomó részben fegyver- és lőszeranyagra szóltak s csak a békeszerződésben megengedett igen szerény keretre szorítkoztak. Konkrétabban szólva, a külföldi ellenőrző bizottság által ellenőrzött Állami Hadianyaggyárban az engedélyezett gyártási produktum:

Havonta gyalogsági fegyverekből:

300 kézi lőfegyver,
80 pisztoly,
5 gépfegyver,
5 géppisztoly.

Tüzérségi fegyverekből évente:

2 löveg (talppal) és 2 aknavető.

A felsoroltakon kívül a kézi lőfegyverekhez *napi* 50 000, a tüzérségnek napi 40, az aknavetőknek napi 10 lövéshez engedélyezték a lőszer gyártását.

Kézigránátból *évi* 175 000 db, lőporból 125 t volt az engedélyezett évi mennyiség. Utóbbiban a polgári szükséglet is benne volt.[21]

Puszta rátekintésre is könnyű kiszámítani, hogy a 35 000 fős hadsereget alapul véve kézigránátból például egy katonára évente 5 db jutott és a fegyverzettel, lőszerrel történő ellátás, a kiképzéshez is mindenben csak a legszűkösebb lehetőséget biztosította. Ilyen anyagi ellátottság mellett a hadsereg legfeljebb a rendszer belső biztosítására, karhatalmi feladatokra volt alkalmas. A békeszerződés a tüzérségben

[20] Uo.
[21] HL. HM. 4014—VI—1. biz.—1927.

összesen 25 üteg fenntartását engedélyezte, de 18 löveg még ehhez is legyártásra várt. Egyelőre még az első 5 légvédelmi löveg előállítása is csak terv volt.[22]

Lőport csak a fűzfői gyárban volt szabad gyártani. Eltérően a békeszerződés rendelkezésétől, a maximálisan napi 200 kg lőpor előállítására alkalmas gépeken felül még annyi gép volt, hogy összesen 7000 kg napi teljesítményre volt lehetőség. Intézkedés történt a gépek elrejtésére. Mivel erre Mosonmagyaróváron és Fűzfőn — ahol azok eredetileg voltak — nem volt lehetőség, a HM úgy rendelkezett, hogy tilos gépeket magáncégeknél kell elrejteni. A Weiss Manfréd-gyár akkor már befogadott néhány ilyen gépet.[23]

A katonai ellenőrző bizottság hosszas alkudozás után kompromisszumot kötött a magyar hadianyaggyártás koncentrált, illetve decentralizált települése körül folyó huzavonában. Megengedte, hogy az ágyúk és aknavetők gyártása Diósgyőrött, a lőpor előállítása Fűzfőn történjék, a kézi lőfegyver és a géppuska a Budapesti Fegyver- és Gépgyárban, a lőszer és kézigránát pedig Csepelen, a Weiss Manfréd-gyárban készüljön, de úgy, hogy a hadianyaggyártást szigorúan el kell különíteni a többi üzemektől. Ezenkívül megszabta a gépek számát, azok típusát, a munkáslétszámot és mindenekelőtt kikötötte, hogy összességében a gyártás, egységes vezetés alatt történjék.[24]

A kormány, a katonai vezetéssel egyetértően, a lőporgyártás helyzetének különösen nagy fontosságot tulajdonított. Nem ok nélkül, hiszen ez valóban alapvetően fontos kérdés volt egy esetleges „Fr" anyagi előkészítésével kapcsolatosan. Ennek a ténynek a felismerésére alapult az a hosszúlejáratú (az előzők során már ismertetett) szerződés, amelyben a HM a gyártási „Fr" készültség fenntartása fejében különleges támogatást és magas fix hasznot biztosított a Lőporüzem Rt-nak.

Amikor a vezérkar 1926 nyarán megvizsgálta a lőporgyártás helyzetét és számba vette a tárolt készleteket, megállapította, hogy az 1927. január—május között állami vezetéssel meginduló 1 millió gyalogsági és 5000 tüzérségi lövés lőszerszükségletét lehet biztosítani, többet nem. Háború esetén azonban napi 16 000 kg termelésre lenne szükség. Fűzfőn építkezés folyt, de az új gyár maximálisan évi 300 tonna lőpor előállítására volt képes, ez pedig nem haladta meg a békeidőszak valóságos évi fogyasztását. A Peremartonban működő Ipari Robbanóanyag Rt-t jelölték ki arra, hogy hadicélra termeljen és a vállalat a felkészültség biztosításához szintén igen jelentős HM támogatást élvezett.

Az volt a vezérkar véleménye, hogy a helyzet belátható időn belül nem változik, tehát kész és félig kész lőszert kell tárolni, emellett növelni kell a gyártási kapacitást, mert ez az egyetlen lehetséges módja a mozgósítás előkészítésének. Ugyanakkor a háború és az utóbbi

[22] HL. HM. 4092/VI. 1. biz.—1927.
[23] HL. HM. 36255/VI. 3. titk.—1925.
[24] HL. HM. eln.—4014/VI. 1. biz.—1927.

évek tapasztalatai alapján kimondták: „Ne gyártsunk olyant, ami hamar elavul."[25]

A vezető hadbiztosok még a hajdani bécsi hadbiztosi tanfolyamon azt tanulták, hogy hadiesetre a hadsereg kétszeres-háromszoros szükségletét kell biztosítani, ami elvileg indokolt és helyeselhető volt, de a gyakorlatban túl drágának bizonyult. Az első világháború éveiben kevés volt a szakképzett hadbiztos. A beosztottak szakképzetlensége és visszaélései folytán tetemes károk keletkeztek.[26] Így ment ez később is.

A húszas évek sajátos körülményei között a magyar katonai vezetés — mint a fentiekből is kitűnik — megint csak szükségesnek látta a lőszer- és lőporkészletek gyűjtését, nagy tömegű tárolását. 1924-ben még 75 vagon tüzérségi lőszert rejtegettek. Előbb vasúti kocsikon, majd vasúti raktárakban tárolták Kaposvárott, Püspökladányban és más helyeken ezt a mennyiséget.[27]

Nagyarányú készleteket tároltak magáncégek raktáraiban és a legkülönfélébb helyeken, amelyekből aztán a szakszerűtlen tárolás és a vizes raktárak miatt sok veszendőbe ment.

1926 tavaszán nagyarányú lőszerrobbanás történt a csepeli lőporraktárban. Mintegy 5 vagon ekrazit, 5 vagon lőpor és 12 vagon fekete lőpor repült a levegőbe. A felrobbant lőport nagy részben 1923-ban gyártották, azonkívül az elpusztult hadianyag egy része régebbi eredetű kézigránát volt.

Megsemmisült az ország ekrazitkészletének 25%-a, a lőpornak pedig 12,5%-a. A kárt 25 milliárd koronára becsülték. Illetékes körökben úgy vélekedtek, hogy a veszendőbe ment anyagot 2—3 hónap alatt pótolni lehet. Megállapították, hogy túlzott felhalmozás történt s a szakértők úgy nyilatkoztak, hogy a lőport benzinnel vagy gyújtózsinórral robbantották fel.[28] Adat hiányában nem tudhatjuk, hogy az optimista becslésnek tűnő rövid idő alatt valóban sikerült-e pótolni a veszteséget. A külföldi jóváhagyással működő gépek ismert kapacitásával aligha. Minden valószínűség szerint a pótlás az ellenőrzés alól kivont és talán éppen a Weiss Manfréd-gyárnál rejtegetett gépekkel történt.

A vezérkar helyzetfelmérő jelentése és „Fr" tervezete szerint júniusban 300 000 kg füstnélküli lőpor alkotta az országos készletet, amely „igen különböző régi" anyagból adódott. Megállapították azt is, hogy a termeléshez három hónapra elegendő vas áll rendelkezésre, de réz-, ólom- és ónkészlet nincs. A salétrom és toluol szintén biztosítatlan.

Mindent felmérve és egybevetve a vezérkar azt javasolta, hogy a

[25] HL. HM. eln. 3. oszt.—9048/Hr.—1926. (Ált. biz. és titkos).
[26] L. *Álgya Papp Sándor, Gottl Jenő, Mojzer László:* Hadseregünk ellátása a világháborúban (1914—1918) 18—19. o.
[27] HM. eln.—6547. titk./VI—1. b. — 1923. — Ez az irat arról is beszámol, hogy vasúti kocsikon 14 páncéljárművet is utaztattak és „nem merik tárolni, mert az ántánt bizottság keresi, de az alvázakat már elrejtették".
[28] HL. HM. eln. 3. oszt. (Ált. biz. és titkos)—36418—1926.

fejlesztést 12 évre kell tervezni s ezalatt 46 millió gyalogsági és 410 000 tüzérségi lövedéket kell tárolni.[29]

Egy pillanatra megdöbben az ember. Vajon 1938—39-re gondolták a háború elérkezésének idejét? Úgy vélték, hogy akkorra érik be a helyzet a magyar hadsereg akcióba lépéséhez? Akarva-akaratlan, de a tervezés csaknem pontosan megfelel a jövőben kibontakozott fejleményeknek. Mégis úgy vélem, az akkori terv és a késői fejlemények összhangja inkább a véletlen játéka, mint a precíz előrelátás sugallata. A fennálló és előre nem látott gátló tényezők, a szigorú katonai ellenőrzés és a nehéz gazdasági helyzet, majd az enyhébb katonai ellenőrzés, de még súlyosabb gazdasági helyzet ugyanis igen erősen módosították az elképzeléseket.

Amint láttuk — s ahogy erre a bizalmas kijelentések is utalnak —, a külföldi katonai ellenőrzés kijátszása „csak formai nehézségekkel járt". Sokkal inkább lényegi kérdés és döntően akadályozó tényező volt a pénzügyi-gazdasági helyzet. A hadsereget az elkövetkező 12 évben a legnagyobb erőfeszítése árán sem sikerült korszerűsíteni és ütőképessé tenni. 1938-ban a kormányzat szinte a mélyponttól kezdte a háborús felkészülést.

A mozgósítás gyors végrehajtásának lehetőségét, a szállítást és utánszállítást, a hadsereg mindenkori mozgási képességét előre meghatározta a korszerű szállító és vontató eszközökkel való ellátottság. Ezt a feltételt korán felismerte a magyar vezérkar is, amely bőven szerzett információkat a külföldi hadseregeknél végbemenő korszerűsítésekről. A példa követése azonban döntően a gazdasági előfeltételektől függött. Utasították a magyar tehergépkocsi-gyártó ipart, hogy másfél-tonnás, háromtonnás és öttonnás tehergépkocsi típusokat kell kikísérletezni a kívánalmak szerint.[30]

Az első kezdeményező lépést azonban nem követték olyan intézkedések, amelyek a tehergépkocsi-gyártás kifejlesztéséhez és a hadsereg motorizálásához vezettek volna. A megkezdett út már a kezdet-kezdetén járhatatlannak bizonyult és a fejlesztésben aztán véges-végig éppen a motorizálás terén mutatkozott a legkirívóbb lemaradás.

Kevés történt a fegyverzet fejlesztése terén is. 1926 júniusában erre a célra a költségvetésben 125 milliárd koronát irányoztak elő a következő (1926—27) kiképzési évre. Maga az összeg önmagában nem sokat árul el. Tudjuk azonban, hogy ebből az összegből a löveggyártó üzemre és a fegyvergyárra 35—35 milliárdot szántak, hogy 20 készlet (repülő-géppuska működtetéséhez szükséges) Gebauer-motor beszerzéséért 56 milliárdot, 140 golyószóró előállítására pedig 7 és fél milliárd koronát állítottak a költségvetésbe.[31] Ezzel az előirányzat összege úgyszólván ki is merült. A pénzügyi viszonyok folytán tehát a fegyverzeti ellátás igen szűk korlátok közé szorult. Az üzemekbe befektetett beruházások hatása pedig csak a következő években jelentkezett.

29 HL. HM. eln. 3. oszt. (Ált. biz. és titkos)—9048 Hr—1926.
30 Uo.
31 HL. HM. eln. — 4014/VI—1. biz.—1927.

Négy éven keresztül a mélyponton vesztegelt a horthysta magyar hadsereg fejlesztésének ügye. Amint az eddigiekből is kitűnik, ez korántsem a revíziós politika útján járó Bethlen-kormányon, hanem objektív okokon múlott. A politikai és a katonai vezetés türelmetlenül várta a kedvezőbb napokat, amikor megkezdheti a fegyverkezést s a hadsereg kereteinek kiszélesítését.

1927 tavaszán, a Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság távozásával enyhült a külföldi katonai ellenőrzés, a fasiszta Olaszország részéről jelentkező erőteljes külpolitikai támogatás pedig új lehetőségek reményeit csillantotta fel az ellenforradalmi rendszer kormányzata előtt. A vezérkar elkészítette a hadsereg átszervezésének és fejlesztésének első nagyarányú tervét. A nyomasztó gazdasági időszak után a gyáriparban 1926—27-től kezdve átmenetileg bizonyos javulás mutatkozott.[32] Ennek hatása a hadsereg anyagi-technikai állapotában is érezhetővé vált.

ЯНОШ ЧИМА:

ПРЕПЯТСТВИЯ, СТОЯЩИЕ НА ПУТИ РАЗВИТИЯ АРМИИ ХОРТИ В ПЕРИОД 1924—1927 гг.

Резюме

Автор в своем труде изображает армию Хорти в наиболее неблагоприятном для нее периоде, когда контрреволюционная Венгрия была поставлена под строгий военный и финансовый контроль со стороны великих держав победителей. Контроль со стороны держав Антанты и тяжелое положение экономики страны в периоде 1924—1927-годов исключали возможность развития армии. Стабилизацию финансов правительство Бетлена осуществляло путем получения займов от западных стран, массового увольнения государственных чиновником и другими принудительными мерами.

Естественно эти обстоятельства оказывали сильное влияние и на армию. Численный состав армии был значительно сокращен, а в бюджете для обеспечения материально-технических потребностей не предусматривались крупные вложения. И несмотря на это между правительством и комиссией держав Антаты из-за нарушения военных запретов, вытекающих из мирного договора, возникало много противоречий. В бюджетах разных министерств скрытно предусматривалась работа военных органов, а военное руководство хранило значительные запасы боеприпасов и вооружения на тайных складах. Нелегально функционировал и Генеральный штаб а на случай мобилизации имел готовые годовые планы. Эти планы были нереальными и неосуществимы.

Материально-техническое снабжение армии осуществлялось четырмя заводами, находящимися под контролем иностранной комиссии. Эти заводы от Министерства Обороны получали особую поддержку, взамен которой обязаны были быть в постоянной мобготовности. В 1924 году это отношение стало критичным из-за задолженностей министерства, но путем компромисных решений эти связи все же удалось поддержать и в дальнейшем.

Все же в течение нескольких лет заказы для армии выполнялись в скромном масштабе, по иному, чем в ранние периоды, — и не превышали контигентов, установленных мирным договором.

В таких условиях армия могла выполнять лишь функции органа по обеспечению внутреннего порядка. На случай войны невозможно было обеспечить армию личным

[32] Magyar Katonai Szemle, 1942. 5. sz. *Boda András:* Gyáriparunk helyzete a világválság óta.

составом и материально-техническим имуществом. В армии преобладали пехотные войска. В составе армии не было современных родов войск, специальных отраслей и современного вооружения. Не были решены проблемы моторизации, перевозки, нехватало транспортных средств. В 1926 году генеральный штаб внес предложение планировать развитие армии сроком на 12 лет, а за это время накопить большое количество боеприпасов.

Министерство обороны сэкономленные средства за счет значительного сокращения личного состава армии обратило, в частности, на модернизацию орудийного завода в Диошдьере и оружейного завода в Будапеште, а также на покупку специальных моторов образца Гебауер в количестве 20 штук годных к авиационным пулеметам. Эти капиталовложения дали скромные результаты, которые сказались лишь в будущем.

В 1927 году иностранная контрольная комиссия покинула страну. В этом же году произошли определенные изменения во внешнеполитических отношениях и связях, а также произошли определенные смягчения в экономике. С этого времени могла начаться первая более тщательная реорганизация армии Хорти.

JÁNOS CSIMA:

HINDERNISSE EINER WEITERENTWICKLUNG DER HORTHY-ARMEE IN DEN JAHREN 1924—1927

Resümee

Der Autor zeigt die Horthy-Armee in jenem ungünstigsten Abschnitt ihres Bestehens, als das gegenrevolutionäre Ungarn unter strenger militärischer und finanzieller Kontrolle seitens der siegreichen Großmächte stand. Die Kontrolle durch die Entente und die schwierige Lage der Staatsfinanzen vereitelten in den Jahren 1924—1927 die Weiterentwicklung der Armee. Die Regierung Bethlen hat die Stabilisierung mit Hilfe einer Anleihe aus dem Westen, durch massenhafte Entlassung von Staatsangestellten und andere Zwangsmaßnahmen durchgeführt.

Diese Umstände waren natürlich auch in der Armee stark verspürbar. Der Mannschaftsstand ist ungemein herabgesunken und im Budget standen für die Sicherung der materiell-technischen Bedürfnisse nur sehr bescheidene Mittel zur Verfügung. Doch selbst so gab es viele Gegensätze zwischen der Regierung und der Entente-Kontrollkommission wegen Verletzung der im Friedensvertrag niedergelegten militärischen Verbote. In zivilen Portefeuilles waren versteckte militärische Organe tätig und die Militärverwaltung hat in geheimen Lagern Munitions- und Waffenbestände verborgen. Illegal war auch der Generalstab tätig und erarbeitete jährlich die Pläne für die Mobilisierung. Diese Pläne waren irreal, undurchführbar.

Die laufende Versorgung der Armee in material-technischer Hinsicht wurde von den von der Entente-Kontrollkommission bewilligten und überwachten vier Fabriken gesichert. Diese vier Fabriken erhielten vom Landesverteidigungsministerium eine spezielle Subvention, waren dafür aber verpflichtet, ständig in Mobilisierungsbereitschaft zu stehen. 1924 ist dieses Werhältnis infolge Verschuldung des Ministeriums kritisch geworden, doch gelang es schließlich, durch Kompromisse die Verbindung dauernd aufrechtzuerhalten.

Auf jeden Fall waren die Bestellungen für die Armee — von den früheren Zeiten abweichend — einige Jahre nur bescheiden und überstiegen nicht die im Friedensvertrag genehmigten Rahmen.

Unter solchen Umständen konnte die Armee nur der Aufrechterhaltung von Ruhe und Ordnung dienen. Für den Kriegsfall konnte die Vorbereitung in personeller und materieller Hinsicht nicht gesichert werden. Die Armee bestand überwiegend aus Infanterie. Es fehlten moderne, zeitgemäße Waffengattungen, Dienstzweige und Waffen. Die Motorisierung, die Sicherung

von Verkehrs- und Transportmitteln bildeten unlösbare Probleme. Im Jahre 1926 beantragte der Generalstab, die Weiterentwicklung der Armee auf 12 Jahre verteilt zu planen und während dieser Zeit große Mengen von Munition zu speichern.

Die durch Standesverminderung erzielte Ersparnisse Wurden vom Landesverteidigungsministerium teils zur Modernisierung der Kanonenfabrik in Diósgyőr und der Budapester Waffenfabrik, teils zur Anschaffung von 20 Gebauer-Motoren zu in Flugzeuge eingebauten Maschinengewehren verwendet. Diese Investitionen bedeuteten bescheidene Ergebnisse, und auch das erst später.

Im Jahre 1927 brachten die Zurückziehung der militärischen Kontrollkommission, die in den außenpolitischen Verbindungen eingetretenen Änderungen eine Erleichterung in der wirtschaftlichen Lage des Landes. Nunmehr konnte die erste ernstere Reorganisierung der Horthy-Armee in Angriff genommen werden.

CHURCHILL ÉS A BRIT VEZÉRKAR BALKÁNI TERVEI (1942—1945)

I. RÉSZ*

Borus József

1942 augusztusától a szicíliai partraszállásig

Winston Spencer Churchill — 1940. május 10. óta Nagy-Britannia miniszterelnöke[1] — 1942. augusztus 12. és 16. között látogatást tett Moszkvában. A Joszif Visszarionovics Sztálinnal, a Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa elnökével, a Vörös Hadsereg főparancsnokával folytatott megbeszélésekről a legrészletesebb leírást maga Churchill adja A második világháború című emlékirataiban.[2] E megbeszéléseken Franklin Delano Rooseveltet, az Észak-Amerikai Egyesült Államok elnökét Averell Harriman, későbbi moszkvai amerikai nagykövet képviselte. Churchill kíséretében több katona is volt, köztük Alan Brooke tábornok, a brit szárazföldi csapatok vezérkari főnöke, a brit vezérkari főnökök bizottságának elnöke.[3]

Ebben az időben a szövetségesek helyzete korántsem volt kedvező. A keleti arcvonalon június 28-án öt német, egy-egy román, olasz, illetve magyar hadsereggel a Kaukázus és a Volga irányába indított német támadás Kurszk és Taganrog között 500 km szélességben felszakította a szovjet vonalakat, és július végéig mélységben is mintegy 500 km-t

1 Előzőleg Neville Chamberlain volt a miniszterelnök. Kormányáról az 1940. május 8-án tartott alsóházi szavazáson kiderült, hogy többé nem életképes. Churchill kinevezése így az 1940. május 10-én nyugaton indult német támadástól lényegében függetlenül történt. L. *Winston S. Churchill:* Der Zweite Weltkrieg. I. köt. Der Sturm zieht auf. 2. könyv, Drôle de guerre. 3. September 1939—10. Mai 1940. Bern, Alfred Scherz Verlag, 1948. 326. s. köv. o.

2 Az 1942 júniusától 1943 június elejéig tartó eseményeket *Churchill* a Schicksalswende c. IV. köt. 2. könyvében: Die Befreiung Afrikas (továbbiakban IV/2.) írja le. Bern, Alfred Scherz Verlag 1951. — A moszkvai látogatással e könyv IV. és V. fejezete foglalkozik. Az előzményekre és a moszkvai tartózkodásra l. még Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel 1941—1945. I. köt. A W. Churchill-lel és C. Attleevel folytatott üzenetváltás (1941 július—1945 november). Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1958. 69. s köv. o.; A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának története II. kötete. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1964. 322. o. csak annyit említ, hogy Churchill „már" 1942 agusztusában Moszkvába utazott közölni: 1942-ben nem lesz második front!

3 Brooke naplója és életrajzi jegyzetei alapján írta *Arthur Bryant:* The Turn of the Tide 1939—1943 c. könyvét, németül: Kriegswende. Düsseldorf, Droste Verlag, 1957. A moszkvai látogatás 432. s köv. o. — A továbbiakban, ahol megjegyzés nélkül hivatkozom Bryant könyvére, mindig Brooke szövege értendő.

A tanulmány II. részét folyóiratunk 3. számában közöljük. (A szerk.)

ért el. A Szovjetunió kormánya határozottan követelte a második front létrehozását. Észak-Afrikában Ervin Rommel vezértárbornagy csapatai június vége óta El Alameinnél álltak, 100 km-re Kairótól. Az Atlanti-óceán szinte korlátlan vadászterülete volt a német búvárhajóknak, júniusban és a következő hónapokban havi félmillió bruttóregisztertonna hajóteret süllyesztettek el. Távol-Keleten az 1941 decemberében hadba lépett Japán és Midway-szigetek előtt június elején ugyan elszenvedte első nagy vereségét a tengeren, a szárazföldön azonban az amerikai fölény ekkor még nem bontakozott ki.

A brit miniszterelnök már az első, augusztus 12-én este a Kremlben tartott megbeszélésen közölte Sztálinnal, hogy Franciaországban 1942-ben már nem fognak partra szállni, ellenben nagy hadműveletet terveznek a következő évre. Az amerikaiakkal egyetértésben azonban elhatározták, hogy létrehozzák a második frontot Észak-Afrikában, a „torch" (fáklya) fedőnevű hadművelettel, brit és amerikai csapatok partraszállásával. Sztálin, aki rendkívül elégedetlenül, sőt idegesen hallgatta vendége fejtegetését, Churchill szerint „egy pillanat alatt", „gyorsan és élesen" felfogta a „fáklya" hadművelet lényegét, és maga fejtette ki várható következményeit.[4]

Augusztus 13-án Sztálin átadta Churchillnek a szovjet kormány emlékiratát az európai második front bejelentett elhalasztásával kapcsolatban. Nyomban heves vita kezdődött, amelynek során Churchill már azt is megmondta, hogy 15-én reggel elutazik. Később enyhült a légkör, s ez az enyhülés a brit küldöttség tiszteletére a Kremlben augusztus 14-én este tartott fogadáson is megnyilvánult.[5]

Augusztus 15-én a szovjet és a brit vezérkar képviselői tartottak megbeszélést ugyancsak a második front problémájáról, illetve a Kaukázus védelméről. Ekkor, augusztus közepén a 6. Német Hadsereg már Sztálingrád felé tört előre, az 1. Német Páncéloshadsereg pedig 9-én elfoglalta a Kaukázus lábánál fekvő majkopi olajvidéket.[6] A Vörös Hadsereg arcvonalának rendkívül nehéz helyzete Churchillt is aggasztotta. Augusztus 15-én este, búcsúlátogatásakor megkérdezte Sztálint: „Vajon lesz-e abban a helyzetben, hogy a németeket meggátolja a Kaszpi-tenger elérésében, abban, hogy betegyék lábukat Baku olajmezőire, mindazzal együtt, amit ez jelent, és megakadályozza előretörésüket Törökországon és Perzsián át." Churchill kérdésére Sztálin „Kiterített egy térképet és nyugodt reménykedéssel válaszolta: »Feltartóztatjuk őket. A hegységen nem fognak átjutni.« Aztán ezt mondta: »Olyan hírek vannak, hogy a törökök Turkesztánban meg akarnak támadni bennünket. Ha megteszik, leszek abban a helyzetben, hogy velük is elbánjak.« Kijelentettem, hogy ez a veszély nem áll fenn.

[4] *Churchill:* IV/2. 79. s köv. o.
[5] *Churchill:* IV/2. 90. s köv. o. és *Bryant:* 433. s köv. o.
[6] Majkop város elfoglalására l. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab). (továbbiakban: KTB/OKW.) II. köt.: 1. Januar 1942—31. Dezember 1942. Összeáll. és magy.: *Andreas Hillgruber.* Frankfurt am Main, Verlag für Wehrwesen Bernard und Graefe, 1963. 563. o.; ugyanebben a kötetben az augusztusi harci események naponkénti leírása. Az általános helyzetre l. még *J. R. von Salis:* Weltchronik 1939—1945. Zürich, Orell Füssli Verlag, 1966. 239. s köv. o.

Törökország kívül akar maradni a konfliktuson, és semmiképpen sem akar ellenséges viszonyba kerülni Angliával."[7]

Az egyórás beszélgetés végén Churchill felállt, hogy elbúcsúzzék, amikor Sztálin az előzőnél jóval barátságosabb hangon ezt mondta neki: „Ön hajnalban akar utazni. Miért nem megyünk haza hozzám, inni egy kortyot?" A brit miniszterelnök igenlő válaszára átmentek Sztálin néhány száz méterre fekvő lakására, ahová később Vjacseszlav Mihajlovics Molotovot, a Szovjetunió külügyi népbiztosát is meghívták.

Az „egy korty"-ból így este 20.30-tól másnap hajnali 2.30-ig tartó vacsora és beszélgetés lett. A részleteket lényegében ismét csak Churchill leírásából ismerjük; rajta és Sztálinon, továbbá Molotovon kívül csak két tolmács volt jelen, és az elején, de csak rövid időre, Sztálin lánya, Szvetlana.[8]

A beszélgetés során előbb a Szovjetunióba indított hajókaravánokról, aztán a Churchill tervezte norvégiai partraszállásról volt szó, később a mezőgazdaság kollektivizálásáról a Szovjetunióban, majd éjjel 1 óra után megbeszélték és jóváhagyták a tanácskozásról kiadandó közös közleményt.[9]

A második frontról — Churchill szerint — ez alkalommal nem esett szó; pontosabban: emlékirataiban nem említi, hogy a határás együttlét során ez a probléma újra szóba került volna. Ismerve azonban a szovjet vezetők erre vonatkozó álláspontját, szinte bizonyosra vehető, hogy a beszélgetésben ez is előkerült. Jó néhány nappal később, 1942. december 3-án Alan Brooke tábornok, a brit vezérkari főnök arról panaszkodik naplójában, hogy néhány nappal korábban Churchill még Szardíniát és Szicíliát akarta megtámadni, most ezeknek hátat fordítva az angol vezérkari főnökök bizottságának ülésén Franciaország invázióját követeli 1943-ra.[10]

Brooke a második világháború után néhány évvel, a királyi tüzérezred felkérésére készített életrajzi jegyzeteiben visszatért erre az 1942. december elejei helyzetre. „Számomra teljesen világos volt — írja —, hogy egy nyugati frontnak a pillanata még nem érkezett el, és hogy 1943-ban sem fog kínálkozni. Meggyőződésem szerint ragaszkodnunk kellett eredeti hadászati tervemhez, amelytől sohasem tágítottam: először meghódítani Észak-Afrikát és megnyitni a Földközi-tengert, ezáltal elkerüljük a Jóreménység foka utat és megtakarítunk 1 millió t hajóteret, aztán elintézni Olaszországot, rávenni Törökországot a háborúba való belépésre, nyomást gyakorolni a Balkánra és legvégül felszabadítani Franciaországot."

E leírás után Brooke rendkívül érdekes beismerése következik, éppen a moszkvai látogatása alapján: „Ennek a tervnek a sikere természetesen attól függött, hogy Oroszország kitartson. Ha én ebben a háború első szakaszában komolyan kételkedtem is, 1942 végén már

[7] *Churchill:* IV/2. 100. o.
[8] Churchill szerint a meghívás Sztálin pillanatnyi ötlete volt, *Swetlana Allilujewa:* 20 Briefe an einem Freund. Frankfurt am Main und Hamburg, Fischer Bücherei 972. 1969. 210. o. szerint viszont előkészületeket tettek Churchill kremlbeli lakásukon való fogadására.
[9] *Churchill:* IV/2. 100. s köv. o.; a közlemény uo. 105. o.
[10] *Bryant:* 498. o.

másként gondolkodtam róla. Oroszország addig kiállta a Moszkva, Leningrád és Sztálingrád elleni támadást; napról napra erősebb, felszerelése pedig jobb lett. Fogadni lehetett volna arra, hogy kitart."

Ugyanezekben az életrajzi jegyzetekben Brooke azt is elmondja, hogy tervét Churchill és a másik két brit vezérkari főnök: Dudley Pound tengernagy a flotta, és Charles Portal repülőmarsall, a RAF (brit királyi légierő) vezérkari főnöke mindeddig elfogadta. Ekkor, 1942. december 3-án Churchill azonban teljesen megváltoztatta álláspontját, kijelentve, hogy a hadseregnek 1943-ban már Németországban kell harcolnia. A miniszterelnök Brooke szerint ezt mondta: „Csak azt ne higyjék, hogy megelégedhetnek a szardiniáikkal (ezen Szicíliát és Szardíniát értette). Nem — meg kell nyitnunk a nyugati frontot. Egyébként ezt ígértük Sztálinnak, amikor Moszkvában voltunk." Brooke válasza: „Nem, *mi* nem ígértük meg." Churchill — folytatja Brooke — „meghökkent és néhány pillanatig rámmeredt. Valószínűleg most jutott eszébe, hogy egy ilyen ígéret, ha egyáltalán, az utolsó este Sztálinnál hangzott el, amikor nem voltam jelen."[11]

Churchillnek a második front 1943-ban Franciaországban való megnyitására irányuló törekvése nem tartott sokáig. Ugyanezen a napon — tehát 1942. december 3-án — a vezérkari főnökök második 17.30-kor kezdődött ülésén előbb még hosszú előadásban fejtette ki, hogy a hadseregnek 1943-ban már Németországban kell harcolnia. Brooke viszont nyomban kimutatta, milyen csekély erőket tudnak addigra mozgósítani. Erre Churchill félig-meddig maga is elismerte, hogy amíg Németországban nem mutatkoznak nagyobb gyengülés jelei, a Földközi-tenger térségében talán többet lehet tenni.[12]

Brooke naplója és életrajzi jegyzete bizonyítja, hogy a földközi-tengeri hadszíntér előtérbe helyezésének, minél nagyobb német erők e térségbe vonásának és itt történő lekötésének gondolatát ő kezdeményezte, és ő is képviselte a leghatározottabban. Ő számított arra is legelsőnek, hogy a földközi-tengeri hadműveleteknek Olaszországra meszszemenő hatásuk lesz. Ezt a várható következményt különben Sztálin is kiemelte Churchillel folytatott első megbeszélésükön.[13]

Brooke tervében felvetődött a földközi-tengeri hadműveleteknek egy további lehetséges következménye is. Azt remélte — mint az idézett szövegrészből kiderül —, hogy Olaszország „elintézése" után, Törökország tengelyellenes hadba lépésével egyidejűleg, fokozni lehet a nyomást a Balkánra, illetve az ottani német erőkre. Ez azonban 1942 decemberében még elég távoli és bizonytalan dolog volt. Távoli azért, mert még Észak-Afrikában is jelentős tengelyerők álltak, és méginkább bizonytalan, mert nem lehetett látni, hogyan sikerül elfogadtatni ezt a tervet elsősorban Churchillel, utána pedig az amerikai politikai és katonai vezetőkkel. Nem utolsó sorban bizonytalansági tényezőt jelentett a német vezetés reakciója is. Ha a németek — elsősorban Hitler — nem ragaszkodtak volna görcsösen minden, kezükben levő te-

11 Uo. 498/499. o.
12 Uo. 498. o.
13 *Churchill:* IV/2. 85. o.

rület tartásához, ha nem próbálkoztak volna mindenáron Észak-Afrika eleve kilátástalan védelmével, akkor nem válhatott volna valóra a brit vezérkari főnök terve, amelynek alapja éppen a német erők megosztása és szétszórása volt.

Erwin Rommel vezértábornagy, a német—olasz „Afrika" páncélos-hadsereg parancsnoka[14] 1942. november 28-án délután Rastenburgban javasolta Hitlernek Afrika kiürítését: „Ha a hadsereg Észak-Afrikában maradna, meg fogják semmisíteni."[15] Javaslatát Rommel részben 1941 februárja óta az észak-afrikai hadszíntéren szerzett személyes tapasztalatai, főként pedig az 1942. őszi brit és újabban amerikai sikerek létrehozta helyzet alapján tette. November 4-én a Bernard Law Montgomery tábornok vezette 8. Brit Hadsereg El Alameinnél kivetette állásaikból a német—olasz csapatokat, amelyek 1000 km-es visszavonulás után csak Benghazi és El Agheila között, a Marsa-el-Brega állásban tudtak megkapaszkodni, átmenetileg. November 8-án megkezdődött a „fáklya" hadművelet; Dwight David Eisenhower tábornok parancsnoksága alatt brit—amerikai csapatok szálltak partra Algírban és Marokkóban. Francia-Északafrika — Tunisz keleti felének kivételével — napok alatt kezükbe került, és bár Tuniszban november 9-ével kezdődően előbb légi, majd tengeri úton szállított német csapatok jelentek meg, Észak-Afrikában a német—olasz erők helyzete reménytelen volt. E csapatok utánpótlását a Földközi-tengeren át próbálták, vízi vagy légi úton megoldani, de eredménytelenül.[16]

Feljegyzései szerint Rommel „józan vitát" várt, de Hitlerre a hadászati kérdés felvetése úgy hatott, mint a puskaporos hordóba vetett szikra. Hitler határtalanul izgatott lett, és a Rommel és katonái elleni heves szemrehányások közepette megtiltott minden további visszavonulást azzal, hogy „politikai okokból Afrikában egyszerűen tartani kell egy nagyobb hídfőt". Rommel ígéretet kapott megfelelő utánpótlásra.[17]

Az észak-afrikai hadszíntér jelentőségének német megítéléséről érdekes adatot tartalmaz egy elsőrendű forrás, a Wehrmacht főparancsnokság hadműveleti naplója. E szerint Alfred Jodl tüzérségi tábornok, a Wehrmacht vezetési törzsének főnöke[18] 1942. november 29-én, a Rommel látogatását követő napon megbízta helyettesét, Walter Warlimont altábornagyot egy általános helyzetmegítélés kidolgozásával. November 30-án Jodl ehhez a következő irányelveket adta meg: „Észak-Afrikát mint Európa előterét feltétlenül tartani kell. Ehhez

[14] Rommel pályafutásának adatait l. *Wolf Keilig:* Das deutsche Heer 1939—1945. Die Generalität des Heeres im 2. Weltkrieg. Bad Nauheim, Podzun Verlag, 211/275. o.

[15] *Erwin Rommel:* Krieg ohne Hass. Heidenheim/Brenz, Verlag Heidenheimer Zeitung, 1950. 3. kiad. 314. o.

[16] Minderre l. *Montgomery:* Von El Alamein zum Sangro. Bern, Alfred Sherz Verlag, 1949. 48. s köv. o. és *ugyanő:* Memoiren. München, Paul List Verlag, 1958. 156. o. — A „fáklya"-hadműveletre *Mark Wayne Clark:* Mein Weg von Algier nach Wien. Velden a. W. — Wien, Obelisk Verlag 1954. 119. s köv. o.: *Harry C. Butcher:* Drei Jahre mit Eisenhower, Bern, Alfred Scherz Verlag, 1946. 197. s köv. o.; *General Patton: Krieg,* wie ich ihn erlebte. Bern, Alfred Scherz Verlag, 1950. 3. o. — Harkins ezredes bevezetője.

[17] *Rommel:* 314/315. o.; Vö. *Max Domarus:* Hitler. Reden und Proklamationen 1932—1945. Kommentiert von einem deutschen Zeitgenossen. II. köt. Untergang (1939—1945). Würzburg, 1963. 1955. o.

[18] Az OKW szervezetére, ebben Jodl beosztására l. *Helmut Heiber:* Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942—1945. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1962. 37. o. Vö. *Keilig:* 211/152. o.

előfeltétel a tengeri szállítmányok gyors megindítása. (A birodalmi marsall erről beszélt tegnap a Duceval.) Ha Észak-Afrika mégis elvész, akkor angolszász támadás várható Európa ellen délkeleten, a Dódekanészoszon, Krétán és a Peloponnészoszon keresztül. Ezért a Balkánt meg kell békíteni és biztosítani kell . . ."[19]

Ugyanezen gondolatokat tartalmazza — szinte szószerinti ismétlésben — Hitler 1942. december 28-án kiadott „Titkos parancsnoki ügy! Főnöki ügy! Csak tiszt által!" jelzésű, 47. számú utasítása „a délkeleti térség parancsnoklására és védelmére". Ez az utasítás így kezdődik:

„A helyzet a Földközi-tenger térségében belátható időn belül lehetővé tesz Kréta, az égei-tengeri német és olasz támaszpontok és a Balkán-félsziget elleni támadást.

Számolni kell azzal, hogy ezt a támadást a nyugati balkáni országokban felkelések támogatják.

Az angolszász hatalmak megnövelt befolyása Törökország magatartására ebben az irányban is fokozott figyelmet követel."[20]

A német vezetés helyzetmegítélésének és terveinek ismeretében nem szükséges bővebben bizonyítani Brooke elgondolásainak helyességét. Természetesen akkor, 1942—1943 fordulóján a Földközi-tenger térségében szembenálló felek csak feltevésekből indultak ki, de Brooke nemcsak jelentékenyebb erőkkel és eszközökkel rendelkezett, hanem nagymértékben rá tudta kényszeríteni akaratát az ellenfélre. Talán túlzásnak tűnik, mégis történelmi valóság, hogy az ellenfél, a német vezetés, nem ismerve Brooke terveit, sokkal inkább a brit vezérkari főnök elgondolásainak megfelelően cselekedett, mint az amerikaiak, akiket külön és ismételten kellett rávenni e tervek elfogadására.

Brooke naplójának és életrajzi jegyzeteinek már idézett részéből tudjuk, hogy terveivel Churchill sem értett mindig és maradéktalanul egyet. December első felében az angol vezérkari főnökök ismételten foglalkoztak a földközi-tengeri stratégiával, erről Churchill számára emlékiratot is fogalmaztak, majd december 16-i, Churchill és Anthony Eden brit külügyminiszter részvételével tartott ülésükön újra megvitatták 1943-ra tervezett elképzeléseiket. Naplója szerint Brooke előzőleg a legrosszabbtól tartott, de sikerült Churchillt rávenni véleményének megváltoztatására. „Őfelőle most bizonyos fokig biztos vagyok, de még meg kell győznöm az amerikaiakat és aztán Sztálint."[21]

Az amerikaiak meggyőzése — ez elsősorban George Catlett Marshall tábornokkal, az amerikai szárazföldi csapatok vezérkari főnökével való vitát jelentette. Marshallnak a földközi-tengeri elgondolások kezdettől fogva „kevéssé voltak ínyére"; az amerikai csapatok odaküldését „értelmetlen pazarlás"-nak tekintette. 1942. december 10-én Roosevelttel folytatott megbeszélésén sürgette az elnököt, hogy az Észak-Afrikában

[19] KTB/OKW. II. 1061. o.; Vö. *Walter Warlimont:* Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht 1939—1945. Grundlagen — Formen — Gestalten. Frankfurt am Main, Bernard und Graefe Verlag für Wehrwesen, 1962. 293. o.

[20] Az utasítás szövegét közli *Walter Hubatsch:* Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939—1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht. Frankfurt am Main, Bernard und Graefe Verlag für Wehrwesen, 1962. 202. s köv. o.

[21] *Bryant:* 503. o.

maradt tengelyerőket mielőbb semmisítsék meg, és utána Nagy-Britanniában összpontosítsák a csapatokat 1943 tavaszára, az észak-franciaországi tengerparton végrehajtandó partraszállásra.[22]

Közben Tuniszban a német erők létszáma 50 000 főre növekedett, és a rossz időjárás miatt, megfelelő repülőtámogatás hiányában Eisenhower kénytelen volt leállítani csapatainak támadását. Részben ennek a helyzetnek, de méginkább a további terveknek a megbeszélésére Roosevelt és Churchill elhatározta, hogy 1943 januárjában Casablancában katonai tanácsadóikkal együtt konferenciát tartanak.

Az 1943. január 14. és 24. között lezajlott casablancai konferenciával bőven foglalkozik a második világháború történeti irodalma. Előtérben azonban a tanácskozás befejezése alkalmával, január 24-én tartott sajtókonferencia áll. Roosevelt ez alkalommal jelentette be, hogy a Németország és Japán elleni háborút a „feltétel nélküli megadás"-ig folytatják.[23]

A konferencián a brit és az amerikai vezérkari főnökök többször is összeültek elképzeléseik és további terveik megvitatására. A három brit vezérkari főnökkel szemben azonban négy amerikai állott. A Marshall tábornokból, továbbá Henry Harley Arnold tábornokból, a légierő és Ernst Joseph King tengernagyból, a haditengerészet vezérkari főnökéből álló testületnek külön elnöke volt William Daniel Leahy flottatengernagy személyében. Mind a négy amerikai úgy látta, hogy a földközi-tengeri hadműveleteknek Németországra nem lesz hatásuk. Ezenkívül felismerték, hogy az angolok ezeket a hadműveleteket, különösen a Földközi-tenger keleti részében, imperialista céljaik érdekében akarják kihasználni. Éppen ezért javasolták az afrikai hadjárat minél gyorsabb befejezését, hogy utána minden erőt az észak-franciaországi partraszállásra fordíthassanak.[24]

A brit és az amerikai főnökök casablancai üléseit előre meghatározott napirend nélkül tartották. Így szóba került a tuniszi hadjárat folytatása, az ezt követő tervek, partraszállás Szicília vagy Szardínia szigetén, a csendes-óceáni hadszíntér és több más hasonló probléma. Brooke január 16-án nagy előadásban ismertette az általános katonai helyzetet és fejtette ki ebből adódó elképzeléseit. Végső következtetése az volt, hogy a Franciaországba a Csatornán át tervezett átkeléshez szükséges erőket és eszközöket csak 1944-re tudják összegyűjteni.[25]

Hosszas és gyakran heves vita után január 22-én végre elfogadták Brooke javaslatát a Szicília elleni támadás előkészítésére. Naplója szerint „eddigi fáradozásainak megkoronázása" volt. Bryant szerint

[22] Uo. 500. o. (Bryant szövege.) Marshall felfogására l. még *Erich Achterberg:* General Marshall macht Epoche. Konferenzen, Gestalten, Hintergründe. Berlin — Frankfurt/M. — Wien, Verlag Ullstein GmbH., 1964. 119. o.

[23] A nyugatnémet történészek nagyobb részének az az álláspontja, hogy a „feltétel nélküli megadás" követelése fokozta a németek ellenállását. L. pl. *Walter Hubatsch* véleményét az OKW hadműveleti naplója III. kötetéhez írt: Die deutsche Wehrmachtführung im Kulminationsjahr des Krieges c. összefoglalójában. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab). III. köt.: 1. Januar 1943—31. Dezember 1943. Összeáll. és magy.: *Walter Hubatsch.* Frankfurt am Main, Bernard und Graefe Verlag für Wehrwesen, 1963. 1510. o. — Ellenkező álláspontot van *Domarus:* Hitler 1963. s köv. o.

[24] Az amerikaiak álláspontját ismerteti *Bryant:* 508/509. o.

[25] Az ülésekre l. Brooke 1943. január 14—23 közötti naplóját. Közli *Bryant:* 513. s köv. o.; a január 16-i ülés 516. o., Bryant véleménye 519/520. o.

„Észak-Afrika meghódítása után először Szicíliát kellett meghódítani azzal a céllal, hogy a Földközi-tengeren olyan erős szövetséges pozíciót hozzanak létre, amely a tengely törékeny uralmát a Balkánon aláaknázza, és Törökországot a háborúba való belépésre készteti."[26]

Churchill és Brooke a konferenciát követő napokban nyomban hozzálátott ennek a legutolsó pontnak a megvalósításához. Kairón át Adanába repültek, ahol Churchill Izmet Inonü elnökkel és több vezető török politikussal, Brooke pedig Fevzi Csakmak tábornaggyal, a török hadsereg főparancsnokával tanácskozott. Az 1943. január 30-án és 31-én tartott megbeszéléseken sok kézzelfogható eredmény nem született. A török politikusok ekkor még a Németországgal való szakításra sem voltak hajlandók, még kevésbé arra, hogy belépjenek a háborúba a szövetségesek oldalán. Csakmak tábornagynak Brooke véleménye szerint „fogalma sem volt a modern hadvezetés adminisztratív szempontjairól". Az angolok ennek ellenére remélték, hogy „a törökök semlegessége a szövetségesekkel szemben mostantól fogva jóindulatú lesz, olyasféle, mint Amerikáé, hadba lépése előtt . . ."[27]

A casablancai konferencia határozatai közül a legsürgősebb Észak-Afrika teljes meghódítása volt. Nem is a terület megszerzésére törekedtek, hanem a német—olasz csapatok megsemmisítésére, mert csak ezáltal szabadulhattak fel a brit—amerikai csapatok további feladatokra, és válhatott teljes uralommá az akkor már erőteljesen meglevő légi és tengeri fölény. Ennek megvalósulásáig azonban még több hónapi komoly erőfeszítés kellett; súlyos, gyakran veszteségteljes harcok folytak. A Tuniszba átdobott német erőkből 1942 végén felállították az 5. páncéloshadsereget, majd 1943. február 23-án a Rommel vezette német—olasz „Afrika" Páncéloshadsereg „Afrika" hadseregcsoport elnevezést kapott, s ennek rendelték alá a Hans-Jürgen von Arnim vezérezredes parancsnoksága alatt álló 5. páncéloshadsereget is.[28]

1943 februárjában Rommelnek mintegy 14 hadosztálya volt, köztük az újonnan feltöltött 21. páncéloshadosztály. A vezértábornagy mindenekelőtt a Tunisz délnyugati részében levő amerikai készenléti állásokat akarta megsemmisíteni. Február 14-én indult a német támadás, és heves harcok után, amelyekben főleg az amerikai 2. páncéloshadosztály szenvedett súlyos veszteséget, 20-án a Kasserine-szoros német kézre került. Utána azonban az amerikaiak felülkerekedtek. Feljegyzéseiben Rommelnek el kellett ismernie: „Valójában az amerikaiak ellátottsága páncéltörő fegyverekkel, páncélozott járművekkel olyan mérvű volt, hogy kevés reménnyel nézhettünk az eljövendő mozgó csaták elé."

Február 23-tól a szövetségesek mentek át támadásba. 26-án az 5. Német Páncéloshadsereg kezdett támadást, de eredménytelenül. Végül

[26] *Bryant:* 526. o.; *Bryant* összefoglalója 527. o.

[27] A törökországi látogatásra *Churchill:* IV/2. 324. s köv. o.; *Bryant:* 529. s köv. o.: Brooke Csakmakról 537. o. — A látogatás német visszhangjára *Franz von Papen:* Der Wahrheit eine Gasse. Innsbruck, Paul List Verlag, 1952. 559. s köv. o.

[28] A német szárazföldi csapatok szervezeti stb. problémáinak rövid összefoglalása *Burkart Müller—Hillebrand:* Das Heer 1933—1945. III. köt. Der Zweifrontenkrieg. Das Heer vom Beginn des Feldzuges gegen die Sowjetunion bis zum Kriegsende. Frankfurt am Main, Verlag E. S. Mittler und Sohn, 1969. Az „Afrika" hadseregcsoport 276. o.

március 6-án Rommel megtámadta Montgomeryt, de a németek — hasonlóan mint az előző év augusztusának legutolsó napjaiban — nagy veszteségeik ellenére most is sikertelenül harcoltak. E kudarc után számítani kellett — írja Rommel— a 8. Brit Hadsereg támadására. „A hadseregcsoport további maradása az afrikai kontinensen most már öngyilkossággal volt egyenlő."[29]

Ez az öngyilkosság azután be is következett. Rommel ugyan március 8-án átadta a hadseregcsoport főparancsnokságát v. Arnim vezérezredesnek, így a március 20-án indult brit—amerikai támadást a német—olasz erők már ez utóbbi vezetésével próbálták elhárítani. Kezdeti kudarc után Montgomery kerekedett felül, és sikeresen harcoltak az amerikaiak is: április 7-én létrejött a kapcsolat a 8. Brit Hadsereg és a II. amerikai hadtest között. Ezt követően körülzárták v. Arnim 250 000 katonáját, majd április 22-én újabb szövetséges támadás kezdődött. Eleinte a németek még ellenálltak, de május 6-án indult brit—amerikai támadás következtében a német arcvonal összeomlott, s miután a 250 000 német és olasz katonából csak mintegy 700 tudott, főleg légi úton, elmenekülni, az „Afrika" hadseregcsoport, illetve, ami megmaradt belőle, letette a fegyvert. Harold Alexander tábornok, észak-afrikai brit főparancsnok május 12-én 150 000 fogolyról, köztük v. Arnimról tett jelentést, majd május 13-án 2.15-kor rádión adta hírül, hogy a tuniszi hadjárat véget ért.[30]

Ez volt az első nagy nyugati győzelem szárazföldön a második világháborúban, s jelentőségéről maga dr. Joseph Goebbels, német birodalmi „propaganda és népfelvilágosítási" miniszter írta ezt naplójába: „Veszteségeink rendkívüliek. Ténylegesen egy második Sztálingrád-félét éltünk át..."[31]

A tuniszi győzelem hírét Churchill és Brooke már Washingtonban kapta meg; itt tartózkodott a brit miniszterelnök május 11. estéje óta kíséretével, köztük Brooke tábornokkal, a szicíliai partraszállásnak és egyéb intézkedéseknek Roosevelttel és az amerikai katonai vezetőkkel való megtárgyalására.

Az angolok és elsősorban éppen Brooke, a casablancai konferenciát ugyan egyértelműen saját sikerüknek értékelték az amerikaiakkal szemben, a véleménykülönbségek továbbra is megmaradtak, bizonyos értelemben még fokozódtak is. Marshall tábornok az észak-afrikai sikerek ellenére sem helyeselte a földközi-tengeri hadszíntér előtérben maradását. Churchill április 17-én telefonon közölte Brooke-kal: most érkezett Marshalltól egy távirat azzal a javaslattal, hogy még a tuniszi hadjárat közben valósítsák meg a szicíliai partraszállást, és ezzel gyorsan fejezzék be a földközi-tengeri hadműveletet. Churchill — szokása szerint — nyomban lelkesen csatlakozott Marshall javaslatához, amely szerinte „nagyszerű stratégiai koncepciót árul el". Brooke telefonon

[29] *Rommel:* 347. o.; véleménye az amerikaiakról 361. o.; *Clark:* Mein Weg 183. s köv. o.; *Mongomery:* El Alamein 73. s köv. o. és Memoiren 183/184. o.; továbbá *Rommel:* 362. s köv. o.; az idézet 367. o.

[30] *Rommel:* 370. o.; *Montgomery:* Memoiren 184. s köv. o.; *Churchill:* IV/2. 388. s köv. o.

[31] Goebbels 1943. május 9-i naplóbejegyzését idézi *Bryant:* 578. o.

félórán keresztül győzködte főnökét az amerikai javaslat elfogadhatatlanságáról.[32]

Ilyen előzmények után és körülmények között javasolta 1943. április 29-én Churchill Rooseveltnek egy újabb konferencia megtartását. Egészségi okokból a miniszterelnököt orvosai eltiltották a repüléstől, ezért kíséretével, benne a három vezérkari főnökkel együtt a Queen Mary óriás óceánjárón hajózott át Amerikába. A május 5-től 11-ig tartó hajóút idején a brit vezérkari főnökök egymással és Churchillel több megbeszélésen tisztázták álláspontjukat az amerikaiakkal folytatandó megbeszélésekre. Brooke naplója és későbbi jegyzetei szerint a britek előtt az a feladat állt, hogy meggyőzzék amerikai szövetségesüket: először Németországot kell megverni. A nehézséget nem is ez okozta, hanem annak eldöntése, hogy Japán sakkban tartására milyen mértékben vessék be az eszközöket. Az amerikai flotta többsége a Csendes-óceánon harcolt, és emiatt King tengernagy, „az öreg teknősbéka", ahogy honfitársai nevezték, odairányította az értékes hajóteret, patraszálló járműveket és hadianyagot. Mindezek, főleg az elsőrendűen fontos partraszálló járművek hiányoztak a főhadszíntéren, Európában, elsősorban a franciaországi partraszállás előkészületeinél.[33]

A washingtoni Fehér Házban tartott konferencia megnyitásának napján, május 12-én Churchill a lényeget a következőképpen határozta meg: A „fáklya" be van fejezve, Szicília következik, mi legyen azután? A Casablanca óta elért sikerek elkerülhetetlenné tesznek néhány változtatást. Az egyik legelső cél a Földközi-tenger térsége: Olaszországot a háborúból való kiválásra kell kényszeríteni. Ez a németek számára a vég kezdete lesz. „És ha Németország azonnal nem omlik is össze, Olaszország háborúból való kiválásának mégis súlyos következményei lennének, mindenekelőtt Törökországra, mely a Földközi-tengeren már többször mérkőzött Olaszországgal. Valószínűleg bekövetkezik az a pillanat, amikor a három nagy szövetséges közös megkeresést intézhet Törökországhoz, hogy engedjen át területén nekünk támaszpontokat Ploieşti bombázásához és az Égei-tenger megtisztításához. Ilyen megkeresését, ha Olaszország már nem lenne hadviselő, aligha lehetne elutasítani, különösen, ha olyan pillanatot választanánk hozzá, amikor Németország nem sokat tehetne Törökország ellen. Olaszország kikapcsolásának a Balkánra is jelentős hatást kellene eredményeznie, mivel ott a különböző nemzetiségű hazafiakat nagy tengelyerők, köztük huszonöt- vagy több olasz hadosztály, csak nehezen tudják ellensúlyozni. Ha az utóbbiakat kivonnák, Németországnak a Balkánt vagy ki kellene ürítenie, vagy pótlásukra az orosz arcvonalról vonni el több hadosztályt. Ez a legjobb rendje és módja annak, hogy az orosz arcvonalat még ebben az évben érezhetően tehermentesítsük . . ."

A brit miniszterelnök itt már határozottan fejtette ki a Balkánra vonatkozó elképzeléseit, majd megemlítette Jugoszláviát is. Megkér-

32 *Bryant:* 568. o.
33 *Churchill:* IV/2. 418. s köv. o.; *Bryant:* 570. s köv. o.; King uo. 580. és Brooke véleménye 576/577. o.

dezte az amerikaiakat, hogy Olaszország teljes meghódítására vonatkozó ellenvetéseik vonatkoznak-e „a csizma orra és sarka elleni támadásra is, ahonnan kapcsolatot lehetne létesíteni Jugoszláviával?"

Beszédében Churchill számos egyéb kérdés elemzése mellett azt is hangsúlyozta, hogy legjobb, legtapasztaltabb csapataik a Földközi-tenger térségében vannak. Feltehető, hogy augusztus végére befejeződik a Szicília elleni hadművelet, és mit tegyenek ezek az erők a Csatornán csak hét-nyolc hónap múlva végrehajtandó átkelésig. „Lehetetlen, hogy lábhoz tett fegyverrel álljanak; ilyen hosszú látszólagos tétlenség Oroszországban, amely aránytalanul nagy nyomásnak van kitéve, a legkedvezőtlenebb visszahatást váltaná ki."

Roosevelt válaszában egyetértett Churchillel. Ő is kiemelte, hogy különösen fontos a Szicília utáni teendők meghatározása. Afelől nincs kétség, hogy több mint húsz angol—amerikai hadosztálynak a Földközi-tenger térségében mozgásban kell maradnia. Véleménye szerint ebben az évben valóban nincs lehetőség a Csatornán való átkelésre; 1944 tavaszán viszont ezt a hadműveletet a legnagyobb kiterjedésben kell véghezvinni. Roosevelt azt is hangsúlyozta, hogy kétli Olaszország megszállásának szükségességét, mivel ez német csapatokat tenne szabaddá más hadszínterek számára.

Viszontválaszában Churchill újra síkraszállt az Olaszország elleni támadás mellett. Az ország teljes megszállására nincs szükség; ha Olaszország összeomlik, „elegendő, ha az Egyesült Nemzetek azokat a kikötőket és repülőtereket szállják meg, amelyek a Dél-Európában és a Balkánon folytatandó további hadműveletekhez lennének szükségesek . . ."[34]

Másnap, 1943. május 13-án megkezdődtek a brit és az amerikai vezérkari főnökök és szakértőik tanácskozásai. A két törzs felfogása között a háború folyásának mikéntjéről annyira nagy volt a különbség, hogy Brooke teljesen kilátástalannak ítélte meg a helyzetet. Véleménye szerint az egész amerikai álláspont mögött King tengernagy törekvése rejlett, akinek egyetlen célja a csendes-óceáni hadszíntér megerősítése volt.

Az amerikaiak viszont úgy vélekedtek, hogy a britek Észak-Afrikában saját céljaik elérésére az orruknál fogva vezették őket, ugyanezt tették Casablancában a Szicília elleni hadművelet tervének elfogadtatásával. Most sejtetni engedték, hogy még egyszer nem engedik magukat becsapni.

Az ellentétek a napok múltával inkább növekedtek, semmint csökkentek volna. Május 19-én Marshall és Brooke, az előbbi javaslatára, négyszemközti megbeszélést tartott, amelyen sikerült némi közeledést elérni. Mint Brooke írta:

„Megegyeztünk, hogy a franciaországi partraszálláshoz 1944 elejéig mintegy 29 hadosztályt állítunk készenlétbe, és egyidejűleg a Földközi-tengeren fenntartjuk a folyamatos nyomást Olaszországra. Ez utóbbi győzelem, mivel az amerikaiaknak az volt a kívánságuk, hogy Szicília

[34] *Churchill:* IV/ 2. 428. s köv., a 433. o-ig.

elfoglalása után a Földközi-tengeren hagyjunk félbe minden hadműveletet."

Nem kevésbé érdekes Brooke naplójának május 24-i bejegyzése sem, a vitapartnerek álláspontjának különbözőségéről:

a) King azt hiszi, hogy a háborút csak a Csendes-óceánon lehet megnyerni, a többi arcvonal terhére.

b) Marshall a megoldást 20 vagy 30 hadosztállyal a Csatornán való átkelésben látja, tekintet nélkül az orosz arcvonal helyzetére.

c) Portal véleménye szerint a győzelmet kizárólag a légierő lehető legerősebb angliai összpontosítása hozhatja meg.

d) Pound viszont a tengeralattjárók elleni hadviselés megszállottja és azt hiszi, hogy csak ez vezethet a győzelemhez.

„e) Alan Brooke a győzelem egyedüli biztosítékát a Földközi-tenger térségében folytatandó hadműveletekben látja, hogy ezáltal a németeket erőik szétforgácsolására kényszerítsék, Oroszországnak segítsenek és olyan helyzetet teremtsenek, amely lehetővé teszi az átkelést a Csatornán.

f) És Winston? Ő egyszer ezt hiszi, máskor azt. Ma a háborút a légitámadásokkal kell megnyerni, és minden mást félretenni. Holnap a kontinensen kell elvéreznünk, mert az oroszok is ezt teszik. Holnapután a Földközi-tenger van soron, és váltogatva Olaszországot, vagy a Balkánt kell megtámadnunk és emellett azt kívánja, »hogy szálljunk partra Norvégiában, hogy a térképet ellenkező irányban göngyöljük fel, mint Hitler«. A legszívesebben azonban az összes hadműveletet egyidejűleg valósítaná meg, tekintet nélkül a hajótér hiányára."

Brooke-nak így az amerikaiakon kívül, sőt gyakran őket megelőzően Churchillel is vitatkoznia kellett. Május 25-én, miután már félig-meddig sikerült megegyezni az amerikaiakkal a Földközi-tengerre vonatkozóan, Churchill, saját katonai törzsével való előzetes megbeszélés nélkül, új javaslatokkal állt elő, és úgy viselkedett, mint az elefánt a porcelánboltban. Javaslatait Brooke nem részletezte, Churchill maga pedig csak annyit írt könyvében, hogy néhány kiegészítést javasolt, amelyet a vezérkari főnökök elfogadtak.

A brit miniszterelnöknek egy konkrét elgondolása mégis kiderül Brooke naplójának május 25-i részéből. Brooke elmondja, hogy Harry Hopkinsnak, Roosevelt tanácsadójának sikerült rávennie Churchillt javaslatainak visszavonására, így „ugyanott tartottunk, mint előzőleg, csak a miniszterelnök annyiban okozott meglehetős kárt, amennyiben a balkáni vállalkozások vonatkozásában az egész bizalmatlanságot, amelyet fáradsággal eltávolítottunk, újjáélesztette".

Az e napon, május 25-én tartott utolsó ülésen Roosevelt és Churchill elfogadta a „Stratégiai főirányelvek a további hadviselésre" című dokumentumot. Ennek 1. pontja:

„Célul kell kitűzni a tengely feltétel nélküli fegyverletételét Európában Oroszországgal és más szövetségesekkel együttműködve, amilyen gyorsan csak lehetséges."

A főirányelvek 2. és 3. pontja már a Japán elleni háborúval foglalkozik. — A dokumentum második része külön címet kapott: „Legfontosabb hadműveletek a stratégiai főirányelvek megvalósítására". Ebben azonban a címtől eltérően nincs szó konkrét hadműveletekről, csak olyan általánosságokról, mint a nyugati félteke és a brit szigetek biztonságának biztosítása, a tengelyhatalmak elleni légitámadások fokozása, a Szovjetunió háborús erőfeszítéseinek támogatása, és így tovább; összesen kilenc pontban.

Brooke már a főirányelvekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy King tengernagy megkísérelte saját fogalmazását elfogadtatni, de ez csak részben sikerült neki. A második résznél viszont — mint a szöveg tanúsítja — a briteknek kellett engedniük, így sem a Szicília, sem az Olaszország elleni támadásról nem történik említés. Földközi-tengeri vonatkozása egyedül a 8. pontnak van:

„Törökország aktív vagy passzív hadba lépését a mi oldalunkon elő kell készíteni."[35]

Emlékiratai szerint Churchill „nagyon csalódott volt" amiatt, hogy a vezérkari főnökök nem foglaltak határozottan állást Szicília meghódítása és Olaszország ezt követő inváziója mellett. Annyit el tudott érni, hogy Eisenhowert felszólították: a szicíliai hadműveletet kihasználva dolgozzon ki terveket Olaszországnak a háborúból való kivonására, továbbá minél nagyobb számú német erő lekötésére.

A brit miniszterelnök azonban nem elégedett meg ennyivel. Május 25-én javasolta Rooseveltnek, járuljon hozzá, hogy Marshall elutazzék vele Algírba. Az elnök ezzel egyetértett és 26-án reggel Churchill, Marshall, Brooke kísérőik társaságában egy repülőcsónakkal (clipper) elindultak Gibraltár irányába. Másnap délután ide, majd a következő estén Algírba megérkezve, Andrew D. Cunningham tengernagynál vacsoráztak, Eisenhower és több más amerikai és brit katonai vezető társaságában. Brooke naplója szerint:

„Étkezés után részletesen megbeszéltük a Földközi-tenger térségében követendő eljárásunkat. A miniszterelnök és én azon fáradoztunk, hogy világossá tegyük Eisenhowernek Olaszország háborúból való kiválása előnyeit. Azt hiszem, Marshall még mindig nem ismeri fel őket, és bizonyos vagyok benne, hogy Eisenhower sem jutott még el az ezen a hadszíntéren kínálkozó lehetőségek meglátásáig . . ."[36]

Algírban a hivatalos program május 29-én, az Eisenhower villájában tartott megbeszéléssel kezdődött. Először a Pantelleria-sziget elleni támadás tervéről volt szó, majd Churchill kívánságára Eisenhower a Szicília elleni támadás előkészületeit ismertette. Churchill szerint: „Most érkeztünk el a döntő mozzanathoz. Eisenhower a sir Alan Brooke-kal folytatott hosszú megbeszélésre hivatkozott, aki vele szemben hangsúlyozta, hogy ebben az évben egyedül az orosz hadsereg érhet el döntő győzelmet a szárazföldön. A mi hadseregeink erőfeszí-

35 *Bryant:* 580. s köv. o.; a május 19-i naplórészlet 586. o.; a 24-i 590/591. o.; a 25-i 592/593. o. — Churchill saját szerepéről IV/2. 448. o.; a két dokumentum uo. 448/449. o.

36 *Churchill:* IV/2. 450—451. o.; a repülőútra stb. 453. s köv. o. — Brooke május 28-i naplórészlete a vacsoráról *Bryant* 597/598. o.

téseinek ezért arra kell irányulniuk, hogy elvonják a német csapatokat az orosz arcvonalról, így az orosz hadseregeknek lehetőségük lenne döntő vereséget mérni a németekre."

Eisenhower ezt követően az 1944-re tervezett hadműveletről beszélt, majd visszatért a Szicília utáni helyzetre, egy Olaszország elleni esetleges támadásra. — Vita alakult ki arról, hogy Szicília után ne támadjanak-e esetleg Szardínia és Korzika ellen, vagy keljenek át mindjárt az olasz szárazföldre. Eisenhower végül kijelentette, hogy Szicília gyors megtisztítása esetén legszívesebben rögtön Olaszországba menne, és Alexander brit tábornok csatlakozott hozzá.

Ekkor került sor Brooke átfogó nyilatkozatára. A brit vezérkar főnöke szerint mindent meg kell tenni, hogy az oroszok és a németek között küszöbön álló súlyos harcban az előzőt segítsék és az utóbbit erőinek szétaprózására kényszerítsék. A németeket máris több ponton fenyegetik. A szövetségesek észak-afrikai sikerei és ügyes félrevezető tervei erőik szétszórására késztették őket. Szicília elfoglalása további lépés lesz ebbe az irányba. A németek Oroszországban súlyosan le vannak kötve, a Balkánon valószínűleg nyugtalanságok várnak rájuk, és veszélyeztetve vannak Olaszországban, Franciaországban és Norvégiában. Túlságosan szétszórt erőiket sem Oroszországban, sem Franciaországban nem csökkenthetik tovább, a legkevésbé Olaszországban. Ha az olasz csizma mégis túlerősen lenne megszállva, másutt kell próbálkozni. Ha Olaszország a háborúból való kiválásra kényszerülne, a németeknek kellene pótolni a 26 olasz hadosztályt a Balkánon. Biztosítaniuk kellne a Brennert, a Rivierát, továbbá a spanyol és az olasz határt is. „Éppen az erők ilyen szétszórására van szükségünk a Csatornán való átkeléshez, és minden hatalmunkban állót meg kell tennünk, hogy meggyorsítsuk . . ."

Eisenhower megállapította, hogy a probléma leegyszerűsödött. Ha Szicíliában egy héten belül sikert érnek el, nyomban átkel a tengerszoroson és hídfőt hoz létre. Churchill azt a reményét fejezte ki, hogy Szicíliát augusztus 15-ig elfoglalják, s nyomban ezután megvethetik az olasz csizma orrán a lábukat. „A Balkánon Németország sokkal jobban van veszélyeztetve, mint Olaszország elvesztésével, mivel Törökország beavatkozhat a mi oldalunkon."

A továbbiakban előbb egy esetleges olasz fegyverszünet került szóba, majd megbeszélték a brit hadosztályok elosztását; Churchill elégedetlen volt a konferencia első napjával, s „keret-jegyzetek" címmel terjedelmes feljegyzést készített az erők elosztásáról és a lehetőségekről. Elgondolása szerint összesen 20 brit hadosztályt rendelhetnek Eisenhower parancsnoksága alá, szemben 12 1/3 egyéb eredetű hadosztállyal. Szerinte ekkora erő nem maradhat tétlenül. A legcélszerűbb Olaszország fegyverletételre kényszerítése lenne. Lehetséges, hogy Németország minden eszközzel védi majd Szicíliát és Olaszországot. Ha ez bekövetkezik, akkor részben máris elérik céljukat, ti. német erők elvonását orosz szövetségesük arcvonaláról.

A Balkánon 28 olasz, továbbá 8 román és 11 német hadosztály van.

Olasz fegyverletétel esetén a németeknek mindenekelőtt a balkáni olasz hadosztályokat kell pótolniuk. „Mostanáig a partizánokat és hasonlókat csak szűk tucatnyi repülőgép látja el a levegőből. Ennek ellenére irtózatos teljesítményt visznek véghez, lekötnek 47 ellenséges hadosztályt. Dél-Olaszország, sőt csak a csizma orrának vagy sarkának megszállása megnyitná az utat az Adriai-tengerhez, és lehetővé tenné számunkra, hogy egész hajórakományokat küldjünk hadianyaggal adriai kikötőkbe, esetleg kis *commando*-csoportokat és mindenesetre ügynököket. Természetesen nincsenek csapataink komolyabb hadműveletekre ebben a térségben, és őfelsége kormánya nem tervezi és nem is kívánja, hogy a Balkánon akár ebben az évben, akár a szóban forgó időszakban nagyobb haderőt vessenek be. Ennek ellenére a hazafias ellenálló csoportoknak Jugoszláviában nyújtott segítség, és felkelések szítása Albániában és Görögországban a javasolt korlátok között a legnagyobb fontosságú rendszabályok egész sorát jelentené. A mi fő hadműveleteinkkel együtt ezek befolyásolnák Törökország magatartását . . ."

E jegyzetek befejező részében Churchill az addigi német vereségek világméretű hatását elemzi. Ha a keleti arcvonalon a németek nem támadnának, akkor ezt majd az oroszok teszik. Számukra kedvezőbbek a feltételek, mint az előző évben. Éppen ezért valószínűtlen, hogy a németek Szicília birtokáért nagy csatát vívnának, és nagyobb erőket küldenének Dél-Olaszországba.[37]

A következő ülésen, május 31-én ismét a Szicília utáni lehetőségek és teendők álltak a vita középpontjában. Churchill ismét sürgette a döntést az általa javasolt olaszországi partraszállásról, Marshall tábornok viszont nem volt hajlandó végleges állásfoglalásra, a németek várható reagálásának ismerete nélkül.

Churchill szenvedélyesen szállt síkra Olaszország kikapcsolása és Róma elfoglalása mellett. Bejelentette, hogy szükség esetén további nyolc brit hadosztályt küld ide, és a szükséges hajótér biztosítása érdekében hajlandó csökkenteni Nagy-Britanniában a fejadagokat. A hadsereg nem maradhat tétlenül, és ő ennek megelőzésére „kétségbeesett lépésektől nem riadna vissza".

Marshall tábornok erre azt válaszolta, hogy ő nem az Olaszország kikapcsolására Washingtonban vállalt kötelezettségek ellen érvel, de alá akarja húzni, hogy a Szicília meghódítása után követendő stratégia megállapításánál a legnagyobb elővigyázattal kell eljárni.

A brit miniszterelnök kívánságára Eden külügyminiszter ismertette a török problémát. Megállapította, hogy Olaszország kikapcsolása jelentősen előmozdítaná Törökország belépését a háborúba. Törökország sokkal hajlandóbbnak mutatkozik erre — mondotta —, ha „csapataink elérték a Balkán térségét". Churchill természetesen egyetértett külügyminiszterével — másfelől az is nyilvánvaló, hogy a brit külügy-

37 *Churchill:* IV/2. 459. s köv. o.; ugyaninnen idéz — kihagyásokkal — *Bryant:* 599/600. o. — Commandók: általában kislétszámú, kiválasztott katonákból felállított különleges (partraszálló) osztagok. Feladatuk szabotázsakciók végrehajtása és zavarkeltés az ellenséges vonalak mögött.

miniszter egy nemzetközi értekezleten nem mondhatott olyasmit, amit előzőleg nem egyeztetett a miniszterelnökkel. Churchill itt mégis közbevágott, mert attól tartott, hogy Eden kijelentése „hibás gondolatokat" eredményezhet az amerikaiaknál. A konferencia jegyzőkönyve szerint: „A miniszterelnök közbeszólt, hogy nyomatékosan kijelentse, sem most, sem a legközelebbi jövőben nem támogatja egy hadseregnek a Balkánra küldését.."

Talán nem felesleges megjegyezni: Churchill idézett, és ez előtt a május 31-i ülés előtt a részvevők között körözött „keret-jegyzetei"-ben arról volt szó, hogy a brit kormány nem kívánja „nagyobb haderő" bevetését a Balkánon. Churchillnek ebből a május 31-i, Eden fogalmazását kijavító közbeszólásából kiderül, hogy egy *hadsereget* nem akart a Balkánra küldeni. Nem akart egy egész hadsereget odaküldeni, de sem a „keret-jegyzetek"-ben, sem most nem állította, hogy egyáltalán nem szándékozik odaküldeni hadseregnél *kisebb* erőt.

Churchill emlékiratai szerint, közbeszólása után Eden megerősítette, hogy nem is lesz szükség egy hadseregnek a Balkánra küldésére; a törökök nyomban kedvezően reagálnak, amint a szövetségesek közvetlenül fenyegetnék a Balkánt.[38]

A második világháború történetére vonatkozó német történeti irodalomból — sem az okmánykiadványokból, sem a feldolgozásokból — ez ideig nem állapítható meg kellő részletességgel, hogy milyen értesüléseket szerzett a német vezetés a casablancai, a washingtoni és az algíri konferenciáról. Azt viszont pontosan tudjuk, milyen gondot jelentett a németeknek az észak-afrikai vereség után egy esetleges brit —amerikai partraszállás veszélye, pontosabban: ennek csak *feltételezése* a Földközi-tenger keleti részében, mindenekelőtt a Balkánon.

Líbiában és Tuniszban még javában folytak a harcok, amikor 1942. december 12-én, Hitler rastenburgi főhadiszállásán a déli helyzetmegbeszélésen Jodl jelentette, hogy egy bizalmi embertől híreket kaptak lehetséges angol hadműveletekről a Földközi-tenger keleti részében. A hír szerint a szövetségesek Kréta és az Égei-szigetek ellen nyomulnának előre, mégpedig Ciprus, Szíria vagy Egyiptom területéről. Az ügynök szerint Kréta elleni angol támadás 1943 tavaszán rendkívül valószínűtlen, mivel az ehhez szükséges szállítóhajókban hiány van, illetve ezekre a 8. Brit Hadsereg ellátásához van szükség.

Jodl jelentése közben Hitler megjegyezte, hogy ő sem hisz egy Kréta elleni támadásban, majd — szokása szerint — hosszan fejtegette álláspontját. Kréta birtokba vételéhez 60—70 000 ember partraszállítására lenne szükség,[39] ennyi embert kis hajókon nem lehet odaszállítani. — A helyzetmegbeszélés jegyzőkönyve szerint végül is egyetértettek abban, hogy 1943 tavaszáig ilyen támadástól nem kell tartani, de Hitler

[38] *Churchill:* IV/2. 468. s köv. o.; a Balkánra vonatkozó rész 469/470. o.

[39] Krétát, amelyet 1941 májusában 42 640 brit és görög katona védett, kb. 22 ezer német foglalta el. L. *Karl Gundelach:* Der Kampf um Kreta 1941, a *H. A. Jacobson* és *J. Rohwer* által kiadott Entscheidungsschlachten des zweiten Weltkrieges c. kötetben. Frankfurt am Main, Verlag für Wehrwesen Bernard und Graefe, 1960. 131., illetve 114. o.

még az év vége előtt kiadta már említett 47. számú, legmagasabb titkossági jelzéssel ellátott utasítását.[40]

A Balkán problémája legközelebb Hitler Wilhelm Keitel vezértábornaggyal, a Wehrmacht főparancsnoksága (OKW) főnökével[41] 1943. május 19-én Berlinben, a birodalmi kancellária épületében folytatott megbeszélésében került elő. A megbeszélést Hitler ezzel kezdte:

„Az utóbbi napokban és különösen az utolsó éjjel még egyszer nagyon átgondoltam, milyen következmények lépnének fel egyáltalán, ha elveszítenénk a Balkánt, és nincs kétség, hogy ezek rendkívül súlyosak lennének." Keitel, aki mindig és mindenben egyetértett Hitlerrel, szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy súlyosabb eset állna elő, mintha Olaszország felől kellene lezárni valahol az arcvonalat. A kérdés szörnyen nehéz, mivel a szerb, a román és a magyar térségről van szó.

Hitler szerint megrázkódtatásoktól kellene tartani szövetségeseik között, elvesztenék a román olajmezőket, a bauxit- és a krómlelőhelyeket, továbbá rezet is. „Ilyen körülmények között — folytatta — mégis szükségesnek tartom, hogy előrelátóan még egy további intézkedést tegyünk a Peloponnészosz elleni esetleges támadás ellen. Oda most egy hadosztályunk útban van, a légierő-tábori-hadosztály. Nincs ott páncéloshadosztályunk." Ezért oda, tehát Görögországba kell irányítani egy páncéloshadosztályt.

Ezt követően Warlimont altábornagy, valamint Walter Buhle altábornagy — aki 1942. január közepe óta Keitel mellett a szárazföldi csapatok törzse főnökének tisztét töltötte be —, bekapcsolásával hosszasan megvitatták, hogy melyik páncéloshadosztályt vezényeljék Görögországba, és milyen egyéb erőket. Végül az 1. páncéloshadosztály mellett döntöttek. Ennek szükségességét Hitler azzal indokolta, hogy a szövetségesek nyugaton nem tudnak támadni, „minden nagyon erősen ki van építve. Ha valahol támadni akarnak, akkor csak Olaszországban támadnak, és természetesen a Balkánon. A Balkán veszélyes. Ez így is van: mindent tekintetbe kell venni. Ha valami Törökországban történnék, és úgyis keletről kell erőket elvonnunk, akkor ott nekem csak egy tartalékom van, a bolgárok."[42]

A szóban forgó 1. páncéloshadosztály ebben az időben az egyik legjobban feltöltött német páncéloshadosztály volt. A szovjet arcvonalon 1942-ben elszenvedett súlyos veszteségek után kivonták onnan, és 1943 januárjától nyugaton feltöltötték és kiegészítették.[43] Görögországba szállításához 133 vasúti szerelvényre volt szükség. Warlimont altábornagy a május 20. vagy 21-i déli helyzetmegbeszélésen azt jelentette

[40] A helyzetmegbeszélés töredékét közli *Heiber:* Lagebesprechungen 71. s köv. o. — Jodl jelentése 112. s köv. o.

[41] Keitel funkciójáról az irodalomban a legkülönbözőbb pontatlanságok olvashatók, pl. az, hogy vezérkari főnök volt. Tisztsége: Chef des OKW, tulajdonképpen a hadügyminisztérének felelt meg, egyébként mindenben vakon szolgálta Hitlert. Közvetlen munkatársai szerint voltaképpen irodafőnök volt. L. *Warlimont:* Hauptquartier, 29/30. o.; pályafutására *Keilig:* 211/160. o. és *Heiber:* 37. o.

[42] *Heiber:* 205. s köv. o.; Hitler a Balkánról 219. o.

[43] Az 1. páncéloshadosztályra *Müller—Hillebrand* 310. o.; a hadosztály részletes története *Rolf Stoves:* 1. Panzer-Division 1935—1945. Chronik einer der drei Stamm-Divisionen der deutschen Panzerwaffe. Bad Neuheim, Podzun Verlag, 1961. Az újrafelállítás 411. s köv.; a hadosztály Görögországban 415. s köv. o.

Hitlernek, hogy a hadosztály részei június közepétől érkeznek be a Peloponnészoszra.[44]

Heinz Guderian vezérezredes, 1943. február 20. óta a német páncélos csapatok szemlélője,[45] „furcsa ötlet"-nek tartotta az 1. páncéloshadosztály, a német vezetés „legerősebb tartaléka" Görögországba szállítását. Ezért azt javasolta, hogy a görögországi terep jellege folytán alkalmasabb lenne oda egy hegyivadász hadosztály. Keitel erre azt válaszolta, hogy ilyen hadosztálynak nagy mennyiségű nyerstakarmány kell (ti. a málhásállatoknak), és ez túlságosan sok szállítóteret venne igénybe. „Ezzel szemben tehetetlen voltam . . . — írja Guderian . . . Az 1. páncéloshadosztály nemsokára keservesen hiányzott nekünk Oroszországban."[46]

Csapatoknak a Balkánra irányítása mellett a német vezetés szükségesnek látta külön utasítással szabályozni „a parancsnoklást és a védelmet a délkeleti térségben". Ilyen címmel adta ki az OKW Hitler aláírásával 1943. július 26-án a 48. sz. utasítást. Ennek I. pontja helyzetelemzés:

„*Az ellenséges rendszabályok a Keleti-Földközi-tengeren*, összefüggésben a Szicília elleni támadással, várhatóvá teszik partraszálló hadműveletek közeli kezdetét az Égei-tenger záróarcvonala ellen a Peloponnészosz—Kréta—Ródosz vonalban, továbbá a görög nyugati tengerpart és az előtte levő szigetek ellen.

Az ellenséges hadműveleteknek Szicíliáról a dél-olasz szárazföldre való átterjedése esetén is számolni kell az Adriai-tenger keleti partja elleni előretöréssel az Otrantói-szorostól északra.

Az ellenséges vezetés terveit ezenkívül az általa a délkeleti térség belsejében növekvő mértékben tervszerűen irányított bandamozgalomra alapozza.

Törökország semleges magatartása jelenleg kétségen kívül áll, de továbbra is megköveteli a szükséges figyelmet . . ."

Az utasítás a továbbiakban a parancsnoklási viszonyokat, az alárendelést, az egyes csapatok elhelyezését és feladatát szabályozza. Nem sokkal később, augusztus 3-án és 8-án Keitel eláírásával ezt az utasítást két rendelkezés egészítette ki. Az egyik az eddig olasz erők által megszállt területek átvételének esetére intézkedett, a másik az „F" hadseregcsoport Belgrádban székelő főparancsnokát, Maximilian Freiherr v. Weichs vezértábornagyot bízta meg az egész délkeleti térség hadműveleti vezetésével. Az „E" hadseregcsoportot alárendelték az „F" hadseregcsoportnak és jelezték, hogy hamarosan a Balkánra szállítják a szovjet arcvonalról a 2. Német Páncéloshadsereget.[47]

[44] A helyzetmegbeszélés szövege annyira töredékesen maradt fenn, hogy keletkezésének időpontja sem állapítható meg teljes pontossággal. *Heiber:* 238. s köv. o.; Warlimont jelentése 243. o.

[45] Guderian kinevezésére l. *Hubatsch* idézett összefoglalóját a német hadvezetésről a KTB/OKW III. kötetében, 1577/1578. o. és *Heinz Guderian:* Erinnerungen eines Soldaten. Neckargemünd, Kurt Vowinckel Verlag, 1960. 4. kiad. 259. s köv. o.

[46] *Guderian:* 281. o. Az utasítás szövegét l. *Hubatsch:* Hitlers Weisungen 218. s köv. o.; a kiegészítések 223/224., illetve 224. s köv. o. — Az „F" és „E" hadseregcsoportra *Müller—Hillebrand:* 276. o.

[47] Az utasítás szövegét l. *Hubasch:* Hitlers Weisungen 218. s köv. o.; a kiegészítések 223/224., illetve 224. s köv. o. — Az „F" és „E" hadseregcsoportra *Müller—Hillebrand:* 276. o.

Lothar Rendulic osztrák származású gyalogsági tábornok — a kurszki csatában a XXXV. német hadtest parancsnoka — augusztus 5-én parancsot kapott, hogy jelentkezzék Hitler rastenburgi főhadiszállásén. Itt Hitler közölte vele, hogy a 2. páncéloshadsereg átkerül a keleti arcvonalról a Balkánra, és hadseregparancsnokká őt nevezte ki.[48]

Ezt követően Rendulic Bécsen és Zágrábon át augusztus 24-én Belgrádba érkezett és megkezdte a hadseregparancsnokság átvételét, továbbá terveinek kidolgozását. Saját ismeretei és a különféle tájékoztatás alapján úgy látta, hogy a Balkánon az első problémát a partizánok, a másodikat pedig az ottani olasz csapatok jelentik, ez utóbbiak Olaszország háborúból való kilépésének pillanatától. A Balkánon az olasz „Kelet" hadseregcsoport csapatai tartózkodtak, a hadseregcsoport főparancsnoka Tiranában székelt. Az olasz kiugrás esetén e csapatokat le kellett fegyverezni, ami nagyon nehéz vállalkozás volt, mivel Rendulic szerint — mint emlékirataiban rendkívül erős túlzással állítja — a németekkel szemben harminc-, sőt helyenként negyvenszeres túlerőben voltak!

Külön kitér Rendulic egy esetleges brit—amerikai partraszállás lehetőségére is. A jugoszláv tengerparton könnyen lehetett volna nagy hídfőket létrehozni és megtartani. „Pusztán egy ilyen hídfő létrehozásának is, további partraszállási szándék nélkül, a legnagyobb hordereje jűnek kellett lennie a balkáni helyzetre és a német hadvezetésre. Tudtuk, hogy Winston Churchill a casablancai konferencián 1943 januárjában nagy temperamentummal képviselte a balkáni partraszállás követelését. Csak a háború után vált ismertté, hogy ettől a tervtől Marshall amerikai tábornok tudta, nagy erőfeszítéssel, eltávolítani."

Rendulic szerint nem lehetett megérteni, miért választották a szövetségesek a Balkánon át való előretörés helyett a hónapokon át tartó, veszteségteli harcokat a keskeny olasz félszigeten, és végül a partraszállást a döntő térségektől távoleső francia tengerparton.[49]

Rendulic tehát katonai okokkal indokolja, hogy szerinte Szicília elfoglalása után a szövetségesek támadása főirányának a Balkánon keresztül kellett volna Németország ellen irányulnia. Hasonló következtetésre jut, de politikai indoklással az OKW hadműveleti naplójának 1943. évi anyagát összeállító és magyarázó Walter Hubatsch is. Hubatsch abból indul ki, hogy a háborúban a fordulatot valamennyi arcvonalon az 1943-as év hozta meg. Ebben az évben vált Anglia olyan tényezővé, mellyel a német hadvezetésnek számolnia kellett. A németek előtt akkor még rejtve maradt, milyen mértékben kötődött Nagy-Britannia az Amerikai Egyesült Államokhoz, és mennyire kellett tekintettel lennie szovjet szövetségesére. „Churchill ismert antibolsevista beállítottságának megfelelően el lehetett volna várni, hogy Anglia Szovjet-Oroszországgal szemben biztosítani fogja befolyását a Balkánon, ahol Jugoszláviában, Görögországban, Romániában és Magyar-

[48] *Lothar Rendulic:* Gekämpt, gesiegt, geschlagen. Wels-München, Verlag „Welsermühl", 1957. 148., 151., 155. s köv. o.
[49] *Rendulic:* 157. s köv.; 167—168. o.

országon nem csekély szimpátiával rendelkezett. A támadás a Balkánon, amely Németországot nagyon érzékenyen érte volna, elmaradt — Anglia következményekben egyik leggazdagabb hibás döntése a második világháborúban."[50]

Rendulic katonai, Hubatsch pedig politikai meggondolások alapján nem kevesebbet állít, mint azt, hogy ha Nagy-Britannia valamikor 1943 nyarának második felében, vagy őszének elején partraszállt volna a Balkánon, akkor

1. ez a partraszállás feltétlenül sikeres lett volna;
2. a sikeres partraszállás után minden további nélkül lehetett volna folytatni a támadást, közvetlenül Németország ellen.

A harmadik, Hubatschnál szereplő következtetést, hogy ti. ilyen támadással Anglia a háború utáni népi demokratikus fejlődést az említett országok többségében legalábbis befolyásolhatta volna, mostani vizsgálódásunkban nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk, mert egy ilyen fejlődésnek a háború utáni bekövetkeztét legkevésbé Churchill látta előre.

Ezt az utolsó mondatot eredetileg így akartam befejezni: döntésének meghozatalakor. Másképpen fogalmazva: Churchill olyan döntést hozott, hogy 1943-ban nem szállnak partra a Balkánon. Mint láttuk, ő egy *esetleges* balkáni partraszállás tervével csak májusban, a washingtoni értekezleten hozakodott elő, de ebben saját vezérkari főnökei sem támogatták, az amerikaiak pedig kimondottan ellenezték a tervet. Így aztán Algírban már nem említette újra; egyenesen tiltakozott az ellen, hogy ő hadsereget akarna partra tenni a Balkánon.

Végeredményben tehát nem Churchill, még csak nem is a brit kormány vagy vezérkar *döntött* úgy, hogy elmarad a balkáni partraszállás, hanem ilyen terv *komoly formában* nem is merült fel az 1943. július 10-én megkezdődött szicíliai partraszállás előtt.

Szicíliától Teheránig

A Szicília elleni brit—amerikai támadás megtervezése, előkészítése és végrehajtása nagyszabású vállalkozás volt. A hadművelet több mint 2000 szállítóhajót követelt, ezeket 1200 hadihajó, köztük nyolc csatahajó és két repülőgéphordozó biztosította. A csapatok létszáma 160 000 főre rúgott, 1800 löveggel, 600 harckocsival és 14 000 egyéb járművel. Még egy adat: az előkészítés időszakában a szövetségesek légierejének 267 százada — ebből 146 amerikai és 121 angol — szüntelenül bombázta a katonai létesítményeket, repülőtereket és közlekedési eszközöket, mégpedig nemcsak Szicílián és Olaszországban, hanem a Földközi-tenger egész német—olasz megszállta térségében.[51]

[50] KTB/OKW III. 1511. o.
[51] *Winston S. Churchill:* Der Zweite Weltkrieg. V. köt. Der Ring schliesst sich. 1. könyv. Italien kapituliert. Bern, Alfred Scherz Verlag, 1952. 33. s köv. o.; *Bryant:* 627. s köv. o. (Bryant szövege); *Montgomery:* Memoiren 198. s köv. o.; *Patton:* Krieg 37. s köv. o.

A partraszállást igen heves harcok követték, az olasz csapatok gyengébben, a németek keményebben ellenálltak, de az örökké tevékeny Churchillt már a további tervek foglalkoztatták. Július 16-án hosszabb táviratban fejtette ki Jan Christian Smuts tábornagynak, Dél-Afrika miniszterelnökének a helyzetet és főleg elképzeléseit. Szerinte Roosevelt ugyanúgy gondolkodik, mint ő, és Eisenhower szintén, majd így folytatja: „... Semmilyen körülmények között nem fogom tűrni, hogy a hatalmas brit és brit ellenőrzés alatt álló hadseregek a Földközi-tenger térségében tétlenül maradjanak...

A Balkánon a helyzet ugyancsak nagy reményekre jogosít; küldöm Önnek a közel-keleti főhadiszállás jelentését, mely szerint az olasz fegyveres erők az összeomlás szélén állnak. Nekünk nemcsak el kell foglalnunk Rómát és előnyomulnunk Olaszországban ameddig csak lehet, jobb kezünket nyújtanunk kell a Balkánon a hazafiaknak is. Mindez a legszebb reményeket ébreszti, feltéve, hogy az alkalomnak megfelelően nagyvonalúan cselekszünk. Meg vagyok győződve a jó eredményről és semmitől sem fogok visszariadni, hogy elnyerjem szövetségeseink hozzájárulását. Ha nem, van elegendő erőnk, hogy egyedül cselekedjünk."[52]

Július 10-én kezdődött Szicília meghódítása, július 25-én megbukott Benito Mussolini és Pietro Badoglio tábornagy kapott megbízást új kormány megalakítására. Az így előállott helyzetet Brooke a gyümölcsszedés időszakához hasonlította életrajzi jegyzeteiben, és elképzelései helyességének igazolását látta az olaszországi fejleményekben. Olaszország kiutat keresett a háborúból, a Balkánon a partizánok a sikerek folytán fokozták tevékenységüket. Európa egyetlen nagy stratégiai arcvonal volt, a németek csapataikat a veszély nagysága szerint kényszerültek elosztani. Franciaországban a Csatorna partját kellett őrizniük, Norvégiában és Dániában féken tartani a lakosságot, keleten fékezni a szovjet hadseregek rohamát, lefogni a nyugtalan Balkánt, végül tartani Olaszországot és védeni Dél-Franciaországot.

Brooke szerint a szövetségesek olaszországi tevékenységének növelése német csapatokat von el a francia tengerpartról; csökkenése viszont lehetővé teszi a németeknek, hogy erősítést szállítsanak a Csatornához.

„Vitáimban Marshallal sohasem tudtam őt rábírni annak belátására, milyen szoros volt a kapcsolat a különböző német arcvonalak között. Szemében minden egyes arcvonal inkább külön háború volt: egy orosz háború, egy földközi-tengeri háború és egy minél gyorsabban megindítandó háború a Csatornánál... Egyébként meg kell vallanom, hogy Winstonban nem rendelkeztem nagy támasszal Marshallal szemben. Ellenkezőleg. Marshallnak páni félelme volt Winston Balkán- és Dardanella-kalandjaitól, és állandóan tartott ilyen veszélyektől, akkor is, ha fenn sem álltak."[53]

[52] *Montgomery:* El Alamein 128. s köv. o.; Churchill táviratát l. *Churchill:* V/1. 48/49. o.
[53] Brooke életrajzi jegyzetei 1943 júliusára vonatkozóan *Bryant:* 648/649. o.

Roosevelt és Churchill jelentős reményeket fűzött Mussolini bukásához. Július 26-án a brit miniszterelnöknek küldött táviratában az amerikai elnök egy esetleges olasz fegyverszüneti kérésre adandó választ körvonalazta. Ragaszkodnunk kell ahhoz, közölte Roosevelt, hogy „Olaszország egész területét és közlekedési eszközeit felhasználhassuk a németek ellen északon és az egész Balkánon, valamint mindenfajta repülőteret".

Churchill még aznap este megfogalmazta a választ amerikai kollégájának. Hivatkozva Roosevelt táviratának fenti részére, kifejtette; az olaszoknak feltétlenül át kell adniuk Szardíniát, Dódekanészoszt, Korfut és minden flotta- és légi támaszpontot az olasz szárazföldön. A Korzikán, a francia Rivierán és a Balkánon (Jugoszláviában, Albániában és Görögországban) levő olasz fegyveres erőket ki kell onnan vonni, vagy ezeknek le kell tenniük a fegyvert.

Olaszország birtokbavétele — hangsúlyozza Churchill — azért is szükséges, mert területéről légitámadásokat lehet intézi Dél- és Közép-Németország ellen. Ily módon meg lehet kerülni a nyugaton kiépített német légelhárító rendszert, és a hadianyaggyártás olyan bázisait is el lehet érni, ahová Nagy-Britanniából eddig a bombázók nem jutottak el. „Sürgőssé válik, hogy az Adrián át tengeri úton ügynököket, *commandókat* és utánpótlást vigyünk Görögországba, Albániába és Jugoszláviába. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a Balkánon 15 német hadosztály van, köztük 10 motorizált. Ennek ellenére egyáltalán nem valószínűtlen, hogy a németeknek vissza kell vonulniuk északra a Szávához és a Dunához, és ezzel szabadjára engedni Görögországot és más megkínzott országokat, ha mi uraljuk az Appennin-félszigetet és az Adriát, és az olasz hadseregek a Balkánon vagy megkezdték a visszavonulást, vagy letették a fegyvert."

Mussolini bukásának és Olaszország fegyverletételének hatását Bulgáriára, Romániára és Magyarországra még nem lehet felbecsülni. Törökországra a legerősebb nyomást lehet gyakorolni.[54]

Churchillnek a Balkánra vonatkozó reményei, legalábbis az ottani olasz csapatokat illetően, nem voltak alaptalanok. Brooke naplójának augusztus 2-i bejegyzése szerint jelentések érkeztek, hogy az olaszok a görög szigeteken, Krétán és a Balkánon készek letenni a fegyvert. Ugyanezen híreket Churchill már úgy értelmezte, hogy az olaszok Krétán és Ródoszon ellenállhatnak a németeknek, így erőegyensúly alakulhat ki. Ez esetben feltétlenül segíteni kell nekik, és biztosítani kell a lakosság támogatását is.[55]

1943. augusztus 5-én Rooseveltnek küldött, az olaszok iránti eljárást részletező táviratában Churchill számos lehetőséget vetett fel. Egyebek között:

„Ha mi Németországot nem tudjuk a Balkánon keresztül azonnal megtámadni, és ezzel a németek kivonulását Olaszországból elérni,

[54] Roosevelt táviratát közli *Churchill:* V/1. 70. o.; a válasz uo. 71. s köv. o.
[55] *Bryant:* 652. o.; Churchill 1943. augusztus 2-i utasítása Ismay tábornoknak, a vezérkari főnökök bizottsága részére *Churchill:* V/1. 238. o.

partra kell ott [ti. Olaszországban — B. J.] szállnunk, minél korábban, annál jobb . . ."[56]

Egy későbbi — augusztus 16-i — táviratában javasolta Rooseveltnek: tekintsék potenciális szövetségesnek azokat az olasz csapatokat, amelyek együttműködnek a Balkánon „harcoló különféle partizáncsoportokkal", ha ellenállnak a németeknek és vérüket ontják.

Két nappal később, augusztus 18-án Roosevelt és Churchill megküldte Eisenhowernek az olaszokkal való tárgyalás feltételeit tartalmazó utasítást. Ennek egyik pontja szerint elő kell készíteni a balkáni olasz csapatoknak a tengerpartra vonulását, ahonnan a szövetségesek — ha lehetséges — majd Olaszországba szállítják őket.[57]

Az 1943 augusztusára kialakult helyzetben tehát lehetőség és tennivaló akadt bőven, ezért elhatározták egy újabb, ebben az évben már harmadik brit—amerikai konferencia megtartását, Roosevelt javaslatára a kanadai Quebecben. Churchill és több mint 200 főnyi kísérete ismét a Queen Maryn hajózott át az Atlanti-óceánon. A főként politikusokból és katonákból álló nagyszámú kíséretre szükség volt, mivel a konferencia tárgyköre magában foglalta a földközi-tengeri hadjáratot, a Csatornán 1944-re tervezett átkelés előkészületeit, továbbá a távolkeleti hadszíntér problémáit, ezen belül Nagy-Britannia részvételét a Japán elleni háborúban.

Az óceánjáró augusztus 5-én indult, s a Halifaxba 9-én történt befutásáig tartó időt most is munka töltötte ki. A brit vezérkari főnököknek a hajón tartott egyik legelső ülésén az a téma szerepelt, hogyan tudnák elfogadtatni a Földközi-tengerre vonatkozó terveiket amerikai kollégáikkal. Brooke álláspontja: „Maradéktalanul ki kell kapcsolnunk Olaszországot, kihasználni a jelenlegi helyzetet, Olaszországból megszállni annyit, hogy bombázni tudjuk Dél-Németországot és Olaszország leverésével kényszerítsük a németeket, hogy csapatokat vonjanak el Oroszországból, Franciaországból és a Balkánról. Ha Olaszországhoz szögezzük a németeket, nem lesz elegendő erejük többi arcvonalukra."

Brooke bizonyosra vette, hogy ez így egyszerű és érthető lesz az amerikaiaknak is. Ezek azonban másként gondolkodtak, mint az az augusztus 8-án a washingtoni brit missziótól a Queen Maryra Brookenak érkezett táviratából kitűnt. A britek értesülése szerint az amerikaiak elhatározták, hogy „a franciaországi partraszállás és a burmai hadjárat előkészületeit Olaszország kikapcsolásának terhére gyorsítják meg . . ."

Emögött az elképzelés mögött, mint Brooke a brit katonai misszió tagjaival augusztus 11-én Quebecben folytatott beszélgetés alapján megállapította, elsősorban King tengernagy állott. Az amerikai flotta vezérkari főnöke a csendes-óceáni beállítottsága miatt ellenez szinte minden európai hadműveletet. „Ezenkívül Marshall még mindig meg

[56] A távirat szövegét l. *Churchill:* V/1. 117. s köv. o.
[57] Az augusztus 16-i távirat *Churchill:* V/1. 122/123. o.; utasítás Eisenhowernek uo. 124/125. o.

van sértve, mert elutasítottuk tervét a Csatornán 1942-ben való átkelésre."[58]

Érdekesen tükröződik az amerikai álláspont abban az emlékiratban, amelyet augusztus 10-én, éppen Churchillék Quebecbe érkezésének napján nyújtott át Henry L. Stimson amerikai hadügyminiszter Rooseveltnek. Stimson júliusban Angliában járt, és a brit politikai és katonai vezetőkkel folytatott megbeszélései és személyes tapasztalatai alapján nagyfokú bizalmatlanság alakult ki benne azok hadászati elképzeléseivel szemben.[59]

Stimson szerint remélni sem lehetett a Csatornán való átkelést és a németekkel való szembekrülést, ha a főparancsnok angol lesz. „Churchill miniszterelnök és birodalmi vezérkarának főnöke nyíltan szembenáll ezzel a tervvel . . ."

Az amerikai vezérkari főnökök úgy vélik, hogy Németországot csak akkor lehet tényleg megverni, ha az amerikai és az angol nemzet hatalmas erőforrásait, az óriási légi fölény kihasználásával tömegesen bevetik. Az angolok véleménye ezzel szemben az, hogy „Németországot csak Észak-Olaszországban, a Földközi-tenger keleti részében, Görögországban, a Balkánon, Romániában és más csatlós országokban végrehajtott felmorzsoló akciók sorával lehet legyőzni . . ."

Ideje, hogy Amerika átvegye a vezetést az európai háborúnak e küszöbönálló szakaszában. — A hadművelet vezetését Marshall tábornokra kell bízni.[60]

A két vezérkar első közös ülésén, augusztus 14-ének délelőttjén, az amerikaiak — írja Bryant —, „bár barátságosak voltak, de merevebbek, mint valaha". Az amerikai vezérkari főnökök bizottsága elnökének, Leahy flottatengernagynak emlékiratai szerint „Marshall tábornok egész határozottan nyilatkozott az ellen, hogy lekössük magunkat a Földközi-tenger térségében. King tengernagy elhatározta, hogy a Csendes-óceánon olyan sürgősen szükséges hadihajókból egyetlen egyet sem enged át semmiféle, brit szövetségeseinktől előnyben részesített területre. Az angolok ragaszkodása a hadműveletek kiterjesztéséhez, enyhén szólva, nagyon undiplomatikus kijelentésekre ingerelte Kinget."[61]

Brooke naplójából és jegyzeteiből, nemkülönben Bryant összekötő és magyarázó szövegéből eléggé kitűnik, mennyire heves légkörben folyt a vita Quebecben a két vezérkar tanácskozásain. Ez még akkor is nyilvánvaló, ha tekintetbe vesszük, hogy Bryant, elismerve a kétféle felfogás homlokegyenest ellenkező voltát, kommentárjaiban inkább tompította, mintsem kiemelte az ellentéteket. Bryant elismeri: Marshall és King hallani sem akart arról a brit javaslatról, hogy a Földközi-tenger térségében álló csapatokat a német tartalékok Fran-

58 *Churchill:* V/1. 82. s köv. o.; *Bryant:* 653. s köv. o.; Brooke 1943. augusztus 6., 8. és 11-i naplórészletei *Bryant:* 656., 658. és 660. o.

59 Stimson látogatására l. *Bryant:* 638. s köv. o.; az emlékirat szövegét ugyancsak *Bryant* közli 663. s köv. o.

60 *Bryant:* 663. és 664. o.

61 Uo. 66. o.; *ugyanő* idézi Leahyt is, 666/667. o.

ciaországból Olaszországba és a Balkánra való átkényszerítésére kell felhasználni.[62]

1943. augusztus 15-ét Brooke „sötét és kellemetlen nap"-nak nevezi naplójában. A brit vezérkari főnökök ülése után Churchill közölte vele, hogy Roosevelt kívánságára az invázió főparancsnoka Marshall tábornok lesz, holott előzőleg ezt a tisztséget Churchill ismételten is neki ígérte. 14.30-kor kezdődött meg az amerikaiakkal „egy rendkívül kellemetlen ülés, amelyen semmi sem született. Egyszerűen nem sikerült világossá tennem Marshall előtt a Csatornán való átkelés és az olaszországi hadműveletek kapcsolatát és kölcsönhatását. Teljesen lehetetlen érvelni előtte, mivel hadászati problémát egyáltalán nem tud felfogni. Még ... a Csatornán át tervezett inváziót kidolgozott hadászati terveket sem tanulmányozta, és ezért nincs abban a helyzetben, hogy a nehézségeket és követelményeket egyáltalán felmérje. Az egyetlen, amivel elő tudott hozakodni, az a fenyegetés volt, hogy az amerikai csapatlétszámot Angliában egy kis hadtestre csökkenti, ha kitartunk álláspontunk mellett és az egész hadviselést átirányítja Japánra ..."

Brooke e soraiban több dolog tükröződik. A brit vezérkari főnökök bizottságának elnöke pályafutása megkoronázásának tekintette, hogy az Európában partraszálló brit—amerikai csapatok főparancsnokaként térhet vissza abba a Franciaországba, ahonnan az 1940-es vereség alkalmával hadtestparancsnokként kellett elmenekülnie. Ez a lehetőség esett most kútba, mert Churchill politikai okokból beleegyezett abba, hogy az invázió főparancsnoka amerikai legyen. Miniszterelnöke érvelését Brooke kénytelenségből elfogadta ugyan, de nem értett vele egyet. Azt azonban neki is látnia kellett, hogy az amerikaiak nemcsak anyagi-technikai eszközökben vannak fölényben velük szemben, hanem Európában (és másutt) bevethető fegyveres erőik létszáma is állandóan növekszik, míg az övéké csökken.

Külön vizsgálatot érdemelne Brooke és általában a brit katonai vezetés, kiszélesítve: a brit tisztek véleménye az amerikai parancsnokokról. Brooke naplójának egy későbbi, 1945-tel foglalkozó részéből kitűnik, hogy ő egyetlenegy amerikairól volt, mint katonáról jó véleménnyel: MacArthur tábornokról. Marshallt, Eisenhowert és beosztottjaikat Brooke-ék lenézték, katonailag nem sokra értékelték őket. Különösen sérelmesnek találták, hogy ezek az amerikai tábornokok, akik többségükben még századot sem igen vezényeltek háborús viszonyok között, most — kizárólag Amerika helyzete és ereje folytán — megelőzik őket, sőt föléjük kerülnek, holott ők az évszázados brit katonai tradíciók és két világháború katonai-vezetési tapasztalatainak birtokában messze fölöttük állnak.

A konferencián a változást végül külső ok idézte elő: augusztus 16-án megérkezett az olasz kormány közlésének híre, hogy hajlandók a szövetségesek oldalán Németország ellen harcolni; 17-én pedig befejeződött Szicília elfoglalása.[63] Az augusztus 16-i délutáni ülésen Brooke szót

[62] Uo. 668. o.

[63] Uo. 670. és 669/670. o.; az augusztus 16-i hír *Churchill:* V/1. 122. o.; Szicília elfoglalásának befejezéséről Alexander augusztus 17-i távirata Churchillnek uo. 53. o.; l. még *Montgomery:* El Alamein 146. o.

emelt a kölcsönös bizalmatlanság ellen, majd még egyszer megmagyarázta elképzeléseit az amerikaiaknak a földközi-tengeri hadszíntérről. 24 órával később, az augusztus 17-i délutáni ülésen, amelyen csak a három brit és a négy amerikai vett részt, ez utóbbiak elfogadták a brit javaslatokat az európai hadszíntérre vonatkozóan.

A javaslatok elfogadása azonban nem jelentette Brooke teljes győzelmét. Megegyeztek abban, hogy partraszállnak Olaszországban, elfoglalják Nápolyt és Rómát, birtokukba veszik Szardínia és Korzika szigetét, lehetőség szerint a Dódekanészoszt is. Foggiában és Campagnában légi támaszpontokat építenek ki Közép-Európa bombázásához; végül az Adrián keresztül ellátják a balkáni partizánokat.

A többi tervezett kérdés, ezek között a csendes-óceáni hadszíntér problémáinak részletes megvitatása és több fontos, idevonatkozó határozat meghozatala után a quebeci konferencia augusztus 24-én befejezte munkáját.[64] Brooke néhány napos pihenő után augusztus 29-én érkezett haza és másnap már a hadügyminisztériumban dolgozott. E napon, augusztus 30-án írt naplójegyzeteiben, Quebecre visszapillantva, mindenekelőtt Churchillre panaszkodik, aki „mindent rendkívül megnehezített". Brooke hosszan és találóan jellemzi a miniszterelnököt, kitérve zsenialitására és gyengéire.

„Talán legfigyelemreméltóbb gyengéje, hogy sohasem tud egy hadászati problémát mint egészet felismerni. Pillantása állandóan meghatározott pontra szegeződik, közben eltűnik előle az összkép többi része. Nehéz neki megmagyarázni, milyen kölcsönhatásban állnak egymással a hadszínterek. Sohasem fogja fel teljesen, hogy a lényeg: kényszert gyakorolni a német tartalékok mozgására. Ez a gyengeség gyakran még külön súlyt kap azon tény révén, hogy az egészet egyáltalán nem akarja látni, különösen akkor nem, ha az összhelyzet valamilyen módon kérdésessé teszi azt a hadműveletet, amelyet pillanatnyilag a szívébe zárt."[65]

Ilyen „szívébe zárt" hadművelet volt Churchill számára a Földközi-tenger keleti részében, a török partok előtt fekvő Ródosz és a Dódekanészosz többi szigetének elfoglalása. Churchillnek e szigetek birtokbavételére vonatkozó javaslatát a brit—amerikai vezérkari főnökök bizottsága még a washingtoni konferencián elfogadta. Szeptember 3-án Montgomery csapatai átkeltek a messinai szoroson; szeptember 8-án bejelentették az olasz fegyverszünetet, utána Churchill már 13-án táviratban sürgette Henry Maitland Wilson tábornokot, a brit közel-keleti főparancsnokot Ródosz szigetének olasz segítséggel történő birtokbavételére.[66]

Churchill emlékiratai szerint a szóban forgó szigeteken, elsősorban Ródosz, Lerosz és Kósz-szigetén az olaszoknál számbelileg gyengébb, de az olasz kiugrásra már előre felkészült német erők is állomásoztak,

[64] *Bryant:* 671. és 674. o.; *Churchill:* V/1. 103 s köv. o.; a konferencia befejezése uo. 139. o. — a döntésekről Bryant összefoglalója *Bryant:* 679. s köv. o.

[65] Brooke naplója a hazatérésről *Bryant:* 684. s köv. o.; Churchillről 686/687. o.

[66] A washingtoni határozatot közli *Churchill:* V/1. 135. o.; átkelés a messinai szoroson *Montgomery:* El Alamein 162. o.; az olasz fegyverszünet *Churchill:* V/1. 132/133. o.; távirat Wilsonnak uo. 134/135. o.

az olaszokon kívül. A szigetcsoport kulcsa Ródosz volt, jó repülőtereivel, ahonnan brit—amerikai légierő védeni tudta volna a többi szigetet és hadihajókat. „Csak a kezünket kellett kinyújtanunk, hogy az Égei-tengert a vizen és a levegőből uraljuk. Ez azután döntő visszahatást váltott volna ki Törökországban, ahol Olaszország összeomlása mélyen hatott a kedélyekre. Az Égei-szigetek és a Dardanellák birtoka megnyitotta volna Oroszországba a rövid tengeri utat. A veszélyes és költséges sarki hajókaravánokra és a hosszú, fáradságos ellátási vonalra a Perzsa-öblön keresztül nem lett volna többé szükség."

Wilson tábornok megkapta Churchill utasításait, de nem a végrehajtáshoz szükséges erőket és eszközöket. Wilsonnak erre a célra csupán egy dandárja volt Egyiptomban és 4 vadászrepülőezrede. Szeptember 9-én este Earl of Jellicoe őrnagy, John Rusworth Jellicoe tengernagy fia, a brit különleges ejtőernyős ezred néhány tisztjével leugrott Ródoszon, hogy megkísérelje a sziget megszerzését. Ha sikerült volna egy kikötőt és egy repülőteret birtokukba venni, hogy oda gyorsan brit csapatokat küldjenek, akkor az olaszok rákényszeríthették volna akaratukat a számbelileg jóval gyengébb németekre. A németek mégis felülkerekedtek, és Jellicoe őrnagy csoportjának sürgősen el kellett tűnnie.[67]

Az OKW hadműveleti naplója szerint Ródosz 8000 főnyi német helyőrségét az olasz kiugrás esetén megvalósítani tervezett rendszabályok keretében eredetileg Krétára akarták szállítani, Karpathosz mintegy 700 főnyi helyőrségével egyetemben. A német hadműveleti napló szeptember 11-i bejegyzése szerint Ródoszon 1 brit romboló és 2 gyorsnaszád csapatokat tett partra. A harcok folytatódtak. A 12-i bejegyzés:

„Ródoszon 40 000 fő erejű olasz csapat letette a fegyvert. Krétán a németbarát olaszokat német alakulatokba osztották be . . ."

A szeptember 13-i hadműveleti napló részletesen foglalkozik az égei-tengeri helyzettel: „Az Égei-szigetek védelme kérdésének megítéléséhez az a felismerés a mérvadó, hogy a szigetek feladása esetén ott az angolszászok vetik meg a lábukat, ami nemcsak előkészületként szolgálhat egy további támadáshoz, hanem közvetlen politikai nyomásként is Törökország ellen. Törökország átállása és az Égei-átjáró megnyitása egyidejűleg nagy segítséget jelentene Oroszországnak, mivel most már a szállítmányokat a legrövidebb útvonalon lehetne vinni. A Führer ezért elhatározta, hogy a *Peloponnészosz—Kythéra—Karpathosz—Ródosz nagy záróvonalat meg kell* védeni.."[68]

Az OKW hadműveleti naplója szerint ugyan felvetődik a kérdés, milyen további erőkre van ehhez szükség, és honnan veszik ezeket, de ugyanez a probléma a britek oldalán is fennállt. Wilson tábornok szeptember 14-én jelentette Brooke-nak, hogy Ródosz német kézre került,

67 *Churchill:* V/1. 237—238. o.; Wilson erőire Bryant adata, l. *Arthur Bryant:* Sieg im Westen (1943—1946). Aus den Kriegstagebüchern des Feldmarschalls Lord Alanbrooke, Chef des Empire Generalstabs. Düsseldorf, Droste Verlag 1960. (továbbiakban *Bryant:* Sieg) 55. o.; Jellicoe küldetése *Churchill:* V/1. 240. o.

68 KTB/OKW III. 1064., 1095., 1098. és 1101. o.

az ottani olaszok harcértéke „nulla alatt áll". Sikerült megszállni Kasztelorizon szigetét, küldöttségek vannak Kósz, Lerosz és Szamosz szigetén. A nap folyamán egy Spitfire-csoport repül Kószra, éjjel pedig ejtőernyőkkel gyalogságot tesznek le. Leroszra is útban van egy gyalogos különítmény. Az Égei-tengeren kalózháborút akar folytatni a német összeköttetési vonalak ellen, és bár erők hiányában nem tud rohamot intézni Ródosz ellen, mégis reméli a sziget közeli birtokbavételét.

Emlékirataiban — szószerint közölve Wilson jelentését — Churchill rezignáltan hozzáteszi: Ródosz elvesztésével kérdésessé vált az Égeitengeren elért többi siker is. A légierő erőteljes bevetésére lett volna szükség, de Eisenhower tábornokban és törzsében hiányzott ennek belátása. Churchill szerint ez annál inkább is helytelen volt, mert a német vezetésnek nagy aggodalmat okozott a délkeleti szárnyon jelentkező „halálos fenyegetés". Churchill hivatkozik egy szeptember 24-i Hitlernél tartott helyzetmegbeszélésre, amelyen a német szárazföldi erők és a haditengerészet képviselői sürgették Kréta és más égei-szigetek kiürítését, amíg ez lehetséges. Korábban az előretolt támaszpontok birtokbavétele a támadó hadműveletek vezetését szolgálta, most azonban más a helyzet. Megtartásuk csak ember- és hadianyag-veszteséget eredményez — ezek hiányoznak majd a szárazföldi védelménél. Hitler túltette magát ezeken a tanácsokon, és kijelentette, hogy a kiürítést — elsősorban Krétára és a Dódekanészoszra vonatkozóan — az ebből adódó politikai következmények miatt nem rendelheti el. „Törökország és délkeleti szövetségeseink magatartását egyedül erőnkbe vetett bizalmunk határozza meg. A szigetek feladása rendkívül kedvezőtlen benyomást váltana ki."[68]

Churchill, hivatkozva erre a szeptember 24-i német helyzetmegbeszélésre, és idézve Hitler szavait, hozzáteszi: „A későbbi események igazolták ezt az elhatározását, hogy harcol az Égei-szigetekért. Ezen a mellékhadszíntéren Hitler nagy költségek nélkül gazdag aratást zsebelt be stratégiai főhelyzete számára. A Balkán vonatkozásában tévedett. Ami az Égei-tengert illeti, igaza volt."[70]

A brit vezetés eleve meg sem próbálkozott Kréta birtokba vételével, mivel a szigeten levő német erők gyorsan lefegyverezték az olaszokat, s így ők lettek a sziget egyedüli urai. A többi kisebb szigeten azonban szeptember 15-én, amikor a brit mozdulatok vizen és levegőben elkezdődtek, kedvezőbbnek látszott a helyzet. A szállítmányokat a királyi flotta rombolói és tengeralattjárói kísérték, az áthajózás igénybe vett kis partmenti hajókon, vitorlásokon, gőzbárkákon és hasonlókon történt. Szeptember végéig sikerült így Kósz, Lerosz és Szamosz szigetére egy-egy zászlóaljat átvinni, a többi szigeten kisebb csoportok szálltak partra. Az olaszok előzékenyen fogadták a brit csapatokat, de parti

69 Wilson jelentését közli *Churchill:* V/1. 241. o.; Churchill megjegyzései 241/242. o. — Az 1943. szeptember 24-i német helyzetmegbeszélés anyagát *Heiber* nem ismeri, de nem szerepel Hitler e napi tevékenysége *Domarus*nál sem. Erre a helyzetmegbeszélésre egyedül *Churchill* hivatkozik, V/1. 242. o. — forrásmegjelölés nélkül.

70 *Churchill* V/1. 242. o.

és légelhárító tüzérségük Churchill szerint nyomorúságos volt. A birtokba vett szigetek megfelelő tengeri és légi biztosítása így megoldatlan maradt, mivel nehezebb fegyvereket és járműveket a rendelkezésre álló hajótérrel nem tudtak szállítani.

Az elsőként német birtokba került Ródosz mellett Kósz volt a másik legfontosabb sziget, elsősorban azért, mert egyedül ez rendelkezett vadászrepülőknek alkalmas repülőtérrel. Ezt a britek nyomban üzembe helyezték, és védelmére 24 légelhárító ágyút vittek oda. A németek minderről nyilván tudomást szereztek, mert szeptember 18-tól egyre hevesebb légitámadásokat intéztek a repülőtér ellen. Hajóval a németek még kevésbé rendelkeztek, mint a britek, ezért, mint az OKW hadműveleti naplójának szeptember 19-i bejegyzéséből kitűnik, a Dódekanészoszban szállítóhajóik csak éjjel közlekedhettek.[71]

A szeptember 23-i német hadműveleti napló délkelettel foglalkozó részében szó esik a britek tevékenységéről: „... 9. 18. óta brit légitámaszpont van Kószon; Szamoszon és Leroszon gyengébb brit biztosítások szálltak le. Ellenrendszabályok szükségesek. Erőhiány miatt a hadműveleteket egymásután kell megvalósítani. Terv:

1. Kefalonia megtisztítása,
2. a banditacsoport megsemmisítése Splitnél és Sinjnél,
3. Korfu, aztán Kósz, Lerosz, Szamosz megszállása."

A továbbiakban a napló hangsúlyozza, hogy a szigetek további tartásának ügyében később kell dönteni. A lényeg az erők szétaprózásának megakadályozása és az, hogy csak légi támaszpontként szóba jöhető szigeteket kell megtartani. A szigeten levő ellenséges támaszpontokat a légierőnek kell kikapcsolnia.[72]

A németek szeptember 24-ével hozzáfogtak a terv megvalósításához; a fontosabb mozzanatokat az OKW hadműveleti naplójának délkelettel foglalkozó része tartalmazza. Október 3-án reggel 6 és 7 óra között 3 német harccsoport szállt, illetve ugrott le Kósz-szigetén, egy közülük ejtőernyővel a repülőtérre, kettő pedig a tengerről a partra. A briteknek az 50 km hosszú szigeten egyetlen zászlóaljuk volt, így vesztettek. A patraszállás pillanatát a németek jól választották meg, mivel az október 3-ára forduló éjszakán a brit rombolók többsége Máltára kísért két brit csatahajót.[73]

Wilson tábornok közel-keleti brit főparancsnok szeptember 22-én terjesztette elő tervét a Ródosz ellen október 20. tájára tervezett támadáshoz. Ezt a támadást Wilson az indiai 10. hadosztállyal és egy páncélosdandár részeivel akarta végrehajtani; szükség lett volna néhány kísérő hadihajóra, bombázókra, három partraszálló páncéloshajóra, néhány szállítóhajóra, egy kórházhajóra és szállító repülőgépekre egy ejtőernyős-zászlóaljnak.

Szeptember 25-én Churchill Eisenhowerhez fordult a Ródosz ellen tervezett hadművelet ügyében. A remélt, szerinte jogos segítséget

71 Uo. V/1. 242/243. o.; KTB/OKW III. 1122. o.
72 KTB/OKW III. 1134. o.
73 Uo. III. 1138., 1152., 1164., 1168. és 1172. o.; *Churchill:* V/1. 243. o.

azonban nem kapta meg, és emlékirataiban panaszkodik, hogy csupán egyetlen hadosztályt kellett volna odaszállítani, továbbá a szövetséges légierő zömét néhány napra Ródosz térségében bevetni. Brooke október 4-én Kósz elvesztése miatt „nagyon izgatott" állapotban találta a miniszterelnököt. Este minisztertanács foglalkozott a helyzettel.[74]

A brit vezérkari főnökök október 6-i ülésének Churchill utasítására meg kellett vizsgálni a Kósz elvesztésével kialakult helyzetet. Churchill heves óhaja volt, visszaszerezni ezt a „csodálatos trófeát", melynek elvesztése a Ródosz ellen tervezett hadműveletekre is kihat. „Számomra teljesen világos — írja naplójába Brooke —, hogy olaszországi kötöttségeink mellett, az Égei-tengeren nem vállalkozhatunk komolyabb hadműveletekre." — A nap folyamán és másnap Brooke kénytelen volt hevesen és hosszan vitatkozni Churchillel, aki elhatározta, hogy megszerzi Ródoszt, tekintet nélkül ennek hatására Olaszországra vagy a következményekre.

Október 7-én, csütörtökön éjjel 23 órakor Churchill közölte a birodalmi vezérkar főnökével, hogy vasárnap Tuniszba repülnek, a Ródosz elleni támadásról tartandó konferenciára. — Ugyanennek a napnak a folyamán Churchill hosszabb táviratot intézett Roosevelthez is. amelyben ismerteti a Ródosz és Kósz elvesztése folytán előállott helyzetet, és azt állítja, hogy Olaszországban nem lesz győzelmes hadjárat, „ha figyelmen kívül hagyjuk az égei-tengeri eseményeket". A németek mindent elkövetnek ottani pozícióik tartására, különben Magyarország és Románia kiugrásával kell számolniuk, Bulgáriában pedig heves belső feszültséggel. Törökország minden pillanatban ellenük fordulhat; nehéz a helyzetük Görögországban és Jugoszláviában. Ezekben az említett országokban fennáll az Olaszországhoz hasonló politikai fordulat lehetősége, rövidlátás lenne ezt elhanyagolni.

„Sohasem óhajtottam a Balkánra egész hadsereget küldeni, csupán az ottani intenzív guerillaháborút élénkíteni ügynökök, anyag és *commandók* útján. Ebből — a fő hadműveletek befolyásolása nélkül — hatásukban felmérhetetlen eredmények adódhatnak." Ő csupán Ródosz és a többi sziget megszállását kéri. Ródosz mindennek a kulcsa, Lerosz fontos tengeri erőd. Egy pillanatnyi, de rendkívül fontos lehetőségről van szó, amit nem szabad félredobni. Partraszálló és egyéb járműveket a Csatornán tervezett átkelés időpontjának veszélyeztetése nélkül ide lehetne átcsoportosítani.[75]

Roosevelt már másnap válaszolt, elutasítóan: „Az a véleményem, hogy semmiféle erőt vagy felszerelést nem szabad máshová irányítani, amiből az »Overlord«-terv veszélyeztetettsége következhetnék."

Churchillt azonban nem lehetett meggyőzni. Visszagondolva a Marshallal együtt Algírban a washingtoni konferencia után tett látogatásának eredményére, október 8-án, tehát rögtön Roosevelt válaszának elolvasása után küldött táviratában kérte az elnököt álláspontjának felülvizsgálására. Szerinte Ródosz elfoglalásának elmulasztása alapvető

[74] *Churchill:* V/1. 244. o.; *Bryant:* Sieg 55. o.
[75] *Bryant:* Sieg 55/56. o.; Churchill távirata *Churchill:* V/1. 245—246. o.

stratégiai hiba lenne. Éppen ezért hajlandó a brit vezérkari főnökökkel azonnal Eisenhower főhadiszállására utazni, ha Roosevelt Marshall tábornokot, vagy személyes megbízottját odaküldi.

A nap folyamán a brit miniszterelnök még egy második táviratot is küldött Washingtonba, az előző kiegészítésére. Szerinte a partraszálló járművek csak hat héttel később érkeznének meg az északfranciaországi invázióhoz, addig viszont még hat hónapnyi idő van.[76]

Erről a lázas igyekezetről írja Brooke október 8-án:

„Nem tudom többé korlátok között tartani. A Ródosz-hadművelet miatt őrült felindulásba lovalta bele magát, jelentőségét annyira felnagyította, hogy többé semmi mást nem lát, és ennek az egy szigetnek a meghódítását még azon az áron is a fejébe vette, hogy veszélyezteti az elnökhöz és az amerikaiakhoz való viszonyát, továbbá az olasz hadjárat jövőjét."

„... Teljesen szükségtelenül ferde helyzetbe hozza önmagát. Az amerikaiak máris szörnyen bizalmatlanok iránta, és ez még rosszabbá teszi a dolgokat."[77]

Egy nappal ezután megérkezett Roosevelt „minden reményt megsemmisítő" válasza. Az elnök, egyetértve az amerikai vezérkari főnökökkel, kudarctól tartott. Szerinte többről van szó, mint csupán Ródosz meghódításáról, olyan hadműveletről, amelyet aztán folytatni kellene. Erről a folytatásáról Roosevelt elutasítóan vélekedett: „Belebocsátkozzunk egy balkáni hadjáratba a déli csúcstól felfelé, vagy bizonyossággal többet lehet nyerni, ha Rómától északra elfoglaljuk a megbeszélt pozíciót? Szerintem ez erősebb szövetséges fenyegetés a Balkánnal szemben, mint egy szükségszerűen kockázatos partraszálló hadművelet Ródosz ellen. Ennél, ami az ellenfél előtt sem maradhat rejtve, hiányoznak az eszközök a következetes továbbfolytatáshoz. Előttem hadászatilag így áll a kérdés: merre megyünk az Égei-szigetek meghódítása után? És megfordítva, merre mennek a németek, ha egy ideig még megtartják a szigeteket?"

Távirata végén Roosevelt szükségtelennek tartja a vasárnapra tervezett összejövetelt, mivel a vezérkari főnökökön keresztül mindent el lehet intézni.[78]

Ebben a helyzetben még Churchill sem tehetett többé egyebet, mint Wilsonnak küldött táviratában felszólította a tábornokot, hogy az október 10-i tuniszi konferencián, amelyet Eisenhowerrel és több más amerikai és brit katonai vezetővel tartanak, erélyesen követelje a ródoszi hadművelet támogatását. Erre azonban nem kerülhetett sor, mert a támadáshoz szükséges erőket és eszközöket Wilson véleménye szerint is csak az „Overlord", illetve az olaszországi hadműveletek rovására lehetett volna biztosítani. Így tudósította Wilson Churchillt nyomban a tuniszi konferenciáról küldött táviratában, hozzátéve, hogy Leroszt és Szamoszt tartani tudják.[79]

76 Roosevelt válasza *Churchill:* V/1. 247. o.; Churchill két távirata uo. 248/249. o.
77 *Bryant:* Sieg 56, és 57. o.
78 Roosevelt újabb válasza *Churchill:* V/1. 249—251. o.
79 Churchill Wilsonnak *Churchill:* V/1. 251. o.; Wilson válasza uo. 253—254. o.

Nemsokára kiderült, hogy ez a remény is csalóka volt. Október 8-án a német légierő megkezdte Lerosz bombázását, és ezt a következő napokban is folytatta. Ugyanebben a térségben természetesen a szövetségesek légiereje is tevékenykedett, október első felében két csoport távolsági vadászgéppel megerősítve. A brit—amerikai gépek október 8-tól görögországi, krétai és ródoszi német repülőtereket, különféle katonai berendezéseket bombáztak. A brit admiralitás flottaerősítést küldött az Égei-tengerre, köztük 5 cirkálót. Október 7-én a flotta és a légierő közös akciójának egy Kósz szigetére tartó német hajókaraván esett áldozatul. Két nappal később a brit hadihajók újabb 2 német csapatszállító hajót süllyesztettek el. Minderről, továbbá a brit tengeralattjárók tevékenységéről az OKW hadműveleti naplója is beszámol.[80]

A szövetséges légierő és flotta sikerei ugyan komoly gondot okoztak a német vezetésnek, Lerosz, Szamosz és a többi, ezeknél kisebb sziget brit helyőrsége mégis kilátástalan helyzetben volt. Olaszországban a hadműveletek a tervezettnél jóval lassabban haladtak, és mivel még ide sem tudtak elegendő brit—amerikai erősítést és utánpótlást küldeni — szó sem lehetett arról, hogy az Égei-tengerre bármit is áldozzanak.

Október 27-én Churchill hírt kapott arról, hogy 4000 német hegyivadász érkezett Görögországba, és sok partraszálló hajót is észleltek, feltehetően a Lerosz elleni támadáshoz. Másnap, október 28-án a brit vezérkari főnökök megvitatták, hogy kiürítsék-e a szigetet. Brooke naplójegyzetei szerint „közép-kelet maga hozta önmagát abba a súlyos helyzetbe, hogy Leroszt sem tartani, sem kiüríteni nem tudja. Egyetlen reményünk lenne Törökország támogatása, és repülőterek, amelyekről a szükséges fedezetről a levegőből lehetne gondoskodni".[81]

November 12-én azután megkezdődött Leroszon a német partraszállás, és bár az utolsó pillanatban a britek Szamoszról átdobtak ide egy zászlóaljat, ellenlökésekre is sor került, sőt az OKW hadműveleti naplója szerint a németeknél válság állott be — november 16-án a védők mégis letették a fegyvert. 200 brit és 350 olasz tiszt, 3000 brit és 5000 olasz katona került fogságba, ezenkívül a németek jelentős hadianyagot, elsősorban ágyúkat és légelhárító ágyúkat zsákmányoltak.[82]

Lerosz elvesztése gyakorlatilag az Égei-tengerhez fűződő brit lehetőségek és remények végét jelentette. A brit vezetés ezt fel is ismerte, és haladéktalanul elrendelte Szamosz és a többi sziget kiürítését. Sikerült több mint ezer brit és görög katonát, sok olaszt, végül a német hadifoglyokat is elszállítani, nem csekély flottaveszteség árán. Hat romboló és két tengeralattjáró elsüllyedt, négy cirkáló és négy romboló megsérült, részben a repülők bombáitól, részben tengeri aknáktól.[83]

[80] KTB/OKW III. 1184., 1191., 1193., 1198., 1203. s köv. o.; *Churchill:* V/1. 257. o.; a német hajóveszteségekre KTB/OKW III. 1181., 1188—1189., 1204. s köv. o. — *Churchill:* V/1. 340. o. szerint Leroszra olasz tengeralattjárók is szállítottak utánpótlást.
[81] *Churchill:* V/1. 257. o.; *Bryant:* Sieg 61. és 63. o.
[82] KTB/OKW III. 1275., 1277—1278., 1281., 1282., 1286. és 1289. o.; *Churchill:* V/1. 258—259. o.
[83] *Churchill:* V/1. 259. o.

November 22-én délelőtt a Szamoszon maradt olasz erők letették a fegyvert. A németek itt 2500 foglyot ejtettek, ágyúkat és más fegyverzetet zsákmányoltak. Az OKW hadműveleti naplója szerint a britek megkezdték a felszíni hajók kivonását ezekről a vizekről, tengeralattjáróik azonban ottmaradtak, és továbbra is pusztították a német szállítóhajókat.[84]

Az 1943 szeptember—novemberi égei-tengeri események fenti, talán túlzottan részletesnek tűnő leírása alapján nyilvánvaló, hogy a brit —amerikai szövetségesek sem a szigeteket nem tudták megszerezni, illetve megtartani, sem a németeket nem tudták erőik Brooke által tervezett szétforgácsolására kényszeríteni. A szövetségesek a Földközi-tenger egész térségében abszolút tengeri és jelentős légi fölényben voltak a németekkel szemben. A németeknek gyorsnaszádnál és aknaszedőnél nagyobb felszíni hadihajójuk sohasem jelent meg ezen a tengeren; néhány búvárhajójuk pedig már 1942 decemberében is „alig tudott élni". Hasonló helyzet állt fenn a légierő vonatkozásában is, bár itt a németek a szigetek elleni támadások időszakában, ha nem is kerültek fölénybe, alul sem maradtak a szövetségesek légierejével szemben, különösen azok távolsági vadászgépeinek október 11-i visszarendelése után. Mindenképpen nehézkesnek bizonyult a brit katonai vezetés, méginkább az amerikai. A vezetésben és a végrehajtásban a németek mindenképpen jobbnak bizonyultak; kislétszámú erőkkel, nagyobb hadihajók nélkül hajtottak végre bonyolult partraszállásokat. Az igazsághoz tartozik továbbá, hogy a német hegyivadászok jobban harcoltak a brit katonáknál. Leroszon a német összveszteség 1109 ember volt, de ez a bevetett erő 41 százalékát tette ki.[85]

Visszatérve most magára a Balkán-félszigetre vonatkozó brit helyzetmegítélésre és tervekre, érdekesen tükröződnek ezek Smuts tábornagy, dél-afrikai miniszterelnök és Churchill 1943. augusztus—szeptemberi táviratváltásában. Smuts augusztus 31-én küldött táviratában elégedetlenségét fejezte ki a háború menete miatt. Szerinte Tuniszig „csodálatraméltó energiával" mentek a dolgok, utána viszont több hónapra volt szükség a szicíliai partraszálláshoz, és most méginkább akadozik minden. A német főerővel még mindig csak az oroszok harcolnak, nekik jut csaknem minden babér, „és ez joggal, ha figyelembe vesszük hadviselésük méretét és ütemét, továbbá a nagyszerű hadászatot irtózatos kiterjedésű arcvonalukon".

E távirat elküldése után kapta meg Smuts a quebeci konferenciáról szóló tájékoztatást, és szeptember 3-án már reagált is erre. Szerinte az ott elfogadott program teljesen elégtelen a háború ötödik évére. A bombázással, a tengeralattjárók elleni háborúval és a Csatornán való tömeges átkeléssel egyetért. Szerinte azonban el kell foglalni Szardíniát és Korzikát, azonnal megtámadni Észak-Olaszországot. „Haladéktalanul meg kell szállnunk Dél-Olaszországot, előnyomulni az Adriáig,

[84] KTB/OKW III. 1299. és 1310. o.; a hajók kivonása 1304. o.; a tengeralattjárók tevékenysége 1317. o.

[85] KTB/OKW III. 1299. o. — A német búvárhajók földközi-tengeri helyzetére l. Karl Dönitz tengernagy 1942. december 19-i helyzetmegítélését. KTB/OKW II. 1313. o.

létrehozni alkalmas kiindulási bázist a Balkán elleni valóságos támadáshoz, és sorakoztatni az ottani felkelő erőket. Ez a színre hívja Törökországot, és megnyitja flottánknak az utat a Fekete-tengerre, ahol kezet nyújthatunk az oroszoknak, elláthatjuk őket és ezáltal olyan helyzetbe kerülnek, hogy Hitler erődjét keletről és délkeletről rohamozhatják. Az orosz arcvonalon bekövetkezett hatalmas fordulat figyelembe vételével nem tartom ezt a programot annyira feszítettnek, hogy ne lehetne erre törekedni . . ."

Churchill szeptember 5-én válaszolt „bizalmas barát"-jának. Ismertetve az olaszországi helyzetet, így folytatta:

„Mindig arra törekedtem, hogy a Balkánra menjünk, ahol most olyan szívós az ellenállás." Emlékirataiban Churchill szükségesnek tartotta ide beiktatni a következő lábjegyzetet: „Úgy tűnik, hogy ez a mondat nem áll összhangban az e kötetekben oly gyakran kifejezésre juttatott összstratégiával. Nem gondoltam azonban akkor egy egész hadseregre."

„Előbb azonban látnunk kell — folytatódik Churchill szeptember 5-i válasza —, hogy alakulnak a harcok Olaszországban, mielőtt többe bocsátkozhatunk, mint *commandók,* ügynökök és anyag. De az egész félsziget lángokban áll, és az egész félszigeten szétszórt 24 olasz hadosztály kiesése után, amelyek beszüntették a harcot, és csak haza szeretnének jutni, lehetséges, hogy a németek mégis visszavonulásra kényszerülnek a Száva—Duna-vonalra . . ."

Távirata további részében a brit miniszterelnök ismerteti a Csatornán tervezett átkelés előkészületeit, kitér a Szovjetunióval való összehasonlításra, a háború utáni elképzelésekre, végül a távol-keleti háborúra.

Smuts szeptember 8-án „megkönnyebbülés"-éről tudósította Churchillt, 9-én azonban már javasolta, hogy a Csatornán való átkelés tervezése helyett „földközi-tengeri győzelmeinket kell kiaknázni Olaszországban és a Balkánon". Az invázió előkészületeit lassítani kell, vagy „átmenetileg jégre tenni".

Ez már Churchillnek is túlságosan sok volt, ezért „ezt a legújabb javaslatot azonnal vissza kellett utasítani". Szeptember 11-én ment Smutsnak az újabb válasz:

„Szóba sem kerülhet, hogy az »Overlord«-ról az Egyesült Államokkal kötött megállapodásokat felborítsuk . . ."[86]

Igaz, a Csatornán 1944-ben való átkelésről a megállapodás a brit és az amerikai vezetők között született meg, de ennek tényleges megvalósulásában a nagy szövetség harmadik tagja, a Szovjetunió volt legjobban érdekelve. Churchill 1942. augusztusi moszkvai, jelen dolgozat elején ismertetett látogatása óta a szovjet és a brit miniszterelnök között csak írásbeli kapcsolat állott fenn, ugyanilyen Roosevelttel is.[87] A tengelyhatalmakkal szemben elért sikerek és a további prob-

[86] A táviratváltás l. *Churchill:* V/1. 148. s köv. o.; Churchill szeptember 11-i távirata uo. 153. o.

[87] L. az id. Sztálin üzenetváltása . . . c. kétkötetes művet.

lémák azonban szükségessé tették a három államférfi személyes összejövetelét.

Ennek a hármas konferenciának az ügyében Churchill, Roosevelt és Sztálin 1943 augusztusában és szeptemberében több táviratot váltott egymással. Sztálin közölte, hogy nem tudja elhagyni a Szovjetunió területét, ezért elfogadta Churchill javaslatát, hogy előbb a három külügyminiszter találkozzék. Így jött létre a külügyminiszterek konferenciája, mely Moszkvában 1943. október 19-tól november 1-ig ülésezett.[88]

A konferencián a Szovjetuniót Vjacseszláv Mihajlovics Molotov külügyi népbiztos, Andrej Januarjevics Visinszkij helyettes népbiztos, Maxim Makszimovics Litvinov, Kliment Jefremovics Vorosilov marsall és Anatolij Alekszejevics Grizlov altábornagy képviselte. Nagy-Britannia delegációját Anthony Eden külügyminiszter vezette, a küldöttség tagjai voltak Archibald Clark-Kerr moszkvai brit nagykövet, Hastings Ismay tábornok, Churchill személyes képviselője a vezérkari főnökök bizottságában és William Strang. Az USA delegáció élén Cordell Hull külügyminiszter állott, tagjai voltak Averell William Harriman újonnan kinevezett moszkvai nagykövet, Green Hackwort, James Dunn és John Russel Deane tábornok, a moszkvai amerikai katonai misszió vezetője. Az amerikaiak tanácsadójának és tolmácsának tisztét Charles Eustis Bohlen látta el.[89]

Az első, nem hivatalos összejövetelt október 18-án délután tartották, Molotov dolgozószobájában, a napirend megállapítására. A szovjet küldöttség egyetlen témát javasolt: „A Németország és európai szövetségesei elleni háború lerövidítésére szolgáló intézkedések megvizsgálása". A konferencia hivatalos kezdetén, október 19-én délután a konferencia elnökéül választott Molotov írásban osztotta ki a Szovjetunió javaslatait. Ezek első pontja az 1944 tavaszára ígért invázióra vonatkozott, a második Törökország hadbalépésére, a harmadik követelés volt Svédországgal szemben, hogy bocsásson repülőtámaszpontokat a szövetségesek rendelkezésére a Németország elleni háborúhoz.[90]

A szovjet javaslatok érdemei megvitatására október 21-én került sor. Hastings Ismay a brit, John Deane pedig az amerikai delegáció nevében megerősítette a quebeci határozat érvényességét, hogy ti. 1944 tavaszán a Csatornán átkelve, partraszállnak Észak-Franciaországban — bizonyos feltételek mellett. E feltételek között a nyugati német légierő előzetes meggyengítése szerepelt, továbbá az, hogy a partraszállás napján a németeknek Franciaországban elsőosztályú hadosztályuk ne legyen több tizenkettőnél, végül az első két hónapban ne szállíthassanak oda 13 elsőosztályú hadosztálynál többet.

Deane emlékiratai szerint e feltételek létrejöttében a légitámadásokra számítottak, a nyomás fenntartására Olaszországban, kisebb

88 Sztálin üzenetváltása I. köt. 170. s köv. o.; *Churchill:* V/1. 320. s köv. o.; l. még *John R. Deane:* Ein seltsames Bündnis. Amerikas Bemühungen während des Krieges mit Russland zusammenzuarbeiten. Wien, Verlag Neue Welt, én. 9. és köv. o.

89 *Deane:* 19/20. o.

90 *Deane:* 13/14. o.; *Churchill:* V/1. 327/328. o.

partraszállásokra Dél-Franciaországban, a partizánháborúra a Balkánon, és a szovjet nyomásra a keleti fronton.

A szovjet delegáció megköszönte a kapott tájékoztatást. „Biztosítottak bennünket, hogy az orosz arcvonalon a nyomás változatlanul és szívósan tart, és hogy részükről mindent megtesznek, ami hatalmukban áll, az inváziához szükséges előfeltételek megteremtésére."[91]

Molotov megkérdezte Hullt és Edent Törökországgal és Svédországgal kapcsolatban. Eden elmondta, hogy annakidején a britek Törökországba csapatokat és anyagot küldtek, hogy az bekapcsolódhassék a Németország elleni háborúba. Megígértek a törököknek 25 repülőezredet is; ezeket az olasz arcvonalról vagy a nagy-britanniai bombázóerőktől kellett volna elvonni. A britek véleménye szerint: török vereség esetén angol vagy amerikai csapatok beavatkozására lenne szükség, ez viszont csak az olasz hadműveletek vagy az invázió tervei rovására történhetnék. A török légi támaszpontok egyébként elvesztették jelentőségüket, mivel a balkáni olajmezőket a már elfoglalt olasz repülőterekről bombázni lehet. Nagy-Britannia továbbra is kész komolyan mérlegelni Törökország hadba lépését, ha a konferencia ezt kívánatosnak tartja. — Hull külügyminiszter csatlakozott Eden véleményéhez.

Hasonlóan foglalt állást a két nyugati diplomata a svéd repülőterek átengedését illetően is. Mindkettő úgy látta, hogy ez esetben a szövetségeseknek kell vállalni Svédország védelmét, ami viszont csak más kötelezettségek rovására lehetséges. Végül mindkét ügyben elnapolták a döntést.[92]

Deane tábornok már a konferencia kezdetén előterjesztette Amerika három javaslatát a háború befejezésének meggyorsítására. Az „inga-repülés-bombázás" megvalósításához repülőtereket kért a Szovjetunió területén, amelyeken a német ipari központokat nappal bombázó amerikai gépek leszállhatnak, elvégezhetnek kisebb javításokat, majd üzemanyag és lőszer felvételezése után visszarepülhetnek, újra Németországon át. Javasolta továbbá az időjárásjelentések kölcsönös kicserélését, végül jobb légi összeköttetés létrehozását az USA és a SZU között.

A részletek megbeszélésére a szovjet delegáció képviseletében Visinszkij ült le Deannel. A több órás megbeszélés során Visinszkij közölte az amerikai tábornokkal, hogy helytelenítik álláspontjukat a török hadba lépés ügyében. Deane szerint Visinszkij kijelentette, hogy „Törökország azonnali hadba lépése 15 német hadosztályt vonna el az orosz arcvonalról és ha ez lehetővé válnék, az oroszok két hónap alatt Berlinben lehetnének."

Deane azzal válaszolt, hogy Törökország hadba lépése új kötelezettségeket róna az Egyesült Államokra, amelyeket csak a már fennállók rovására tudna teljesíteni. Visinszkij erre azt mondta, hogy „Törökországnak nem szükséges segítséget nyújtani; mert Törökország, ha a

91 *Deane:* 22/23. o.; *Churchill:* V/1. 330/331. o.
92 *Deane:* 24/25. o.

béketárgyalásokon részt akar venni, éppen úgy köteles áldozatokat hozni, mint Oroszország. Az volt a véleménye, hogy Törökországnak a rendelkezésére álló eszközökkel és esetleg azzal a kiegészítő támogatással kell harcolnia, amelyet egyéb kötelezettségeink veszélyeztetése nélkül juttathatunk neki."[93]

*

A három nagyhatalom külügyminisztereinek 1943. őszi moszkvai konferenciája fontos állomás volt a hitleri Németország legyőzéséért vívott közös erőfeszítések sorában. Így értékeli ezt a konferenciát a szovjet történetírás,[94] és így vélekedik róla Churchill is emlékiratainban.[95] A konferencia határozatban szállt síkra a katonai együttműködés, a világ két kapitalista nagyhatalma és a Szovjetunió Hitler-ellenes fegyveres harca mellett. Erről, a Szovjetunióval való katonai együttműködésről a Vörös Hadsereg helytállásának jelentőségéről írta az egyik legilletékesebb, Alan Brooke tábornok, a brit vezérkari főnökök bizottságának elnöke, éppen a moszkvai külügyminiszteri konferencia idején, október 28-án:

„Az Oroszországból érkező hírek voltak továbbra is az a döntő pont, amely körül egész stratégiánk mozgott. Ha Oroszország összeomlott, akkor vége volt minden stratégiai tervünknek. Az Oroszországban felszabaduló haderők lehetetlenné tették volna a Csatorna-hadműveletet és veszélyt jelentettek volna helyzetünkre Olaszországban és Közép-Keleten. Szerencsére a fordulat jelei egyre nyilvánvalóbbakká váltak."[96]

A fordulat eredményeinek kihasználása, a három nagyhatalom további teendőinek meghatározása, a tervek szükséges egyeztetése, a legfőbb nemzetközi és katonai kérdések eldöntése — ezek a feladatok vártak a „három nagy" első közös konferenciájára, melynek színhelyéül Teheránt, kezdetének időpontjául pedig 1943. november 28-át választották.

ЙОЖЕФ БОРУШ:

ЧЕРЧИЛЬ И БАЛКАНСКИЕ ПЛАНЫ ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБА ВЕЛИКОБРИТАНИИ (1942—1945)

Часть I.

Резюме

Планы В. Черчиля — премьер-министра Великобритании и комитета начальников Генерального штаба относительно Балкан находились в тесной взаимосвязи с проблемами открытия второго фронта в Европе. Начальник генерального штаба сухопутных войск Ален Брукк — председатель комитета начальников генеральных штабов исходя из военных соображений так считал, что второй фронт может быть открыт

93 Uo. 23. és 25/26. o.
94 A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának története II. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1965. 418. o.
95 *Churchill:* V/1. 343/344. o.
96 *Bryant:* Sieg 63. o.

только в 1944 году. Брукк сначала хотел завоевать Северную Африку с тем, чтобы открыть путь в Средиземное море, а затем покончить с Италией, убедить Тирцию вступить в войну, оказать давление на Балканы и в качестве последнего этапа освободить Франции.

Успешное осуществление планов Брукка прежде всего зависело от стойкости Красной Армии. Красная Армия в 1941 и 1942 годах сдержала натиск немецко-фашистских войск, а победа Советской Армии, одержанная под Сталинградом доказала всему миру, и не в последнюю очередь британским руководителем, что немцы не смогут победить Советский Союз.

После победы 8-ой британской армии под командованием Монтгомери под Эль Аламейном немецкое военное командование предполагало, что англосаксы произведут высадку своих войск на Балканах. В западной военно-исторической литературе отражается такое мнение, что высадка союзных войск в этом районе обязательно имела бы успех и можно было бы вести дальнейшее наступление.

Между двумя западными союзниками — Великобританией и Соединенными Штатами Америки уже в 1942 году и особенно в 1943 году на этот счет имелись крупные разногласия. Так например, генерал Г. Маршалл — начальник генерального штаба американских сухопутных войск хотел осуществить высадку войск во Франции еще в 1942 году. Но англичане не были согласны ни с этим планом, ни с планом, предусматривающего высадку войск в 1943 году. Со своей же стороны американцы не были согласны с ведением военных операций в районе Средиземного моря так, как считали, что они служат империалистическим целям англичан. Поэтому, когда в мае 1943 года Черчиль внес на рассмотрение свой план по высадке войск на Балканах, его даже не поддержали свои начальники генеральных штабов, а американцы полностью отвергли.

В мае 1943 года полностью были уничтожены войска оси в Северной Африке. В июле 1943 года на остров Сицилия были высажены войска Великобритании и США. Через две недели после высадки на острове союзнических войск свергли Бенито Муссолини, а Черчиль торопил союзников с высадкой в самой Италии, и с другой стороны, хотел прибрать к рукам острова, расположенные в Эгейском море. За овладение этими островами разразилась битва, длившаяся несколько недель, в конечнем итоге остроова один за другим были заняты немецкими войсками, а англичане остались ни с чем. Это поражение привело к двум серьезным последствиям: не удалось вовлечь Турцию в войну на стороне союзников, а с другой — не удалось открыть морской путь в Черное море, который создал бы непосредственную связь с СССР, в деле оказания помощи это имело бы большое значение.

В результате успехов, достигнутыми союзниками в войне встала необходимость личной встречи руководителей трех стран — Черчиля Рузвельта и Сталина. Этой встрече предшевствовало совещание министров иностранных дел Англии, Соединенных Штатов Америки и СССР в Москве 19 октября и 1 ноября 1943 года. На этом совещании приняли решение о военном сотрудничестве и совместной вооруженной борьбе трех держав против фашистской Германии. Великобритания и США обязались весною 1944 года открыть долгожданный второй фронт и высадить свои войска во Франции.

JÓZSEF BORUS:

DIE BALKANPLÄNE CHURCHILLS UND DES BRITISCHEN GENERALSTABS 1942—1945

I. TEIL

Resümee

Die Balkanpläne des britischen Premierministers W. S. Churchills und des Komitees der britischen Generalstabschefs standen mit dem Problem der zweiten Front in Europa in engem Zusammenhang. General Alan Brooke, der Generalstabschef des britischen Heeres der Vorsitzende des Komi-

tees der Generalstabchefs war auf Grund militärischer Überlegungen der Ansicht, die zweite Front könne erst im Jahre 1944 geschaffen werden. Brooke wollte vorerst Nordafrika erobern, um das Mittelmeer öffnen zu können, dann Italien erledigen und die Türkei zum Kriegseintritt bewegen, einen Druck auf den Balkan ausüben und schließlich Frankreich befreien.

Der Erfolg des Brookeschen Planes hing vor allem vom Durchhalten der Roten Armee ab. Die Rote Armee hat 1941 und 1942 den Angriffen der Deutschen stand gehalten, mit ihrem Sieg bei Stalingrad aber der ganzen Welt, nicht zuletzt auch den britischen führenden Persönlichkeiten bewiesen, daß die Deutschen die Sowjetunion nicht bezwingen können.

Nach dem Sieg der 8. Armee B. L. Montgomerys bei El Alamein befürchteten die Deutschen eine Invasion der Angelsachsen auf dem Balkan. In der westlichen Kriegsliteratur finden sich auch Ansichten, daß eine solche Invasion unbedingt erfolgreich gewesen wäre, und daß man den Angriff von hier aus ohne weiteres weiterführen hätte können.

Zwischen den beiden westlichen Alliierten, Großbritannien und den Vereinigten Staaten von Amerika bestanden 1942, und noch mehr 1943 in der Frage der Weiterführung des Krieges ernste Meinungsunterschiede. General G. C. Marshall, der Chef des Generalstabes des Heeres wäre gern bereits 1942 in Frankreich ans Land gegangen, die Engländer waren jedoch weder mit dieser Invasion, noch mit dem Plan einer Invasion im Jahre 1943 einverstanden. Die Amerikaner wiederum konnten sich für Operationen im Gebiet des Mittelmeeres nicht begeistern, weil sie der Ansicht waren, daß diese den Zielen des britischen Imperialismus dienen würden. Als nun Churchill im Mai 1943 den Plan einer eventuellen Invasion auf dem Balkan vorbrachte, unterstützten ihn nicht einmal seine eigenen Generalstabschefs, die Amerikaner aber waren ausgesprochen gegen seinen Plan.

Die Truppen der Achsenmächte wurden in Nordafrika im Mai 1943 vernichtet. Im Juli 1943 sind britische und amerikanische Truppen in Sizilien ans Land gegangen. Zwei Wochen darauf wurde Mussolini gestürzt, worauf Churchill eine je ehere Invasion in Italien urgierte, anderseits wollte er sich die Inseln im Ägäischen Meer verschaffen. Um diese Inseln entbrannte ein mehrere Wochen dauernder Kampf, in welchem die Briten unterlagen, die Inseln wurden der Reihe nach von den Deutschen besetzt. Diese lokale Niederlage hatte zwei wichtige Folgen: einesteils gelang es nicht, die Türkei zum Kriegseintritt an der Seite der Alliierten zu bewegen, andernteils gelang es nicht, den Schiffsweg ins Schwarze Meer freizumachen, so eine unmittelbare Verbindung mit der Sowjetunion herzustellen, was vom Gesichtspunkt der Hilfeleistung für die Sowjetunion von Bedeutung gewesen wäre.

Infolge der kriegerischen Erfolge der Verbündeten ergab sich im Herbst 1943 die Notwendigkeit eines persönlichen Treffens der Führer der drei Staaten, Churchills, Roosevelts und Stalins. Vorher trafen sich in der Zeit vom 19. Oktober und 1. November 1943 der amerikanische, der britische und der sowjetische Außenminister in Moskau. Auf dieser Konferenz wurden über die militärische Zusammenarbeit der drei Mächte, über den bewaffneten Kampf gegen Hitler-Deutschland Beschlüsse gefaßt. Großbritannien und die USA gaben das Versprechen, im Frühjahr 1944 die bereits längst fällige zweite Front zu schaffen, in Frankreich zu landen.

KÖZLEMÉNYEK

A LEGITIMISTA — SZABAD KIRÁLYVÁLASZTÓ HARC ÉS A „NEMZETI HADSEREG" (1919—1921)

Speidl Zoltán

A Tanácsköztársaság leverését követően hatalomra került ellenforradalmi rendszer vezetői, Horthy és csoportja számára alapvető fontosságú volt egy olyan hadsereg létrehozása, mely ingadozástól mentesen sorakozik fel a rezsim mögött, gondolkodás nélkül követi a fővezérség parancsait, kritika nélkül teszi magáévá a hatalom birtoklóinak elképzeléseit, terveit. Így a fővezérség szándékaival szembehelyezkedő nézeteknek a hadseregen, de főleg a tisztikaron belül, a diktatórikus törekvéseket megtestesítő felső vezetés semmiképp sem adhatott teret.

A proletárforradalom után az adott gazdasági és politikai körülmények között a fehér hadsereg, amely mindössze a belső rendfenntartó funkció ellátása szempontjából lehetett számottevő — hiszen a fennálló helyzetben a határokon túli alkalmazásra, a revíziós tervek megvalósítására, vagy egy esetleges külső támadás elhárítására egyértelműen alkalmatlan volt —, feladatát csak akkor láthatta el, ha többé-kevésbé sikerül soraiban az erkölcsi-politikai egységet biztosítani.

Ennek a viszonylagos egységnek a megvalósítására azonban meglehetősen hosszú idő kellett, mivel a hadsereget, miként a politikai életet is, számos ellentét osztotta meg. Kezdetben a „nagy" közös cél, a Tanácsköztársaság megdöntése bizonyos mértékig háttérbe szorította a magán- és csoportérdekeket, és az ellenforradalmi hadsereg nagyjából egységes egészként kezelhető, a tanácshatalom veresége után azonban viharos gyorsasággal törtek felszínre a tisztikart megosztó nézetkülönbségek. Az ellentétes érdekeltségek képviselői a trón betöltése körül vívott küzdelmekben mérték össze erőiket.

*

IV. Károly 1918. november 13-i eckartsaui lemondó nyilatkozata[1] az elmúlt évszázadok egyik döntő befolyással rendelkező, Európa, sőt időnként a világ sorsának alakulását meghatározó uralkodó házának gyászjelentése volt. Ám a kísértetjárás még csak ekkor kezdődött: a temetés időpontja ugyanis egyúttal a dinasztia új életre keltésén, az Osztrák—Magyar Monarchia feltámasztásán munkálkodó erők színre lépésének kezdetét is jelentette.

Magyarországon a Habsburg-ház restaurálásának hívei, a legitimisták (karlisták) és a restauráció ellenzői, a szabad királyválasztók (királyválasztók, antilegitimisták, antikarlisták) közötti harc az ellenforradalmi korszak első éveinek fontos politika-formáló tényezője lett. Súlyát — külpolitikai szempontból — elsősorban a kisantant létrejöttében játszott jelentős szerepe bizonyítja, hiszen az utódállamok szövetségi rendszerének egyik fő összetartó ereje a szovjet- és magyarellenességen kívül a Habsburgok ellenzése volt.[2] Míg a nagyhatalmak — elsősorban Franciaország — magatartását a Habsburg-kérdésben bizonyos „Janus-arcúság" jellemezte, addig az utódállamok — különösen Csehszlovákia, Jugoszlávia, kisebb mértékben Románia — elutasító állásfoglalása szinte egyértelműnek mondható. Az 1920. augusztus 11-én Belgrádban Jugoszlávia és Csehszlovákia között, valamint 1920. november 12-én Rapallóban Olaszország és Jugoszlávia között megkötött egyezmények,[3] amelyekhez Románia csak az első restaurációs kísérlet után csatlakozott, megteremtették az Ausztria és Magyarország elleni közös fellépés alapjait. Kétségtelen, a Habsburg-királyság új életre keltésének lehetősége érzékenyen érintette az utódállamokat, hiszen ez jórészt a dualista monarchia helyreállítására irányuló törekvésekkel lett volna egyenlő, és az is tény, hogy a horthysta Magyarország, az ellenforradalom hatalomra jutásának első percétől kezdve, minden ésszerűséget félre téve hirdette a revíziót.

Csehszlovákia és — kisebb mértékben — Jugoszlávia a királykérdés előtérbe kerülésének első pillanatától kezdve fenyegető magatartást tanúsított. Ez nem csupán az esetleges Habsburg-restauráció következményeitől való félelemből fakadt, hanem részben abból a szükségszerűségből táplálkozott, hogy az egységesnek nem mondható külpolitikát folytató, egymással is torzsalkodó, még a Magyarországhoz való viszony kérdésében sem minden téren azonos álláspontot elfoglaló utódállamok részére egy szilárd azonossági pontot biztosítson. Ezt maga Beneš így fogalmazta meg: „. . . .a magyar revizionizmustól és a Habsburg-restaurációtól való félelem tartotta úgy ahogy együtt a kisantant szövetséget."[4]

[1] Szövegét lásd: IV. Károly visszatérési kísérletei. Kiadja az M. kir. Ministerium, Budapest, I. füzet. én. 63. o.

[2] A kérdéssel bővebben foglalkozik *Ádám Magda:* Magyarország és a kisantant a harmincas években. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968. 10. és köv. o.

[3] A rapallói szerződés pontjai között a Habsburg-kérdés is helyet kapott: „1. a két szerződő kormány kölcsönösen kötelezi magát, hogy őrködni fog a szt-germaini és trianoni békeszerződések pontos betartása felett. Különösen pedig közös egyetértéssel alkalmazni fog minden politikai eszközt, mely alkalmas a Habsburg-ház Ausztria és Magyarország trónjára való visszahelyezésének megakadályozására." (IV. Károly visszatérési kísérletei. I. füzet. 83. o.)

[4] Idézi *Ádám Magda:* I. m. 11. o.

A magyar politikai élet vezető vagy vezetésre aspiráló faktorai az államforma kérdésében szinte teljesen egyetértettek, majd mindnyájan azt vallották, hogy Magyarország államformája csak királyság lehet. Ennek oka abban rejlett, hogy a királyság, mint a történelmi Magyarország megtestesítője, az irredenta, revizionista eszmék, a birodalmi vágyak éltetője, nagy vonzóerőt gyakorolt a megszállt, majd a békekötés után „megcsonkított" ország vezető rétegeire. A királyság híveinek érvelése kettős fundamentumon nyugodott. Az egyik a „Szent Koronában" testet öltő területi integritás eszméje, a másik pedig a forradalmakkal, a forradalmak köztársaságával való szembenállás volt.

A királyságot támogatóknak az ellenforradalom hatalomra jutása után legitimista-antilegitimista szárnyra történő szakadását a hatalom megragadására, illetve megtartására törekvő csoportok specifikus érdekeinek összeütközése okozta. A királykérdés belpolitikai súlyát tehát az növelte, hogy az ellenforradalom győzelmével előtérbe került, s az állam vezetéséből mind nagyobb részt követelő középrétegeknek, valamint a hatalom hagyományos birtokosainak harcában a királyság kérdése a társadalmi-politikai átrendeződési folyamat kísérőjelenségévé lett, amely módot adott a kormányrúd megragadásáért való marakodás leplezésére.

A középrétegeknek szinte az ismeretlenség homályából felszínre tört és hatalomhoz jutott képviselői szükségszerűen kerültek szembe a privilégiumaikhoz görcsösen ragaszkodó régi vezető garnitúrával. A viszálykodás bizonyos fokú elvi-ideológiai jellege mögött jobban megbújhatott a nyers valóság, a kormánykerék körüli tülekedés. Ha az ellentétes nézetek mögött álló társadalmi bázist meglehetősen általánosítva vizsgáljuk, az alábbi megállapításra juthatunk: a legitimistákhoz a nagybirtokos arisztokrácia túlnyomó többsége, a katolikus klérus, a katonatisztek egy része, a katolikus kispolgárság és a burzsoázia jelentős csoportjai tartoztak. A nagybirtokosságra a monarchia széthullása érzékeny csapást mért, hiszen az elcsatolt országrészeken jelentős birtokokat vesztettek és Ausztria, mint a magyar mezőgazdaság egyik legbiztosabb piaca, legalábbis egy időre, nagyrészt elveszett. A katolikus klérus pedig mindig is a Habsburg-ház egyik leglojálisabb támasza volt. A legitimisták a különféle keresztény pártokban, elsősorban a KNEP-ben (Keresztény Nemzeti Egység Pártja) tömörültek.

A szabad királyválasztók csoportját Gömbösék, a különféle titkos és nem titkos szélsőjobboldali szervezetek — az Ex (Etelközi Szövetség), a MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet), az ÉME (Ébredő Magyarok Egyesülete) —, a különítmények többsége és jelentős párterőként a kisgazdák alkották. A kisgazdáknak a szélsőségesen terrorisztikus eszközöket alkalmazó szabad királyválasztó jobboldalhoz való csatlakozását az teszi érthetővé, hogy egyrészt alapvető érdekeik (a latifundiumok felszámolása, a földosztás — bármily megalkuvó is volt álláspontjuk ebben a kérdésben) szembeállították őket a legitimisták táborában tömörült egyházi és világi nagybirtokosokkal, másrészt politikai tradícióik is a Habsburg-ellenesség felé hajtották őket.

Az ellentétes csoportok a Tanácsköztársaság idején még együtt haladtak, hiszen az első magyar proletárdiktatúra megdöntése mindkét későbbi csoportnak egyaránt fő célkitűzése volt. A trónkérdés körül kibontakozó harc csírái ugyan már ekkor is megvoltak, de kirobbanásához a kedvező feltételeket az ellenforradalom győzelme teremtette meg.

Az igazi kérdés tehát nem az volt, hogy Magyarország államformája királyság, avagy köztársaság legyen-e; a szembenálló felek ugyanis kivétel nélkül a monarchikus államforma hívei voltak, hanem az, hogy a trón betöltését milyen módon szabályozzák: Magyarország a Habsburgokkal (IV. Károllyal, vagy egyeneságú leszármazottaival), vagy nélkülük legyen-e királyság. A Habsburg-család egyéb tagjainak (József főherceg, Albrecht főherceg stb.) trónaspirációit támogatók természetszerűleg szembekerültek a legitimistákkal.[5] Az elsődleges kérdés — a hatalom kérdése — tehát egy látszólag kevésbé fontos problémának, a trón betöltése kérdésének fátylába burkolva azt a képzetet keltette, mintha az egymással hadakozó csoportok összecsapására csupán másodlagos ellentétek miatt került volna sor.

Az uralkodó körök politikai életét és a hadsereg tisztikarát is megosztó ellentétes érdekeltségek tehát a legitimista—királyválasztó harcban polarizálódtak. A legitimista—antilegitimista politikai küzdelmek mögött egyéb ellentétek is meghúzódtak, főként a szegedi és nyugatmagyarországi; a volt honvéd és volt közös hadseregbeli; a Vörös Hadseregben szolgálatot teljesítő és az egyértelműen az ellenforradalomhoz csatlakozó tisztek közötti különböző előjelű érdekeltségek. A volt honvédek — a monarchia mostohagyermekei — inkább az antilegitimisták, a volt k. u. k. tisztek pedig főleg a legitimisták táborához csatlakoztak. A szegediek elsősorban Horthy köré tömörültek, míg a nyugat-magyarországiak IV. Károly trónaspirációit támogatták. Bizonyos fokig megosztó erőként hatott a protestáns—katolikus különbség is. A protestánsok általában Károly-ellenesek voltak, míg a katolikusok többsége a „felkapaszkodott" protestáns Horthy személyét fogadta ellenérzésekkel. Természetesen a fent elmondottakat nem lehet abszolutizálni, hiszen az egyes csoportok között számos érintkezési pont volt.

*

Az Osztrák—Magyar Monarchia megszűnésével kialakult új helyzet súlyos probléma elé állította — a társadalom egyéb rétegei mellett — a tisztikar jelentős részét is. Az új hadsereg (1750 tiszt és 35 ezer főnyi legénység) maximált létszáma ugyanis csak a világháború által fel-

[5] A szélsőségesen legitimista (Friedrich, Lehár stb.) és szélsőségesen királyválasztó (Prónay, Gömbös és a kisgazdák egy jelentős része) csoportok között a közbülső álláspontot, az ún. mérsékelt, elvi legitimista nézetet vallók foglalták el. Míg Friedrich és hívei azonnali, minden eszközzel megvalósítandó puccs mellett törtek lándzsát, addig a mérsékelt legitimisták (Apponyi, Gratz, Andrássy, Lingauer stb.) megelégedtek volna IV. Károly uralkodói jogainak *majdani* érvényesítésével. Ezek álláspontja közeledett a mérsékelt királyválasztók egy részének ahhoz a nézetéhez, amely a trón királyválasztás útján történő esetleges betöltésekor nem zárkózott volna el IV. Károly — ebben az esetben mint „nemzeti király" — megválasztása elől sem. Ezek legfőbb feltétele az volt, hogy a régi Osztrák—Magyar Monarchia helyreállítása nem kerülhet szóba, tehát IV. Károly *csak* a magyar trónt foglalhatja el.

duzzasztott tisztikar elenyésző hányadának biztosíthatott további életlehetőségeket. A pénzügyőrség, a csendőrség, a rendőrség stb. kötelékében való bújtatás is csak egy kis töredékre terjedhetett ki. A civil életben való elhelyezkedést, egzisztenciájuk további biztosítását a tisztek többségének a polgári pályákra való alkalmatlansága és az ugyancsak kenyérre váró menekültek tömegei gátolták. Magyarországon 1919. november végén a hat katonai körletparancsnokság, a karhatalmi és csendőrtartalék alakulatok élelmezési állományába 6576 tiszt tartozott. E kimutatásban a központi szervek tiszti állománya nincs feltüntetve. Az egyetemi karhatalmi zászlóaljak tiszti állományát is tartalmazó, 1919. december 5-i összesítés szerint — ebből a központi szervek létszáma szintén hiányzik — a 14 598 tiszt teljesített szolgálatot.[6]

A tisztikaron belül a további érvényesülésért folytatott harcot élezte az a vitathatatlan tény, hogy az új hadsereg vezetéséből a nagyobbik részt a Szegeden Horthy köré tömörült ellenforradalmárok kapták. Ennek következményeként az ország egyéb részein, illetve Ausztriában szervezkedő ellenforradalmi katonatisztek közötti ellentétek hamar kiéleződtek. A Horthy és Prónay nevével összeforrott, többségében antikarlista szegedi, valamint a bécsi és nyugat-magyarországi, Lehár vezette Habsburg-hű csoport egyenetlenségeire utalt a legitimista Sigray Antalnak 1919. decebber 15-én elmondott beszéde, melyben az ellenforradalom hatalomra jutásáért a nagyobb elismerést — Szegeddel szemben — a dunántúliaknak és br. Lehár Antalnak adta. Miként beszédében mondotta, ő (ti. Sigray) már a Tanácsköztársaság idején kifejtette, „. . . hogy a bolsevizmus letörése, a polgári rend helyreállítása és az ország újjáépítése csakis Nyugat-Magyarországról indulhat ki". Majd így folytatta: „Amidőn később a szegedi ellenkormány létrejött és sokan azon a véleményen voltak, hogy minden erőt Szegeden kell összpontosítani és a dunántúli akció tervét el kell ejteni, én ezzel szemben határozottan állást foglaltam . . . hogy a Dunántúl és Szombathely lesz olyan fontos bázis, mint Szeged." Véleménye szerint — és ez mondhatni sértés számba ment a szegediek szemében — csak Nyugat-Magyarországon sikerült ütőképes csapatokat felállítani, „. . . így Nyugat-Magyarország adta majdnem kizárólag azon csapatokat, amelyekkel és néhány kitűnő szeged—siófoki tiszti századdal és önkéntes alakulattal a fővezérlet november 16-án Budapestre bevonult." A dunántúli alakulatok nélkül „. . . a nemzeti hadsereg — dicső

[6] Hadtörténelmi Levéltár. (továbbiakban HL.) VKF. 1919. 2225—3093. 2. d. Létszámjelentés 1919. november 30., december 5. — Ez a megállapítás nem csupán Magyarországra érvényes. Ezt igazolja egy, Ausztria 1919. őszi állapotát bemutató jelentés, amely többek között leszögezi: „Tekintettel arra, hogy egyrészt a békeszerződés az osztrák hadseregnek csak 1500 tisztet engedélyez (a jelenlegi kb. 15 000 tényleges tiszttel szemben) és a polgári pályán talán csak 3500 tiszt tud elhelyezkedni, másrészt a tisztek fizetésükből alig tudnak megélni, az osztrák tisztek hangulata igen nyomott." (HL. HM. eln. 1919. 5/b. 930/28—1212/55, 100 1/26.) Az osztrák és magyar tisztikar helyzete tehát hasonló volt s ezért a következmények is azonosak: a tisztikar Ausztriában éppúgy a politika területére való benyomulással kereste a megoldást, mint a magyar tisztikar; a trónkérdés körül kibontakozó harc is ikertestvére volt a magyarországinak. Egyebek mellett ennek tudható be, hogy szoros kapcsolatok alakultak ki a legitimista osztrák, magyar, sőt a bajor tiszti csoportok között. Ausztriában legfeljebb az tette bonyolultabbá a helyzetet, hogy a királyság hívei ott a szociáldemokrata kormányzatban és a baloldali, köztársasági párti tömegekben erős ellenfélre leltek.

vezérének, Horthy Miklósnak parancsnoksága alatt — csak hetekkel később vonulhatott volna be Budapestre."[7] A Sigray által exponált ellentéteket tette plasztikusabbá a szombathelyi legitimista képviselő és lapszerkesztő, Lingauer Albin felszólalása: „Látom és hónapok óta hallom emlegetni az erők egyesítésének kérdését. Rendkívül tetszetős dolog ez, szívvel-lélekkel támogatnók, de kezdettől fogva egy sajátos tünet kapcsolódott ehhez... én úgy veszem észre, hogy itt csak egyféle erőket egyesítettek; a szegedi erőket... Tagadhatatlan, hogy itt egy szegedi monománia lett a politikában úrrá, mindenki, aki nem szegedi és a politikában valamely szerephez közel mer szagolni, az a legrövidebb időn belül orron üttetik úgy, hogy az egységhez csatlakozni túlságosan nagy kedve szubjektív okokból nincs."[8] A szegediek Habsburg-ellenességére utal egy volt Prónay-tiszt kijelentése, mely szerint a Prónay-zászlóaljnál „kifejezetten zsidó- és Habsburg-ellenes szellem uralkodott. A zászlóalj legénysége, nemkülönben tisztikara ilyen nevelést kapott."[9]

Tovább bonyolította és még sokrétűbbé tette a küzdelmet a nézetkülönbségek felekezeti jellege, a katolikus—protestáns szembenállás, amelytől a hadsereg sem maradt mentes. Erre utalt Zadravecznek, a szegediek tábori papjának kissé elragadtatott hangú, de való mozzanatokat tartalmazó megjegyzése: „Két szempontból vették szemügyre a tiszteket, s irgalmatlanul elüldözték őket, ha a két szempont valamelyike ellen vétettek. A Nagy Pál-féle nagy üldözés a királypárti szellemet (első szempont) fojtogatta tűzzel-vassal. Százával irtották ki kiméletlenül a hadseregből a királyhűeket. Ezt követte a katolikus szellem elfojtása (második szempont). Ugyanis a katolikusokat csak másodrendű hazafiaknak tekintették, akik nem jó katonák, pláne nem jók a vezető helyre, mert előítéletek kormányozzák lelküket."[10]

Amikor a nemzetközi elismertetés érdekében a konszolidációért harcoló kormányzat megkezdte a számára 1920—21-től immár terhessé váló különítmények félretételét, az „eltanácsoltak" — itt elsősorban az akkor még „bősz" királyválasztó Prónayra kell gondolnunk — e politikát a legitimisták növekvő befolyásának tulajdonították. Erről vall Prónay dühtől, sértettségtől és féltékenységtől inspirált, a legfőbb katonai vezetésnek és általában ellenfeleinek címzett megjegyzése, mely szerint „... tömegesen kerültek felszínre olyanok, akik ugyan az ellenforradalmi munkában sem nem exponálták, de meg sem erőltették magukat, koruknál és vagyonuknál fogva azonban elfoglalták úgy a hivatalokban, mint a csapatoknál a vezető helyeket. Ezek természetesen létük érdekében karlistáknak vallották magukat..."[11] Ugyancsak Prónay írta az ellenlábas Ostenburg-zászlóaljról: „Ostenburg zászlóaljának tisztikarát inkább a régi k. u. k., illetve osztrák

7 Országos Levéltár (továbbiakban OL.). K. 429. I. Kozma Miklós iratai. Katonai vonatkozású adatgyűjtemény. 11. cs. 1919—1926. 10—12. fol.
8 Nemzetgyűlési Napló (továbbiakban N. N.), 1921. december 16.
9 Prónay—Ranzenberger-per. 1931. november 26. *Falböck Zoltán* százados vallomása. Fővárosi Levéltár. Budapesti Királyi Büntető Törvényszék. Büntetőperes iratok. 1928. 629. 7735/B. jegyzőkönyv.
10 *Páter Zadravecz* titkos naplója. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1967. 123. o.
11 Az MSZMP Párttörténeti Intézetének Archívuma. *Prónay Pál* naplója I. 316. o.

szellem uralta. Nála sok menekült erdélyi szász és más németajkú is, akik rosszul tudnak magyarul, szolgáltak."[12] (Ebben a rövid idézetben Prónay sem a magyar nyelv tökéletes ismeretéről tesz tanúságot.) Prónay gyűlöletének legfőbb oka az volt, hogy a rendszer — tekintet nélkül Prónaynak a királykérdésben elfoglalt álláspontjára, „új aulikusságára" (hiszen Horthynak is megvoltak a maga udvarhű emberei) — tisztakezűnek, szalonképesnek nem mondható, de főleg a kül- és belpolitikai helyzet szempontjából időszerűtlenné vált tevékenysége miatt őt is fokozatosan megfosztotta kiváltságos helyzetétől.

Prónay meglehetősen igazságtalanul nyilatkozott konkurrenseiről, főleg Ostenburgról, amikor az ellenforradalomban való lagymatag részvétellel vádolta őket. (Gondoljunk a Somogyi-Bacsó gyilkosságra, mely az Ostenburg-alakulat nevéhez fűződik.) Mindennek talán annyi a valóságértéke, hogy a későbbi legitimista különítményesek mintha néhány marék babérral kevesebbet arattak volna, mint Prónay, Héjjas, illetve az alvezéri szerepet betöltő Francia Kis Mihály. Ehhez közbevetett gondolatként csak annyit, hogy a legitimista politikusok — Beniczky, Lingauer, Apponyi, Andrássy stb. — noha tudták, hogy a fehérterrorra szükség van, politikai megfontolásokból, pozícióféltésből és a politikai „stílus" különbözőségeiből adódóan általában elítélték, támadták a fehér terror embertelen módszereit. (Ezek a politikusok csupán taktikai okokból helyezkedtek ilyen álláspontra. Ezt bizonyítja, hogy a terror kérdése volt az a pont, ahol politikai ellenfeleikkel, az antikarlista kisgazdákkal összetalálkoztak.)

Az a régi monarchista tiszti csoport azonban, amelyről Prónay írt, egyre nagyobb mértékben szorult ki a hadsereg vezetéséből. Az antilegitimista katonai és politikai körök támadásai ugyanis ezek pozícióit ingatták meg elsősorban.

A katonatisztek legitimista és antikarlista csoportjának félelme — az egzisztencia nélkül maradás — azonos talajból táplálkozott, csupán a kivezető út mikéntjében volt közöttük eltérés. Míg a legitimisták a restaurációtól várták sorsuk jóra fordulását (álmuk a régi közös hadsereg életre keltése volt), addig a különítményes királyválasztók, nélkülözhetetlenségüket bizonyítandó, a nyílt terror további fenntartására törekedve újabb és újabb működési területeket kerestek, és a rendszer mikéntjéből fakadóan egy ideig találtak is. A „mórok" megkísérelték a távozás időpontját valameddig még kitolni.

A tisztikar egzisztenciális válságáról és annak következményeiről mondottakat igazolja Rupert Rezsőnek 1921. november 4-én, a második restaurációs kísérlet után a parlamentben elhangzott felszólalása is, amelyben többek között megállapítja: „Abban, hogy itt egyes katonai különítmények, valóságos junták uralkodtak, nagy része volt a nyomornak; nagy része volt annak, hogy a hivatásos katonatisztek egy jó része kenyér nélkül maradván, féltette jövőjét, hogy a kormány nem tudott velük boldogulni." (Tegyük hozzá, hogy egy ideig nem is akart boldogulni — S. Z.) „Mondom, láttunk itt ilyen fegyveres csoporto-

[12] Uo. 269. o.

kat, melyeknél nem a haza megmentése, a haza védelme, hanem egyszerűen a kenyérkérdés volt az irányadó."[13] Rupert — antikarlista, kisgazda-álláspontjának megfelelően és a második fegyveres királypuccs hatása alatt — példaképp a legitimista Ostenburgot említette, de ez a megállapítás általában a különítményesekre, és így a királyválasztókra is érvényes volt. Javaslatot tett, hogy a hivatásos katonák kapják meg illetményeiket, mert akkor „nem lesz okuk arra, hogy kenyérkereseti forrásként ilyen vállalkozásokban részt vegyenek."[14] Rupert javaslata egyéb okok mellett már azért sem lehetett a megoldás forrása, mert a különítményesek tisztikarának jelentős része olyan tartalékos tisztekből állott, akik vagy nem tudtak, vagy nem akartak civil foglalkozásukhoz visszatérni.[15]

A katonai csoportok állásfoglalását tehát az egzisztenciális okok döntően befolyásolták. Az egyik legjobb példát erre Prónay pálfordulása szolgáltatja, azé a Prónayé, aki minden jel szerint harcos antikarlistából legitimista, de mindenképpen karlista szimpatizáns lett. Ennek oka a Bethlen-kormányzatnak a különítmények felszámolására — így a leghírhedtebb Prónay-alakulat megszüntetésére is — 1921 nyarán és őszén tett sikerrel végződő kísérlete volt. Nem elhanyagolható szempont azonban gr. Pálffy-Daun Aimée-vel ekkoriban kötött házassága sem. A grófnő ugyanis Zita királyné udvarhölgye volt, és miként erről Prónay is megemlékezik, a grófnő megpróbálta Prónayt a legitimistákhoz való csatlakozásra bírni.[16]

[13] N. N. 1921. november 4.

[14] Uo. — Kádár Gyula volt vezérkari ezredes így jellemezte — tegyük hozzá igen jól, lényeglátóan — a tiszti századok, a későbbi különítmények személyi állományát: „... már az eredetileg Szegeden levő nagyszámú tiszt sem kaphatott tiszti beosztást csapatnál, a tisztek száma pedig folytonosan nőtt, mert a Tanácsköztársaság magyarországi részéből nagyon sokan szöktek át. Ezekből tiszti századokat alakítottak — a későbbi különítményesek tragikus csürhéjét.

A világháború alatt a tiszti vagy tiszti jellegű (zászlós, hadapród) rendfokozatok elérése sokkal könnyebben ment, mint az 1914 előtti években. A főként fiatalabb tisztekben való hiányt a katonaiskolák pótolni nem tudták, így rövidített kiképzési idő után nevezték ki a hallgatókat... és nagymértékben enyhítették a tartalékos tiszti rendfokozatok eléréséhez szükséges követelményeket. Ahelyett azonban, hogy kitűnő szakismeretekkel rendelkező..., altiszteket és legénységet vettek volna igénybe, mereven ragaszkodtak a középiskolai végzettséghez, de már az érettségi meglétét sem kívánták meg, elég volt 6 középiskola és egy úgynevezett intelligencia-vizsga is ahhoz, hogy valaki önkéntes, majd... tart. tiszt lehessen. Ezek az éretlen fiatalemberek 17—18 éves korukban frontot jártak, belesodródtak a háborús időkkel velejáró könnyelműbb életbe... minden mélyebb erkölcsi alap nélkül, felszínes vagy semmi műveltséggel, a tiszti hivatás követelményeinek még ismeretét is nélkülözve, a helytelen és káros úrhatnám külsőségeket azonban azonnal átvéve a legsemmirevalóbb elemei voltak a hadseregnek, nem volt ezeknek semmiféle meggyőződése, sem fehér, sem vörös — egyszerűen mai szóval élve huligánok voltak. Ilyenek tömegével kerültek a tiszti századokba, de nemcsak ezek, hanem nagyon sok szélhámos, kalandor, munkakerülő... A tiszti századokba válogatás nélkül, felületes egymás igazolásával jutottak be." (HL. Kéziratok és tanulmányok gyűjteménye. *Kádár Gyula* visszaemlékezése 1918—1944. 1961 28. 18—19. o.)

[15] Az Ostenburg-zászlóalj 142 tisztjéből 76, tehát több mint 53% volt tartalékos. Ugyancsak az Ostenburg-zászlóaljat vizsgálva kitűnik, hogy a 142 tisztből 56-nak volt állandó lakóhelye az ország megszállt területein. Nyilvánvaló, hogy ezek számára végképp nem maradt más megoldás, mint a katonáskodás, hiszen vagyonuk (ha volt) és civil hivatásuk gyakorlása állandó lakóhelyükhöz kötötte volna őket. (HL. 1921—8. Ostenburg-zászlóalj. Tiszti névsor.)

[16] Prónay ugyan tagadta, hogy felesége kísérlete sikerrel járt volna, ismerve azonban Prónaynak a nőkhöz s így feleségéhez való vonzalmát, tagadó kijelentését némi kétkedéssel kell fogadnunk. Prónay a következőket írta naplójába ezzel kapcsolatban: „Egyben felvilágosítottam a grófnőt, ne gondolja aztat (sic!) rólam, hogy ha hivatalosan a többség a Kormányzóval egyetemben vissza akarják trónjára a királyt helyezni, hogy én ez ellen cselekedni fogok, mert ez távol áll tőlem." (*Prónay Pál* naplója I. 376. o.) — Taby Árpád szerint a második királypuccs előtt jelenlétében, a „gr. Erdődy kastélyban Prónay azt a kijelentést tette, hogy arra a meggyőződésre jutott, miszerint most már nem lehet más király Magyarországon, csak Károly..." (Prónay—Ranzenberger-per. 1930. november 15. *Taby Árpád* vallomása.)

A burgenlandi kérdés kissé elodázta a végleges megoldást. de a második királypuccs után a menesztés lett a sorsa minden olyan különítményes vezérnek és tisztnek, legitimistának és antikarlistának egyaránt, aki képtelen volt belátni, hogy az új körülmények — Magyarország nemzetközi elismertetésének követelményei — a hatalom gyakorlásának finomabb formáit írják elő. Ezek útja (kivételek természetesen akadtak) hosszú időre a süllyesztőbe vezetett, és csak a szélsőjobboldali tendenciák erősödése, az ország fasizálódása, Gömbös és Szálasi uralma idején kerültek ismét rövidebb-hosszabb időre a rivaldafénybe.

Bár az első helyet egzisztenciális érdekek foglalták el, bizonyos fokig családi hagyományok, eszmei alapok is befolyásolták, hogy ki-ki a lehetséges utak közül melyiket választja problémái megoldására. Az antilegitimistáknál ez a 48-asság torz, szociális és nemzeti demagógiával keveredett továbbélésében jelentkezett. Habsburg-ellenességük részben családi örökségként is kezelhető. Bizonyítékként hadd álljon itt néhány név. Prónay Pál apját, Prónay Istvánt, a szabadságharcban betöltött szerepéért halálra ítélték, a Görgey-család 48-as hagyományai pedig önmagukért beszélnek. (Ebből a szempontból természetesen nem eshet latba a híres elődd, Görgei Arthur történelmi megítélése.) Kozma Miklós nagyapja Madarász László munkatársa, Toókos Gyula nagyapja pedig nemzetőr kapitány volt. Marton Béla dédapja, Kossuth rokonaként, a világosi katasztrófa után a szabadságharc vezérének fiait bújtatta. Kétségtelen azonban, hogy az utódokat elsősorban vérségi és nem eszmei rokonság kötötte a kiváló elődökhöz.

A másik oldalon — a legitimistáknál — a 67-es alap, a néppárti hagyományok, a magyar vezetésű dualizmus gondolata volt a megváltáshoz vezérlő betlehemi csillag.[17]

A királykérdés látszólagos politikán felül helyezésének, a „nemzeti hadsereg" életéből való kikapcsolásának — tehát az egység megóvásának — célját szolgálták azok a felső utasítások, parancsok, amelyek megtiltották a hadsereg tagjainak, elsősorban tisztikarának a politizálást, így a királykérdésben való állásfoglalást.

Ez azonban csak szerény óhaj lehetett, ami a tisztikar már vázolt helyzetéből eredően nem volt megvalósítható. A hadsereg tagjai nem-

17 Azt, hogy a tisztikar elveinek, magatartásának, a honvéd—k. u. k. ellentétnek gyökerei mennyire a dualizmus korába nyúltak vissza, jól motíválja Kádár Gyula visszaemlékezésének alábbi részlete: „A magyar tisztikar — értve alatta a magyar származásúakat — egyrészt a k. u. k. hadsereg részeinél, másrészt a m. kir. honvédségnél szolgált. A k. u. k. hadsereg magyar tisztjei ismét két csoportra oszthatók. Voltak, akik teljesen felolvadtak a k. u. k. szellemben, és a magyar mivoltukat — elsősorban jobb érvényesülésük érdekében — szinte teljesen feladva az összmonarchia szolgálatába állították személyüket, sokszor még anyanyelvüket is megtagadva. Ezzel az aránylag kis, inkább csak az idősebb generációhoz tartozó réteggel szemben állott azonban a másik nagyobb létszámú rész, amelyik már magyarságának tudatára ébredve, korántsem volt közömbös a nagy parlamenti vitákkal szemben, ahol magyar vezényszót, önálló magyar hadsereget, magyar zászlót stb. követeltek a magyarság számára. Le nem tagadhatóan lépten-nyomon érezte magyarsága miatti mellőzését, ami csak erősítette benne nemzeti hovatartozandóságának öntudatát. Voltak olyan k. u. k. ezredek, amelyeknél — tisztikaruk túlnyomóan magyar származású lévén — a parancsnokok nem voltak képesek a k. u. k. összmonarchia szellemét életre hívni. Különösen a lovasságnál és az alföldi magyar ezredeknél. A m. kir. honvédség soraiban magyar szempontból lényegesen jobb volt a helyzet. A honvéd már eleve szembekerült a k. u. k.-val, mert az utóbbiak őt nem tartották igazi katonának ... általában magán viselte a megbízhatatlanság bélyegét, amire a legfelsőbb vezetés mindig sandán tekintett, tisztjeit magasabb pozíciókba nem szívesen engedte." (*Kádár:* I. m. 4—5. o.)

csak politizáltak, hanem mind a legitimista, mind a szabad királyválasztó szervezkedések aktív részesei voltak.

A legitimisták és királyválasztók közötti ellentétek korai felszínre kerülését jól dokumentálja az az 1919. október 27-én kelt és Horthy fővezér által szignált hadparancs, amelyben a következőket olvashatjuk: „Több oldalról beérkező jelentésekből kitűnik, hogy a királyság eszméje már nagyban foglalkoztatja a legszélesebb néprétegeket. Már kérdések is intéztettek a fővezérséghez az egyes alárendelt kötelékek által, hogy milyen álláspontra helyezkedjenek. A királyság kérdésének eldöntését természetszerűleg csak a nemzet egészében foganatosíthatja, bizonyára híven ezeréves hagyatékához, a személyeskedés annál inkább is tárgytalanabb és veszedelmesebb, mivel a béke nincs megkötve, az ország még nem konszolidálódott eléggé, s így egy idő előtt felvetett személykérdés nemcsak az antanttal szemben nehezíti meg helyzetünket, hanen a nemzetet is méginkább szétszakítaná. Hozzá jön, hogy nyugodt jövőnk megköveteli egyrészt a legitimitást szigorúan törvényes úton megoldani, másrészt egy olyan hivatottnak a szent koronát felajánlani, aki magyar hazánknak egyszersmind legerősebb támasza is lesz. A nemzeti hadsereg, mint minden politikától mentes támasza a magyarságnak, a kérdés eldöntésénél tehát csak arra lehet és lesz hivatva, hogy egy ilyen törvényhozás szentségét bárki ellen megvédelmezze. Óvakodjon tehát a nemzeti hadsereg minden egyes tagja attól, hogy egy az egész jövőnkre kiható kérdésben a magyar katona hivatásának és kötelességének határát túllépje, óvakodjon azon szent tudatban, hogy minden túllépés előre nem látható veszedelmeket és károkat zúdíthat hazájára. Különben biztos vagyok abban, hogy a nemzeti gyűlésnek ebbeli befolyásolatlan határozatát éppoly erősen fogja támogatni, s ha kell keresztülhajtani, mint annak előtte törvénytelen puccsokat vagy lázításokat meggátolni."[18]

Horthy hadparancsában — bár a „majdan összeülő" nemzetgyűlés határozatának tiszteletben tartását ígérte — félreérthetetlenül szögezte le a fővezérség álláspontját, amely a nemzet érdekeire hivatkozva, a bíró szerepét magának tartotta fenn, s nem kötelezte el magát — legalábbis nyíltan nem — sem a legitimizmus, sem a királyválasztás mellett. 1919 őszén, amikor a hadsereg politikai hatalma a legnagyobb volt, „természetes"-nek tűnt, hogy egyetlen kérdésben, így a trónkérdésben sem történhet nagyobb horderejű döntés a hadsereg (a fővezérség), tehát Horthy és közvetlen környezetének áldása nélkül. Az volt a céljuk, hogy a fővezérség elképzeléseit ráoktrojálják az egész hadseregre, sőt az egész országra, és egyedül érvényes, egységes álláspontként tüntessék fel.

A hadparancsban megfogalmazást nyert a királykérdés látszólagos politika fölé emelése, a pártérdekektől való függetlenítése és az elképzelt megoldási formának mindenkire egyaránt érvényes, közös célként való feltüntetése.

[18] HL. Szegedi vadászzászlóalj. 1919. június—december. Kt. 1—259. 4. dob.; HL. VKF. 1919. 7. sz. irat.

A hadparancs és az egyéb rendelkezések azonban gyengének bizonyultak. Erre utal a kaposvári körletparancsnokság 1920. május 8-án kelt jelentése, mely a következőkben tér ki e problémára: „A királyság kérdése a tisztikart újabban igen erősen foglalkoztatja, a kérdés feszegetői eddig még ismeretlenek. Fő oka egyrészt az is, hogy Zadravecz István táb. püspök és Gömbös Gyula vkt. szds., a MOVE elnök országos körútjaikon, illetve a MOVE szervezet útján a Királyság kérdésében olyan álláspontot foglalnak el és propagálnak, mely nem áll teljesen összhangban a Honvédelmi Minister Úr ezirányban kiadott rendeleteivel. Arra való tekintettel, hogy a Király személyét illető állásfoglalás nemcsak időszerűtlen, hanem a tisztikar egységére nézve egyenesen bomlasztó, szükséges és kívánatos volna az, hogy a Honvédelmi Minister Úr rendeleteiben nyomatékosan kifejezett elvi állásponttal a két vezető férfiúnak ezirányban kifejtett működése összhangba hozassék."[19] A rendelet, amelyre a jelentés hivatkozik, 1920. május 6-án látott napvilágot és a „Tényleges állományba tartozó egyének politikától való eltiltása" címet kapta. Ez az alábbiakat tartalmazza: „Noha a fegyveres erő állományába tartozó egyének szigorú kötelességévé tétetett, magukat mindennemű politikai ténykedéstől távoltartani, mégis a beérkező jelentések arról adnak számot, hogy a hadsereg tagjai — főleg a tisztek — még mindig foglalkoznak különösen a jövendő államfő személyének kérdésével.

A tényleges állományba tartozó egyének (ideértve a karhatalmi alakulatba tartozókat is) részére szigorúan eltiltom:

1. Bármely titkos, vagy nyilvános politikai egyesület tagjává lenni, vagy ilyen egyesületben tagként megmaradni.

Tájékoztatásul közlöm, hogy az Ébredő Magyarok Egyesülete, Antiszemita Liga, Antiszemita Párt, Magyar Nemzeti Liga, Magyar Királyság Pártja, Magyar Nemzeti Királyság Pártja is politikai egyesületnek tekintendők.

2. Bármely politikai agitáció kifejtését.

A nemzeti és keresztény eszme hangsúlyozása, az irredenta szítása nem politikai agitáció.

Nagysúlyú politikai agitáció azonban a jövendő államfő személyére vonatkozó mindennemű befolyásolás, vagy propaganda, annál is inkább, mert Magyarországnak a Kormányzó Úr Ő főméltósága személyében államfeje már van, és Ő főméltósága vezetése alatt kell azt a Magyarországot megteremtenünk, mely Szent István koronája jövendő örökösének megfelel. Akkor lesz a király személyének kérdése aktuális.

3. ... A jövendő államfő személyére vonatkozó bármely discustiótól

[19] HL. HM. eln/c. 1920. 1. tétel. 62814—100071. 771. cs. 868. f. Kaposvári körletparancsnokság jelentése. 375/véd. oszt.; lásd még: HL. Szegedi vadászzászlóalj 1920. sz. n. 696. f.; *Baky László* fhdgy. jelentése 1920. szeptember 26. Kaposvár, 6. dob.; HL. VKF. 1920. 21. dob. „T" helyzetjelentés. — A jelentés szerint a tisztek társaságban egyre gyakrabban foglalnak állást politikai kérdésekben. Az ilyen jelenségeket célszerű lenne szigorúan megtiltani és büntetni.

katona állományú egyének még társaságban is okvetlenül tartózkodjanak."[20]

A parancsból világosan kiderül, hogy minden személyi kérdés, kivéve Horthy államfőségének igenlését, tabu volt és politikának minősült. Politizálni azonban végül is lehetett, hiszen a „nemzeti és keresztény eszme hangsúlyozása, az irredenta szítása" — habár nem minősítették politikai tevékenységnek — végeredményben az volt. Az állásfoglalások irányát a legfelsőbb vezetés a lehető legszűkebb határok közé igyekezett szorítani. Nem véletlen, hogy ilyen rendelet napvilágot látott, mert a már idézett kaposvárin kívül mind több jelentés adott számot a tisztikar politizálásáról.[21] Ennél is fontosabbak voltak azok a hírek, amelyek szerint a tisztek egy része — a legitimista politikusokkal egyetértésben — Horthy személyét is kritikával illették. Az idézett rendelet 3. pontjának megfogalmazását jórészt e hírek ihlették. Horthy bírálata pedig, ha csak nem baloldalról, köztársasági álláspontról történt, szinte egyenlővé lett a legitimista álláspont elfogadásával.

Az Ostenburg-zászlóalj közismerten legitimista volt, de még a királyválasztóként elkönyvelt Prónay-zászlóalj sem maradt mentes karlista beütésektől. Ezt bizonyítják Fáber Rudolf volt Prónay-tisztnek és Ranzenberger Győzőnek a Prónay—Ranzenberger-perben elhangzott vallomásai. Salm Hermann és Szentmiklóssy főhadnagynak leszereléséről egybehangzóan azt nyilatkozták, hogy — Ranzenberger szavait idézve — „Szeged óta tudtuk mindkettőről, hogy legitimisták... Tudomásunkra jutott, hogy e két tiszt a (Bicskén állomásozó — S. Z.) lovas félszázad legénysége között karlista propagandát fejt ki." Megállapították: „... a lovas félszázad legénységének zsoldkönyvébe Károly képe és 100 Korona volt mellékelve."[22]

A trianoni békeszerződés által véglegesen megszabott katonai keretek ismerete, a tisztikar kiút-keresése, a nagy részük számára bizonytalan jövő előli menekülés egyre intenzívebb politizálás felé hajtotta a tiszteket.

A legitimista eszme terjedése, a tisztikarnak a királykérdésben való egyre nyíltabb állásfoglalásai sugalmazták Sréter István honvédelmi miniszternek e kérdéssel kapcsolatos rendeletét, amely 1920. szeptember 15-én jelent meg. „Szükségesnek tartom — olvashatjuk a rendeletben —, hogy a nemzeti hadsereget, különösen annak tisztikarát egyszer s mindenkorra a királykérdést illetően felvilágosítsam és az egyedül helyes felfogást végérvényesen leszögezzem." Az 1920. évi I.

[20] HL. HM. 1920. eln/c. 1. tétel. 508—624. 770. cs.

[21] Lásd a 19. jegyzetet. — 1920 augusztusában a HM kénytelen volt a körletparancsnokságokat figyelmeztetni, hogy a királykérdéssel ne foglalkozzanak. (HL. HM. eln/a. 1.477/478.) — A tilalmak, figyelmeztetések gyenge hatásfokát bizonyítja többek között az a debreceni körletről szóló jelentés, amely arról adott hírt, hogy a királykérdés a kiadott parancsok ellenére is állásfoglalásra készteti a tisztikart. A jelentés szerint a tisztikar idősebb része Habsburg-párti, a többiek Habsburg-ellenesek, de ezeknek királyjelöltjük nincs (HL. HM. eln/c. 1920. D23. 181—182.).

[22] Prónay—Ranzenberger-per. 1931. január 10. 221. o.; lásd még *Fáber Rudolf* vallomása, uo. 1930. szeptember 25. 65—66. o.

tc. első és második bekezdésére[23] hivatkozva kijelentette: a tc. „. . . nem jelenti IV. Károly király őfelségének detronizálását — elvileg nem érinti a legitimista álláspontot, de kizár minden olyan törekvést, társulást vagy egyesülést, melynek célja IV. Károly király őfelségének puccs-szerű visszahozása és kizár minden mozgalmat, társulást vagy egyesülést, bármely királyjelölt érdekében.

Megállapítom azt, hogy a (április — S. Z.) 11-én vagy azután letett eskü jogérvényes és feltétlenül kötelező. Aki tehát azt az esküt letette, és ennek ellenére az 1920. I. törvénycikk értelmében a békekötés után alkotmányos úton bekövetkező megoldást be nem várva, IV. Károly király és bármelyik királyjelölt érdekében agitál, toboroz, vagy ily célú tevékenységet fejt ki, a legszigorúbb eljárásra számíthat.

Ezek után különösen hangsúlyozni kívánom, hogy IV. Károly őfelségének visszahívása és visszajövetelének előmozdítása is tekintettel az 1920. I. és II.[24] törvénycikkre kizárólag és egyedül alkotmányos módon történhetik, minden egyéb kísérlet tehát puccs — lázadás — a nemzet ellen és ellentétben áll a Főméltóságú Kormányzó Úrnak tett esküvel, amely eskü mindaddig érvényes, amíg az alól a tisztikart fel nem oldják: ez pedig csak akkor fog bekövetkezni, amikor az alkotmányunk értelmében erre hivatott szerv az 1918. november 13-án megszűnt királyi hatalom gyakorlásának mikéntjét véglegesen rendezte.

Végül figyelmeztetem a tisztikart és a hadsereget, hogy a király személye kérdésének megoldása a legkényesebb kérdés: ma, midőn Közép-Európa helyzete chaotikus, a külpolitikai helyzet pillanatnyilag változó a közép-európai erőviszonyok még ki nem alakultak, és a belpolitikai helyzet sem elég szilárd — az 1920. I. és II. törvénycikk erőszakos puccs-szerű megváltoztatása a nemzet bukását és szomszédjaink erélyes katonai fellépését fogja maga után vonni."[25]

Sréter rendelkezésére reflektálva Brezeviczy vezérkari főnök — 1920. október 19-i keltezéssel — beadványt juttatott el Horthyhoz. Az okmány betekintést enged abba a zűrzavarba, melyet a hadseregben ez a kérdés váltott ki. Berzeviczy a hadügyminiszter politizálást tiltó kijelentésével kapcsolatban ama nézetének adott hangot, hogy tilalmakkal a kérdést megoldani nem lehet. „Elvileg a legitimizmus elvén állva" szükségesnek látta a kérdés tisztázását magával a volt

[23] Magyar Törvénytár. Budapest, 1921. 3—12. o. — Az I. tc. 1920. február 27-én lépett életbe. A tc. bevezetőjében kimondja: „A nemzetgyűlés, mint a nemzeti szuverenitás törvényes képviselete, megállapítja, hogy a királyi hatalom gyakorlása 1918. november 13. napján megszünt. Megállapítja továbbá, hogy Magyarországnak és társországainak a volt osztrák birodalmi tanácsban képviselt királyságokkal és országokkal fennállott felbonthatatlan és elválaszthatatlan együtt birtoklása a bekövetkezett események folytán megszűnt. A nemzetgyűlés mindezekből a tényekből folyó következmények megállapítását a békekötés utáni időre tartja fenn."

[24] Uo. 3—14. o.

[25] HL. VKF. V. oszt. 1920.; 78701/eln./a. 33. dob.
— A Minisztertanács 1920. szeptember 7-i ülésén jelentette be Sréter, hogy ilyen értelmű parancs kiadására készül. (OL. K 27. Miniszterelnökségi Levéltár. Min. tan. jegyzőkönyv (továbbiakban OL. K. 27. Mtjkv/68. cs. 1920. szeptember 7.) Sréter elődje, Soós Károly is hasonló szellemben óhajtott eljárni. A Minisztertanács 1920. március 30-i ülésén bejelentette: „Bizalmas tiszti parancsot szándékszik kiadni a hadsereg tagjai részére, melyben személyt nem említve és érintve a tiszteknek meghagyja: „hogy a királykérdést ne tárgyalják". (OL. K. 27. Mtjkv/68. cs. 1920. március 30.)

királlyal, „vajon hajlandó-e ő a magyar trónt, mint nemzeti király elfoglalni?" — természetesen a nemzeti függetlenség teljes elismerése mellett. Szerinte a teendőket Károly válaszától kell függővé tenni. Célszerűnek látta volna, ha a kormány leszögezné ezzel kapcsolatos álláspontját és azt közölné a hadsereggel is.[26] Ez utóbbi óhaj nagyon is reális volt, mivel a kormány az egyértelmű állásfoglalástól meglehetősen óvakodott és nyilatkozataiban „a legitimizmus álláspontján állva, de" nemcsak két, hanem több vasat igyekezett tűzben tartani.

Az állásfoglalást tiltó rendelkezéseknek túl sok eredménye nem volt. Bár a Honvédelmi Minisztérium 1920 őszén a helyzet pozitív irányban történt változásáról adott hírt,[27] a tisztikar érdeklődése nem csökkent: a trón betöltésére felmerült minden variációnak a tisztek körében is voltak hívei, propagálói. Ha nem is egyenlő súllyal, de többek között állást foglaltak József főherceg, Albrecht, IV. Károly és természetesen Horthy államfősége mellett.

A József főherceg érdekében folyó szervezkedések szálai a fővezérségig vezettek, amelynek vezetője Vértessy Károly főhadnagy volt, akit ezzel Álgya Papp Sándor vkt. ezredes bízott meg. Ugyancsak Vértessy volt az irányítója a Fejér megyében megindult József-párti mozgalomnak is. Ezt egy, 1920. január 24-ről keltezett, Kozma Miklóshoz befutott jelentés is tanúsítja. A híradás szerint Vértessy vezetésével Fejér megyében agitáció, aláírásgyűjtés folyik József főherceg királlyá koronázása érdekében. Vértessy „eljárásának igazolására mutatott felső helyről — nem a f. v.-től (fővezérség — S. Z.) kapott megbízást, valamint az előzőleg már József főherceg mellett megnyilatkozottak részére Álgya vkt. ezredestől a köszönő levelet József főherceg nevében."[28] A József főherceg mellett indított kampány irányítója egyébként Friedrich István volt.

Prónay egy ideig Gömbös védencét, Albrechtet támogatta. A Prónay által Albrecht érdekében lefolytatott propagandahadjárat egyik állomása az úgynevezett Albrecht-vacsora volt, amely 1920—21 folyamán (pontos idejét nem ismerjük) a Prónay-zászlóalj hírhedt rezidenciáján, a Nádor-laktanyában zajlott le. Prónay Gyula a vacsoráról úgy nyilatkozott, hogy Albrechtet úgy fogadták, „ahogyan egy főhercegi vendéget illik fogadni". Kijelentette: „. . .a vacsorára történt meghívásnak semmiféle politikai indítéka nem volt. Ugyanis Albrecht főherceg abban az időben jött haza Sweizből és meg akarta ismerni az országot s intézményeit."[29] Egy másik résztvevő szerint a főherceget „kitörő lelkesedéssel és nagy tisztelettel fogadták."[30]

Legjelentősebb a IV. Károly visszahozatalára irányuló mozgalom

26 OL. K. 589. I—A. A kormányzó iratai.

27 HL. HM. eln/c. 1920. D. 23.247—248. — A budapesti körletparancsnokság 1920. november 29-i jelentése a tisztikar egysége iránt táplált illúzióknak ad hangot: „. . . a királykérdés a két nagy tábor, a legitimista és antilegitimista nagyarányú szervezkedésében kulminál. Ez dominálja a nemzetgyűlés pártalakítási mozgalmát. A hadsereg és a tisztikar a kérdéstől meglehetősen távol tartja magát és majdnem kivétel nélkül azon az egyedül helyes álláspontón van, hogy rendületlenül . . . az ország kormányzója mögött áll." (HL. HM. eln/a. 1920. 1.. 5—6.)

28 OL. K. 427. Kozma Miklós iratai. I. Politikai vonatkozású iratok. 1916—1925. I. cs.

29 Prónay—Ranzenberger-per. 1930. szeptember 23. 19. o.

30 Uo. 34. o. *Németh Miklós* vallomása.

volt. „A karlisták erősebb szervezkedése... megindult — írta Prónay naplójában —, úgy politikailag, valamint fegyveresen, illetve a hadseregben."[31] Az ekkor még egyértelműen antikarlista Prónay — több egybehangzó vallomás alapján — 1920 tavaszán egy, a Vérmezőn tartott beszédében tartalmilag a következőket mondotta: „... független Magyarország volt a célom, mindig ezt tartsátok emlékezetetekben, nem akarok osztrák vörös lampaszos generálisokat a nyakatokba engedni és nem akarom, hogy osztrák főhercegek pereputtyaikkal kiszipolyozzák a népet."[32]

Sokak szerint Prónay ennél lényegesen drasztikusabb, mondhatni alpári módon adott hangot Habsburg-ellenes érzelmeinek. Prónaynak a főhercegek iránti gyűlölete, amely azonban csak Horthyval való szembekerüléséig tartott, nem lehetett akadálya az Albrecht főherceg érdekében kifejtett tevékenységének.

Míg Zadravecz a hadseregben a monarchista szellem (helyesebben a legitimista szellem) felszámolására irányuló törekvésekről beszélt, addig a kisgazda királyválasztó Rubinek Gyula a hadsereget vádolta királyhűséggel. A katonaság terrorjával kapcsolatban kijelentette: a visszaélések és kegyetlenkedések oka az, „... hogy a hadsereg és a tisztikar egy része erősen Habsburg-párti és miután a kisgazdapárt határozottan Habsburg-ellenes, ezért fejtenek ki terrort a kisgazdák ellen."[33]

A tisztikarral erősen összefonódott MOVE, ha nem is teljes egészében, de túlnyomó többségében antilegitimista volt.

Az 1920. március 15-i ünnepség előkészítésével kapcsolatban Zadravecz erre utalva a következőket írja: „Gömbös állította össze az ünnepélyt és nekem az ünnepi beszéd témájául a pragmatica sanctió felbomlását adta. Szelíd ellenvetésemre ezeket mondotta: ne ellenkezz a MOVE szellemével."[34] Az EX-el és MOVE-val kapcsolatban megjegyzi: „elég gyorsan észrevettem, hogy mindkét egyesület erősen Károly király ellenes."[35]

Az antilegitimista katonai alakulatok megfigyelés alatt tartották a legitimizmussal gyanúsítható politikusokat és tiszteket. Egy, a Prónay-zászlóaljhoz befutott jelentés például a legitimisták egyik fő központjáról, Székesfehárvárról számolt be. A jelentés — meglehetős részletességgel — személyekre lebontva elevenítette meg az egyes városokban a katonai alakultoknál uralkodó hangulatot. A székesfehérvári helyzetet vázoló jelentésben a következőket olvashatjuk: „Fő Karlista Székesfehérváron a körletparancsnok, Manillard tábornok". Szintén IV. Károly hívei közé sorolható a huszárezred parancsnoka, Abonyi ezredes és Tüköry huszár főhadnagy. (Ez utóbbi Kozma Miklós sógora volt.) A jelentés megjegyzi: „Maga Horthy Pista (a kormányzó bátyja

31 *Prónay Pál* naplója. I. 412. o.
32 Prónay—Ranzenberger-per. 1931. január 10. 219. o. *Ranzenberger Viktor* vallomása.
33 OL. K. 27. Mtjkv. 67. cs. 1920. április 30.
34 *Zadravecz:* I. m. 219. o.
35 Uo. 128. o.

— S. Z.) sem a mi emberünk."[36] Egy másik összefoglaló az Ostenburg-különítmény Szolnokon állomásozó részéről adott hangulatelemzést.[37]

Az eljövendő, de nem meghatározott időpontban bekövetkező legitimista puccskísérlet kisebb viharrá erősödő előszele volt a Minisztertanács 1920. november 19-i ülésén kirobbant összecsapás, amely Sigray Antalnak nyugat-magyarországi kormánybiztossá és Lehár Antalnak katonai körletparancsnokká való kinevezése körül dúlt. A kisgazda miniszterek tiltakoztak az esetleges puccskísérlet szempontjából fontos terület legitimista vezetés alá helyezése ellen, de a mérsékelt legitimista miniszterelnök, Teleki Pál, sőt Horthy is Sigray és Lehár személyét tartották e posztok betöltésére a legalkalmasabbnak.[38] Horthy állásfoglalásában feltehetően nem kis szerep jutott annak, hogy a kormányzó ellenfeleit, Sigrayt és Lehárt, ezzel akarta magának — korábbi ellentéteiket feledtetve — megnyerni. Egyúttal annak demonstrálását is szolgálta, hogy ő, miként számtalanszor hangoztatta, megfelelő politikai helyzetben nem zárkózik el IV. Károly újbóli trónfoglalása elől. Ezek mellett mind nyilvánvalóbb Károly-ellenességét, a volt királlyal szemben tanúsított kétszínű magatartását, hatalomféltését óhajtotta rózsaszínűbb fénnyel megvilágítani.

A királykérdés körüli harc egyre nyíltabbá vált. A hozzávetőleg szilárd antilegitimista alakulatok mellett egységesnek mondható karlista egységek is létrejöttek. Ilyen volt például a második királypuccs idején döntő szerepet játszott Ostenburg-zászlóalj. Prónay így jellemezte az Ostenburg-zászlóalj 1920. végi állapotát: „Az Ostenburg-zászlóaljnál szintén folytak intrikák, miután tisztjei között szintén akadtak olyanok, akik a szabad királyválasztók befolyása alatt állottak, és akik Gömbösék által felpiszkálva az egyetértést a különösen túlnyomó számban levő legitimista tisztek között megzavarta."[39]

Az 1921. év húsvétján lezajlott első restaurációs kísérlet az ellentétes csoportok még erőteljesebb szétválásához vezetett, így a karlista és királyválasztó irányzat szembenállása a hadseregben is egyre nagyobb lett. Az exkirály Horthynál tett sikertelen látogatása után — Károly Budapestre való esetleges váratlan visszatérésének megakadályozására — 1921. március 27-én éjjel Prónay biztonsági intézkedéseket rendelt el zászlóaljánál. Az alakulat egyik tisztje, másokkal egybehangzóan, évek múltán így mondta el a történteket:

„A király szombathelyi látogatása alkalmával én is ki voltam küldve járőrbe. A várban József főherceg palotája előtt állottam két gépfegyverrel. Éjjel két óráig állottam kint, az volt a parancs, ha a király jön, el kell fogni és fel kell koncolni. A parancsot a zászlóalj irodában kaptam."[40] Prónay óvatossága nem volt minden alap nélküli. A Szombathelyre visszautazott, de onnét, betegségére hivatkozva mozdulni nem akaró Károly ugyanis — külpolitikai okok mellett — Lehárra és

[36] HL. Szegedi vadászzászlóalj 1920. sz. n. 864. fol. 6. dob. — Ugyanitt olvasható a hasonló szellemben készült, Vas megyéről szóló jelentés is.
[37] Uo. 703. fol.
[38] OL. K. 27. Mtjkv. 68. cs. 1920. november 19.
[39] *Prónay Pál* naplója. I. 373. o.
[40] Prónay—Ranzenberger-per. 1930. október 14. 100. o. *Vén Géza* százados vallomása.

tisztikarára támaszkodva halogatta az ország területének elhagyását. Lindley bécsi angol követ Londonba küldött táviratában ekképp számolt be Lehár magatartásáról: „Daily Chronicle angol tudósítója épp most hívott fel telefonon. Elmúlt éjtszaka hagyta el Szombathelyt és tegnap hosszú beszélgetést folytatott Lehár tábornokkal. (Lehár ezredes volt, csak a második puccs idején léptette elő IV. Károly tábornokká — S. Z.) Utóbbi azt mondotta, szó sincs arról, hogy a volt uralkodó elhagyja az országot. Magyar hadsereg egységesen mellette áll, noha hüségesküt nem tett. A tábornok nem hiszi, hogy kisantant katonai akcióval való fenyegetését komolyan kell venni. Ők mindenképp figyelmen kívül hagyják."[41]

Az első királypuccs sikertelensége nem zárta le a kérdést, nem tett pontot a pozícióharcra, habár az antikarlista középrétegek, a kormány élére került Bethlen István „jóvoltából" a bel- és külpolitikai erőviszonyok kényszerítő hatására mindinkább hatalmi álmaik feladására kényszerültek.

A középrétegek túlnyomó többségének az államvezetés paradicsomából való kitaszíttatása — a Behlen és Horthy, illetve a legitimista vezetők között 1921 nyarán lefolyt tárgyalások eredményeképp — lehetőséget nyújtott a konzervatív-katolikus-nagybirtokos legitimista vezető csoportoknak a rendszerhez való végleges csatlakozására. Így a második királypuccs már elsősorban a legitimistákhoz tartozó, de társadalmilag inkább a középrétegekhez sorolható csoportok műve volt. Ám az újabb restaurációs kísérlet sem adott lehetőséget annak a folyamatnak a megakadályozására, mely a legitimisták többsége és az uralkodó osztály egyéb csoportjai közötti kompromisszumhoz vezetett. Így ezek a középrétegek rugalmasabb, nagyobb realitásérzékkel rendelkező antikarlista csoportjával együtt vonultak be a hatalom sáncai mögé, szilárdan megvetve lábukat az államvezetés piramisának csúcsán.

A harc az első sikertelen restaurációs kísérlet után tovább folytatódott, és a szembenálló felek újabb pozíciók megszerzésére, szervezeteik megerősítésére törekedtek. Így a MOVE révén már kiépült antikarlista nyomozó-hírszerző csoportok mellett megjelentek a legitimisták hasonló szervezetei is,[42] mint például az Ostenburg-zászlóaljhoz tartozó báró Obstgarten főhadnagy vezette nyomozó szervezet.[43] Lépéseket tettek annak érdekében, hogy a katonai rendőrség vezetését

[41] *Karsai Elek:* Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek. Budapest, Táncsics Könyvkiadó, 1969. 191. o.

[42] Lásd a 31. jegyzetet. — 1920. március 3-án kelt a MOVE elnökségének alábbi beadványa: „Mint a Magyar Országos Véderő Egyletnek az elnöke, ki kell jelentenem, hogy magam sem tudnám a hírszerző apparátust nélkülözni, mert nem bírnám az egyesületet e nélkül vezetni, különösen most, midőn köztudomású, hogy még felelősségteljes állást betöltő egyének is a hadsereg ellen izgatnak, a hadseregben különféle pártokat kívánnak konstruálni (IV. Károly, József főherceg, Friedrich), s midőn a hadsereg összetételénél fogva (közös, honvéd, szegedi, vörös) még nem mutatja azt a homogenitást, amelyre hadseregünknek szüksége van." (HL. VKF. I.a. oszt. 1920. 15. dob. MOVE Országos Elnökségének beadványa saját hírszerző hálózatának kiépítése tárgyában. 1920. március 3.)

[43] *Prónay Pál* naplója. I. 517. o.; *Gömbös* állítólagos levele Bethlennek. 1921. június 3.; Az Ember (Wien), 1921. július 24.

maguknak biztosítsák és több vidéki városban sikerült is a katonai rendőrség élére legitimistákat állítani.[44]

A legitimisták kénytelenek voltak a hadsereg által életbe léptetett cenzúra-rendelet ellen tiltakozni, melynek 7. pontja a levelek királykérdéssel kapcsolatos részleteire vonatkozott.[45] A karlisták a parlamentben kirohanásokat intéztek a különítményes terrorakciók ellen, melynek visszhangja a Rakovszkynak küldött fenyegető Prónay-levél volt: „Nem tűrhetem, nem tűrheti a tisztikar és a zászlóalj legénysége, hogy egy képviselő ilyen súlyos rágalmakat szórjon egy zászlóaljra, mely köztiszteletnek örvend az intranzigens keresztény világban. Egy Héjjas Iván ... Francia Kis Mihály ... önzetlen hazafiak ... ujjukhoz szenny, piszok nem tapad, és nem hiszem, hogy akár a Rakovszky, akár a Beniczky család fel tudna mutatni ősei között ilyen hazafiakat, mert különben nem süllyedtek volna az utódok annyira, az egyik aki rágalmaz, a másik pedig aki ennek örül." Elvárja, hogy a „zászlóalj meg legyen követve a Ház előtt és a nyilvánoság előtt."[46] Beniczkyt Prónayék egyenesen megveretéssel fenyegették.[47]

Alig ültek el az első királypuccs utórezgései, megindultak az újabb restaurációs kísérlet előkészítését célzó szervezkedések. Ezek területileg két városra, Budapestre és Szombathelyre koncentrálódtak. Szombathelyen elsősorban az új puccs katonai előkészítése folyt, Budapesten pedig a katonai és politikai előkészületek jegyében tartották megbeszéléseiket a legitimisták.

A kulisszák mögötti karlista—antikarlista ellentétek a nyugat-magyarországi fegyveres harcok idején, 1921 őszén váltak láthatóbbakká. A legitimista szervezkedésekből világossá válik, hogy az új akcióra való felkészülés vezetői az első puccskísérletben még kevéssé kompromittálódott legitimista középrétegekből kerültek ki. Sigray, Andrássy, kisebb mértékben Rakovszky és Gratz magatartása a királypuccs előkészítését illetően — az 1921 nyarán a vezető legitimisták és Bethlen, valamint Horthy között lefolyt tárgyalások eredményeképp — meglehetősen passzívnak mondható. A tárgyalásokon a legitimista vezetők a Bethlen által képviselt elvi legitimizmus javára tettek engedményt, természetesen nem önzetlenül, hiszen a középrétegek túlnyomó részének és a különítményeseknek az államhatalom erődítményéből való kiszorítása ezek után még erőteljesebb lett. E karlista vezetőcsoport szerepvállalása a második királypuccs eseményeiben jórészt a kész helyzetnek és természetesen az újonnan feltámadt reményeknek volt köszönhető.

Az előkészületekben a vezetőszerep a Lehár—Ostenburg képviselte katonai csoport kezébe csúszott át.

Egy április 23-án kelt jelentés arról számolt be Prónaynak, hogy Szombathelyen legitimista szervezkedések céljából „Almássy László birtokos, t. főhadnagy tart. tiszteket lajstromoz."[48] Beniczky Ödön, aki

[44] Az Ember, 1921. július 24.
[45] N. N. 1921. május 21. *Szilágyi Lajos* felszólalása.
[46] N. N. 1921. augusztus 2.
[47] Uo.
[48] *Prónay Pál* naplója I. 519. o.; Prónay—Ranzenberger-per. Bűnjegyzék. ad. 68/2.

a vezérkar és a budapesti helyőrség tisztjeivel tartotta fenn a kapcsolatot, Panos Alajos vezérkari ezredest kérte fel a vezérkarnál uralkodó hangulat megfigyelésére. Panos a tisztikar hangulatáról pozitív választ adott.[49] Szintén kedvező tájékoztatást kapott Binder és Say ezredesektől, akiket a budapesti helyőrség állásfoglalásának felderítésével bízott meg.[50] A kedvező válaszok ellenére a hadsereg állásfoglalását meghatározni azonban nem volt egyszerű feladat. A szilárd nézeteket a kivárás hangulata helyettesítette, a többség várt és igyekezett magát minden lehetőséggel szemben biztosítani. Ezt illusztrálta a Zadravecz által megörökített eset is. „A Honvédelmi Minisztériumban széltében mondogatták Böhm ezredes, az elnöki osztály vezetőjének feleletét a miniszterhez. Mondd kérlek — kérdezte a miniszter —, a mai napon sok karlista érzelmű ember van itt a minisztériumban? — Azt kegyelmes uram, csak akkor tudjuk meg igazán, ha a király őfelsége bevonul a várba — volt a kétértelmű, de talpraesett válasz."[51]

Június folyamán Panos Than ezredessel, a kormányzó katonai irodájának főnökével együtt kísérletet tett arra, hogy a „tudvalevőleg antilegitimista férfiakkal" körülvett Horthyt rávegyék: környezetében a karlistákat helyezze előtérbe. Hogy mi módon tették mindezt, arról nem beszéltek. Fokozta a hadsereg bizonytalanságát Horthynak a királykérdésben elfoglalt közismerten kétszínű állásfoglalása, vagy másként fogalmazva: jól körülhatárolható állásfoglalásának hiánya. A kormányzó állítólag kijelentette, hogy „minden tiszt gazember, aki nem legitimista, különösen, ha idősebb tiszt" az illető.[52] Másrészt hamar kétségtelenné lett, hogy a kormányzó a kül- és belpolitikai helyzet kényszerétől, de legalább ily mértékben saját ambícióitól vezettetve rövid úton megfeledkezett volt uralkodójának tett esküjéről.

Október elején Lehár kérte Panost, hogy a vezérkari tiszteket készítse elő a király esetleges Budapestre történő bevonulására, IV. Károly ünnepélyes fogadtatására.[53] Miután a király októberi hazatérési terve ismertté vált, a tervvel kapcsolatosan Panos megjegyezte: helyesebb lenne a királyt Sopron helyett Budapestre vinni, mert szerinte a vezérkar és a Honvédelmi Minisztérium királypárti.[54] Ezt a tervet azonban Lehár nem tartotta megfelelőnek. Indítékai között nyilván a féltékenység is szerepet játszott, hiszen ebben az esetben — egy sikeres puccsot feltételezve — rá és csapataira lényegesen kevesebb szükség lett volna. A Honvédelmi Minisztériumra és a vezérkarra vonatkozó információk — amint erről már szó esett — korántsem fedték a valóságot; jórészt illúziókat takartak, de egyszersmind jelezték: mindkét álláspont képviselői fellelhetők voltak a hadseregben, és reményt adtak arra, hogy egy restaurációs kísérlet esetén a kész helyzet elé állított katonatisztek túl sok akadályt nem gördítenek a trón

[49] *Somogyi István dr.:* Hartensteintől—Funchalig. Egy királydráma története hiteles adatok alapján. Budapest, 1936. 84. o. *Lorenz József* vallomása.
[50] OL. K. 2. Országgyűlési Levéltár. 494. cs. A. VIII. 3. 1921. december 12. (továbbiakban OL. K. 2. Ogylt.)
[51] *Zadravecz:* I. m. 219. o.
[52] *Somogyi:* I. m. 88. o. *Panos Alajos* vallomása.
[53] Uo. 85. o. *Panos Alajos* vallomása.
[54] Uo. 80. o. *Lorenz* vallomása. 98. o. *Binder Ferenc* vallomása.

után kapaszkodó Károly elé. Horthy pedig esetleg ugyanabba a homályba távozhatott volna, mely nem is oly rég Kenderesen még körülvette, s amelyből jórészt csak a történelem szeszélye folytán emelkedett ki.

A szervezkedések első számú vezető embere katonai vonalon báró Lehár Antal volt. Terveit — a helyzet irreális értékelése alapján — egyrészt az utódállamok legitimista köreinek erejére, a cseh—szlovák és a szerb—horvát ellentétekre, a nagyhatalmak hallgatólagos jóindulatára, másrészt a magyarországi, elsősorban a dunántúli, karlista tömeghangulatra alapozta. Ezeket a politikai terveket, amelyek kissé túlozva rögeszméknek is mondhatók, ama hírek alapján alakította ki, melyek a szerb, horvát, cseh — jórészt az Osztrák—Magyar Monarchia volt tisztjeiből álló — katonai csoportoktól érkeztek és kilátásba helyezték, hogy restauráció esetén lehetőségük lesz az utódállamok esetleges katonai fellépésének megakadályozására.[55] Legitimista katonai csoportok természetesen voltak az utódállamokban is, terveik keresztülviteléhez szükséges erővel azonban nem rendelkeztek. A nagy tervekben és a megvalósításukhoz szükséges erő hiányában mintha a monarchia politikai örökségének szelleme kísértett volna.

Lehárék 1921 októberére tervezték a puccsot; mivel október végén kellett volna Nyugat-Magyarország katonai kiürítését végrehajtani, ami egyúttal a királyhű csapatok kivonását, tehát a puccs katonai részének összeomlását is magával vonta. Lehár és Ostenburg szervezte meg — a két pilóta, Fekete Örs Oszkár és Alexai András közreműködésével — a IV. Károlyt hazaszállító repülőgép megvásárlását is.[56]

A katonai kiürítést megelőző sietség érthető, hiszen a puccs előkészítésével kapcsolatban az egyik legnagyobb nehézséget a bázisul szolgáló nyugat-magyarországi területek biztosítása jelentette a karlistáknak. A Burgenlandért folyó felkelőharcok, amelyben mind a szabad királyválasztó (Prónay), mind a legitimista (Lehár—Ostenburg) egységek részt vettek, a közös cél mellett állandó összetűzések forrásai is voltak. A karlisták a terveik megvalósításához szükséges területet igyekeztek megszerezni, az antikarlisták pedig megpróbálták ellenőrzésüket az egész országrészre kiterjeszteni, hogy az újabb restaurációs kísérletnek ezzel elejét vegyék.

A harc egyik jellemző epizódja Lehárnak Prónay által 1921. szeptember közepén[57] történt letartóztatása volt. Prónay e tettét azzal igyekezett igazolni, hogy Lehár osztrák vagy cseh kém.[58] Bizonyos azonban, hogy — talán „katonás szűkszavúságtól" indíttatva — nem indokolta meg, vajon mire alapozza ezt az állítását. Az ügy nagy port vert fel. A Sopronban tartózkodó Szövetséges Katonai Bizottság tagjai szerint Lehár letartóztatására annak félreérthetetlen legitimista állásfoglalása miatt került sor. Hegedüs Pál, aki az első restaurációs kísérlet után leváltott Lehár utódjaként szombathelyi körletparancsnok volt,

55 Uo.
56 Uo. 64, 67—70, 82. o. *Alexai András* pilóta, *Boroviczény* és *Lorenz* vallomása.
57 N. N. 1921. szeptember 24. *Rakovszky István* felszólalása.
58 N.N. 1921. június 11. *Lingauer Albin* felszólalása.

Prónay tettét igazolva a katonai bizottság tagjait arról világosította fel, „. . . hogy minden politikai pártállású egyén van a felkelők között és így (ti. a legitimista állásfoglalás — S. Z.) nem lehet oka Lehár letartóztatásának."[59]

A királyválasztók egyik oszlopa, a nyugat-magyarországi felkelők hivatalos vezetője, Gömbös is rendelkezett antilegitimista egységekkel. Járny alezredes Hegedüshöz küldött jelentése szerint ezek az alakulatok „Moson, Körmend (vagy Ják) és Szt.-Gotthárd tájékán" tartózkodnak, mégpedig „azon célból, hogy azonnal izolálja Nyugat-Magyarországot, ha ott függetlenség (önállóság, vagy autonómia) kikiáltása alkalmával a legitimisták jutnának előtérbe s céljaikat akarnák megvalósítani. Ezek az Ostenburg-zászlóaljat is szemmel tartják."[60]

Prónay színeváltozása októberben kezdődött. Prónay, aki zászlóalja éléről történt leváltása miatt a „budapesti rezsimmel összekülönbözött",[61] felajánlotta szolgálatait Sigraynak. Sigray véleménye, melynek alapján Sopronba hívta Prónayt, a Prónay—Ranzenberger-perben elhangzott vallomások szerint az volt, „. . . hogy bár . . . nem megbízható (ezt Lehár letartóztatása igazolta), mégis jobb . . ., ha Sigrayéknál lesz kéznél és nem Budapesten". A karlisták lépései arra irányultak, hogy az ingatag Prónayt szem előtt tartva és eszközként felhasználva a következetesen antikarlista Gömböst félretétessék az útból.[62] Prónay kikapcsolása nagyjából sikerült, de felhasználására lehetőség nem kínálkozott.

A karlista puccs előkészítésének sikeres állomása volt Lehár és Ostenburg akciója, melyben a Nagymartontól—Kismartonig terjedő, a királynak Magyarországra való repülése céljából fontos területet az Ostenburg-csendőrök ellenőrzése alá helyezték.[63] Ugyancsak az előkészületek jegyében folytak október 13-án Lehár és Asbóth között azok a tárgyalások, amelyeken a király és az őt kísérő csapatok szállításához szükséges 3—4 szerelvény összeállításáról beszéltek.[64]

IV. Károly 1921. október 20-án kalandos repülőút után ért földet Dénesfánál és ezzel a második restaurációs kísérlet az előkészítés stádiumából a megvalósítás szakaszába lépett. A másnap Sopronban történtek: az ellenkormány kinevezése, a csapatok felesketése, majd az ünnepélyes eskütételekkel, tábori misékkel, hódoló küldöttségek foga-

59 OL. Miniszterelnökségi Levéltár. Nyugat-Magyarországi ügyek. II. cs. *Hegedűs Pál* altábornagy levele Bethlennek. 1921. szeptember 20.

60 OL. Nyugat-magyarországi ügyek. II. *Járny* alezredes jelentése Hegedűsnek. 1921. szeptember 22.

61 Prónay—Ranzenberger-per. 1931. június 31. *Salm Hermann* vallomása. — Salm Hermann az alábbiakat mondotta: „1921 szeptemberében a második királylátogatás előtt egy délelőtt Nyugat-Magyarországon Sigray általam kérette Ostenburgot egy megbeszélésre. E megbeszélésen megjelent Ostenburg s ott Sigrai (Sic!) az én jelenlétemben felolvasott egy levelet, amelyet Bicskéről a vádlott (Prónay — S. Z.) küldött neki a amelyben vádlott felajánlotta szolgálatait azzal, hogy ő az akkori budapesti rezsimmel összekülönbözött és szeretne Nyugat-Magyarországon Sigraynál szolgálni. Mi ezzel kapcsolatban előadtuk véleményünket, annak alapján válaszolt Sigray a vádlottnak s ezt követőleg pár nap múlva le is jött a zászlóalj Sopronba. A vélemények lényege, amelynek alapján a vádlott Nyugat-Magyarországra hívatott, az volt, hogy bár a vádlott nem megbízható, mégis jobb, ha nálunk lesz kéznél és nem Budapesten."

62 Prónay—Ranzenberger-per. 82. o. 1930. október 14. *Ostenburg* vallomása. 137. o. 1930. november 15. *Taby Árpád* vallomása.

63 *Prónay Pál* naplója II. 17., 24., 49. o.

64 OL. K. 2. Ogylt. 494. cs. XVIII. 3. 3. melléklet.

dásával tarkított csigalassúságú vasúti út eseményei köztudottak. Kevésbé ismert viszont a Panos, Beniczky, Binder stb. részvételével október 21-én Budapesten lefolyt értekezlet, amelynek vezérkérdései a budapesti fegyveres alakulatok megbízhatósága és az esetleg foganatosítandó letartóztatások voltak. Binder véleménye szerint a budapesti helyőrség teljesen megbízható és a fővárosban állomásozó 1. és 2. gyalogezred a király bevonulásakor feltétlenül Károly mellé áll. Binder úgy értesült, hogy ellenállást a ludovikások sem fognak tanúsítani. A Vár és a Nádor-laktanya megszállását, az előzetes megbeszélések értelmében a bevonulás után Ostenburg vállalta volna. A letartóztatándók között szerepeltek: Nagy Pál, Sárkány és Than tábornokok, valamint Siménfalvy ezredes nevei. Az értekezleten felvetődött még egy katonatisztekből álló gárda megszervezésének terve is, amelynek feladata a király őrzése lett volna.[65] Az események egyik krónikása, Werkmann szerint a helyőrség nagy része királyhű volt. Báró Willerding, a honvédség főparancsnoka, például vonakodott a csapatokat a főváros felé vonuló királyhű egységek ellen vezetni, ezért a már nyugállományú Nagy Pált kellett 22-én délelőtt az ellenállás megszervezésével megbízni.[66]

A „budaörsi csata" lefolyásának, Gömbös szerepének ismertetése a tanulmánynak nem feladata. A karlista csapatok összeomlása, majd a legitimizmus és általában a királykérdés ad acta tétele a bethleni rendszer kiépülésének egyik kellemetlen akadályát takarította el az útból. A legitimistákat ért vereség — illetve az Egységes Párt megteremtésére törekvő bethleni politika következtében a két tábor mérsékeltebb rétegei között létrejött kompromisszum — végeredményben elősegítette Horthynak és híveinek az államhatalom negyedszázados birtoklását. Az egyértelműen, nyíltan legitimista, vagy szélsőségesen antikarlista tiszteknek a hadseregből történt eltávolításával, a trónkérdés végleges kikapcsolásával az egységes erkölcsi-politikai arculatú, a rendszerhez és Horthyhoz feltétlenül hű tisztikar kialakítása felé tették meg az első, igen jelentős lépést.

A trón betöltése körüli nézeteltérések a király nélküli királyság további élete folyamán búvópatakként időnként a felszínre törtek, de a harcok intenzítása, a kérdés jelentősége soha nem érte el az 1919—1921 közötti évekét.

[65] *Somogyi:* I. m. 85., 87. o. *Lorenz* vallomása. 88. o. *Panos Alajos* vallomása.; OL. K. 2. Ogylt. 494. cs. A. VIII. 3. 1921. december 12. *Beniczky Ödön* vallomása.
[66] *Werkmann Karl:* Der Tote auf Madeira. München, Verlag Kulturpolitik, 1923 281. o.

IV. KÁROLY MÁSODIK RESTAURÁCIÓS KÍSÉRLETÉNEK KATONAI TÖRTÉNETE. A „BUDAÖRSI CSATA"*

Fogarassy László

Az orosz Vörös Hadsereg varsói vereségét követően a magyar ellenforradalmi kormány külpolitikai helyzete egyre kedvezőtlenebbé vált. A nagyhatalmak nem látták többé indokoltnak, hogy Magyarország továbbra is a békeszerződésben maximált létszámot túlhaladó hadsereget tartson, így az eltiltott fegyverzetet (repülőgépek, nehéztüzérség, páncélvonatok stb.) ki kellett szolgáltatni, illetve meg kellett semmisíteni.

A magyar királyi honvédség 1921 januárjában még 7461 tényleges és 3637 tartalékos tisztet, 6659 hivatásos tisztet, valamint 94 939 egyébaltisztet és legénységi állományú katonát tartott fegyverben.[1] Az áprilisi első királylátogatás időszakában a hadrendben már csak 6145 hivatásos és 2754 tartalékos tiszt, 4732 hivatásos altiszt és 61 146 főnyi egyéb altiszt és legénység szerepel.[2] Az októberi királypuccs idején a hadsereg állománya már majdnem a békeszerződésben engedélyezett

* Az októberi királypuccsban felülmaradt Bethlen-kormány önigazolásul kiadta az események leírásával kiegészített „IV. Károly visszatérési kísérletei" című okmánygyűjteményt, amit a legitimisták 1922 januárjában erős kritikával fogadtak. Ez volt a nagyközönség számára készült „Fehér Könyv", amelynek katonai események leírásával foglalkozó része föltehetőleg Gömbös Gyula tolláből, vagy legalábbis az ő sugalmazására készült.

Szigorúan bizalmas használatra és mindössze tíz számozott példányban jelent meg *Folkusházy Lajos* vkt. ezredes és *Bengyel Sándor* vkt. alezredes tolláből Az 1921. évi októberi királylátogatás katonai műveleteinek leírása, továbbá a legitimista beállítottságú *Somogyi István dr.*: Hartensteintől Funchalig. Egy királydráma története hiteles adatok alapján (Budapest, 1936.) c. munkája. Ez utóbbi politikai és hadtörténeti adalékokat is tartalmaz, és Werkmann, Boroviczény és más királypárti szerzők memoárjaihoz képest sokkal tárgyilagosabb.

A Folkusházy—Bengyel-féle titkos kiadvány megjelenése után a Honvédelmi Minisztérium zárolta az októberi királypuccs aktáit. Ennek következtében az ellenforradalmi rendszer bukásáig az adatok ellenőrzésére, a téma tárgyilagosabb feldolgozására nem volt mód.

Ez a tanulmány eredeti okmányokra támaszkodva tárgyalja a második királypuccs katonai történetét, felhasználva a már említett kiadványokon kívül gróf *Bánffy Miklós és Prónay Pál* kiadatlan emlékiratait (a Prónay-naplóból csak szemelvények jelentek meg.), valamint más forrásmunkákat is. — Hadtörténelmi Levéltár. A „Nemzeti Hadsereg" Vezérkari Főnökségének iratai (továbbiakban HL. VKF.). 38. és 39. részben 40. doboz. — Időközben az anyagot a 46. és 47. dobozba csoportosították át, a nevezőben feltüntetett iratszámok érvényesek.

[1] HL. Honvédelmi Minisztérium (továbbiakban HM) iratai. 968. csomó. 108/eln. titkos 1. sz. — 1921. januári hadrend, amely szerint a harcérték: 71 924 puska, 2047 karabély, 627 szabványosított és 390 kézi géppuska, 137 löveg, 15 gyalogsági ágyú, 22 aknavető, 16 gránátvető, 48 fényszóró. A Prónay- és Ostenburg-különítmény még a honvédség állományában szerepel, mint szegedi és székesfehérvári vadászszázlóalj.

[2] Uo. 162/eln. titkos 1. sz. — 1921. áprilisi hadrend. Harcérték: 38 527 puska, 1650 lovas, 404 szabványosított és 201 kézi géppuska, 87 löveg, 4 gyalogsági ágyú, 6 aknavető, 5 gránátvető, 28 fényszóró. A hadsereg lóállománya 16 042-ről 13 350-re csökkent.

létszámra csökkent: 2492 hivatásos tiszt, 110 tartalékos tiszt, 2722 rangosztályba sorolt és 3259 rangosztályba nem sorolt közigazgatási alkalmazott, 2257 hivatásos altiszt, 36 507 egyéb altiszt és legénység. A harcérték már a megengedett maximumot sem érte el. Így például az engedélyezett 105 löveg helyett csak 74 állt rendelkezésre, az aknavető századoknak pedig nem voltak vetőik.[3] A tárolt, illetve az antantmissziók elől elrejtett fegyverzetről, illetve hadianyagról — főleg a nehézlövegekről, repülőgépekről és páncélvonatokról — nem sikerült adatokat felderíteni, de a kisantant részére, mely akkor 450 000 embert tartott fegyverben, semmi esetre sem jelenthettek veszélyt.

Burgenland területén 1921. augusztus 28. óta az osztrák csendőrség és a magyar szabadcsapatok között gerillaharcok folytak, amelyekbe belesodródtak az osztrák szövetségi haderő részei is. A kirchschlagi, ágfalvai és királyhida-brucki ütközetek eredményeként az osztrák fegyveres erők kiszorultak Burgenlandból, de a királyhidai, lajtaújfalui és lajtaszentmiklósi hídfőt szívósan tartották. Próny Pál alezredes teljesen magához ragadta a szabadcsapatok vezetését, sőt 1921. október 4-én az önálló és független Lajtabánság államot is kikiáltotta.

Ausztria a nyugat-magyarországi bandaharcok következtében majdnem ellenséges államnak számított. E felemás helyzetnek vetett véget az október 13-án aláírt velencei egyezmény, melynek értelmében a magyar kormány kötelezte magát, hogy a Sopronban és környékén tartandó népszavazás, valamint bizonyos határkorrekciók fejében Burgenlandot Ausztriának átadja. Gróf Bethlen István miniszterelnök és gróf Bánffy Miklós külügyminiszter Velencéből hazaérve a miniszterelnökségre rendelték — október 16-ára — gróf Sigray Antal nyugatmagyarországi főkormánybiztost, Hegedüs Pál altábornagyot, a magyar kormány soproni antantmisszió mellett tevékenykedő delegátusát, Ostenburg Gyula őrnagyot és Ranzenberger Viktor századost, a Sopronban és Toronyban (Szombathelytől nyugatra) állomásozó csendőr tartalékzászlóaljak parancsnokait, valamint Prónay alezredest, hogy megbeszéljék velük a népszavazás előkészítésével és a szabadcsapatok kivonulásával kapcsolatos intézkedéseket, valamint a csendőrség alárendelését a soproni antantmisszió főnökének, Carlo Antonio Ferrario olasz tábornoknak.[4]

Ám időközben az Ostenburg-féle 2. országos csendőr tartalékzászlóaljat külön paranccsal Budapestre rendelték. Ez a hír a legitimisták között nagy izgalmat keltett, mivel az Ostenburg-zászlóalj volt a legmegbízhatóbb királypárti alakulat, és tudni vélték, hogy Gömbös Gyula sugalmazására kiadott intézkedésről van szó, melyet aztán a zászlóalj feloszlatása fog követni. Gömbösnek, mint a szabad királyválasztók de facto vezérének erős befolyása volt Horthy Miklós kormányzóra.

[3] A hadsereg fegyverzete: 22 600 puska, 2066 karabély, 329 géppuska, 74 löveg és 7 aknavető. — A januári hadrendben említett két vadászzászlóalj már a csendőrség létszámában volt nyilvántartva. (Lásd HL. HM iratai. 968. csomó, 3626/eln. titkos. 1. sz. — 1921.)

[4] *Bánffy Miklós:* Huszonöt év. 85—86. o. — A 174 oldalas kézirat a Ráday-levéltárban, a Bánffy Miklós iratai között van. Bánffy rosszul emlékezik, mikor a meghívott résztvevők közt báró Lehár Antalt említi. Lehár ekkor már nyugdíjban volt, nyilvánvaló, hogy Hegedűs altábornaggyal tévesztette össze. A kiürítést ellenőrző Prónayról azt írta, hogy teljesen beleélte magát Lajtabánság szuverénjének szerepébe.

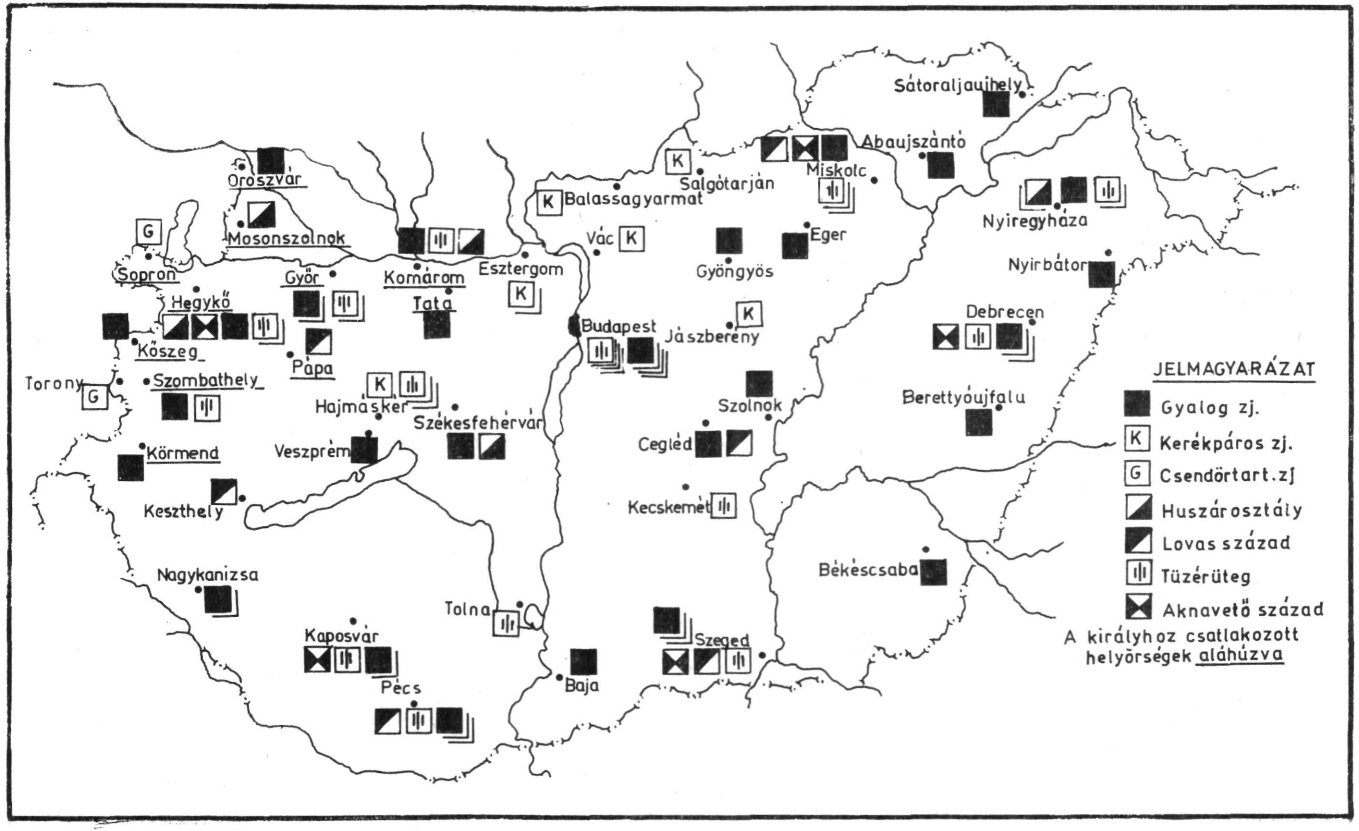

Magyarországi helyőrségek az októberi királypuccs idején

Tény, hogy a legitimisták IV. Károly visszatérését erre való hivatkozással is sürgették, és hogy a királyi pár pontosan azon a napon érkezett meg repülőgépen magyar területre, amikor az Ostenburg-zászlóalj Sopronban már készen állt a berakodásra.[5]

A két ellenforradalmi tábor közötti ellenségeskedés nem Budaörsnél, hanem már jóval előbb, Lajtabánság területén tört ki. Héjjas Iván tartalékos főhadnagy, aki a szabad királyválasztók oldalán állott, túlerőben levő felkelőivel október 14-ről 15-re virradó éjjel rajtaütött a királypárti Friedrich-felkelőcsoport ruszti, szentmargitbányai és fertőfehéregyházi őrsein, a szabadcsapatosokat foglyul ejtette és a tiszteket menetlevéllel Budapestre irányította. Héjjas felkelői kivételt csak a ruszti őrssel tettek, amely báró Cober volt osztrák százados parancsnoksága alatt kizárólag császárpárti osztrák tisztekből állott. Nekik azt az ajánlatot tették, hogy szolgálatukat továbbra is lássák el — most már Héjjas parancsnoksága alatt. Később a másik két felkelő őrs legénységi állományú tagjai is kijelentették, hogy hajlandók Héjjas parancsnoksága alatt szolgálni. (Úgy látszik, ez a nyilatkozat nem lehetett egyhangú, mert a soproni főkormánybiztossághoz jelentések érkeztek arról, hogy Héjjasék az elfogott királypárti felkelőket bántalmazták.) A Friedrichék és Héjjasék közötti összetűzések tovább folytatódtak: október 17-én az Ostenburg-zászlóalj egy osztaga bevonult Rusztra és a városkát megszállva tartó Héjjas-csapatot lefegyverezte, a zsákmányolt fegyvereket és felszerelést pedig Sopronba szállította. Ugyanezen a napon Prónay és Héjjas is Sopronba érkezett, hogy Ostenburgot a kismartoni és nagymartoni járás átadására rávegyék. Az Ostenburg-zászlóaljnak a népszavazási zónából való kivonása már aktuálissá vált, érthető, hogy Prónayék ezt az alkalmat arra akarták fölhasználni, hogy Burgenland területéről eltávolítsák az Ostenburg parancsnoksága alatt álló legitimista szabadcsapatokat. Prónaynak az is szándékában állt, hogy székhelyét Nagyszentmihályról Sopronba teszi át; az osztrák Frontkämpferekkel és más osztrák jobboldali szervezetekkel puccsra szövetkezik az osztrák kormány ellen és ennek támogatása végett saját szabadcsapataival is betör Ausztriába. A karlisták restaurációs terveiről Ostenburg hallgatott. Friedrich István október 18-án délelőtt autón visszatért Kismartonból Budapestre, kijelentve, hogy Kismartonba többé nem megy, csak újabb nagyobb fordulat esetén. Ottani fegyveres csoportja a Héjjas-felkelők elől másnap Nagymartonba vonult vissza, ahol az V. felkelő hadsereg (ez az elnevezés a Freischärlerkorps, Freikorps rossz fordítása; ereje egyenlő volt egy gyenge békelétszámú zászlóaljéval) többi részlegei gyülekeztek. Október 20-án este Ostenburg parancsot adott, illetve küldött Nagymartonba, hogy az ott gyülekező felkelők éjszaka Sopronba vonuljanak be. Ez meg is történt.[6]

5 *Karl Freiherr von Werkmann:* Der Tote auf Madeira. München, 1923. 263—266. o.
6 Országos Levéltár (továbbiakban OL). Miniszterelnökség iratai. 1921. K 26/1388. csomó. Prónay Pál alezredes naplója III. 108—112. o. (Kézirat az MSZMP Párttörténeti Intézetének Archívumában — továbbiakban Prónay III.)

A királyi pár repülőgépe ekkor már Dénesfánál magyar földön volt, utasai pedig október 21-én hajnalban megérkeztek Sopronba. Eseményekben zsúfolt négy nap következett:

Október 21

Sopronban az Ostenburg-zászlóalj és az összes közigazgatási hatóságok rögtön a királyhoz csatlakoztak. IV. Károly ez alkalommal báró Lehár Antal ezredest tábornokká léptette elő, s egyúttal a királyi hadsereg vezérkari főnökévé is kinevezte. Ostenburg őrnagy ezredesi rendfokozatot kapott. A király őrnaggyá nevezte ki Gebhardt Pál és Maderspach Viktor századosokat, és számos más tisztet is előléptetett. A Nagymartonból Sopronba bevonult felkelők egy része belépett az Ostenburg-zászlóaljba, másik része pedig leszerelt. Délután a soproni helyőrség ünnepélyesen letette az esküt a királynak a 48-as laktanya udvarán, az Ostenburg-zászlóalj pedig királyi parancsra fölvette az 1. magyar királyi gárda vadászezred nevet. Harcértéke az 1921. októberi hadrend szerint 1223 puska és 6 gépfegyver, élelmezési létszáma pedig mintegy 1500 fő volt, ami egy gyalogezred békeállományának felelt meg.

A nyugat-magyarországi főkormánybiztos — gróf Sigray Antal — azon célból, hogy a király megjelenésének híre idő előtt ne jusson el Budapestre és külföldre, letiltotta Moson, Sopron. és Vas megyékben az interurbán telefonbeszélgetéseket, sőt a szombathelyi rendőrségnek parancsot adott az ottani postahivatal megszállására is.[7] Egyes történészek kétségbe vonják, hogy a király e napon mindjárt kormányt alakított, illetve négy tagját ki is nevezte, mivel erre vonatkozó okmány nem maradt fenn. A Bethlen-kormány titkos kiadványa szerint „. . . Lehár ezredes közölte Hegedüs Pál altábornaggyal, hogy a király Rakovszky, Andrássy, Gratz és Lehár személyében az új kormányt kinevezte. Lehár ezredes a honvédelmi miniszter s egyszersmind a király vezérkari főnöke lett."[8]

A legitimista források egybevetéséből az állapítható meg, hogy IV. Károlyi Rakovszky Istvánt — aki ebben az időben Sopronban tartózkodott — miniszterelnöknek dezignálta. Ugyancsak a király kíséretében volt gróf Andrássy Gyula, aki a külügyminiszteri és Gratz Gusztáv, aki viszont a pénzügyminiszteri tárcát töltötte volna be, valamint a hadügyminiszternek kijelölt Lehár ezredes, illetve most már tábornok. A kormány kinevezésére, illetve hivatalba lépésére csak Budapesten került volna sor, ahol további politikusokkal egészült volna ki.

IV. Károly elrendelte, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia katonai kitüntetéseit ezentúl fekete-sárga szalag helyett magyar nemzeti színű szalagon viseljék, az osztrák császári címer pedig magyar királyi címerrel váltandó fel.

[7] IV. Károly visszatérési kísérletei. Budapest, é. n., 1. füzet, 33. o. (továbbiakban IV. Károly)
[8] *Folkusházy Lajos—Bengyel Sándor*: Az 1921. évi októberi királylátogatás katonai műveleteinek leírása. Budapest, 1922. 4. o.

Hegedüs Pál altábornagy, Nyugat-Magyarország karhatalmi parancsnoka, aki egyúttal a soproni antant tábornoki missziónál a magyar kormányt képviselte, e napon kétszer tett esküt a királynak: először a reggeli órákban, amikor az uralkodó magához rendelte és az eskü letételére felszólította, másodszor pedig a 48-as laktanya udvarán tartott ünnepélyes katonai eskütételnél. Ugyanez a Hegedüs altábornagy három nappal korábban még azt jelentette Bethlen miniszterelnöknek, hogy Ostenburgnak kalandos tervei vannak: egész zászlóaljával át akar menni a felkelőkhöz és velük együtt betörni Ausztriába, sőt azt is gyanítja, hogy Ostenburg királypuccsot tervez. Bethlen azonban megnyugtatta Hegedüst, hogy semmilyen puccs nem készül.[9] Hegedüs ezt az információt nyilvánvalóan az Ostenburg-zászlóaljba beépített bizalmi emberének köszönhette.

Hegedüs olyan tájékoztatást kapott Lehártól, hogy a király az ország mintegy harminc helyőrségének támogatására számíthat, Budapesten pedig Beniczky Ödön mindent előkészített a puskalövés nélküli bevonulásra. Tervbe vették a Ranzenberger (volt Prónay) — csendőrzászlóalj Nádor-laktanyában visszamaradt századának lefegyverzését, s állítólag az exponált királyellenes politikusok és tábornokok őrizetbe vételét is. Ezek között volt Gömbös Gyula, Nagyatádi Szabó István, Sréter István volt honvédelmi miniszter, mind a hárman nemzetgyűlési képviselők, Berzeviczy altábornagy, a vezérkar főnöke, báró Nagy Pál gyalogsági tábornok, Sárkány Jenő altábornagy budapesti katonai körletparancsnok, valamint báró Than Károly, a budapesti 1. vegyesdandár parancsnoka. A letartóztatásokat az Ostenburg-zászlóaljnak a Mária Terézia-laktanyában állomásozó Szenkovits százada eszközölte volna.[10]

Hegedüs altábornagy egyébként saját kezdeményezéséből, tehát anélkül, hogy a király vagy Lehár vezérkari főnök utasítását kivárta, vagy legalábbis véleményüket kikérte volna, fölkereste a soproni antant tábornoki missziót, hogy bejelentse a királyi pár Sopronba érkezését. Arról is tájékoztatta őket, hogy a király az Ostenburg-zászlóaljjal be akar vonulni Budapestre. Ferrario olasz tábornok ezen a napon Budapesten, Hamelin francia tábornok pedig Párizsban tartózkodott, így Hegedüst csak Reginald Gorton angol tábornok fogadta. Ostenburg rosszallotta ezt a lépést, és az antantmisszióra is kiterjedő zárlatot rendelt el Sopron körül. Egy olasz tisztnek autóval sikerült áttörnie a kordont és eljutnia Bécsbe. A puccs híre köztudomású lett!

9 Hegedűs Pál altábornagy vallomását lásd *Somogyi István:* Hartensteintől Funchalig. Egy királydráma története hiteles adatok alapján. Budapest, 1936. 40. o.

10 Uo. 33., 34., 91., 95. o. — Az a vélemény, hogy a tervezett letartóztatások hírét Gömbösék költhették, azért is valószínűnek látszik, mert pl. báró Nagy Pál gyalogsági tábornok a kritikus időpontban rendelkezési állományban volt, nem viselt tehát olyan pozíciót, amelyből a karlista puccs sikerének biztosítása érdekében ki kellett volna emelni. Csak a következő napon hívták vissza tényleges szolgálatba, mert Willerding tábornok nem volt hajlandó a kormánycsapatokat a királyi csapatok ellen vezetni. Nagyatádi Szabó István letartóztatásáról Windischgraetz Lajos herceg emlékiratai szerint sem lehetett szó, mert a király Nagyatádi Szabónak is miniszteri tárcát akart juttatni. Mindenképpen tény, hogy Nagyatádi Szabó István a királypuccs hírére szabályos pánikba esett és egy dunai francia monitoron kért és kapott menedéket.

Az Ostenburg-zászlóalj és a királyi kíséret október 21-én nem tudott elindulni Budapest felé, mert a cukorrépa-betakarítás miatt nem állott rendelkezésre elegendő vasúti kocsi, és egész napon át tartott, amíg a szükséges vasúti szerelvényeket összeállították.

Október 22

A budapesti kormány ezen a napon értesült arról, hogy király Sopronban van, mire gróf Ráday Gedeon a királyhoz csatlakozott gróf Sigray Antal helyett Guilleaume Árpád tábornok szombathelyi katonai körletparancsnokot nevezte ki Nyugat-Magyarország főkormánybiztosává. E nap reggelén Sopronból futártisztek érkeztek Szombathelyre a király, Lehár és Hegedüs parancsaival, felszólítva a helyőrséget, hogy a királynak tegyék le a hűségesküt. Ennek Guilleaume tábornok körletparancsnok és Artner tábornok dandárparancsnok ellenszegültek, a helyőrség azonban némi tétovázás után mégis csatlakozott a királyhoz. Horváth László szombathelyi állomásparancsnok IV. Károly parancsára átvette a körletparancsnokságot, ennek megtörténte után pedig tiszti járőrt küldött ki Guilleaume és Artner tábornokok letartóztatására, ami meg is történt.[11]

Prónay, aki feleségével együtt Szombathelyen tartózkodott, délelőtt 11 órakor értesült Ambrózy-Migazzi István gróftól, hogy a király megérkezett Magyarországra. Akkor érkezett vissza Cziráky József gróf, Vas megye főispánja Dénesfáról (ott landolt a király repülőgépe). Prónay emlékezése szerint Cziráky úgy informálta őt, hogy Budapesten a hatalomátadás a legjobb egyetértésben folyik majd le Horthy és a király között. Azt is elmondta, hogy a király kormányának névsorát is közölte vele, amelyet liberálisnak tartott.

Prónay szemtanúja volt a szombathelyi eseményeknek, látta, hogy a szombathelyi katonaság, a hivatalnokok és a közönség a „K" betűt viselik. Lehár haragosa volt Prónaynak, mert a szabadcsapatvezér egy hónapja Felsőőrött őrizetbe vette. Nem várta be tehát, míg Lehár parancsot ad az ő letartóztatására, hanem Torony községen át visszautazott szákhelyére, a lajtabánsági Nagyszentmihályra. Horthynak Prónayhoz küldött futárja, Ranzenberger (később Ruszkay) Jenő vezérkari őrnagy szintén félt attól, hogy a karlistákhoz pártolt szombathelyi helyőrség lefogja, ezért az esti órákban polgári ruhát öltve szökött ki Toronyba, a Ranzenberger-csendőrzászlóalj oltalma alá.[12]

A „budaörsi csata" iratai közt elfekvő helyzetvázlat szerint a szombathelyi körletparancsnokság területén állomásozó helyőrségek, illetve csapatok közül a következők csatlakoztak IV. Károly királyhoz:

5. gyalogezred (I. zászlóalj Hegykő—Fertőhomok körletében, II. zászlóalj Szombathelyen, ezredparancsnokság és III. zászlóalj Kőszegen),

[11] IV. Károly 36—38. o.
[12] *Prónay* III. 136—143. o. — Az 1. országos csendőr tartalékzászlóalj parancsnoka, Ranzerberger Győző, tartalékos (népfölkelő) százados volt, Jenőnek a bátyja.

3. tüzérezred, illetve tüzérosztály (1. üteg Pinnyén, 2. üteg Nagylózson, 3. üteg Szombathelyen),
3. huszárezred (I. osztály Mosonszentjános—Mosonszentpéter, II. osztály Fertőszentmiklós—Nemesvis körletében),
7/II. zászlólaj Oroszvárott,
6/II. zászlóalj Körmenden,
3. összekötő század Sárvárott,
3. aknavető század Ostffyasszonyfán (vetők nélkül).[13]

Időközben azonban Budapestről valamennyi katonai parancsnokságnak, helyőrségnek és polgári hatóságnak parancsot küldtek szét, hogy csak a kormányzó és a kormány utasításait teljesíthetik, a királyra esküt ne tegyenek, mert a kisantant katonai beavatkozását vonná magával, ha a király átvenné a hatalmat. Ennek az lett a következménye, hogy Bobest Mátyás ezredes, nagykanizsai állomásparancsnok letartóztatta Hegedüs altábornagy futártisztjeit és megakadályozta az ottani 6/I. és III. zászlóalj csatlakozását a királyhoz.[14] Ugyanő térítette vissza a körmendi 6/II. zászlóaljat a kormányzóhoz.

Prónay a királykérdésben eleinte felemás magatartást tanúsított. Szombathelyen Ranzenberger őrnagynak azt mondta, hogy vele a magyar kormány nem rendelkezik, mert ő a független és önálló Lajtabánság államot képviseli, vele tehát a szokásos diplomáciai formák közt tárgyaljanak. Nagyszentmihályra visszatérve a felkelő-parancsnokságokkal körtáviratban közölte, hogy a király Sopronba érkezett, a királykérdésben a csapatok teljes semlegességet tanúsítsanak, parancsokat csakis tőle fogadhatnak el, és az osztrák határt továbbra is tartsák megszállva.[15]

Október 22-ére virradó hajnalban Lehár parancsára beérkezett Sopronba Hegykő—Fertőhomok körletéből az 5/I. Renner-féle zászlóalj, hogy az Ostenburg-csendőrök helyett átvegye a rendfenntartó szolgálatot. A parancsot azonban megmásították és az Ostenburg-zászlóaljjal együtt ez a zászlóalj is elindult Győrbe. Sopronban egy Ostenburg-század (részben volt felkelőkből) maradt vissza.

A csapatok négy vonatszerelvénnyel a csornai vonalon indultak Győr felé, a második szerelvényen volt a királyi pár, Lehár, Hegedüs, Rakovszky István, gróf Andrássy Gyula, Gratz Gusztáv és Boroviczény Aladár követségi titkár. Hegedüs altábornagy Sopronban akart maradni, arra hivatkozva, hogy ő ott a magyar kormányt képviseli az antantbizottságnál, IV. Károly azonban ragaszkodott hozzá, hogy neki is fel kell szállnia a vonatra.

Egy szerelvénnyel Maderspach őrnagyot előreküldték Győrbe, hogy előkészítse a király fogadását. Itt állomásozott a 2. vegyesdandár pa-

[13] Az összekötő század (Verbindungskompanie) mai terminológia szerint híradó század. A királyhoz elsőnek csatlakozott Ostenburg-zászlóalj és a vele szembenálló Ranzenberger-zászlóalj — mint csendőrségi alakulat — a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozott, a Honvédelmi Minisztérium csak katonai bevetés esetén rendelkezett velük. A körmendi 6/II. zászlóalj és Pápán a 2. dandár lovasszázada később visszapártolt Horthyhoz, utóbbi, valamint a királyhoz csatlakozott győri, komáromi és tatai helyőrségek már a székesfehérvári körlet területén voltak.

[14] HL. VKF. 38/3240.; OL. Kozma Miklós iratai. I. csomó Adatgyűjtemény 1920—1922. 107. o.

[15] *Prónay* III. 136—138. o.

rancsnoksága, a 4. gyalogezred I. és II. zászlóalja, a 2. tüzérosztály 1. és 2. ütege és egy utászszászlóalj. Lőrinczy tábornok dandárparancsnok már megkapta Budapestről az ellenállásra felszólító parancsot. Maderspach őrnagyot a tiszti századdal együtt (volt nagymartoni felkelők) először le akarta fogatni, de Bozó ezredes, a 2. dandár gyalogságának parancsnoka olyan határozottan kiállt az uralkodó mellett, hogy Lőrinczy tábornok a helyőrséggel együtt felesküdött a királyra. Amikor a király erről értesült, Bozó ezredest a győri pályaudvaron tábornokká léptette elő.[16] Gombos ezredest, a 4. ezred parancsnokát Bozó elmozdította, mert nem akart csatlakozni a királyhoz és helyette Ferenczy ezredest nevezte ki ezredparancsnokká. Magyaróváron viszont Martini őrnagy hiába hívta föl az ottani tiszteket az eskütételre, mert a tisztikar Bacsó őrnagy ellenagitációjára ezt megtagadta.

Budapesten a kormány reggel fél tíz órakor gyűlt össze első tanácskozásra, ahol jelen volt a miniszterelnök, a honvédelmi miniszter, a belügyminiszter, a vezérkar főnöke, a rendőrség országos főkapitánya, Röder vezérkari ezredes és Ottrubay vezérkari alezredes. E tanácskozás eredménye volt az a döntés, hogy a király hatalomra jutását meg kell akadályozni. (A nagyhatalmak tiltakozása ekkor még nem érkezett be, de a kormány számított rá.) Az erre vonatkozó kormányrendeletet, mint már említettük, a körletparancsnokságoknak és hatóságoknak szétküldötték, öt zászlóaljat Budapestre irányítottak és Nagy Pál gyalogsági tábornok fél tizenegy órakor Horthytól megkapta a parancsot a katonai ellenállásra. Délben Siménfalvy ezredest három tiszttel különleges megbízással Komáromba küldték.[17]

Délelőtt folyamán megjelentek Bánffy Miklós külügyminiszternél Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország budapesti követei és tiltakozó jegyzéket nyújtottak át a király visszatérése ellen. Bánffy azt válaszolta, hogy a magyar kormány álláspontja most is a régi, az uralkodó nem veheti át a királyi jogok gyakorlását, és a kormány mindent megtesz annak érdekében, hogy IV. Károly elhagyja az ország területét. Déltájban a kisantant követei keresték fel Bánffyt — ekkor léptek fel első ízben együttesen —, és hasonló tiltakozó jegyzéket adtak át. Bánffy kijelentette, hogy ebben az ügyben már fölkeresték a nagyhatalmak követei, akiknek ebben a kérdésben már választ adott, amelyet ők kielégítőnek tartanak, tehát forduljanak oda. Magyarországon a királykérdést belügynek tartják, amiről nem hajlandók mással tárgyalni, mint a Nagykövetek Tanácsával, mint a békeszerződés hivatott őrével.[18]

A győri vegyesdandár vezérkari főnöke (Kiss Ernő ezredes) 13 óra 30 perckor még azt jelentette a Honvédelmi Minisztériumnak, hogy

[16] *Reinhold Lorenz* Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie (Graz, 1959. 629—630. o.) című munkájában azt írja, hogy Lőrinczy tábornokot őrizetbe vették, mert a király Győrbe érkezését Budapestre jelentette. Nyilvánvaló, hogy ettől a király eltekintett, hiszen a kíséretébe került és a puccs összeomlása után Lőrinczyt Nagy Pálék letartóztatták. Lorenz Lehár Antal tábornok kiadatlan és jelenleg Bécsben bírósági zárlat alatt levő emlékirataira támaszkodik, amelyek e tanulmány szervezője számára még nem voltak hozzáférhetők.

[17] *Folkusházy—Bengyel:* I. m. 26—30. o.

[18] *Bánffy:* I. m. 94. o.

Lőrinczy tábornok a kormány rendeletét megkapta, ennek értelmében a királyt díszszázaddal fogadja, egyébként a kormányrendelet utasításai szerint fog eljárni.

14 óra 10 perckor Nagy Vilmos vezérkari alezredes a Honvédelmi Minisztérium VI. csoportjának nevében védelmi parancsot küldött Győrbe, de már elkésett, mert 14 óra 30 perckor Kiss ezredes már azt jelentette, hogy a dandárparancsnok a Hegedüs altábornaggyal folytatott tárgyalás után elhatározta: a csapatokkal a hűségesküt letéteti. Az antant tiltakozó jegyzékének szövegét Kiss Ernő ezredes útján továbbították Győrbe azzal, hogy azt adja át a királynak, egyúttal a körletparancsnokságoknak is továbbították. Kiss Ernő ezredes 15 óra 30 perckor már azt jelentette, hogy Hegedüs és Lőrinczy a király kíséretében már elindult a csapatokkal Komárom felé.[19] Budapesten a szabad királyválasztó körökben fokozta a riadalmat az a hír is, hogy Prónay szabadcsapatai és a Ranzenberger-csendőrzászlóalj állítólag a karlistákhoz csatlakoztak és a nagykanizsai vonalon közelednek Budapest felé. Ennek tulajdonítható, hogy báró Nagy Pál gyalogsági tábornok nemcsak Esztergom és Győr, hanem a Nagykanizsa és Pécs felé futó vasútvonalak megszakítását is elrendelte. E közben Prónay telefon-összeköttetést kapott Budapesttel és akkor kiderült, hogy Prónay és Ranzenberger elpártolásáról szó sincs. Prónay a Nádor-laktanyával folytatott telefonbeszélgetésben a Ranzenberger-zászlóalj Budán visszamaradt őrszolgálatos századát kimondottan a Vár és a kormányzó megvédelmezésére utasította, sőt Ranzenberger századost is ő bíztatta, hogy ugyanezen célból induljon zászlóaljával Budapestre, de ne Győrön, hanem Nagykanizsán keresztül, mert a karlisták által ellenőrzött területen lefegyvereznék.[20]

Mialatt a király a győri helyőrség esküjét fogadta, Lehár tábornok Karner századost és kíséretét egy szerelvénnyel előreküldte Komáromba, hogy készítsék elő az ottani csapatok csatlakozását. Ott állomásozott a 3/III. zászlóalj, a 2/3. üteg, a 2/II. huszárosztály és egy folyamőrségi alakulat. Perczel ezredes, Komárom állomásparancsnoka azonban Karner századost (egyébként kismartoni felkelővezért) fogolynak nyilvánította, a vasúti síneket Ácsnál, a Sandberg erőd mellett fölszedette és csapatait a karlistákkal szemben felvonultatta. Ezért a karlisták előnyomulása 15 órakor elakadt és két század Ostenburg-csendőr rajvonalban felvonult a komáromi garnizon ellen. Lehár egyúttal Győrből Ácsra rendelte a 4/I. zászlóaljat, 2/1. és 2/2. üteget, valamint Pinnye—Fertőhomok körletéből a 3/1. és 3/2. üteget. A szombathelyi helyőrség útbaindítására kiadott parancsot az ottani helyzet miatt nem hajtották végre. A másik részről Nagy Pál gyalogsági tábornok Komárom megerősítésére rendelte Esztergom—Kenyérmezőről a 4. kerékpáros zászlóaljat és Tatáról a 3/I. zászalóaljat. Perczel Komáromnál 2 gyalog-, 1 géppuskás, 1 lovasszázaddal és 1 löveggel foglalt állást. 17 órakor Lehár tábornok megüzente Perczel ezredesnek, hogy egy

[19] *Folkusházy—Bengyel:* I. m. 35—37. o.
[20] HL. VKF. 38/3215.; Prónay III. 139—144.; IV. Károly 40—41. o.

órát vár, s ha ez idő alatt nem vonja be csapatait, akkor a szombathelyi, soproni és győri helyőrségekkel erőszakkal nyit magának utat. 18 órakor azonban Lehár nem rendelte el a támadást, mert nem akarta, hogy a fegyverzajra felfigyeljenek a Duna északi oldalán. 19 óra 30 perckor a tétovázó komáromi helyőrség mégis utat nyitott a királyi csapatoknak, illetve puskalövés nélkül csatlakozott hozzájuk. 20 órakor a komáromi déli pályaudvaron díszszázad fogadta a királyt, az Ostenburg-zászlóalj nyomában pedig a győri 4/I. zászlóalj szerelvényei is begördültek a pályaudvarra. Perczel ezredes a pillanatnyi zűrzavart kihasználva az esti sötétség leple alatt lóháton elmenekült, az állomásparancsnokságot pedig de Pottere ezredes vette át. Siménfalvy Tihamért és tiszti kíséretét, mivel nem akarták letenni az esküt, egyik vasúti kocsiba zárva őrizetbe vették.

18 órakor Rakovszky István Ácsról felhívta telefonon Bethlen miniszterelnököt és felszólította, hogy rendelje vissza a Komáromnál álló csapatokat és nyisson szabad utat a királynak. Bethlen a felszólítást elutasította, de egyúttal arra kérte, hogy a király fogadja Vass József közoktatásügyi minisztert és Ottrubay alezredest, akik Horthy saját kezű levelével autón útban vannak Komárom felé. Horthy a levélben részletesen ismerteti a külpolitikai helyzetet, melynek folytán a hatalmat át nem adhatja. (Másnap — a budaörsi ütközet folyamán — hasonló eredménytelen telefonbeszélgetés folyt le Rakovszky és Bethlen között. A király tanácsadói, talán az egy Andrássy kivételével, megvoltak róla győződve, hogy a kisantant kilátásban levő katonai intervenciójának a hírét a kormányzói irodában találták ki.)

19 óra 30 perckor Lehár körtáviratot küldött a székesfehérvári és pécsi körletparancsnokságnak, a nagykanizsai és zalaegerszegi állomásparancsnokságnak, valamint a zalaegerszegi vármegyei csendőrparancsnokságnak, amelyben közölte, hogy a király Magyarországra érkezett, a hadsereg-főparancsnokságot átvette, az Ostenburg-zászlóalj, Sopron és Győr helyőrsége pedig letette neki a hűségesküt. A király elrendeli, hogy a körlet területén levő haderő és csendőrség feleskedendő a király személyére, akinek ezentúl legfelsőbb rendelkezésére álljanak.[21]

Az említett parancsnokságok azonban — tartván magukat a Budapestről kapott utasításhoz — nem csatlakoztak, sőt Bobest nagykanizsai állomásparancsnok azt a táviratot is visszatartotta, amelyben Köller ezredes Sopronból elrendelte, hogy a keszthelyi huszárszázad helyezkedjék készenlétbe.

Mire Horthy megbízottai megérkeztek Komáromba, a helyőrség már felesküdött a királyra, Siménfalvy ezredes pedig már fogságba jutott. Az időközben már aludni tért király helyett csak Rakovszky István és Gratz Gusztáv tárgyalt velük. Vass és Ottrubay a hajnali órákban azzal a jelentéssel tért vissza a Várba, hogy megbizatásuk nem járt eredménnyel.[22]

[21] IV. Károly 198. o., 52. sz. okmány. — A kritikus időpontban Zalaegerszegen már nem volt helyőrség, mert az ottani 6/III. zászlólajat közben Nagykanizsára helyezték át.
[22] HL. VKF. 38/3211—3213. 3215.; IV. Károly 43—44. o.

A komáromi helyőrség megerősítése végett Nagy Pál gyalogsági tábornok menetkészültségbe helyezte a kenyérmezei 4. kerékpáros zászlóaljat és a tatai 3/I. zászlóaljat, de a csapatok már el sem indulhattak, mert Komárom már a király mellé állt. Az esztergomi 3. kerékpáros zászlóalj nagyrészt újoncokból álló alacsony létszáma miatt nem jött számításba, és az esztergomi Duna-híd biztosítása végett is vissza kellett maradnia. A kormány arra számított, hogy a karlisták hajókon is eljuthatnak Budapestre, ezért a folyamőrséget és a „Szeged" őrnaszádot is készenlétbe helyezték.[23]

Ami Tata elfoglalását, illetve az ottani zászlóalj bekerítését illeti, egyáltalán nem volt komoly dolog. A zászlóalj részben a laktanyában, részben pedig a vasútállomáson tartózkodott. Éjfél tájban befutott a pályaudvarra a karlisták vonata, kiszállt belőle egy főhadnagy és figyelembe sem véve a vonatra szegezett puskacsöveket és géppuskákat, egyenesen a zászlóaljparancsnokhoz fordult:

„— Őrnagy úr, alázatosan jelentem, hogy tíz perc múlva őfelsége vonata ideérkezik. Legfelsőbb parancsra az összes csapatok a pályaudvaron esküre készen álljanak! — Tiszteleg és felszáll ismét a vonatra. Választ nem is vár. Otthagyja az elképedt zászlóaljparancsnokot. A vonat kirobog Bia—Torbágy felé. Negyedóra múlva nyolcszáz torok kiáltja a királyi vonat elé az eskü ünnepélyes szavát."[24]

A tény tehát az volt, hogy a tatai helyőrség szinte perceken belül átpártolt és ennek következtében az Ostenburg-elővéd a fontos biatorbágyi hidat birtokba vette, mielőtt még a kormánycsapatok felrobbanthatták volna. Annak, hogy a tatai helyőrség „nagy lelkesedéssel" tette le a hűségesküt, Vass miniszter és Ottrubay alezredes is szemtanúi voltak. Mint ismeretes, Horthy azt kívánta a királytól, hogy csapatai hátrahagyása mellett, legszűkebb környezetével utazzék Budapestre, ahol az antant-diplomatákkal az összeköttetést felvéve meggyőződjön a tényleges politikai helyzetről, amely a restaurációt nem teszi lehetővé. Erre a király tanácsadói szóbelileg közölték, hogy király csakis csapatai élén fog bevonulni Budapestre.[25]

A királynak és tanácsadóinak az volt a véleménye, hogy ha a kisantant a Habsburg-restauráció ürügyén fegyveres intervencióra szánná magát, ezt csak a nagyhatalmak hozzájárulásával tenné meg. Ezt azonban nyilván megelőzné a nagyhatalmak ultimátuma. Ez esetben a királynak még mindig módjában állna önként távozni az országból. Horthy ama levélbeli közlésének, hogy a restauráció polgárháborút is hozna magával, Rakovszkyék egyáltalán nem akartak hitelt adni.

Lehár tábornok levelével — 22 órakor — egy alhadnagy érkezett Székesfehérvárra Biffl tábornok körletparancsnokhoz. A levél tartalma az volt, hogy az országba visszatért király kinevezte Rakovszky Istvánt miniszterelnöknek, és az őszirózsás forradalom óta különböző

[23] *Folkusházy—Bengyel:* I. m. 39—40. o.
[24] *Balassa Imre:* A magyar királytragédia. Budapest, 1931. 195—196. o. — A regényes formában írt riport szerzője elnézte, hogy a helyőrség parancsnoka, Farkas, alezredes volt és nem őrnagy.
[25] Horthy levele: IV. Károly 207. o.; Nemzetgyűlési Napló, 1922. január 21. és 23.

kormányoknak és kormányzóknak tett összes esküket és ígéreteket, valamint kötelezvényeket érvénytelennek nyilvánította. Egyúttal felszólította, hogy csapatait a királyra eskesse föl. Biffl tábornok a futártisztet letartóztatta, egy másik, hasonló tartalmú levelet, amelyet a futárnak Pécsre, Soós altábornagy körletparancsnoknak kellett volna vinnie, elkobozta. Ezzel egy időben Mór és Kisbér közt a vasúti síneket felszedette.[26]

A Szombathelyen tartózkodó Horthy-párti Artner tábornok ugyanebben az idő tájban akarta a Sopronkövesden álló, általa megbízhatónak tartott 5/6. és 6/4. századokat Szombathelyre bevonultatni, de a királypárti MÁV-tisztviselők a szállítást megtagadták. Ez azt jelentette, hogy 22 óra 30 perckor Artner még szabadlábon mozgott, de már nem voltak emberei.[27]

Az Ostenburg-zászlóalj Budapesten levő századát, amely az 1. gyalogezreddel együtt a Mária Terézia-laktanyában volt elszállásolva, mint megbízhatatlant lefegyverezték.[28]

Október 23-ra virradó éjjel 1 óra 45 perckor az esztergomi 3. kerékpáros zászlóaljnak is küldtek felszólítást, hogy esküdjön hűséget a királynak. Mivel ezt megtagadta, Ostenburg ezredes a síneket Neszmély és Süttő között fölszedette. A már menetkész 4. kerékpáros zászlóalj pedig hajnali 4 órakor Komárom helyett Buda felé indult el az ottani helyőrség megerősítésére.[29]

Az október 23-án lezajlott események ismertetése előtt röviden szólnunk kell a kormánycsapatok vezetéséről. Ezeket báró Willerding Rezső táborszernagynak, a honvédség főparancsnokának kellett volna irányítania. Mivel Willerding (Karl Werkmann tanúsága szerint) vonakodott királya ellen harcolni, külön csoportparancsnokságot hoztak létre a rendelkezési állományból visszahívott báró Nagy Pál gyalogsági tábornok vezetése alatt.[30] Vezérkari főnökül Folkusházy Lajos ezredest vette maga mellé, aki kompromittálta magát a Tanácsköztársaság alatti szereplésével. Mint a 80. vörös dandár parancsnoka Zólyom elfoglalásáért hadseregparancsnoki elismerésben részesült és így azok között volt, akik elsősorban számíthattak rá, hogy a további létszámcsökkenés áldozatai lesznek. Bengyel Sándor alezredes, aki 1919 júniusában mint a 6. hadosztály vezérkari főnöke Kassa elfoglalásáért részesült hasonló elismerésben, labilis helyzete dacára szintén abban a kitüntetésben részesült, hogy a Nagy Pál csoporttörzs tagjai sorába lépett. Két olyan ember került tehát a törzsbe, akiket a megbízás visszautasítása esetén minden bizonnyal nyugdíjaztak volna. Ennek dacára — Kozma Miklós tanúsága szerint — a csoportparancsnokságon nem folyt valami lázas

[26] VKF. HL. 38/3215 és 3219.; Idézett Kozma-iratok 107. o.
[27] *Folkusházy—Bengyel:* I. m. 52. o.
[28] Uo. 47—49. o. — Az indok az volt, hogy Szmrecsányi György képviselő a századot a kormány ellen izgatta. Három tiszt a lefegyverzés elől megszökött.
[29] Lásd a 27. sz. lábjegyzetet.
[30] Báró Nagy Pál mint altábornagy 1921 januárjában még a miskolci katonai körlet parancsnoka volt és létszámcsökkentés következtében vált meg állásától. A vele gyakran összetévesztett Nagy Pál ezredes (nem báró), a székesfehérvári dandár parancsnoka, azonos az 1919-es székely hadosztály dandárparancsnokával. (HL. HM. iratok, 968. csomó, 108/eln. titkos 1. sz. — 1921. januári hadrend.)

tevékenység, egészen addig, amíg ott meg nem jelent Gömbös Gyula szolgálaton kívüli vezérkari százados, nemzetgyűlési képviselő, aki összekötőtisztnek neveztette ki magát a csoportparancsnokság és a Miniszterelnökség között. Lényegében a konventbiztos, illetve politikai megbízott teendőit látta el, és nem látszik valószínűtlennek, hogy ő beszélte rá Horthyt, lövessen a királyi csapatokra.

Október 23

Budapesten ebben az időben a következő csapatok tartózkodtak: a teljes 1. gyalogezred a Ferenc József-laktanyában, a 2/II. zászlóalj a Károly király-laktanyában, az 1/1. üteg az Andrássy-laktanyában, az 1. huszárezred egy osztálya a Ferenc József lovassági laktanyában, az önálló tüzérosztály 2. ütege: összesen tehát négy zászlóalj, két üteg, egy lovasszázad és egy lovas géppuskás század. Ezen kívül a gellérthegyi Citadellában egy autós géppuskás és gyalogsági ágyús osztag (egy löveggel).[31] Ennek ellenére nemcsak a nagyközönségnek szánt, hanem a titkos hivatalos kiadvány állítása szerint is csak 6 század, 2 üteg, 1 lovasszázad és 600—800 önként jelentkezett egyetemi hallgató állott rendelkezésre. (Azonkívül a MOVE, a KKV és az ÁBM szervezetek, mintegy 1000 fővel.) A különbség talán azzal magyarázható, hogy a helyőrség nagyobbik fele harckiképzésben még nem részesült újoncokból állott, amely csak rendészeti szolgálatra felelt meg (pl. esetleges munkásmegmozdulás meggátlására). A csapatok nem voltak teljesen megbízhatók, illetve részben a kormányzóhoz, részben a királyhoz húztak. (A forradalmárgyanús elemeket a létszámcsökkentés kapcsán elsősorban bocsátották el!)[32] A Vezérkari Főnökség (Berzeviczy altábornagy) pontosan értesült, hogy milyen csapatok csatlakoztak a királyhoz és abban a feltevében, hogy valamennyi bevetésével számolnia kell, Veszprém, Debrecen, Kaposvár, Pécs, Nagykanizsa és Szeged helyőrségekből egy-egy zászlóaljat, Pécsről és Szegedről pedig egy-egy üteget azonnal menetkészültségbe helyeztek és a főváros védelmére útbaindítottak. Vidékről leghamarabb a ceglédi helyőrség (a 2/III. zászlóalj és az 1. dandár lovasszázada) érkezhetett be, 23-án reggel 9 óráig, míg a többi csapatok legfeljebb ugyanazon nap éjfélig.

A teljesség kedvéért ki kell még emelnünk, hogy mind a reguláris csapatokat, mind pedig a rejtett fegyverkészletekből fölszerelt polgári személyeket (főiskolások, MOVE, ÉME tagjai és tartalékos tisztek) azzal a koholt hírrel buzdították a harcra, hogy IV. Károly cseh és osztrák zsoldoscsapatok élén közeledik a főváros felé. Az ilyen szövegű röpiratoknak azonban már akkor kétségbe vonták a hitelességét, egyébként a titkos kiadvány maga is elismerte, hogy a puccsban csak egy osztrák tiszt (Riedl dragonyos százados) vett részt. Ez azt jelenti, hogy a nyugat-magyarországi felkelésben részt vett osztrák tiszti csoport Sopronban karhatalmi szolgálatra visszamaradt.

[31] HL. HM. iratok 969. csomó. — 1921. októberi hadrend.; 3626/eln. titkos 1. sz. — 1921.; Uo. lásd a budaörsi ütközet iratait.
[32] *Folkusházy—Bengyel:* I. m. 37. o.

Nagy Pál gyalogsági tábornok — akinek a budapesti katonai körletparancsnokságot alárendelték — abból indult ki, hogy Lehár tábornok (illetve a kormányzónak csak ezredes, mert a király kinevezését nem ismerte el) a fővárost ugyanúgy szándékozza megszállni, mint ahogyan azt 1919. november 14-én cselekedte. Ezért a csapatokat a budai hídfőben félkör alakban vonultatta föl a karlisták ellen. Ezeket két csoportba tagolta: az északi csoport élére Kruchyna Manó tábornokot állította (az iratokban Krusina néven is szerepel), aki törzsével a hűvösvölgyi főreáliskolában szállásolta el magát. A déli csoport élére báró Than Károly altábornagyot, az 1. vegyesdandár parancsnokát nevezte ki. Ez a csoport két védelmi szakaszra oszlott, éspedig: a budakeszi szakaszon álló részlegnél Hoffmann Géza ezredes parancsnokolt, a budaörsin pedig az eredetileg kijelölt Kurtz ezredes (az 1. dandár vezérkari főnöke) helyett Shvoy István ezredes vette át a vezényletet. Ennek oka az volt, hogy a királypárti Kurtz vontatottan teljesítette a parancsokat, ezért csak zászlóaljat bíztak rá. Az éjszaka riadóztatott ceglédi helyőrség hajnali fél öt órakor beérkezett a Nyugati-pályaudvarra és megkezdte a kirakodást. Kurtz ezredes csak hajnali 5 óra 40 perckor indult el a laktanyából, mert ott a csapatoknak és az egyetemi hallgatóknak beszédet tartott. Azt fejtegette, hogy meg kell gondolni, hogy a király vagy a kormányzó parancsa legyen-e a mérvadó. Erre a legénység és a tisztek ingadozni kezdtek, az utóbbiak aggályoskodtak is, hogy harcba indulhatnak-e a megbízhatatlan legénységgel. Végül Toókos őrnagy nógatására vonultak el. Szállításukra villamoskocsikat és HÉV-szerelvényeket vettek igénybe.

Shvoy ezredes e csapatokkal reggel fél nyolc óráig foglalta el állásait, és pedig öt lövész-, egy géppuskás századdal és egy üteggel a Törökugratónál, a főiskolás század pedig a Csiki-hegyeken. A másik üteg Budaörstől északnyugatra ment állásba. A budai hídfőben felvonult csapatok feladata az volt, hogy a királyi csapatok előnyomulását megállítva — vagy legalább is késleltetve — biztosítsa a vidékről a fővárosba rendelt kormányzóhű csapatok felvonulását.[33] Budakeszi és Budaörs közt nem állt semmilyen csapat, a Vár és a Déli-pályaudvar biztosítására a Szent György téren levő három rendőr tartalékszázadból rendeltek ki egyet a Déli-pályaudvarra. Az esztergomi 3. kerékpáros zászlóalj Tokodnál ment védelmi állásba.

Az Ostenburg-csapatok árkászkülönítménye két kocsiból álló vasúti szerelvényen Bia-Torbágyról hajnalban elindult Budaörs felé. Itt a kormánycsapatok egy árkászszakasza fölszedte a síneket és a pályát helyreállító Ostenburg-csoportra tüzelt. A különítmény a tüzet viszonozta, majd reggel hat órakor rajvonalba fejlődve előnyomult és az árkászszakaszt lefegyverezte. 7 óra 50 perckor érkezett az akadályhoz az Ostenburg-zászlóalj első szerelvénye, amelyen maga Ostenburg is tartózkodott és Bochéra Tivadar százados századát hozta. A vonatot tűz

33 HL. VKF. 38/3219.; IV. Károly 44—45. o.; *Folkusházy—Bengyel:* I. m. 70—73. o. — A Shvoy-csoport hadrendje: 1/I. zászlóalj (az 1. gy. e. I. és III. zászlóaljából); 2/II. zlj. fele, 1/2 ágyúsüteg, a tudományegyetem százada 118 fővel, összesen 570 puska, 4 géppuska, 3 löveg; ehhez még az 1/3. üteg.)

alá vették az egyetemi századok, mire Ostenburg parancsára a legénység kiszállt és rajvonalba fejlődve visszalőtt. Miután Lehár tábornok megkapta Ostenburg jelentését, hogy Budaörsnél kemény ellenállásba ütközött, egy Pinnyéről érkezett üteget és egy további szerelvényt (Makkai százados alegységével, egy lovasszakasszal és géppuskás századdal) rendelt Törökbálint vasútállomáshoz. A 2. szerelvény azonban a Törökbálint környékét végigpásztázó heves géppuskatűz miatt kénytelen volt a nyílt pályán megállni és kirakodni. A kormánycsapatok két ütege is beavatkozott a harcba, mire Bia-Torbágyról előreküldték a 3. szerelvényt is. Az Ostenburg-zászlóalj támogatására előreküldött 5/I. zászlóalj (Bozó tbk.) a Budaörs és Budakeszi közötti térségben vonult fel, a tiszti század pedig déli irányban Nagytétény felé támadt, A karlista ütegek Törökbálint vasúti állomástól északkeletre és északnyugatra mentek állásba, úgyhogy a Bia-Torbágyon csak a királyi vonat maradt vissza a közvetlen kísérettel, testőrökkel és Perler százados csapatával.

Lehár parancsot adott a tatai helyőrségnek, hogy induljon a tűzvonalba, majd a komáromi huszárok géppuskás századát és a győri 4/I. zászlóaljat is előrerendelte. Időközben a már tűzvonalban levő Ostenburg-századok támadásra indultak. A Törökugratót védő kormánycsapatok szárnyán sikerült egy teljes üteget birtokukba keríteni és a biztosító erőket foglyul ejteni. Északkelet felől a polgári ruhát, tányérsapkát és nemzetiszínű karszalagot viselő főiskolás alakulatok vonultak föl. Mivel ezen az oldalon csak egy sebtében összeállított karlista szakasz állt rendelkezésre, ennek megerősítésére a Budaörs felé támadó csoportból egy századot kellett kikülöníteni. A főiskolás irreguláris csapatok támadását Ostenburg visszaverte, egy részüket elfogta, a királyi tüzérség pedig kartáccsal lőtt föléjük. Tehát nem megsemmisítő, hanem csak riasztó szándékkal. Ennek hatására a főiskolások vissza is vonultak — s a hátrálás részben rendetlen futássá változott. Az Ostenburg-csendőrök és a többi királyi csapatok körében olyan hír járta, hogy Budapesten kommunista forradalom tört ki, ezért az elfogott egyetemi hallgatókat eleinte szovjet sapkás proletároknak hitték. Amint azonban beszélgetni kezdtek velük, kiderült a tévedés: a kormányzó küldte őket a király csapatai ellen.

Budaörsöt az Ostenburg-csendőrök elfoglalták, Toókos őrnagyot pedig az ottani vasútállomáson elfogták. Than altábornagynak is csak az utolsó pillanatban sikerült elmenekülnie. Shvoy ezredes csoportjának összeköttetése a többi kormánycsapattal megszakadt és elszigetelten védekezett a Törökugratón. Az Ostenburg-csapatoknak szabad útjuk volt Kelenföldig, amelyet Rainprecht ezredes egy-egy lövész- és géppuskás századdal tartott. A ceglédi 2/III. zászlóaljból (két lövész- és egy géppuskás század), valamint a jászberényi századból Uhlig ezredes parancsnoksága alatt egy másik csoport alakult, amelyet Than altábornagy Budaörs visszafoglalására rendelt. A ceglédiek támadása 9 órakor indult meg, de nyomban meg is torpant, sőt az őket visszaverő Ostenburg-csendőrök 10 órakor már 1500 méterre közelítették meg a Kelenföldi-pályaudvart. 13—14 óra között az Uhlig-csoport az Os-

tenburg-csendőrök ellen szuronyrohamra indult, amely eredménytelenül végződött, mire Than altábornagy a Rainprecht-csoportot is segítségére rendelte. A kormánycsapatoknak 15—16 óra között sikerült visszafoglalni Budaörsöt és helyreállítani az összeköttetést a Shvoy-csoporttal, mivel Ostenburg csapatai harc nélkül hátráltak Törökbálintra.[34]

A kormánycsapatok déli csoportjának tartalékát Luby őrnagy irreguláris csoportja képezte, amely 10 órakor egy-egy vidékről érkezett gyalog- és géppuskás századdal erősödött meg, 12 órakor pedig a tűzvonalban volt már a Valerián őrnagy parancsnoksága alatt álló budapesti huszárszázad és az önálló tüzérosztály 2. ütege is.[35]

Az északi (Kruchyna) csoportot támadás nem is érte, ennek dacára, amikor a 4. kenyérmezei kerékpáros zászlóalj beérkezett Óbudára, a piliscsabai alagúthoz kirendelt őrség az alagutat eltorlaszolta és ezzel Esztergom felé lehetetlenné tette a vasúti forgalmat. Ez azt jelentette, hogy nem bíztak az esztergomi 3. kerékpáros zászlóaljban és attól tartottak, hogy a királyi csapatok balszárnyán felvonul Buda ellen. Amikor azonban Rakovszky délben közölte Bethlennel, hogy a kormánycsapatok tüzérsége (konkrétan az 1/2. és 1/3. üteg) a királyi csapatok kezébe került, az északi csoportból egy hegyi üteget a déli csoporthoz dobtak át.

Katonai szakértők véleménye szerint a királyi csapatoknak nem a Kelenföldi-pályaudvar elfoglalását kellett volna erőltetniük, hanem az 5/I. és 4/I. zászlóaljjal Farkasréten és Hűvösvölgyön keresztül előnyomulni a Vár felé, amelyet rövid utcai harcok árán birtokba vehettek volna. (Farkasrét és Hűvösvölgy tájékán az összeütközés kezdetén nem is álltak még kormánycsapatok.) Ferenczy György ezredes, a 4/I. zászlóalj parancsnoka még elfogott Budakeszinél egy főiskolás járőrt, de az irreguláris csapatok üldözését senki sem folytatta.[36] Ostenburg azonban a Kelenföldön gyülekező kormánycsapatokkal akart összeköttetést teremteni, mert a király környezete abban a hiszemben volt, hogy csatlakozni fognak hozzájuk.

A budapesti kormány egy része — Karl Werkmann szerint — hajlandó lett volna átadni a hatalmat a királynak, ha garantálni tudja, hogy a restaurációnak nem lesznek külpolitikai következményei, többsége azonban a fegyveres ellenállás mellett döntött. Nagy Pál a vasárnapi minisztertanácson azt jelentette, hogy már elég csapat áll Budaörsnél, a katonák azonban nem akarják fegyverüket használni, csak a tüzérek adnak le egy-egy lövést. A kormány biztosra vette a karlista csapatoknak Budapestre történő bevonulását, ezért Bethlen és Bánffy megállapodtak abban, hogy Bethlen bevárja őket a Miniszterelnökségen, Bánffy pedig a legutolsó percben a francia követségre megy. Így akarták biztosítani, hogy a karlisták bevonulása után egyikük szabadon maradjon és cselekvőképes legyen arra az esetre, ha külügyi bo-

[34] IV. Károly 52. o.; *Somogyi:* I. m. 107–108. o.
[35] IV. Károly 52. o.
[36] Ferenczyt illetően lásd *Folkusházy—Bengyel:* I. m. 95. o.

nyodalmak keletkeznek. Fouchet francia főmegbízott, akit a karlista források Habsburg-pártinak tartanak, nagyon készségesen vállalta, hogy Bánffynak szükség esetén menedéket nyújt, sőt Hohler angol főmegbízott is ugyanezt önként fölajánlotta. Bánffy a továbbiakban azt írja, hogy Budapesten az ágyúlövéseket hallani lehetett. „Délután kiújult az ágyúzás, aztán újra megszűnt. Minden pillanatban várhattuk, hogy megjelenik valahol Farkasrét felől, vagy Gellért alatt Lehárék homlok-csapata és utánuk — persze mosolyogva, mint mindig — Károly Király. Erre vallott, hogy a Dísz-tér sarkánál és a Hunyadi János út mentén is nevetgélő uracsok várták. Ők akarták elsőül üdvözölni."[37]

IV. Károly, amikor Bia-Torbágyon az első hátrakísért és kihallgatott hadifoglyoktól arról a híresztelésről értesült, hogy ő osztrák és cseh csapatokkal támad Budapest ellen, Hegedüs altábornagyot csapatai főparancsnokául nevezte ki és egyúttal utasította, hogy menjen át hadikövetként Kelenföldre, informálja a kormánycsapatok tisztjeit a valóságról és szólítsa fel őket a csatlakozásra. Hegedüs altábornagy egy mozdonyon be is futott Kelenföldre, itt azonban csak báró Than altábornaggyal és szűkebb törzsével tárgyalt, míg a csapatokkal való érintkezést meg sem kísérelte. Than természetesen azt válaszolta, hogy ez olyan kérdés, amely Nagy Pál gyalogsági tábornokra, mint főparancsnokra tartozik. Reggel 9 órakor Hegedüs telefonon felhívta Nagy Pált, akinek tudtára adta, hogy a király 8 zászlóaljjal és 6 üteggel közeledik Budapest felé, ezért szüntessék be az ellenállást és nyissanak a királynak szabad utat. Nagy Pál erre azt felelte, hogy neki meg 28 zászlóalj áll rendelkezésére és nem engedheti meg, hogy az Ostenburg-csapatok bevonuljanak a fővárosba, mert ez az ország katasztrófájával járna. Azon célból, hogy a király tájékozódást szerezzen a tényleges helyzetről, azt javasolta, hogy vagy maga a király utazzon Budapestre — természetesen fegyveres kíséret nélkül —, vagy pedig Hegedüs folytassa útját a Várba, Hegedüs az utóbbi megoldást választotta, amiért a karlista források szemrehányást is tesznek neki azzal, hogy erre külön felhatalmazást nem kapott és nem is kért. Hegedüs a Várban Horthy kormányzóval beszélt, aki Zadravecz tábori püspök tanúsága szerint először neheztelt rá, amiért a királyhoz csatlakozott, meghallgatása után pedig azt jelentette ki, hogy Hegedüs helyében ő sem cselekedett volna másképpen. Hegedüs Horthytól a Sándor-palotába ment, ahol Bethlen miniszterelnök és Bánffy külügyminiszter fogadta, Hohler angol követ társaságában. Hegedüsnek tudomására adták: az antantkövetek kormányaik megbízásából kijelentették, hogy a királyt sohasem fogják elismerni törvényes uralkodónak. Hogyha IV. Károly Magyarországon átveszi a hatalmat, ezt a kisantant casus bellinek fogja tekinteni, és a csehek Budapestet egy hét múlva megszállják. Ezért a magyar kormánynak az a véleménye, hogy a legfőbb hatalom átadásáról a jelen időben nem lehet szó. Ellenben a polgárháború megakadályozása végett kérik a királyt, járuljon hozzá az ellenségeskedések köl-

37 *Bánffy:* I. m. 97—101. o.

csönös megszüntetéséhez és küldje egy meghatalmazottját tájékozódás végett Budapestre.

Hegedüs kérdést intézett Hohlerhez, hogy a nagyatalmak voltaképpen miért ellenzik a Habsburgok visszatérését, mire azt a választ kapta: azért, mert a Habsburg-restauráció okvetlenül közép-európai háborúhoz vezetne, amit mindenképpen meg akarnak akadályozni.

Mialatt Hegedüs a Miniszterelnökségen tartózkodott, Horthy és Nagy Pál — a titkos kiadvány tanúsága szerint pontosan 10 óra 40 perckor — kiment a Károly-laktanyába, majd a Budaörstől keletre álló csapatokhoz azon célból, hogy nekik beszédet tartson, ami „rájuk jó hatással volt".

Hegedüs Bia-Torbágyra visszatérve először a király tanácsadói előtt számolt be budapesti küldetésének eredményéről. Utóbbiak kétségbe vonták a kapott információik hitelességét, úgy vélekedtek, hogy a Horthy-kormányzat ugyanazt a kétszínű játékot űzi, mint húsvétkor. Hegedüs 14 órakor jelentkezett a királynál, akivel közölte, hogy a budapesti kormány a fővárosban a helyzet ura, a Vár erősen meg van szállva és a Kelenföldi-pályaudvart két feltétlenül kormányhű gyalogezred tartja. Ezért javasolja, hogy a fegyveres harcot szüntessék be, mert a helyzet kilátástalan. Egyben kérte fölmentését a főparancsnokság alól azzal az indoklással, hogy mindkét fia a másik oldalon harcol.[38]

Lehár a kezdeti sikerek alapján táviratban arról tájékoztatta Biffl Ferenc tábornok székesfehérvári körletparancsnokot, hogy az ellenfélnek a Kelenföld előtti állásokba vitt tüzérsége teljes egészében a királyi csapatok kezébe került. Ugyanakkor — a király parancsára hivatkozva — felszólítja, hogy szolgálatait bocsássa a király rendelkezésére, a parancs vételét pedig Torbágyra táviratilag nyugtázza. Biffl tábornok vezérkari főnöke nem adott Torbágyra választ, de a felszólítás szövegét közölte Nagy Pállal. A kormánycsapatok főparancsnoka először hallgatott, s csak a lövöldözés megszűnte után (kb. 16 óra tájban) közölte a székesfehérvári körletparancsnokkal, hogy a kormánycsapatok Budaörs vasútállomás—Törökugrató, attól északra pedig Budakeszi—Pilisvörösvár vonalában állnak, Budapesten teljes a nyugalom, a körletparancsnok és csapatai kizárólag a kormányzó parancsait teljesítsék.[39]

A királyi csapatok Érd irányába csak felderítő járőrt küldtek, amiből viszont az a tévhír keletkezett, hogy a karlisták Érd felé kanyarodtak. Hogy ez nem volt igaz, abból is kiderült, hogy a Nagykanizsáról Budára rendelt kormányhű 6/I. zászlóalj 17 órakor zavartalanul elérte Nagytétényt, ahol Nagy Páltól azt az utasítást kapta, hogy meneteljen Diósdra és ott éjjelezzen.

17 óra 45 perckor megeredt az eső, amely hamarosan viharrá változott.

[38] Iratok az ellenforradalom történetéhez. II., Budapest, 1956. 235. o.; *Aladár von Boroviczényi:* Der König und sein Reichsverweser. München, 1923. 301—304. o.; *Somogyi:* I. m. 37—38. o.; IV. Károly 51—52. o.; *Folkusházy—Bengyel:* I.m. 80. o.

[39] HL. VKF. 38/3244.

Shvoy ezredes a kormánycsapatok képviseletében 15 óra 30 perckor elindult Ostenburghoz, hogy vele az ideiglenes tűzszünet és a két fél csapatai által elfoglalandó demarkációs vonal ügyében tárgyaljon. A Törökbálint és Budaörs közötti vasúti őrháznál találkoztak, amit Ostenburg Torbágyra telefonon jelentett. Időközben Budapest felől ugyanoda érkezett Gosset angol ezredes két angol és három amerikai tiszttel, akik Ostenburgot félrehívták és vele külön megbeszélést folytattak. Ostenburg azt az utasítást kapta Bia-Torbágyról, hogy Shvoyjal együtt folytassa útját a 17. sz. vasúti őrházig, mert a király is akar vele beszélni. Shvoy és Ostenburg ezután mozdonyon indultak Bia-Torbágy felé, Törökbálinton fölszállt hozzájuk a király által tábornokká kinevezett Bozó ezredes is. A 17. sz. őrháznál már ott találták a királyt, Andrássyt, gróf Somssichot és Hegedüs altábornagyot. Az itt lezajlott megbeszélések azzal a megegyezéssel zárultak, hogy a fegyverszüneti tárgyalások a királyi csapatok vonala mögött a Törökbálint község határában levő Csiki-majorban másnap reggel 8 órakor kezdődnek. Ezután Hegedüs altábornagy és Shvoy ezredes megállapították a demarkációs vonalat, amely Kozma Miklós feljegyzései szerint Budakeszitől délre, a 218-as és 205-ös magaslaton, a Csiki-pusztán, Törökbálint vasúti megállón és a 182-es magaslaton vonult keresztül.[40]

Hegedüs altábornagy — akit a királypuccs likvidálása után gyorsan nyugdíjaztak — utólag azt a vallomást tette, hogy bár a Törökugrató ebben az időpontban a Bozó-féle csapatok birtokában volt, ezt a magaslatot Shvoy ezredessel egyetértőleg Horthy csapatainak engedte át, úgyhogy nemcsak a Bozó-csoport, hanem Ostenburg jobbszárnya is visszavonulásra kényszerült. Eszerint Hegedüs készakarva úgy állapította meg a demarkációs vonalat, hogy saját csapatai kerüljenek hátrányosabb helyzetbe.[41]

Nagy Pál gyalogsági tábornok a nap folyamán öt zászlóaljat és két üteget rendelt a pécsi körlet területéről a királyi csapatok ellen, amelyeket a Gömbös-féle terminológia lázadóknak nevezett. Helyőrségi szolgálatra négy zászlóalj egy-egy százada, az aknavető század és egy üteg maradt vissza, tehát a szerbektől nemrég visszaszerzett Baranya gyakorlatilag védtelenül maradt. Pedig abból, hogy a szerbek beszüntették a vasúti forgalmat, tudni lehetett, hogy további katonai intézkedésekre készülnek. Ezért a pécsi körletparancsnokság azt javasolta, hogy a jugoszlávok által korábban kiürített területen állítsák föl az 1898—1900-as évfolyamokból a VII. tartalékezredet. Ezt a Honvédelmi Minisztérium el is rendelte. Este 20 órakor a pécsi körletparancsnokság vezérkari főnöke (Erreth Aladár ezredes) hughes-on jelentette a Honvédelmi Minisztériumnak, hogy az új alakulatot nem tudja fel-

40 *Folkusházy—Bengyel:* I. m. 91. o.

41 *Somogyi:* I. m. 38. o. — HL. VKF. 39/3246. sz. irat szerint a budai hídfő csapatainak elhelyezkedése a következő volt: *Északi csoport:* 4. kerékpáros zászlóalj és utászszakasz Solymártól nyugatra és északnyugatra, öt század Várhegy—Farkashegy—Jánoshegy—Nagysvábhegy vonalában, egy zászlóalj a Farkasréti temetőnél. *Déli csoport: Luby* őrnagy egy századdal a Lóhegyen, Uhlig ezds. Budaőrstől nyugatra, Shvoy ezredes Törökugratónál kisebb csoportjával, Rainprecht ezredes 2 századdal a budaörsi vasútállomásnál, tartalék Kakukk-hegyen, Kelenföldi laktanyában és Kelenföldi-pályaudvaron kb. öt század.

állítani a rejtett hadianyag igénybevétele nélkül. Már pedig, ha az igényelt csapatokat Budapestre küldték, akkor a tartalékezred felállítására feltétlenül szükség lesz. Budapestről a rejtett hadianyag igénybevételét letiltották azzal, hogy a kormánycsapatok helyzete javulóban van, a katonai szállítmányok pontosan beérkeznek Budapestre, és a már útbaindított csapatokon kívül újakra nem lesz szükség. Erreth ezredes ekkor azt válaszolta, hogy ha további csapatok útbaindítása fölösleges, akkor a tervezett behívásoktól is el kellene tekinteni.[42]

A fenti táviratváltáskor Nagy Pál gyalogsági tábornok csoportja a következő hadrendet mutathatta ki:

ÉSZAKI CSOPORT (Kruchyna tábornok):

4. kerékpáros zászlóalj, 10/III. zászlóalj Szegedről útban, 5/2. üteg kirakodóban.

DÉLI CSOPORT (Than altábornagy):

Shvoy ezredes: 1/III. zászlóalj, 2. ezred két százada, műegyetemi század (40 puska).

Uhlig ezredes: 2. ezred másfél százada, 1. ezred egy százada, 14/I. zászlóalj Egerből, rendőr tartalékszázad (300 puska).

Gyulay alezredes: rendőr tartalékszázad (60 puska), egyetemi század (100 puska), 1/1. és 1/2. üteg 2—2 löveggel.

Rainprecht ezredes: 2/1. század, Bánát század (100 puska — a Kettős Kereszt Vérszövetség állította ki), két rendőr tartalékszázad (280, illetve 30 puska).

Tartalék (Tóth ezredes): 14/II. zászlóalj Gyöngyösről, két utászszázad, nyíregyházi zászlóalj, rendőrtartalék I. csoport 2. százada (70 puska), 9 cm-es budapesti üteg.

DIÓSDI CSOPORT (Pirkner ezredes): 6/I. zászlóalj Nagykanizsáról, 4/III. zászlóalj Veszprémből és 6/3. üteg Debrecenből.

BUDAPESTI JÓZSEFVÁROSI-PÁLYAUDVARRA IRÁNYÍTOTT CSOPORT (Horváth Imre ezredes):

7/I. zászlóalj Kaposvárról, 8/III. zászlóalj és 4/1. üteg Pécsről.

SZÉKESFEHÉRVÁRI CSOPORT (Biffl, majd Maxon tábornok):

Pécsi 8/II., 7/III. zászlóalj és a 4/2. üteg, valamint két közelebbről meg nem jelölt zászlóalj. Feladata: Bicske vagy Kisbér felé előnyomulni.

HAJMÁSKÉRI CSOPORT (Lorx Viktor tábornok).[43]

Feladata nyilván a szombathelyi vasútvonal szemmel tartása.

Október 24

A Horthy-csapatok október 24-én 6 órakor megkezdték a királyi csapatok állásainak megkerülését. Egyszóval megszegték az előző napi ideiglenes fegyverszüneti egyezményt. Ezt a titkos kiadvány azzal in-

[42] HL. VKF. 39. doboz, szám nélkül.

[43] HL. VKF. 39/3248. és 3253. sz. — Maxon egyik közelebbről meg nem jelölt zászlóalja a 8/I. zászlóaljjal azonosítható, ide tartozott egy lovas félszázad is. Hajmáskéren volt a 2. kerékpáros zászlóalj és két üteg. A 3253. sz. helyzetjelentés szerint egy hajmáskéri (harmadik?) üteg okt. 24-én reggel fél hat órakor érkezett Nagytéténybe, a 12/I. zászlóalj pedig reggel 5 óra után futott be Budapestre. A rendőrtartalékok alatt főleg csendőr tartalékszázadok értendők.

dokolja, hogy „Shvoy ezredes nem volt feljogosítva ily tárgyalások kezdeményezésére", még kevésbé megállapodások megkötésére, de az általa megkötött fegyverszünetet érvényesnek fogadták el azzal a módosítással, hogy az reggel 6 órakor véget ér. Az ugyanakkor kezdődő előnyomulást a 8 órakor meginduló tárgyalásoknak nem szabad befolyásolni. Than tábornok állítólag hajnali 4 óra körül értesítette Ostenburgot, hogy az ideiglenes fegyverszünet reggel 6 óráig érvényes,[44] mindenesetre elég későn ahhoz, hogy a király vezérkari főnöke idejében hadműveleti ellenintézkedéseket tehessen. Ami pedig Shvoy fegyverszüneti tárgyalásait illeti, ezekről Horthynak és Bethlennek tudomása volt, ami nemcsak azt jelenti, hogy a titkos kiadvány nem tudja elfogadhatóan indokolni a fegyverszünet egyoldalú felmondását, hanem azt is, hogy a szerzők más valakinek (feltehetően Gömbösnek) az utasítására voltak kénytelenek így fogalmazni.

Hivatalos adatokból megállapítható, hogy a király ellen bevetett kormánycsapatok létszáma 8000 fő volt.

Bia-Torbágyon előző este megbeszélést tartottak, amelyen a király jóváhagyásával az a döntés született, hogy a kormánycsapatok támadása esetén ellentámadást indítanak. Ezzel állott összefüggésben a kőszegi 5/III. zászlóaljnak, a komáromi 2. huszárezred géppuskás századának és a tatai helyőrségnek tűzvonalba rendelése. Ez azonban nem változtatott a kormánycsapatok számbeli túlerején.

24-én reggel 8 órakor, amikor Horthy és IV. Károly megbízottai (Kánya Kálmán rk. követ és meghatalmazott miniszter, illetve Gratz Gusztáv és Lehár tábornok) a törökbálinti Csiki-majorban találkoztak, a manőverek már javában folytak. A kormányzó megbízottai követelték, hogy az összes királyhoz csatlakozott csapatok tegyék le a fegyvert és szolgáltassák ki az összes hadianyagot. Ennek fejében a puccs összes részvevőinek általános amnesztiát helyeztek kilátásba, kivéve a vezetőket, akiket bíróság elé akartak állítani. A királytól azt követelték, hogy köszönjön le a trónról (az eckartsaui nyilatkozat nem volt kifejezett lemondás és amellett közjogilag is érvénytelen volt), ennek fejében ígéretet tettek a király személyi biztonságának garantálására azzal, hogy későbbi tartózkodási helyéről a magyar kormány fog gondoskodni a nagyhatalmak követeivel egyetértőleg Lehár és Gratz viszont azt követelték, hogy a budapesti kormány lépjen vissza és a hatalmat a király kezébe tegye le. A tárgyalások azzal fejeződtek be, hogy Gratz és Lehár kijelentették: a budapesti kormány álláspontjáról beszámolnak a királynak és válaszát a budapesti kormánnyal közölni fogják.

A tárgyalások közben a kormánycsapatok tüzérsége már lőtte a királyi csapatok állásait, majd felvonult a gyalogságuk is. Gratz és Lehár szerelvénye 10 órakor érkezett vissza Bia-Torbágyra, amikor a tüzérségi és gyalogsági tűz már javában folyt, sőt az ottani vasútállomáson veszteglő királyi vonatot is találat érte. Lehár és Ostenburg azt kívánták a királytól, hogy az előző esti megbeszélésnek megfelelően ren-

[44] *Folkusházy—Bengyel:* I. m. 93., 98. o.

delje el az ellentámadást. A támadó élt az Ostenburg-csapatok képezték volna, második vonalban megerősítve az 5/I. soproni és 4/I. győri zászlóaljjal. A király azonban azzal az indoklással, hogy polgárháborút nem kíván, elrendelte a csapatok visszavonulását Bánhidára. Boroviczény arra kérte a királyi párt, hogy a különvonatot azonnal indítsák Bicskére, mert Horthy tüzérsége már Bia-Torbágyot lövi, habár tudják, hogy ott a király. Ez meg is történt úgy, hogy Lehár és Gratz megérkeztétől a királyi vonat indulásáig mindössze öt perc telt el. Az Ostenburg-csapatok maradványai, kb. két század és a tüzérség — az 5/I. és 4/I. zászlóalj által fedezve — már erős ágyútűzben rakodtak be.

A karlista csapatok 15 órakor érkeztek Tatára, ahol megtudták, hogy a Komáromba vezető sineket felszedték, és Komáromot Héjjas főhadnagy felkelő csoportja megszállva tartja.[45] A még rendelkezésre álló, Kisbéren át Pápára vezető vasútvonal gyenge fölépítménye nem bírta volna el a nehéz vasúti szerelvényeket, a Nyugat-Magyarországra vezető útvonal el volt zárva![46] A király maga adott parancsot Lehárnak és Ostenburgnak, hogy polgári ruhában meneküljenek, mivel számolt azzal, hogy fogságba esésük esetén e két tisztjének agyonlövésével fenyegetik meg, ha a lemondó nyilatkozatot nem írja alá. Lehárnak sikerült is eljutnia Bécsbe, Ostenburgot azonban a kormánycsapatok egyik csendőrjárőre Baj községben hamarosan elfogta.

A nap délelőttjén a győri helyőrség tiszti küldöttsége jelentkezett a királynál, tudtára adva, hogy a győri helyőrség tisztikara gyűlést tartott és azon határozatailag kimondotta, hogy a királynak tett eskü alól fölmentésüket fogják kérni. Ezt azzal indokolták: ők abban a hitben tették le az esküt, hogy a király az antant hozzájárulásával és a kormányzó tudtával tért vissza az országba. Hasonló akciót indítottak a komáromi helyőrségben is.

A Fehér Könyv ama megállapítása, hogy a Pápa felé vezető vasútvonalon a parasztok fölszedték a sineket, nem felel meg a valóságnak. A titkos kiadvány sem regisztrálja, ellenben ebből tudjuk, hogy a Bicske—Székesfehérvár vasúti vonalon a körletparancsnokság utászszakaszt küldött ki Lovasberényre a sinek fölszedésére. Almásfüzitőnél a sineket Szivós-Waldvogel ezredes parancsára a 3. kerékpáros zászlóalj árkászosztaga szakította meg. Az említett zászlóalj Tokodnál állott, de mivel Párkány felől gyanús mozgolódást észleltek, a 3. kerékpáros zászlóalj egy századot Nyergesújfalun és egy rajt Tokodon visszahagyva Esztergomba visszatért.[47]

A kormánycsapatok bekerítő műveletinek legelső eredménye gyanánt Csiki-pusztánál egy Ostenburg-századot elfogtak, majd Törökbálintnál egy másik Ostenburg-század tette le a fegyvert. Idlhofnál egy befészkelt karlista csoportot rövid gyalogsági tűz után visszavetettek. Törökbálinton az Ostenburg tiszti század megtagadta a kapituá-

[45] Héjjas október 23-ra virradó éjszaka Pándorfaluból egy szerelvénnyel elindult hazafelé. Október 23-án délben érkezett Győrbe, s innen Komárom felé folytatta útját. — *Somogyi:* I. m. 200. o.; HL. VKF. 39/3244. sz.; Prónay III. 171—172. o.
[46] *Boroviczény:* I. m. 312. o.; *Somogyi* I.m. 110. o. (*Ostenburg* vallomása).
[47] *Folkusházy—Bengyel:* I. m. 98. o.

ciót és nyugat felé igyekezett áttörni. 13 órakor a kormánycsapatok Kruchyna és Than csoportja a Telki—Páty—Bia nyugati széle által jelölt vonalat érte el. Bia-Torbágyról öt vonatszerelvény robogott ki Komárom irányába, ezek közül kettő az utolsó pillanatban, egy üteg pedig, amely a berakodást az utolsó percekig mintaszerűen fedezte, gyalog menetben vonult el nyugat felé. A piliscsabai alagútnál levő torlaszt délben eltávolították, a 4. kerékpáros zászlóalj pedig Pilisvörösvárról elindult Perbál felé. Egy fogatolt különítmény Tárnokról Sóskúton át indult Biára, egy autós különítmény pedig parancsot kapott, hogy a Váli-patak mentén Alcsut-Bicskén át Balla felé tüntessen. A menetkész debreceni és szegedi csendőr tartalékszázadnak és két miskolci ütegnek parancsot küldtek, hogy ne induljanak el, mert Budapesten már nincsen szükség rájuk. Wulff Olaf Richard sorhajókapitány parancsot kapott, hogy a „Szeged" dunai őrnaszádon induljon Komáromba, illetve Győrbe, hogy az ottani csapatokat megerősítve megakadályozza Ostenburgék visszavonulását nyugat felé. E parancs végrehajtásától azonban 18 órakor már eltekintettek.[48]

Than tábornok csoportja 4 zászlóaljjal és 2 üteggel üldözte a Torbágy irányában visszavonuló „lázadókat". 13 órakor az üldözést meg kellett szakítani, mert a királyi csapatok lefegyverzése egy időre lekötötte az erőket.[49] Az 5/I. zászlóalj Bia-Torbágyról visszavonulva Bicskén gyülekezett, ahol a budapesti huszárszázad lefegyverezte. A nyugat-magyarországi 3/1. és 3/2. üteg fedezte — Törökbálint irányában felvonulva — a visszavonulást, amikor a kormány tüzérségétől telitalálatot is kapott. A 3/1. üteg felét Torbágynál elfogták, másik fele és a 3/2. üteg gyalog menetben ért Tatára, ahonnan az 5/I. zászlóaljjal együtt vasúton szállították vissza előbbi, nyugat-magyarországi elhelyezési körletükbe.

A győri 4/I. zászlóalj a biai hegyek tájékán állott és 24-én délelőtt — fölvéve az összeköttetést a kormánycsapatokkal — megadta magát. A zászlóalj az éjszakát Budakeszin töltötte, majd Győrbe irányították. A győri 2/1. és 2/2. üteg, amelyek a Budaörs körüli harcokban részt vettek, 24-én gyalog menetben vonultak vissza, de Tatát csak másnap érték el, ahonnan szintén Győrbe tértek vissza.

A 2. huszárezred géppuskás századát Páty községben fogták el, majd visszairányították Komáromba. A 3/I. tatai zászlóalj Biánál adta meg magát és szintén állomáshelyére tért vissza. Parancsnoka állandóan fönntartotta az összeköttetést a székesfehérvári körlettel[50] és csapatának bevetésére nem is került sor. A királyi csapatok megerősítésére Törökbálintra rendelt 5/III. kőszegi zászlóalj Szombathelyről ugyan vonaton elindult, de amikor Győrben értesült róla, hogy a puccs már összeomlott, ismét visszatért Kőszegre.

[48] HL. VKF. 39/3259—3261, 3263. sz. és egy számnélküli helyzetjelentés 1921. október 24-én 10 óra 30-kor, amely szerint „Győr és Komárom a mienk, Szombathely ingadozik."

[49] Az elővédet Shvoy ezredes, a főcsapatot Uhlig ezredes csoportja képezte; a jobb oszlop Tóth ezredes parancsnoksága alatt nyomult Pátyra, tartalékban a 14/II. és 11/I. zj. Ugyanakkor a Kruchyna-csoport Solymár—Budakeszi felől vonult Telkire. (Elővéd: műegyetemi félzászlóalj, főcsapat: 10/III. zj., 5/2. kecskeméti üteg. Kósa őrnagy félzászlóaljának egy százada, tartalék: Hoffmann-csoport).

[50] *Folkusházy—Bengyel:* I. m. 126—127. o.

A kormánycsapatok vesztesége halottakban 12, a karlistáké pedig 7 fő volt, utóbbiak közül 5 az Ostenburg-zászlóaljból, 2 pedig a 3. tüzérosztályból. A fenti forrás azonban azt is megjegyzi, hogy a karlisták valójában több halottat vesztettek, amelyeket nem tudtak számba venni. A kormánycsapatok közül a legnagyobb veszteséget (5 halott) az egyetemi zászlóalj szenvedte. Kozma Miklós feljegyzésseiben dicsérőleg nyilatkozik a főiskolás századok és az egri 14/I. zászlóalj magatartásáról, de a többi kormánycsapattal nincs megelégedve. A kormánycsapatok számos tisztje — főleg a törzstisztek — Károly királlyal rokonszenvezett és sajnálkozott amiatt, hogy a puccs nem sikerült.[51] Mindkét harcoló fél sebesültjeinek száma összesen 62 fő volt. Hogy nagyobb veszteségekre nem került sor, annak köszönhető, hogy a csapatok — gyakran tisztjeik utasítására — inkább a levegőbe, mint élő célpontokra lőttek, s a király nem akarta, hogy az összecsapás szabályos csatává fejlődjék.

Prónay, értesülve arról, hogy a királyi csapatok helyzetében kedvezőtlen fordulat állott be, parancsot adott Ranzenbergnek, hogy zászlóaljával október 25-re virradó éjjel üssön rajta Szombathelyen és szabadítsa ki Guilleaume tábornokot és a többi letartóztatott kormányzóhű tisztet a királyi csapatok fogságából. A feladat megkönnyítésére a Ranzerberger-zászlóalj felkelőkhöz állt részlegeit vissza akarta öltöztetni csendőrruhába. E célból Takácsy százados lovasszázadát Oladról, Taby Árpád főhadnagy századát Nagyszentmihályról Toronyon át, Molnár Endre főhadnagy századát pedig Németújvárról Körmenden át irányította volna Szombathelyre. Ugyancsak Körmendről indult volna a Ranzenberger-szálóalj is Szombathelyre. Időközben azonban a szombathelyi helyőrség a MTI által leadott hírek révén értesülve a budaörsi eseményekről, maga bocsátotta szabadon Guilleaume és Artner tábornokot, akik 17 órakor ismét elfoglalták előbbi beosztásukat. Guilleaume telefonon értesítette Prónayt, hogy Szombathely ismét a kormányzó kezében van és ezért az általa jelzett fegyveres akcióra már nincs is szükség. Prónay erre a Ranzenberger-zászlóalj segítségére rendelt felkelő csoportokat vissza is rendelte.[52]

A királyi pár Tatára beérve az ottani Esterházy-kastélyban szállott meg. A tizennégytagú testőrség a grófi vadászokkal és egy csendőrosztaggal egészült ki. A csapatok viszont szökdösni kezdtek. Hegedüs altábornagy parancsot adott ki, hogy a kormánycsapatokkal szemben szüntessék be az ellenségeskedést, a csapatok pedig a pályaudvaron gyülekezzenek. Komáromból de Pottere ezredes jelentette, hogy csehszlovák részről feltűnő nyugtalanság tapasztalható, lehetséges, hogy támadási szándékuk van. Hegedüs ekkor az Ostenburg-zászlóaljnak a pályaudvaron már együtt levő fél géppuskás századát Komárom védelmének megerősítésére küldte, Siménfalvy ezredes pedig engedélyt kért és kapott Hegedüstől, hogy a Honvédelmi Minisztériummal fölve-

51 Az adatokat a Feltámadás legfelsőbb vezetőségének az Ostenburg-zászlóaljba beépített bizalmi emberétől szerezte.
52 *Prónay* III. 155. o.

gye a hughes-összeköttetést. 15 órakor helyzetjelentést tett Rőder Vilmos ezredesnek, akitől azt az utasítást kapta, hogy tartsa együtt a királyhoz csatlakozott csapatokat, vegye át fölöttük a parancsnokságot, a fegyvereket pedig megbízható tisztek őrizete alatt gyűjtse össze. Ahhoz, hogy Siménfalvy a csapatokkal rendelkezzék, Hegedüs kifejezetten hozzájárult. Este Horthy parancsott adott Sifénfalvynak, hogy személyes felelősség terhe alatt gondoskodjék a királyi pár életének biztonságáról és azt az uralkodónak is jelentse.[53]

Az első reguláris kormánycsapat — a 8/III. zászlóalj fél százada — október 25-re virradó éjjel 2 órakor, az esztergomi 3. kerékpáros zászlóalj árkászosztaga pedig hajnalban érkezett meg Tatára és vette át a királyi pár és tanácsadóinak védőőrizetét. Ezt megelőzően történt, hogy Kőváry Ottó főhadnagy 18 tagú polgári ruhás autós osztaga a kastélyba hatolt, megkezdte az őrség lefegyverzését, miközben kijelentették, hogy szándékuk a királyi párt láb alól eltenni. Amint Siménfalvy erről jelentést kapott, a különítményt (ébredők, főiskolások és a kecskeméti Héjjas-felkelők) egy csendőrosztaggal lefegyvereztette és visszaküldte Budapestre. Prónay szerint a királygyilkossági kísérlet felbújtói Gömbös Gyula, Toókos Gyula, Görgey György és Görgey József voltak. Utóbb sem Kőváry főhadnagy, sem a közvetve exponált Rátz Kálmán sem voltak hajlandók magukra vállalni a gyilkossági kísérlet ódiumát.[54] A Folkusházy—Bengyel-féle kiadványból azt tudjuk meg, hogy a Kőváry-féle, egyetemi hallgatókból álló osztag Rátz Kálmán százados autós különítményéhez tartozott, amelyet Piliscsabán és Dorogon át azért küldtek a „lázadók" hátába, hogy nyugat fel vezető összeköttetéseiket elvágja és a Héjjas-felkelőkkel fölvegye a kapcsolatot. Kőváry főhadnagyot utasították (de hát pontosan ki? — a Szerző), hogy kis autós különítményével induljon Tatára az Esterházy-kastélyba és ott Siménfalvy ezredesnél jelentkezzék. Siménfalvy nem tartózkodott a kastélyban, mire az ott talált Ostenburg-tiszteket lefegyverezték abban a hiszemben, hogy azok még mindig a király pártján állnak. A csendőrosztag közbelépése után „a helyzet tisztázódott" és az autós különítmény Siménfalvy ezredes parancsnoksága alá került.[55]

*

Az események leírásából kiderül, hogy a második királypuccs katonailag három nap alatt összeomlott. Sopronban ugyan még október 25-én is helyén volt az Ostenburg-őrség, de Prónay alezredes e napon 19 órakor 400 Budaházy-felkelővel bevonult a városba és a soproni Ostenburg-századot lefegyverezte. Köller György ezredest pedig letartóztatta. Utóbbit azonban szabadon engedték, mivel a soproni antant-

[53] HL. VKF. 39/3261. 37. sorsz. — Horthy parancsát Rőder ezredes október 24-én 19 óra 40 perckor hugheson, 20 órakor pedig telefonon is közölte Siménfalvyval. (*Somogyi*: I. m. 39. o. — *Hegedűs* altábornagy vallomása.)

[54] HL. VKF. 39/3261. 26. sz., 3263., 3279., 3298. sz.; *Prónay* III. 200. o. (Görgey József százados 1919—1922. között Horthy szárnysegédei közé tartozott.)

[55] *Folkusházy—Bengyel*: I. m. 138. o., részletesebb, de nem túl meggyőző magyarázat 143—147. o.

misszió tisztjei körében közkedveltségnek örvendett és a közelgő népszavazásra való tekintettel szükségük is volt rá. A letartóztatott és a budapesti Margit körúti katonai fogházba szállított katonai személyek közt voltak: Horváth és Lőrinczy tábornokok, Ferenczy, Renner, Bozó, Pacor, Fleischmann, Binder, Kurtz ezredesek és Ostenburg őrnagy. (Bozó tábornoki és Ostenburg ezredesi előléptetését a Bethlen-kormány nem ismerte el.)

Héjjas Iván október 25-én reggel felkelőit Komáromba hátrahagyva Tatán parancsokért jelentkezett. Siménfalvy fölszólította, hogy térjen vissza az üresen hagyott nyugat-magyarországi arcvonalszakaszra. Héjjas október 25-én este 1300 fős csoportjával befutott a csornai vasútállomásra. Embereinek egy részét ugyan Pándorfalura küldte tovább, ő maga azonban — Horthy kormányzó állítólagos parancsára hivatkozva — két nap múlva beállított a főszolgabírói hivatalba és az ottani csendőrség megerősítése címén a csornai járásban három évfolyam behívását rendelte el. Budapestről a csornai helyi mozgósítást letiltották, mire Héjjas csapatával átmenetileg visszatért a Lajtabánság Moson megyei részébe.[56]

A Nagy Pál-csoport még nem fejezte be feladatát. A nagykanizsai 6/I. zászlóaljat Bobest Mátyás ezredes parancsnoksága alatt Kelenföldről Vasszécseny—Németpereszteg helyett Pinnyére irányították. Október 27-én a Budaházy-felkelők elhagyták Sopront és helyükbe a 6/I. zászlóalj vonult be a népszavazási területre — rendfenntartás végett. Guilleaume tábornok egy kis törzzsel szintén oda települt át, ahol — a körletparancsnokság és főkormánybiztosság megtartása mellett — a magyar kormánynak a Szövetségközi Tábornoki Bizottsághoz beosztott képviselőjeként működött.[57]

Ezt követően a Nagy Pál csoportparancsnokság — a velencei egyezmény értelmében — a Lajtabánságból kivonuló felkelő csapatok lefegyverzésében és a hátországba történő továbbszállításukban működött közre. Ezeket a csapatokat a királypuccs miatt keletkezett csehszlovák és jugoszláv mozgósításra való tekintettel együtt tartották és emiatt nem oszlatták fel és nem szállították fogolytáborokba a királypuccsban részt vett csapatokat sem.[58] Csak az Ostenburg-zászlóalj (a volt

56 OL. K. 26 ME 1387. Nyugat-magyarországi ügyek (A csomón K. 26—1388-as szám volt!).

57 HL. VK. 39/3279—3283, 3373, 3407.; HL. HM iratok. 5970/titkos. Eln. D.: OL. K. ME. 26/1387.

58 Egy október 25 táján lezajlott bizalmas kormánytanácskozásra — mint katonai szakértőt — meghívták Röder Vilmos ezredest, hogy az ő véleménye alapján döntsenek arról, mozgósítsák-e Csehszlovákia és a Szerb-Horvát-Szlovén királyság ellen a magyar hadsereget. Röder előadta, hogy itt az utolsó óra, amikor még idejében intézkedni lehet. A döntésnél azonban nemcsak katonai, hanem politikai szempontokra is figyelemmel kell lenni, mert mozgósítás esetén elő kell venni az antant leszerelő bizottságok elől eltagadott fegyverkészleteket. Bánffy azon kérdésére, hogy a mozgósított és fölfegyverzett magyar hadseregnek milyen kilátásai vannak, Röder azt válaszolta, hogy egy északi és egy déli arcvonalon összesen négy-ötszörös túlerő ellen az adott helyzetben tíz napig, legfeljebb azonban két hétig tudja magát a magyar hadsereg tartani. Röder nyilatkozata után Bánffy azt javasolta, hogy a magyar kormány ne mozgósítson. Ezt utólag azzal indokolta, hogy, amint Prága és Belgrád tudomást szerzett volna a magyarok mozgósításáról, nem vártak volna a hadműveletekkel, hanem kisebb, még hadilétszámra nem emelt csapategységekkel is betörtek volna az országba. Tehát a mozgósítás sikere is kétséges volt, a magyar kormány pedig a nagyhatalmak előtt is rontott volna a helyzetén azzal, ha nyilvánosságra kerülnek a rejtett fegyverkészletek. A Minisztertanács elfogadta Bánffy álláspontját, aki az elkövetkezendőkért magára vállalta a felelősséget. (*Bánfi:* I. m. 109—111. o.) Mint a történelmi irodalomból ismeretes, a Bethlen-kormánynak diplomáciai manőverezéssel sikerült az utódállamok fenyegető magatartását lecsillapítani, ehhez hozzátartozott IV. Károlynak az antant részére való kiadatása is.

királyi gárdaezred) tagjait internálták a kenyérmezei fogolytáborba. Jellemző, hogy Nagy Pál gyalogsági tábornok az október 27-i minisztertanácson erősen ellenezte, hogy a puccsistáknak kilátásba helyezett amnesztiát teljes mértékben alkalmazzák az Ostenburg-csendőrzászlóaljra. Hangoztatta, hogy a zászlóalj letartóztatott tisztjei, altisztjei és legénysége még a fogságban is kihívó módon viselkednek, és ezek a tisztek és altisztek amnesztiát nem érdemelnek, mivel nem voltak a puccs „öntudatlan résztvevői", és nem tekinthetők megtévesztett embereknek. Belitska Sándor honvédelmi miniszter Nagy Pál nézetével azonosította magát. Bethlen miniszterelnök viszont ragaszkodott ahhoz, hogy a „lázadóknak" adott kegyelmet junktimba hozzák a nyugatmagyarországi felkelőknek adott amnesztiával. Ehhez a Minisztertanács hozzájárult.[59] Később ugyancsak amnesztiával zárták le a királypuccsban exponált politikusok (Andrássy, Rakovszky, Gratz, Sigray) és a katonai vezetők ügyét is, Lehár tábornok ennek ellenére külföldön maradt.

59 OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek.

DÜRER ERŐDÍTÉSTANI TERVEI

(SZÜLETÉSÉNEK 500. ÉVFORDULÓJÁRA)

Halápi László

Nem egészen egy emberöltőn belül a második nagy Dürer-évforduló ünnepségei zajlanak világszerte. Negyvenkét évvel ezelőtt a kiváló német mester halálának 400. évfordulójára rendezett ünnepségek vezették be a megemlékezések sorát; ez évben pedig születésének félezeréves jubileuma nyújt alkalmat arra, hogy modern, eseményektől lüktető és rohamléptekkel haladó korunkban is meghajtsuk az elismerés zászlaját nagyszerű életműve előtt.

Tisztelettel kell adóznunk Albrecht Dürernek, a nürnbergi festőnek, a német reneszánsz megteremtésén fáradozó sokoldalú nagy mesternek, mert munkásságának eredményei szerves részét alkotják annak a haladó egyetemes emberi kultúrának, amelyet éppen jelenlegi társadalmunk tudott mindenki számára elérhetővé, büszke és tudatos birtokosává tenni.

Életének és működésének részletes ismertetésétől — a jelen körülmények között — természetszerűleg el kell tekintenünk. Most tevékenységének azt az oldalát kívánjuk elsősorban bemutatni, amely az adott történelmi körülményeket értő, a háborús eseményeket élénken figyelő, a fegyveres harc megvívásának törvényszerűségeit kutató, valamint az erősségek és várak hathatósabb védelmét szolgáló elképzeléseket és konkrét terveket készítő Dürert állítja elénk.

A helyes összkép kialakítása érdekében azonban szólnunk kell — ha csak egészen vázlatosan is — Albrecht Dürer életéről, művészi munkásságának egyetemes értékéről.[1]

A halála óta eltelt évszázadok ékesen bizonyítják, hogy Dürer a középkor béklyóit levető reneszánsz embertípus nagyszerű képviselője német földön.

[1] Albrecht Dürer életével, műveivel és munkásságával roppant nagyszámú irodalom foglalkozik. 1920-ban két bibliográfia Magyarországon is megjelent: Fővárosi Nyilvános Könyvtár. Aktuális kérdések irodalma 42. sz. Albrecht Dürer 1528—1928. Budapest, Székesfővárosi házinyomda 1928; Dürer Literatur in Ungarn 1800—1928 Budapest. Kgl. ungarische Universitäts-Druckerei 1928. A fontosabb külföldi és hazai irodalmat értékelően ismerteti: *Fenyő Iván:* Dürer. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. 1955. és 1964. 93—95. o. Újabb, Dürerre vonatkozó irodalmat ad még a Művészeti Lexikon. Szerk.: *Zádor Anna* és *Genthon István*. I. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965. 577. o.

1471. május 21-én született Nürnbergben egy 18 gyermekes család harmadik tagjaként. Atyja Magyarországról, a Békés megyei Ajtós községből vándorolt ki és mint ötvöslegény bejárta Nyugat-Európát, majd Nürnbergben telepedett le. Fiát is ötvösnek szánta. Dürer művészi ambícióit azonban nem elégítette ki az előkelőségek fényűzését szolgáló ötvösmesterség, és helyette a festő pályát választotta. A rajzolás és festés szakmai fogásainak elsajátítása mellett megismerkedett a grafikai sokszorosító technikákkal is, és a fametszet-, illetve rézmetszet-eljárásokkal készített műveivel ezeket az új műfajokat addig nem látott rangra emelte. Egyházi és világi témájú festményei, rajzai és metszetsorozatai egymást követik. Madonnák, angyalok, lovagok és parasztok sorakoztak elő metszőkése, ceruzája és ecsetje alól. Életében többször is vándorútra kelt, hogy minél többet lásson kora ismert világából és gyarapítsa művészi ismereteit. Járt a Felsőrajna-vidéken, Svájcban, Németalföldön és többször is Itáliában. Különösen az északolasz mesterek műhelye izgatta, a humanista szellemi rokonság vonzotta azokhoz. Dürer maga is eleven kapcsolatot tartott a német humanistákkal és a reformáció képviselőivel. A külföldön szerzett gazdag tapasztalatok és mély benyomások megerősítették emberi meggyőződését a reneszánsz ideálok iránt. Hazatérve kora társadalmi harcainak tüzében edzett egyénisége és művészi érettsége, művészete csúcsait jelentő alkotások létrehozására serkentette.

Működéséhez kedvező körülményt biztosított Nürnberg, a pezsgő életű császárváros, amely Luther szavaival jellemezve Németország „szeme és füle" volt. A XV. század utolsó évtizedeiben a német birodalom fontos gócpontjává fejlődő város összekötő kapocs lett — Augsburg mellett — Velence és Németalföld, illetve a Hansa városok között.

Reális környezetbe helyezett biblikus témák, pompás arcképek kerültek ki a keze alól, és megalkotta életének fő művét, a „Négy apostol"-t. Kisebb, de remekbeszabott művek. tájképei, életképei. Híresek rézmetszetei, a „Lovag, Halál és Ördög", a „Szent Jeromos a cellában" című lapjai, valamint fametszetsorozatai, közülük is kiváltképp a 15 lapból álló „Apokalipszis". Aligha van a műtörténetben olyan alkotás, amely olyan szorosan kapcsolódna korához, mint ez a mű. A későgótika világvége hangulata tükröződik Dürer e munkáiban, közvetlenül utal a XV. századvégi Németország állapotára, melyet a német parasztháborút előkészítő összeesküvések szétverése, éhínség, pestis és háborúk jellemeznek.

Dürer élete utolsó szakaszának történelmi háttere rendkívül gazdag drámai eseményekben: Luthernak a katolikus hierarchia elleni fellépése mozgásba hozta a nyomorúságosan tengődő paraszti tömegeket és 1518-tól egymást érték a parasztfelkelések. A forradalommal szemben „polgárok és fejedelmek, nemesek és papok, Luther és a pápa — mind szövetségre léptek a parasztok »rabló és gyilkoló« hadai ellen" — állapítja meg Engels.[2] 1525—26-ban a Thomas Münzer, illetve Michael Gaismair vezette általános parasztfelkelést a német fejedelmek

2 *Engels:* A német paraszthábor. Budapest, Szikra. 1949. 34. o.

végleg leverték és kegyetlen vérfürdőt rendeztek. Dürert társadalmi helyzete és a lutheri reformáció melletti elkötelezettsége nem egyszer súlyos válaszút elé állította.

Elfáradva és betegen halt meg 1528. április 6-án 57 éves korában Nürnbergben. Művészi hagyatéka felmérhetetlen értéke az emberi kultúrának. Helye a művészetek egyetemes történetében úgy jellemezhető, hogy ő volt az, aki a német művészetet „a gótikus stílus utolsó fejlődési állapotából az új felfogásba, a reneszánszba vezette át."[3]

Dürer a reneszánsz legkiválóbbjaihoz hasonlóan cselekszik, amikor művészetelméleti és egyéb tárgykörbe tartozó elméleti kérdésekkel is foglalkozik. Kezdettől fogva izgatott türelmetlenséggel kutatja a geometriai mérés és az emberi test arányainak törvényszerűségeit, a távlat-, a fény- és árnyék, illetve a színproblémákat.

Az értelem fölényét, a tudat világosságát hirdető új élet megteremtéséért küzdő írók, tudósok, művészek és építészek legkiválóbbjait ez időben Itália földjén találjuk. A sokoldalú kutató-művész legnagyobb alakja Leonardo da Vinci. Az akkori műveltség minden elemének urává lett „egyetemes ember", a l'uomo universale, a reneszánsz Itália teremtménye. A XV—XVI. századi olasz földön „... olyan művészekre akadunk, akik minden területen egyidejűleg csupa újat és a maga nemében tökéletest alkotnak és azon felül mint emberek is a legnagyobbak benyomását keltik. Vannak azután olyanok, akik az ábrázolóművészeten túl is, a szellemi életnek szintén roppant tág körében egyetemesek."[4]

Dürer életének utolsó éveiben jelennek meg azok az elméleti munkák, amelyek bizonyára csak egy kis töredékét ölelik fel az őt foglalkoztató kérdéseknek. 1525-ben adja közre a Körzővel és vonalzóval való mérésre oktató könyvét (Underweysung der Messung mit dem zirckel unn richtscheyt), 1527-ben a városok, kastélyok és községek megerősítésére vonatkozó elképzeléseit és már csak halála után, 1528-ban látott napvilágot az emberi arányokról (vier Bücher von menschlicher Proportion) szóló munkája.

E három mű közül jelen esetben az 1527-ben kiadott erődítéstani tervekkel kívánunk kissé behatóbban foglalkozni.

A német erődítéstani elméleti munkák ősének tekinthető düreri mű „Etliche underricht zu befestigung der Stett Schloss und flecken" címmel jelent meg 1527 októberében.[5] A kötet 50 számjelzés nélküli lapoldalt tartalmaz és 21 fametszésű ábra illusztrálja. Kolofonja a nyomtatás helyét és időpontját közli: „Gedruckt zu Nurenberg nach der gepurt Christi Anno MCCCCCXXVII. in den monat October."[6] A címla-

[3] *Bevilaqua Béla:* Dürer. In memoriam Hungaricam. Magyar emlékezésül. Budapest, é. n. 14. o.

[4] *Jacob Burckhardt:* Az olasz renaissance műveltsége. Budapest, Dante Kiadó, 1945. 74. o.

[5] Régies fordítással: Egynémely oktatások a városok, kastélyok és községek megerősítésére.

[6] A művet többször kiadták németül s később latin és francia nyelvű kiadásban is megjelent. A teljes és kivonatos kiadások irodalma megtalálható *Wilhelm Waetzoldt:* Dürers Befestigungslehre. Berlin, 1917. 83—92. o.; *Bevilaqua—Borsody Béla dr.:* Dürer Albert erődítési tervei és a XV—XVI. századi török probléma. Különlenyomat a Hadimúzeumi Lapok I. köt., 1. füzetéből. Budapest, 1928. 12—13. o. *Max Steck:* Dürers Gestaltlehre der Mathematik und der Bildenden Künste. Halle, 1948. 167. o. Dürer munkájával foglalkozó önálló kiadvány még: *G. v. Imhof:* Albrecht Dürer in seiner Bedeutung für die moderne Befestigungkunst. Nördlingen, 1871.

pon Ferdinándnak, mint Magyarország és Csehország királyának — az Aranygyapjas Rend láncos jelvényével díszített — egyesített címere látható, a címerpajzs fölött az ábrázoló szándékot tekintve magyar, de ténylegesen inkább az osztrák császári koronához hasonló koronával.[7]

Dürer erődítésekről szóló elméleti művének megjelenése a sokoldalú kutató-művész magatartás ékes bizonyítéka. Nem véletlenül vonzották az új problémák; az ember és a valóság viszonyainak újjáértékelését kívánta szolgálni ez irányú tevékenységével. Benne élt korának eseményeiben, az pedig nem szűkölködött háborús cselekményekben sem. A XVI. század elején Európa számos része hadszíntér volt, s maga V. Károly, német-római császár is háborúba keveredett 1521-ben a francia királlyal Milánó birtoklása miatt. Máshol a gazdasági-társadalmi fejlődés következtében éleződött ki a viszony egyrészről a központi hatalom megteremtésére törekvő uralkodók és a feudális oligarchák, másrészről az uralkodó osztály és az elnyomott osztályok között. Mindezek következtében heves összecsapásokra került sor. Az új fegyverek — az ágyú, a kézi lőfegyver feltalálása és alkalmazása a hadviselésben a taktika fejlődése szempontjából terméketlen középkorban nagy változást hozott.

Dürer mint kortárs tapasztalhatta, hogy a lovagvárak ideje lejárt és a saját szemével láthatta, hogy „A nemesi várak eddigelé megközelíthetetlen kőfalai lemolottak a polgárok ágyúi előtt, a polgári kézi puskák golyói átütötték a lovagi vérteket."[8] Éppen Németországnak sikerült az új fegyverek gyártása területén egész Európában az élre kerülni.

Az új fegyverek és harceljárások alkalmazása a feudalizmus elleni harcban élenjáró Itáliában is gondot okozott: „. . . . a lőfegyverek korán kezdődő fejlődése megtette a magáét ahhoz, hogy a háború mintegy demokratizálódjék, nemcsak azért, mert előtérbe lépett a mérnöknek, az ágyúöntőnek és a tüzérnek a polgári életben szerzett ügyessége. Nem fájdalom nélkül észlelték, hogy az egyén érvényesülését — az egyénét, aki a kitűnően képzett kicsiny olasz zsoldosseregek lelke volt — ama messziről ható pusztító szerszámok megcsökkentették és akadtak condottierék, akik legalábbis a nemrég Németországban kieszelt kézi lövőcső ellen teljes erővel tiltakoztak; így történt, hogy Paolo Vitelli az elfogott ellenséges schioppettierék (karabélyosok) szemét kiszúratta és kezét levágatta, holott az ágyút jogos hadiszernek ismerte el és maga is használta. Egészében véve azonban érvényesülni hagyták a találmányokat és tőlük telhetően hasznukat is vették úgy, hogy az olaszok a támadás eszközei és a várépítés dolgában egész Európa tanítói lettek."[9]

Dürer is ábrázolja művészetében az új fegyvert: 1518-ban vaskarcban örökíti meg a „Nagy ágyú"-t. Ez egy nehéz, fogatolt ostromágyú

[7] *Bevilaqua—Borsodi Béla dr.:* I. m.: 4. o. — „A pajzs felett az elrajzolt, de kétségtelenül felismerhető *magyar korona.*" nehezen állja meg a helyét. Vö.: *Valentin Scherer:* Dürer, Stuttgart ung Leipzig. é. n. 278—307. o. és *Martin Gerlach:* Kronen Atlas. Wien, 1877. 9—10. o., I. tábla. Rendkívül gazdag koronaábrázolás található Dürer „Diadalmenet" c. másokkal közösen készített művén.

[8] *Engels:* Antidühring. Budapest, Szikra, 1948. 151. o.

[9] *Jacob Burckhardt:* I. m.: 55—56. o.

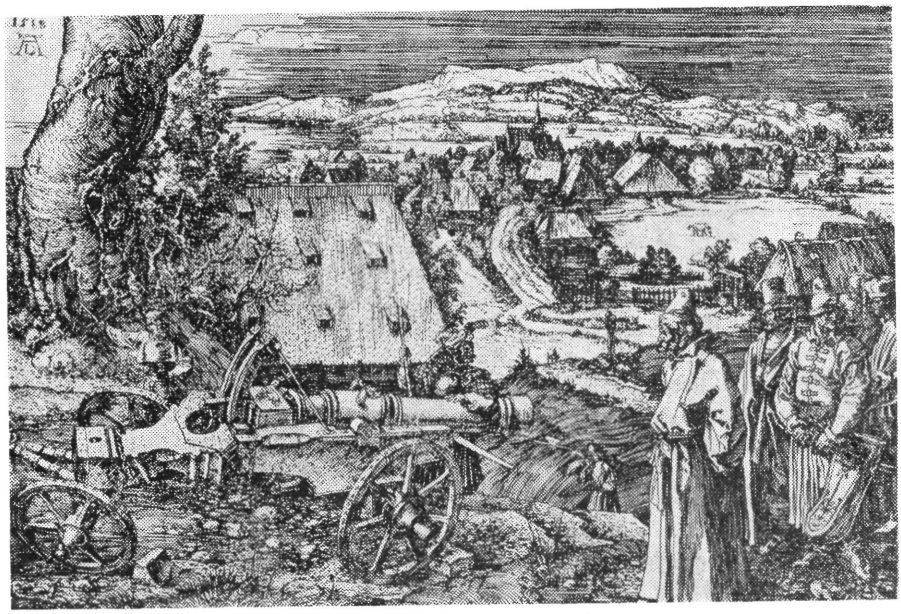

Nagy ágyú

hiteles képe, beleillesztve a korabeli eszmény-tájképnél alkalmazott előtér, középtér és háttér párhuzamos rendjébe. A táj, a tárgyak és az emberek remekbeszabott rajzát adja az illuzionisztikus hatások teljes kizárásával.

Az ágyú megszületése a műszaki tudományok fejlődését, a tökéletesített tüzérség pedig az erődítésművészet változását vonta maga után. Az addig emelt erősségeket, várakat át kellett alakítani úgy, hogy azok az új körülmények között is betölthessék rendeltetésüket. Hogy ez nem történhetett meg gyorsan, annak természetesen alapos okai voltak, az új elképzelések még alig formálódtak. Ha lettek volna is kész tervek, a kivitelezés anyagi oldala súlyos korlátokat állított a megvalósítás elé.

Az erődítéstan kérdései iránt érdeklődő Dürer olaszországi útjai során minden bizonnyal gazdag tapasztalatokat szerzett az ott kialakított új olasz erődítési rendszerről. Néhány átalakítást maga is láthatott, de főleg a megismert tervek és elképzelések válthattak ki belőle termékeny gondolatokat.[10]

Az is serkentőleg hatott ez irányú tevékenységére, hogy a német parasztháború drámai eseményei következtében várak, kastélyok és más erősségek egész sora pusztult el és ezek egy részét újra fel kellett építeni, lehetőleg az új várépítési eljárások alkalmazásával.

Legdöntőbb indíték Dürer erődítéstani művének megszületésénél

10 *Gerő László:* Magyarországi várépítészet. Budapest, „Művelt Nép" Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, 1955. 451. o.

az Európát fenyegető török veszély lehetett. A kelet-európai részeket — benne Magyarországot is — érintő török hódítás éreztette hatását a távoli Nyugat-Európában is. Küldöttségek egész sora járta a nyugati udvarokat, hogy erkölcsi és anyagi támogatást szerezzen a török elleni fegyveres harcra. Nürnberg városát politikai és kereskedelmi központ jellege kiemelkedő szerephez juttatta a nemzetközi diplomácia területén és falai között fogadott magyar követeket is.

Dürer a mű ajánlását Ferdinánd császári helytartóhoz, Magyarország és Csehország királyához etc... írja, akinek V. Károly német-római császár az 1521-es wormsi birodalmi gyűlésen engedte át a németországi Habsburg-birtokokat: „... elkötelezem magamat, hogy Fenségedet nem kevesebb móddal szolgáljam az én csekély erőimmel, mint a fentebb írott császári fenséget. Mivel pedig mostanság sora esett annak, hogy Fenséged egynémely városok és mezővárosok megerősítésére parancsolatot adott, én okot találtam arra, hogy az én csekély értelmességemet felajánljam, azon céllal, hogy Fenséged abból valamit kegyesen hasznára fordítson. Mert úgy gondolom én, ha az én előterjesztésem minden pontja nem is fogadtatnék el, mégis részben valamelyes haszon csak származik belőlük, nem csak Fenséged, hanem egyéb más fejedelmek, urak és városok számára, akik az erőszakoskodás és méltatlanul elszenvedett szorongattatás ellen magukat megvédeni akarják."[11]

Itt is kitűnik, de még inkább szembeötlő Dürer bevezető szavaiból, hogy erődítéstani terveivel a törökkel harcban álló Magyarország védelmi céljait is kívánja szolgálni. Kifejti: „... mivel mai napság a mi időnkben sok furcsa dolog esik meg, úgy látszott előttem, hogy szükséges volna azon gondolkoznom, miképpen kelljen egy erődítést olyan móddal megépíteni, hogy abból király, fejedelmek, uraságok és városok magukat védelmezni tudják. És pedig nemcsak azon okból, hogy egyik keresztény ember a másik ellen védje magát, hanem azok az országok is, melyek a török útjába esnek, ennek erőszakossága és ágyúi ellen védekezhessenek. Éppen ezen okból vállaltam magamra, hogy néhány megjegyzést tegyek arra, miképen kelljen ilyent építeni, de azon hozzáértők tudományának öregbítésére is, akik is megjárták a háború iskoláját és sok ilyesmit láttak és tapasztaltak."[12]

Magyarországon Zsigmond korában, de különösen Mátyás idején bekövetkezett általános fellendülés eredményeképpen kezdődött meg a tűzfegyverek bevezetése, a zsoldoshadsereg szervezése és a várépítés fejlődése. A török veszély jelenléte mindezekre gyorsítólag hatott. Mátyás reneszánsz szellemű uralkodása alatt olasz építészeket hívott az országba, akik nagyszerű palotákat hoztak létre, de a várépítés — mint katonai erősség — elmaradt kora legjobbjainak színvonalától. A Mátyás halála után bekövetkezett feudális anarchia, az 1514-es parasztfelkelés szétverése, a török térnyerése délen, majd az 1526-os csatavesztés Mohácsnál, a magyar szervezett ellenállást hosszú időre felszá-

11 *Bevilaqua—Borsody Béla dr.*: I. m.: 4. o.
12 Uo. 5. o.

molta. A budai vár török megszállása utáni évtizedekre esik a magyar végvárrendszer kiépítése, a honi várépítészet fejlődésének fényes korszaka.

Dürer — még mindig a bevezető sorokban — általános tapasztalatokra utalva írja, hogy ahol szűkében vannak a pénznek és az időnek, a veszedelem jöttére sebtiben körülárkolt földhányásokat csinálnak, amit azután nagy hetykeséggel védenek. (Ez a megállapítás különösen helytálló az akkori magyar viszonyokra.) Ehelyett azonban olyan erődítés építését ajánlja, mely a későbbi időkben is hasznos szolgálatot tehet.

Kitér az építkezések szociális vonatkozásaira is, amikor tanácsot ad az építettők számára: „Bizony ezen kiadások igen hasznosak. Mert az uraságok a szegény embereknek, kiket egyébként alamizsnákból kell eltartaniok, ily módon napszámot adhatnak, ezek azután munkához jutván nem kell, hogy kolduljanak s ezért azután kevésbbé hajlanak zendülésre."[13] E sorok közvetlen indítéka a német és magyar parasztfelkelések keserű tapasztalata lehet.

A bevezető sorok után Dürer hat fejezetben ismerteti erődítéstani rendszerét. Az első három rész három különböző típusú rondella erődítési terveit tartalmazza. A negyedik fejezet valamely sík területen álló várkastély erődítésével foglalkozik és itt található két, Dürer által elképzelt eszményi várostervrajz is. Az ötödik részben egy völgyszoros, a hatodikban pedig egy régi rendszerű, fallal körülvett város megerősítésére vonatkozóan fejti ki terveit. A szövegrészt alap- és szembenézeti, illetve keresztmetszeti rajzok illusztrálják. Művének legvégén függelékként kerekes és görgős, valamint hévérrel irányozható csövű ágyú tervével foglalkozik.

Dürer a körülmények követelte új erődítéstani rendszerének lényege — ezt fejti ki művének első három fejezetében —, hogy a középkori magas várfal helyett alacsonyabbat tervez, s a korábban különböző helyen álló magas tornyokat egy nagyméretű, a várfal elé kiugró félkör alakú rondellával helyettesíti.

Ez kétségkívül érdekes újítás, mivel korábban a tüzérség ellen úgy akartak védekezni, hogy a régi magas tornyok falai megvastagították és a védelem tüzérsége innen próbált beavatkozni a harcba. Ilyen építmény a Miksa császár idején emelt luzerni magas kerektorony, sőt a XVI. század közepén éppen Dürer szülővárosában, Nürnbergben épített négy torony is.[14]

Dürer előtt világossá vált, hogy a tűzfegyverek fejlődése és hadviselésben való elterjedése következtében mindenekelőtt csökkenteni kell a falak sebezhetőségét, vagyis alacsonyabb, de megvastagított falra van szükség a védelem biztonsága szempontjából, továbbá megfelelő nagyságú területet kell biztosítani a védelem tüzérségének elhelyezésére. A várfalat úgy kell kiképezni, hogy a saját ágyúállásokból

[13] Uo. 6. o.
[14] *Gerő László*: I. m.: 65. o.

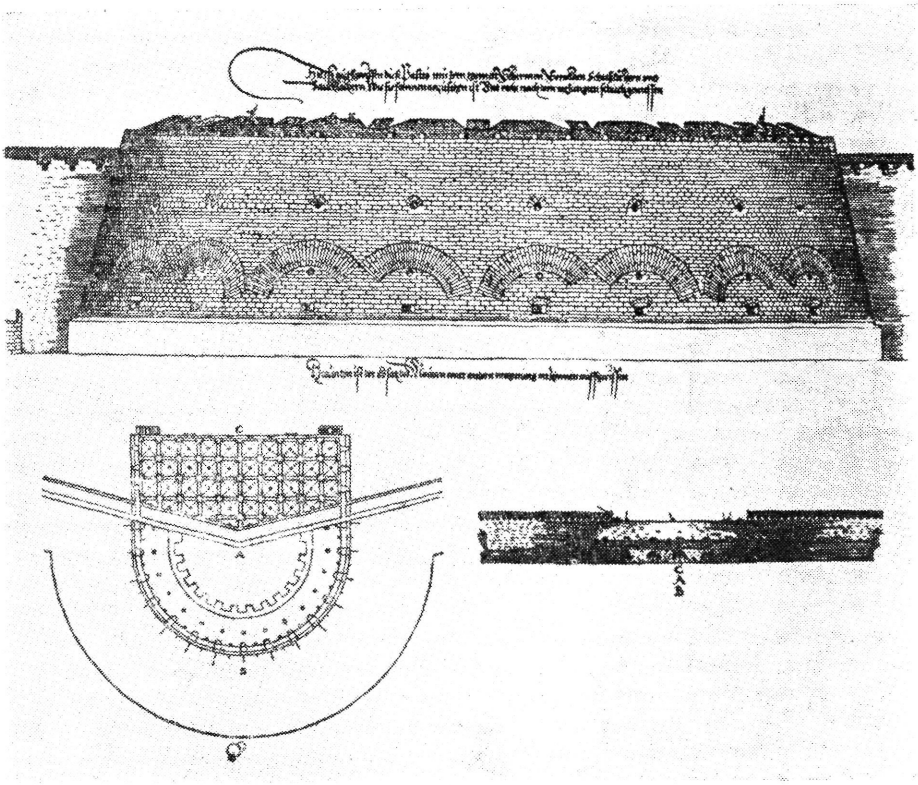

Rondella alaprajza és szembenézeti képek

az árokba, illetve a hosszanti várfal tövébe behatolt ellenséges erőket oldalazó tűzzel hatásosan lehessen lőni.

A védelem ereje — főleg tűzerőben — az általa képzett nagy rondellának a területére összpontosul. Egyik tervén novum, hogy a félkör alakú lapos torony-védmű több belső emelettel, ún. kazamatával rendelkezik, emeletenként megfelelő ágyúlőrésekkel. A lövegállásoknál boltozott üregek találhatók a lőporgázok szabad elvezetésére. A rondella Dürernél önálló erődítési egység, amely elképzelése szerint körkörös védelmi feladatokat is el tud látni. A keresztmetszeti rajzon látható, hogy támasztópillérekkel ellátott párhuzamos falrendszerrel igyekezett szilárdítani a rondella védelmi tartósságát. Ezt szolgálta még a dongaboltozatos és merőleges ívekkel támasztott falkiképzés is.

A negyedik rész egy többszörös árok- és falrendszerrel megerősített várkastélyt mutat be, ahová középkori jellegű felhúzható kapun és az árkok felett átívelő hidakon lehet bejutni. A négyzetalaprajzú kastély négy falba épített kaputornya mellett az egyik sarokrészen megtalálható a félkörös rondella-védmű.

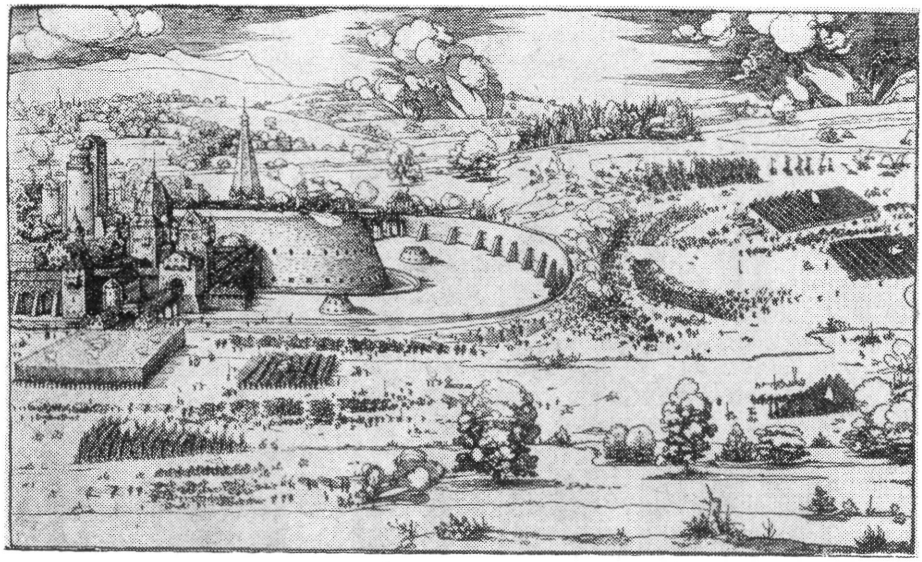

Középkori városfalhoz épített düreri rondella

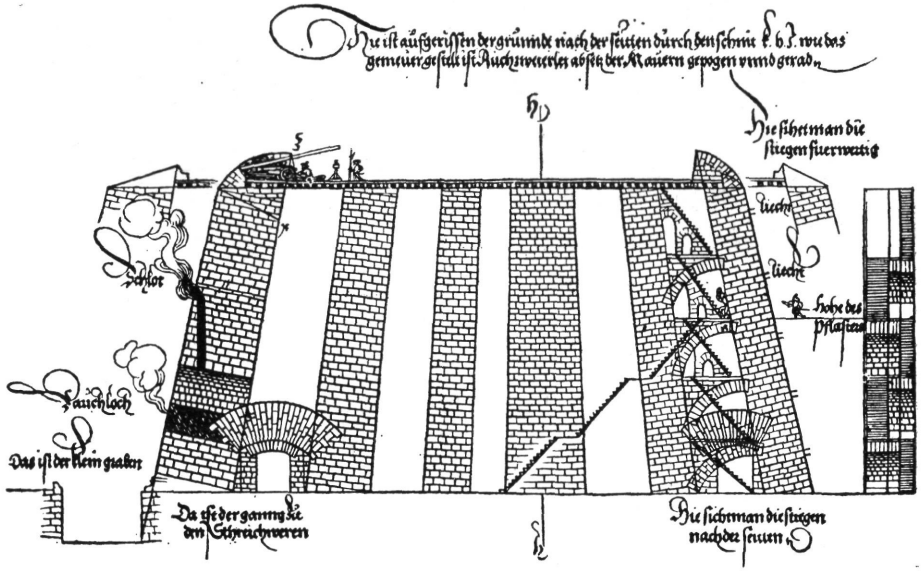

Düreri rondella keresztmetszete

Ebben a fejezetben van az az érdekes városterv is, amely formailag szabályos négyszög alakú, derékszög utcarendszerű és a geometrikus elrendezésű antik példákhoz nyúl vissza. A terv a köz- és a magánépületek praktikus elrendezésével tűnik ki, „. . . s még arra is gondol, hogy az ipari üzemek, elsősorban az öntőműhelyek a város déli sarkában legyenek, mert úgy elkerülhető az állandó északi és nyugati szeleknél, hogy a városra szálljon a mérges füst."[15] A város alaprajza a városfalhoz igazodik, mint ahogy az olasz reneszánsz ideális városterveinek esetében is tapasztalhatjuk.

Dürer művének két utolsó fejezetében völgyszorosok, hegység és folyó vagy tenger, illetve hegység és síkság között alkalmazott erődítésekről szóló elgondolását, valamint egy régi városfal modern szel-

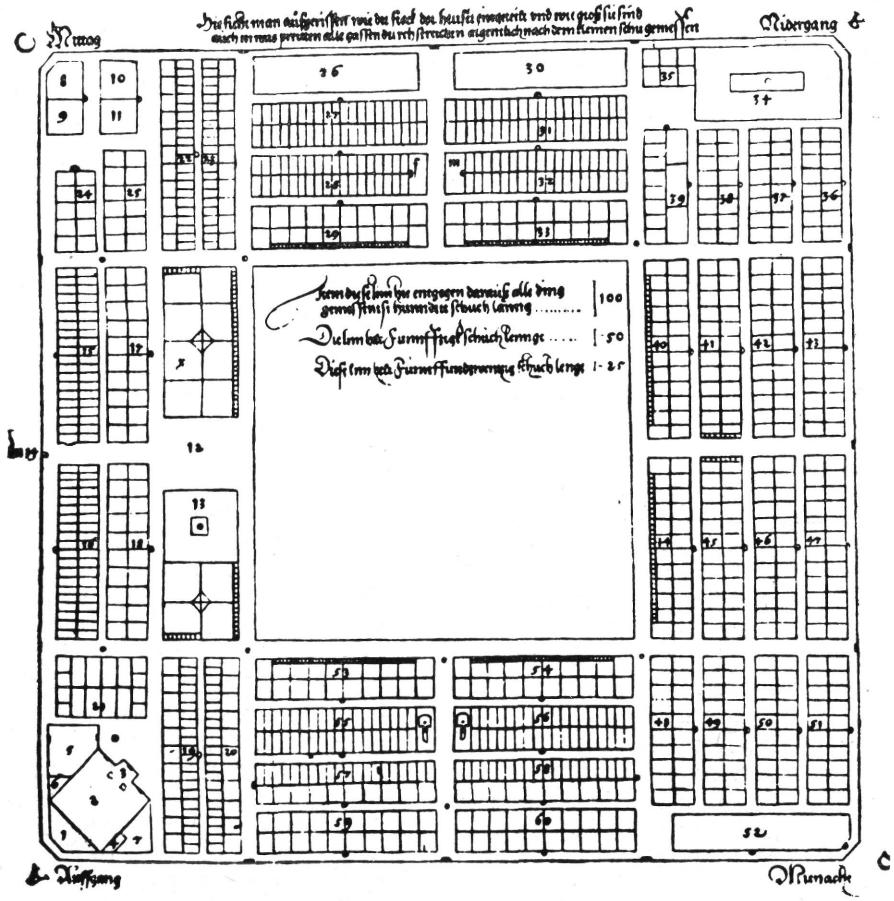

Ideális városterv

15 *Fenyő Iván:* I. m.: 8. o.

lemben történő felújításának tervét írja le és illusztrálja rajzaival. A völgyszorosokat lezáró és védő erődítménykomplexum terve ráirányítja a figyelmet a váraknál és erődítéseknél rendkívül fontosságú természeti környezet és a várfekvés művészi módon kialakított összhangjára. A körülfalazott város megerősítésének nagyvonalú elképzelése igyekszik a középkori módon épített várak biztonságát és az új tűzeszközök felhasználásának problémáját együttesen megoldani.

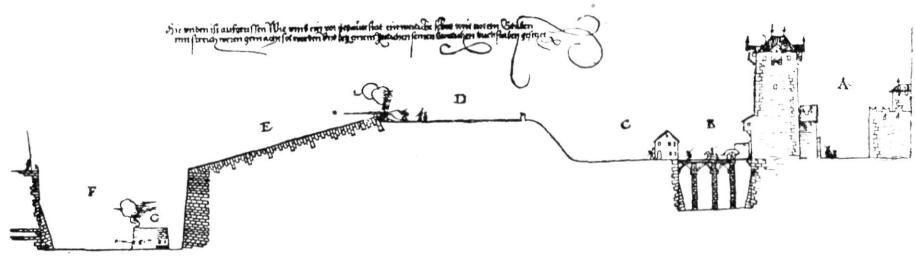

Fallal körülvett város megerősítésének terve

Dürer működésének kezdetén a művészek még kézműveseknek számítottak s tevékenységük hatásfokát a szük céh-keretek korlátozták. A céhek sorvasztó öleléséből ki kellett törniök, fölemelkedésüket csak úgy tudták biztosítani, ha a tudomány és művészet több ágát gyakorolták egyidejűleg. Így volt ez Itáliában is, ahol Dürer kortársa, Leonardo da Vinci, az olasz reneszánsz szellemóriása a fejlődést messze megelőző, merész álmok megvalósításán fáradozott. Festő, szobrász és építész volt, ezen kívül matematikai, fizikai és anatómiai kutatásokat is folytatott, továbbá hadmérnöki rajzokat is készített. A különböző elképzelt és valóságos haditechnikát teremtő fantáziájából született egy igazi ágyúöntőműhely rajza is.

A gondolkodó, tervező Dürer — Leonardóhoz hasonlóan — a már korábban bemutatott ágyú rajzán kívül egy újabb típusú ágyút szerkeszt erődítéstani művének függelékében. Ez az ágyú duplanegyedes várágyú, tehát a várvédelem legfontosabb eszköze. Rendeltetését és az ágyún alkalmazott új szerkezeti elemeket maga Dürer írja le: „Mivel a nagy löveg (geschoss) a sáncra lesz helyezve, hol is mindig maradnia kell, nem szükséges, hogy olyan magas kereik legyenek, mint az olyan ágyúnak, mely a földön vontatik. Az én meggondolásom szerint azon ágyúk számára, melyek a sáncon állanak, alkalmatosabb az alacsony kerék, mint a magas, mert így a csövek könnyebben tölthetők meg és a kemény lökéstől nem futnak olyannyira messzire hátra, mert a visszalökés nem hajtja az alacsony kerekű talyigát (wagen) oly hatalmasan, mint a magas kerekűt. Egyébként csinálja ezt mindenki úgy, ahogy legjobbnak találván, neki tetszik. Hogy pedig az ágyút a legpontosabban és legkönnyebben lehessen irányítani s hogy a lövések biztosra történjenek, ezért legyen a ládán (talp) hátul a földnél két gerenda végén egy-egy hosszukás hengerítő... amihez egy különlegesen ezen célra készült hébér is kell, melyekkel az ágyút könnyűszerrel és

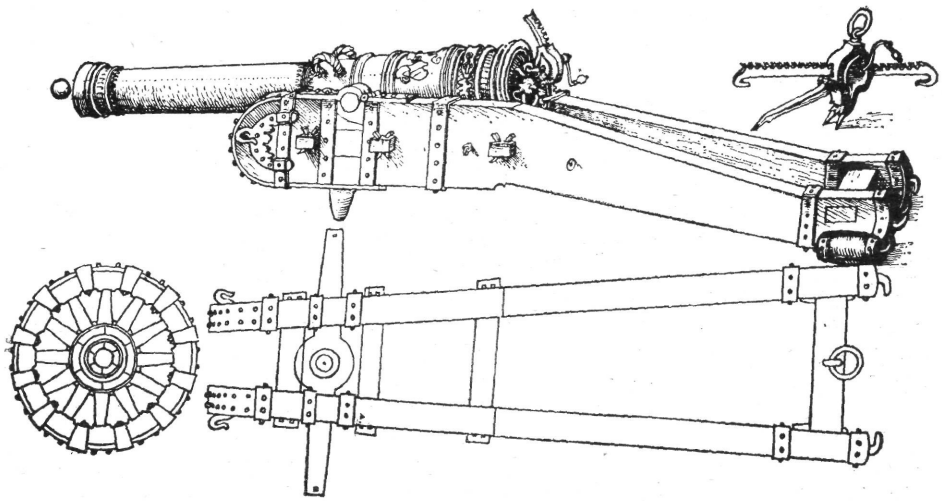

Ágyú tervrajza

pontosan el lehessen húzni arra az oldalra, amelyikre az ember akarja . . . Ilyetén véleményemet nagyjában bemutatom az én rajzommal."[16]

Alberecht Dürert a német erődítéstani szakirodalom a fentiekben ismertetett műve alapján a rondella erődítési rendszer atyjának tekinti. Engels azt írja róla: „Albrecht Dürer, a híres német festő a tökéletesség legmagasabb fokáig fejlesztette . . . a rondella rendszert. A fal vonalát bizonyos távolságokon megszakító rondellákat teljesen független erődökké tette a kazamatákban elhelyezett ütegekkel, amelyek tűzzel árasztották el az árkot . . ."[17]

Dürer erődítéstani munkásságát értékelve megállapíthatjuk, hogy érdemei elvitathatatlanok. A kor szükségleteiből fakadó ösztönösséggel és egyben a kutató ember tudatosságával fogott hozzá egy új erődítési rendszer létrehozásához. *Német* földön ő volt az első, aki a középkor várépítészeti elveit módosító kezdeti lépéseket megtette. A külső falak elé kiugró, kerek alaprajzú rondella, benne a lőkamrával (kazamatával) eredeti elképzelés. Annak tarthatjuk még akkor is, ha Dürer bizonyos elemeket olasz forrásból vett át és alkalmazott hazai viszonyokra.

Ma már megállapítható, hogy a magas ágyútorony, majd az alacsonyabb, kör alakú rondella, illetve az ebből kialakított ék alakú bástyákkal megerősített tartós erődítési rendszer — olasz eredetű. Itáliában ugyanis korábban, 1490 körül alkalmaztak rondellákat, majd később, 1525-ben már sokszögű bástyákat is építettek.[18]

16 *Bevilaqua—Borsody Béla* dr.: I. m.: 10. o.
17 *Egels rigyes* válogatott katonai írásai. I. köt. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1960. 412. o.
18 *Gerő László:* I. m. 62—83. o.

A legjobbnak tartott itáliai bástyás rendszer a XVI. század második felében terjedt el Európa-szerte. Átvették a franciák, a németek és különösen a francia iskola XVII. századi eredményei — Sebastian Vauban munkássága által — magas színvonalat értek el.

Dürer művének gyakorlati hatása a várépítészetre a maga korában nem igen volt s csak jóval később tértek rá rendszere felhasználható elemeinek alkalmazására.

Dürer erődítéstani művében előadott javaslatainak: „... csaknem mindegyike új találmány volt s bár a maga korában, a kazamatákat kivéve, egy sem aratott tetszést, látni fogjuk, hogy a legutóbbi és legfontosabb erődítési rendszerek valamennyit elfogadták és továbbfejlesztették a modern kor megváltozott körülményeinek megfelelően" — vélekedik Engels Dürer hatásáról.[19] Kétségtelen, hogy a düreri alapgondolat Nyugat-Európában a rákövetkező évszázadokban kialakult tudományos irányzatot képviselő erődítési iskolák mindegyikében megtalálható.

Németországban Daniel Speckle, a német erődítési iskola kiemelkedő alakja fejlesztette tovább Dürer erődítési rendszerét.

Ha nem is közvetlenül Dürer hatásaként, de a XVI század közepén a magyar váraknál is találkozunk rondellás építkezéssel. A XVI. század közepétől a XVII. század végéig az ún. új-olasz rendszerű, nagy területű fülesbástyák is elterjedtek, s e mellett a XVII. század közepétől a magyar várépítészetben egyre inkább a német — tehát düreri elképzeléseket is magában foglaló —, illetve a francia és a németalföldi erődítési iskola hatása érvényesült.[20]

Albrecht Dürer — egyedülálló művészete mellett — eredeti gondolkodó egyéniségére vall művészetelméleti és erődítéstani munkája. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy ezeknek az írásoknak a nyelvezetét, tudományos szakkifejezéseit jóformán teljes egészében magának Dürernek kellett megteremtenie, úgy ez által a német irodalmi nyelv kialakításánál végzett úttörő munkájával is nagy érdemeket szerzett.

[19] *Engels Frigyes* válogatott katonai írásai I. köt. 412. o.
[20] *Dr. Hajnal Károly—Németh Ottó:* Erődök ellen. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1968. 27. o.

SZEMLE

K. K. ROKOSSZOVSZKIJ:

KATONAI KÖTELESSÉG

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1971. 400 o.)

A Szovjetunióban egymás után jelennek meg a Nagy Honvédő Háború hadvezéreinek, kiemelkedő katonai vezetőinek emlékiratai. G. K. Zsukov és I. Sz. Konyev emlékirata után most a harmadik berlini győzőnek, K. K. Rokosszovszkij marsallnak a memoárja kerül az olvasó kezébe.

Rokosszovszkij marsallnak, a Szovjetunió kétszeres hősének második világháborús pályafutása Ukrajnában, az ország nyugati védelmi övezetében kezdődik. 1940 végén, a Vörös Hadsereg nagy átfegyverzésének idején megbízzák a Kijevi Katonai Körzethez tartozó 9. gépesített hadtest felállításával, technikai eszközökkel való ellátásával, kiképzésével és a nyugati védelmi rendszerben történő elhelyezésével. E munka végrehajtása közben tört rá a fasiszta német hadsereg a Szovjetunióra. A 9. gépesített hadtest a Sztir folyónál azonnal harcba lépett a hitleri seregekkel, és egyenlőtlen harcban — saját csapataitól olykor teljesen elszigetelve — igyekezett feltartóztatni a fasiszta páncélos ékek előretörését.

Már Kijev térségében folytak a harcok, amikor Rokosszovszkijnak búcsúznia kellett az általa szervezett hadtesttől, a Főhadiszállás ugyanis hadseregparancsnoknak nevezte ki a nyugati arcvonalra. Itt az a feladat várt rá, hogy együttműködve más hadseregekkel, két-három harckocsi- és egy lövészhadosztályból álló csoport, majd később a 16. hadsereg aktív támadó tevékenységével védelmezze Szmolenszket, és akadályozza meg, hogy a német „Közép" hadseregcsoport egységei előrenyomuljanak Jarcovon át Moszkva irányában, vagyis a Nyugati Fronton belül a Rokosszovszkij vezette erőkre hárult Moszkva megközelítési útvonalainak védelme. Ennek kapcsán került sor az oly nevezetes jarcevói magaslatokon és a Volokamszk—Moszkva térségeken folyó élet-halál küzdelmekre, amelyek során a Nyugati Front csapatai végül is felőrölték és megállásra kényszerítették a Moszkva elfoglalására törő német „Közép" hadseregcsoport hatalmas erejét. Mielőtt az megkapaszkodhatott volna Moszkva előterében, a Nyugati Front csapatai — a Nagy Honvédő Háború

folyamán először — ellentámadásba mentek át és Moszkvától mintegy 100—300 km-re visszavetették a német erőket.

A moszkvai ellentámadást követően, 1942 nyarán, Rokosszovszkijnak ismét búcsúznia kellett, ez alkalommal kemény harcokban edzett 16. hadsereg katonáitól. A nagy tudású, tapasztalt hadvezért ugyanis a Főhadiszállás újabb, nagy feladattal bízta meg. Tekintettel a voronyezsi irányban kialakuló súlyos helyzetre, kinevezte a Brjánszki Front parancsokává, melynek — más frontokkal együttműködve — meg kellett akadályoznia a németek voronyezsi csoportosításának előretörését.

Nem sokkal a voronyezsi irányban kialakult veszély elhárítása után, Sztálingrád körzetében fordult válságosra a várost védő seregek helyzete. A hitleristák helyenként kijutottak a Volgához. Ekkor a parancs a Sztálingrádi Front élére állította a tapasztalt katonai vezetőt. (A Sztálingrádi Front nevét hamarosan Doni Frontra változtatták.) A nagy orosz folyam partján győzelmesen megvívott, történelmi jelentőségű csata után újabb nagy feladatok vártak Rokosszovszkijra. A sztálingrádi győzelemmel megkezdődött a Vörös Hadsereg immár megállíthatatlan ellentámadása.

A Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásán már készen álltak a fasiszta seregek kiűzésének és a szovjet föld felszabadításának tervei. Soron következő lépcsőként a kurszki irányban indítandó támadás tervét dolgozták ki, melynek sikeres megvalósításától sok minden függött. A különös gonddal megtervezett kurszki hadművelet előkészítése kapcsán a Főhadiszállás, Központi Front elnevezéssel, új frontot hozott létre, melynek parancsnokává Rokosszovszkijt nevezte ki. A kiváló hadvezérre és a rábízott front katonáira mérhetetlenül nehéz felelősség hárult, mivel az ő harcuk nemcsak a kurszki csata kimenetelére volt döntő befolyással, hanem a Vörös Hadseregnek a berlini főirányban később kibontakozó hadműveleteire is. A kurszki ív felszámolása után a Központi Front — ekkor már 1. Belorussz Front néven — részt vett Belorusszia felszabadításában, majd a Visztulát elérve készült Varsó felszabadítására. A hadműveletben azonban Rokosszovszkij már nem vett részt, mert a Főhadiszállás a 2. Belorussz Front élére állította. (Az 1. Belorussz Front parancsnoka Zsukov lett.) Ez a szervezeti változtatás összefüggésben állt a nyugati irányban tervezett döntő hadműveletek előkészítésével. Végül készen állt az a három front — az 1., a 2. Belorussz és az 1. Ukrán Front —, amelynek végső csapást kellett mérnie a második világháborút kirobbantó hitleri Németország haderejére. Hosszú és roppant nagy áldozatokat követelő harcok következtek még, de Hitler ármádiája sorsát nem kerülhette el: a Zsukov vezette 1. Belorussz, Rokoszovszkij vezette 2. Belorussz és Konyev vezette 1. Ukrán Frontok csapatai saját barlangjában semmisítették meg a világot lángba borító német fasizmus hadigépezetét.

Íme a vázlata annak a dicső harci útnak, amelyet Rokosszovkij marsall, a Szovjetunió kétszeres hőse és az általa vezetett seregek bejártak. A nagy hadvezér ezen az úton — immár krónikásként — még egyszer végigment, hogy tanulságul megörökítse e nagy idők harci eseményeinek minden mozzanatát. Műve nemcsak egy katonai vezető memoárja, nemcsak hadtörténeti feldolgozás, hanem — talán így pontosabb a műfaj meghatározása — mindezek ötvözetének személyes élményekkel átszőtt hadművészet-történeti monográfia. Vagyis több ez, mint egyszerű emlékirat, hiszen a könyv korabeli dokumentumokra is támaszkodó gazdag anyaga olykor kiegészíti, olykor helyesbíti a történetírásnak e korról alkotott produktumait. (Ennek szükségességére a szerző több példa kapcsán utal.)

Rokosszovszkij, háborús életútjának megrajzolása során, különös hangsúllyal emeli ki a Szovjetunió Kommunista Pártjának szerepét a haza védelmében és a győzelem kivívásában. Méltatja a front- és hadseregparancsnokok katonai erényeit, magas fokú hadvezetési képességeit, a győzelembe vetett hitükből táplálkozó, elszánt akarásukat.

A hadművészet, közelebbről a hadműveleti művészet szempontjából fölöttébb érdekesek és értékesek azok a tapasztalatok, melyeket a szerző mind pozitív, mind negatív értelemben kö-

zöl a kezdeti védelmi, és a későbbi nagy támadó hadműveletek tervezését megelőző megfontolásokról, az elhatározás meghozataláról, a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása és frontparancsnokságok együttműködéséről.

Szerfölött tanulságosak azok a tapasztalatok is, amelyek a hadvezetésre, a háború nagyfokú dinamizmusából fakadó gyakori átcsoportosításokra, a csapatok harcképességének gyors helyreállítására, a felderítés minőségére és fontosságára, a főcsapás irányának jó megválasztására, a csatlakozások biztosítására, a tartalékképzés szükségességére stb. vonatkoznak. Külön figyelmet érdemelnek azok a példák, amelyek a hadműveleti-hadászati együttműködés fontosságát világítják meg. Mindezek olyan kérdései a hadművészetnek, amelyek az itt nem érintett tételekkel együtt napjaink hadművészetének is értékes elemeivé válhatnak.

És még valamit. Rokosszovszkij könyve hadművészet-történeti jellegénél fogva jól szolgálhatja a honvédelmi nevelés ügyét is. Hiszen segít megértetni a Szovjetunió világtörténelmi jelentőségű győzelmének okait, napjaink katonapolitikai eseményeit, hozzájárul a burzsoá történelemhamisítókkal folytatott ideológiai-politikai harchoz.

A szerző, többször visszatérve rá, hangsúlyozza azt a napjainkban is nagyfontosságú kérdést, hogy amennyire célratörő és határozott az állam politikája, annyira heves és elszánt fegyveres küzdelem bontakozik ki nyomában. Ezt példázza a Szovjetunió Kommunista Pártjának a végső győzelemért tett gigászi erőfeszítése. A tudatos, elszánt politika olyan szellemet, harci kedvet teremtett, amely a Vörös Hadsereg minden harcosát, tisztjét és tábornokát hősi helytállásra, az igaz ügyért való áldozatvállalásra sarkallta. Az eredmény nem is maradt el. A Vörös hadsereg kegyetlenül nehéz harcokban, fájdalmas áldozatok árán, sokszor emberfeletti küzdelemben, végül is diadalmaskodott a világ népeinek legádázabb ellensége, a német fasizmus felett.

Rokosszovszkij művének ismeretében bízvást mondhatjuk, hogy a szép könyvet szerető, a második világháború eseményei iránt érdeklődő olvasó nem csalatkozik, ha kézbe veszi e nagy idők nagy krónikásának írását.

Sztana Béla

HARCÁSZAT

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1970. 543 o.)

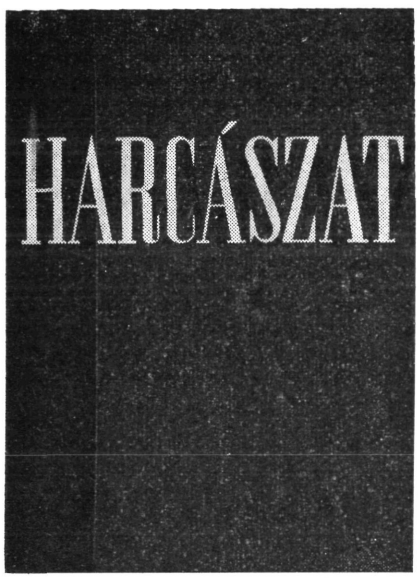

Napjainkban a hadtörténelem és katonai kérdések iránt teljesen közömbösek is gyakran szembetalálják magukat — írásban és szóban — egy könnyen megjegyezhető szóval: a *harcászattal.* Ez a katonai kifejezés bonyolult hadművészet-történeti fogalmat takar. Ily módon nem csoda, hogy sokan — a szakembereket kivéve — különböző értelmet tulajdonítanak neki. Ha elővesszük A magyar nyelv értelmező szótára harmadik kötetét, abban sem találunk kielégítő választ. A 112. oldalon feltüntetett címszó szerint harcászaton az alábbi értendő: „A hadművészetnek az a része, amely a harcok (csaták, ütközetek) tervezésével és irányításával foglalkozik; taktika."[1] A harcászatnak ez az értelmezése elavult, múlt századi nézetet tükröz. Ebből is következik, hogy már hosszú idő óta tudományos igényként jelentkezett a korszerű harcászat fogalmának meghatározása és legfontosabb jellemzőinek bemutatása.

A harcászat helyes és elfogadható értelmezését a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában megjelent Harcászat című könyvben találjuk. A szovjet szerzői munkaközösség munkája — amely már második kiadásban látott napvilágot — nagyon időszerűvé vált témával, a hadművészet legkiterjedtebb területével, a harcászattal foglalkozik.[2]

A korszerű harcászat elméletét a katonai szabályzatok tartalmazzák. A szabályzatok sajátos jellege azonban nem engedi meg a bennük foglalt tételek sokoldalú indoklását, nem mutathatják be a harctevékenység módjainak történelmi, fejlődési tendenciáit és törvényszerűségeit. A korszerű összfegyvernemi harc jellegének, megvívási módjainak és formáinak megértése szempontjából pedig nagy jelentősége van a hadtörténelmi fejlődés fő szakaszának és a meghatározó tényezők vizsgálatának.

A szerzők a harcászatot fejlődésében, a múltbeli harcászati nézetekkel és

1 A magyar nyelv értelmező szótára. Harmadik kötet H—Kh. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965. 112. o.
2 Az első kiadás 1968-ban jelent meg.

harcmódokkal egybevetve tanulmányozzák. Az olvasónak így módja nyílik arra, hogy nyomon kövessen bizonyos törvényszerűségeket és tendenciákat. Tisztább képet alkothat azokról a forradalmi változásokról, amelyek az atomfegyverek és egyéb korszerű harceszközök alkalmazásának viszonyai között a csapatok harctevékenységi módjaiban végbemennek.

A mű homlokterében az összfegyvernemi alegységek harca áll. A szerzők az összfegyvernemi harc harcászatának fő kérdéseit kísérlik meg — gazdag forrásanyagra támaszkodva — kifejteni és tovább fejleszteni. Ez a vállalkozásuk sikerrel járt. A bonyolult harcászati problémákkal kapcsolatos mondanivalójukat — szerkezetileg jól felépítve — tíz fejezetben és számos illusztráció segítségével teszik érthetőbbé,.

Részletesen vizsgálják a harcászat tárgyát és megállapítják, hogy a szocialista hadművészet, mint tudományos elmélet, három alkotóelemből áll: hadászatból, hadműveleti művészetből és harcászatból. Ez a felosztás a különböző méretű fegyveres küzdelmek megvívásának sajátos vonásain alapul. Így válik lehetővé, hogy a hadművészet minden ága konkrétan és céltudatosan vizsgálja a tárgyát alkotó jelenségcsoportot.

A harcászat a háború egyik legfontosabb jelenségét, a harcot tanulmányozza. A harc a különféle fegyver- és haderőnemek alegységeinek, egységeinek és magasabbegységeinek szervezett fegyveres tevékenysége, amely a földön, levegőben vagy tengeren folyhat. A földi harc célja az ellenség harcászati csoportosításainak szétzúzása és a terep fontos körzeteinek birtokbavétele. A harcot a szárazföldi csapatok egybehangolt erőfeszítéssel vívják meg a légierő és sok esetben a haditengerészeti flotta támogatásával. Ezért az ilyen harc összfegyvernemi harc. A korszerű összfegyvernemi harc rendszerint a hadművelet, az ütközet része.

A szerzők kifejtik, hogy a harcászatnak két aspektusa van: egy általános elméleti és egy alkalmazott. A harcászat alkalmazott része a különböző harcmódok konkrét szervezésével és megvívásával, mindenoldalú biztosításával és vezetésével kapcsolatos kérdéseket taglalja és kidolgozza az egyéb harcászati szintű rendszabályokat.

Felhívják a figyelmet arra a nagyon fontos hadtörténelmi tényre, melyet A magyar nyelv értelmező szótára harcászat címszavának szerzője elhanyagolt, ti. arra, hogy a harcászat helye és szerepe a hadművészet fejlődésének különböző szakaszaiban más és más volt, a harcnak a hadviselés rendszerében betöltött helyétől és szerepétől függően. A XIX. század második feléig a harc volt az ellenség széthúzásának egyetlen eszköze és lényegében azonos volt az ütközettel. Az ütközet nem volt egyéb nagyobb harcnál. Ezért a harchoz hasonlóan az ütközet is a harcászat kutatási területe volt. A háború hadászati céljait, az ellenség megsemmisítését, kizárólagosan harccal, ütközettel érték el.

A szerzők a továbbiakban kimutatják, hogy a XIX. század második felében és a XX. század elején a termelőerők gyors növekedésével a fegyveres harc megvívásának feltételei egyre bonyolultabbá váltak. Ilyen körülmények között lehetetlen volt az ellenség harcoló hadseregeit egyetlen általános ütközetben szétzúzni. Evégett a harcok és ütközetek sorát kellett megvívni. A hadművészetben megjelent egy új jelenség: a hadművelet. A hadászati célok elérésének eszköze már nem a harc és az ütközet, hanem a hadművelet. A harcászat képtelen volt egyszerre átfogni a harc és a hadművelet előkészítésének és megvívásának minden kérdését. A hadviselés fő formája a két világháborúban a hadművelet volt.

A rakéta-atomfegyverek megjelenésével a helyzet gyökeresen megváltozott. A hadászati vezetés — először a hadtörténelemben — közvetlenül olyan pusztító eszközökhöz jutott, amelyek tömeges alkalmazásával nagy arányú hadászati feladatokat tud megoldani. A korszerű körülmények között a harc már nem az ellenség megsemmisítésének egyedüli eszköze; helye és szerepe megváltozott a hadviselésben. A hadászat, a hadműveleti művészet és a harcászat között is megváltozott az eddigi kölcsönhatás és kapcsolat. Ez a változás korántsem jelenti azt, hogy a harcászat szerepe csökkent volna. A harc továbbra is egyik legfontosabb eszköze a hadműveleti célok elérésének.

A szerzők rövid áttekintést adnak a szovjet hadsereg harcászati elméletének fejlődéséről, Frunze, Tuhacsevszkij és más híres szovjet katonai teoretikusok ilyen irányú munkásságáról. Meghatározzák a korszerű harcászat feladatait is. Leszögezik, hogy a harcászat nem nyújt kész recepteket és az élet minden helyzetére feltétlenül érvényes utasításokat. A sematizmus és a sablonok a harcászatban legtöbbször vereségre vezetnek.

A szerzők részletesen elemzik az összfegyvernemi harc alapjait és fejlődésüket meghatározó tényezőket. A hadművészet-történeti áttekintés során megállapítják, hogy főleg a fegyveres harc eszközei hatnak forradalmasítólag a harcászat fejlődésére. Ezt igazolva bemutatják az összfegyvernemi harc korszerű eszközeit.

Ismertetik az összfegyvernemi harc jellemzőit és fajtáit. Számos hadtörténelmi példa felhasználásával foglalják össze a korszerű összfegyvernemi harc alapelveit. Nagy jelentőséget tulajdonítanak a csapatok vezetésének plasztikus bemutatására. Ennek során meghatározzák a vezetés lényegét, feltételeit, követelményeit, anyagi alapjait, a parancsnok és a törzs szerepét, valamint a helyes elhatározás ismérveit.

Tüzetes vizsgálat alá veszik a harctevékenység biztosításának lényegét, rámutatnak a felderítés, a tömegpusztító eszközök elleni védelem, a légvédelem, az álcázás, a műszaki és hadtápbiztosítás jelentőségére. Ismertetik a csapatmozgások fajtáit, feltételeit, a menetet, a vasúti, a vízi és a légi szállítás körülményeit.

A szerzők jelentős részt szentelnek művükben a találkozóharc sokoldalú bemutatására és fogalmának meghatározására. Felvázolják a találkozóharc kialakulásának körülményeit, a korszerű találkozóharc jellemzőit és a siker feltételeit. Ismertetik a menet megszervezését várható találkozóharc esetén, a találkozóharc megindulását, a főerők tevékenységét és az éjszakai találkozóharc sajátosságait. Közel száz oldalon keresztül vizsgálják a korszerű támadóharc jellegét, a csapatok támadásba való átmenetének módjait, harcfeladatait és harcrendjét. Elemzik az ellenség tűzzel való megsemmisítésének, a rohamnak és az éjszakai támadás sajátosságait. Bemutatják az ellenség elszigetelt és megkerült alegységei ellen folyó harc körülményeit, a sugárszennyezett övezetek és víziakadályok megkerülésének módjait. Rámutatnak az üldözés jelentőségére is. Részletesen ábrázolják a védelem, a visszavonulás és a csapatok nyugvásbiztosításának legfontosabb elveit.

A szerzők művükben logikus gondolatmenetet követve fejtették ki a korszerű harcászat leglényegesebb jellemzőit. A korszerű harcászat fő tételeinek vizsgálata során bebizonyították, hogy ez a harcászat különbözik az elmúlt háborúk harcászatától. Megállapítják, hogy a harcászat fejlődésében valódi forradalom ment végbe, amelyet az atomfegyvernek és célba juttató eszközeinek, valamint a tudomány és technika legújabb eredményeinek katonai alkalmazása váltott ki.

A szovjet szerzők értékes munkájukat — kézikönyv jelleggel — a tisztek számára írták, de hasznos olvasmány a hadtörténelem iránt érdeklődők számára is. Számos harcászattal kapcsolatos eddig ismeretlen kérdésre, vagy tévesen értelmezett problémára kaphatnak a műben közérthető választ. A könyv értékét emeli a jól használható tárgymutató és a forrásmunkák jegyzéke. Dicséret illeti a Zrínyi Katonai Kiadót a kiadvány tetszetős kivitelű újbóli megjelentetéséért.

Ács Tibor

KOVÁCS JENŐ—BERKICS LÁSZLÓ—KISS KÁROLY:

A KATONAI VEZETÉS GYAKORLATI PROBLÉMÁI

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1971. 184 o.)

A vezetés korszerűsítésének igénye nem újkeletű, és joggal mondhatjuk, hogy bár nem túl hosszú, de történelmi múltja van. A közelmúlt századok folyamán „a racionális cselekvés" problémájaként került felszínre. A kutatók azóta szinte szünet nélkül keresik azokat a módokat, módszereket és eljárásokat, amelyek alkalmazásával egy-egy tényked̈és legcélszerűbb, leggazdaságosabb végrehajtása lehetővé válik. Nem véletlen, hogy ez a tényked̈és elsősorban a termelés területén jelentkezik olyan célkitűzéssel, hogy miként lehet azonos anyag, eszköz, energia stb. befektetése mellett az általánostól eltérő, nagyobb eredményeket elérni. A kutatás során az is bebizonyosodott, hogy a megközelítően azonos feltételek mellett termelő, de különböző módon — jobb hatékonysággal — dolgozó üzemek termelési eredményei igen eltérőek.

Ez a felismerés a XIX. század második felében különböző vezetéselméleteket hozott létre és indított el a fejlődés útján. Hatásuk a hadművészet területén is jelentkezett, és a matematikai statisztika alkalmazásának kezdeti lépéseit már az első világháborúban megtaláljuk, elsősorban a németek korlátlan tengeralattjáró háborúja elleni rendszabályokban.

A második világháború idején Nagy-Britanniában a németek légitámadása elleni hatásos védekezés és a tengeri szállító konvojok optimális összetételének megállapítására, valamint a tengeralattjárók elleni védelmük hatékonyságának emelésére irányuló tevékenység során találkozunk a műveletkutatási módszerek — nem is eredménytelen — alkalmazásával. További példák felsorolása nélkül megállapíthatjuk, hogy e háborúban a résztvevő hatalmak mindegyike komoly lépéseket tett a katonai vezetés tudományos módszerekkel való megközelítésének és megszervezésének irányába.

A második világháborút követő időszakban a hadügyben végbemenő forradalom és különösen annak most folyó, harmadik szakasza megköveteli a

korszerűen — rakéta-atomfegyverekkel — felszerelt hadseregek lehetőségei és a vezetés színvonala, módszerei között jelentkező ellentmondás feloldását. Ezt így fogalmazhatnánk meg:

Korunkban a társadalmi tevékenység valamennyi területén — így a hadseregben is — alapvető követelményként jelentkezik, hogy a vezetés operatívan és reális időn belül hozza meg az adott szervezet rendeltetésének, lehetőségeinek és konkrét, soron levő feladatának megfelelő döntését. A tudomány és a technika rohamos fejlődésének egyik eredményeként a vezetési komplexumokban — így a törzsekben is — nagyszámú és különböző szakképzettségű emberekből álló kollektíva dolgozik, amelynek eredményes tevékenysége hozzáértő vezetés, irányítás nélkül elképzelhetetlen.

A vezetés tudományos színvonalának növelése világszerte napirenden levő kérdés, és hatóköre a katonai vezetés szférájára is kiterjed. Éppen ezért a katonai vezetés korszerűsítése — a megváltozott követelményeket és a technikai lehetőségeket kielégítő, korszerű vezető apparátus és vezetési módszerek létrehozása — parancsoló szükségszerűség.

A fegyveres erőknek a korszerű haditechnikai eszközökkel való felszerelése, a fegyveres küzdelem jellegében és a megvívás módjában bekövetkezett változások — hogy csak a leglényegesebbeket említsük — a vezetéssel szemben új követelményeket támasztanak.

A katonai vezetés szervezetében végbemenő változások, továbbá a vezetés mechanizmusában egyre nagyobb számban rendszerbe állított, nagy műveleti sebességű elektronikus adatfeldolgozó eszközök belátható időn belül jelentős változásokat okoznak — úgy mondhatnánk követelnek — a katonai vezetés korábban kialakult módszereiben, stílusában és folyamatában.

Tényként állapíthatjuk meg, hogy a Magyar Néphadsereg harci lehetőségei és jelenlegi vezetési színvonala között ellentmondás keletkezett. Mielőbbi feloldása felismert szükségszerűség.

A szerzők munkájukkal az előbb említett ellentmondás feloldásához kívánnak hozzájárulni. Könyvük fő mondanivalója arra keres választ, hogy a műveletkutatás különböző módszerei miként alkalmazhatók a katonai döntések előkészítésében.

A munka első fejezete a katonai műveletkutatás történetének vázlatos áttekintését adja. Ennek során az olvasó közelebb kerül a katonai műveletkutatás lényeges kérdéseihez és megnövekszik az érdeklődése a könyv további mondanivalója iránt. A második fejezet a katonai műveletkutatás alapvető fogalmaival, azok jellemzésével igen közérthetően, világos megfogalmazásban foglalkozik.

A következő (III—VI.) fejezetek a katonai vezetés számára legfontosabb műveletkutatási módszerek (a lineáris programozás, a hálótervezés, a tömegkiszolgálás, a harcdinamikai modellek és a játékelmélet) lényegét világítják meg, azokét, amelyek a szerzők megítélése szerint a leginkább alkalmazhatók a katonai döntések előkészítésének folyamatában. A felsoroltak közül a lineáris programozással és a hálótervezéssel — mint a katonai vezetés gyakorlatában leggyakrabban alkalmazott módszerekkel — kiemelten foglalkoznak. Az alkalmazás lehetőségeit jól megválasztott példákon keresztül mutatják be, amelyeknek mindegyike a katonai vezetés mindennapos gyakorlatához igen közel áll.

A könyv befejező része egy pillantást vet arra, hogy milyen lehetőségei vannak a katonai feladatok műveletkutatói módszerekkel való elemzésének. E gondolat felvetése hasznosan egészíti ki a könyvnek — véleményünk szerint — igen jól összeállított tematikáját.

Az elmondottak világossá teszik, hogy a könyv mondanivalója a figyelmet a katonai vezetés gyakorlati kérdéseire — ezen belül is elsősorban a döntéselőkészítés korszerű módszereire — irányítja és hozzásegíti a tiszteket, hogy tevékenységük során a vezetéselmélet eredményeit az eddigieknél tudatosabban alkalmazzák.

A katonai műveletkutatás egyik fő feladata a parancsnoki elhatározás — a döntés — meghozatalával kapcsolatos kérdések tanulmányozása, a döntés előkészítésének korszerűsítése és tartalmának optimalizálása. Ennek során matematikai módszerek alkalmazására is sor kerül. A katonai műveletek összefüggései, kapcsolataik és egymáshoz való viszonyuk matematikai összefüg-

gésekkel is kifejezhetők. Így az adott feladat végrehajtására hozandó döntésre matematikai módszerekkel, rövid idő alatt több előzetes alternatívát lehet és kell kialakítani. A parancsnok csakis az alternatívák és várható következményeik összevetése alapján hozhatja meg rövid idő alatt a legnagyobb eredményességet biztosító döntését. Mindezek egyértelműen igazolják, hogy a katonai vezetés korszerű körülmények között a matematikai módszerek alkalmazását nem nélkülözheti.

Az olvasóban ezek után felmerülhet a kérdés: vajon a parancsnokoknak, a törzsek tisztjeinek matematikusokká kell válniuk? Nem, erről nincs szó!

A parancsnokok és a törzsek feladata — ezen a téren — a megoldandó probléma matematikai nyelven való megfogalmazása. Ehhez pedig elengedhetetlen, hogy ismerjék a kibernetika általános elveit, a műveletkutatás alapvető módszereit, a katonai gyakorlatban alkalmazott matematikai modelleket és a számítógépes megoldás folyamatát. A többi a szakemberek feladata.

Elmondottak alapján megállapítható, hogy a könyv nem a műveletkutató szakemberek, hanem a parancsnokok, a hadműveleti-harcászati képzettségű tisztek számára készült. Tekintve, hogy a műveletkutatás a katonai vezetésben egyre nagyobb szerepet tölt be, a könyv a tisztek továbbképzésében eredményesen felhasználható. Emellett a központi szervek tervező-szervező munkájában résztvevő tisztek, a tisztképző főiskolák és a katonai akadémiák tanárai, valamint hallgatói számára is hasznos segédkönyv.

Szabó Sándor

A MILITARY HISTORY AND ATLAS OF THE NAPOLEONIC WARS*

(New York, Frederick A. Praeger — 1965. II. kiadás 35×25,5 cm.)

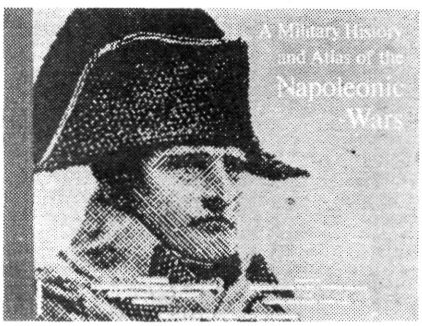

A kiadvány a már korábban megjelent West Point Atlas of American Wars c. munka irányvonalát követi külalakban és az anyagok methodikai elrendezésében egyaránt.

Napóleonról és koráról eddig kb. negyedmillió mű jelent meg, a hadjáratait kellő pontossággal taglaló munka azonban még hiányzik. Az események értékelése különböző volt — sokszor egészen szélsőséges nézetek keresztezték egymást. Napóleon hadvezéri zsenialitását gyakran az egekig magasztalták, máskor pedig a véletlennek, a szerencsének tulajdonították katonai sikereit. Így pl.: a waterlooi csata leírása az angol, a belga, a francia, illetve a porosz kutfők szerint egészen más — szinte azt lehetne hinni, hogy különböző ütközetekről beszélnek.

Az Amerikai Egyesült Államok katonai akadémáin 1817. óta foglalkoznak részletesen a napóleoni háborúkkal. Ezt a művet Vincent J. Esposito és John Robert Elting irányításával a West Point-i katonai akadémia állította össze, míg a kartográfiai munka Krasnoborski nevéhez fűződik.

A szövegi rész összeállításához eredeti dokumentumokat és a legjobb forrásmunkákat használták fel. Mindenekelőtt az 1939-ben kiadott Life of Napoleon (szerzője: Jomini) és az 1942-ben megjelent Napoleon as a General (szerzője: Wartenburg) c. műveket. A Wartenburg-féle atlasz 125 térképlapot tartalmazott, ezeket jórészt átértékelték és kibővítették. Így az új atlasz már 169 térképlapból áll. A térképeket mindig ugyanazon az oldalon helyezték el, az átellenes oldalon a kérdéses térképhez tartozó magyarázó szövegi részek találhatók. Didaktikailag igen helyes, hogy egy időben lehet tanulmányozni mindkettőt, nincs szükség keresgélésre, visszalapozásra. A fejezetcím alatt jelzik az illető térképlapon ábrázolt helyzetet egy adott időpontban, illetve időperiódusban. Az egész oldalt elfoglaló térképeket kettős keretvonal határolja. A keretvonalon kívül ún. keresőt helyeztek el, amely nagymértékben elősegíti a szövegi részben található földrajzi nevek megkeresését a térképen. A térkép alsó és felső szélén A, B, C, D betűket, a két oldalán 1, 2, 3 számokat helyeztek el; tehát a térképlapot elméletileg 12 részre osztották fel. Így az egyes földrajzi nevek után zárójelbe rakott betű és szám: pl. Dornburg (C2) azt jelenti, hogy a függőleges C és a vízszintes 2. oszlop találkozásánál találjuk meg az illető helységet. A címfelirat mellett nyíllal jelölik a földrajzi orientációt

* A napóleoni háborúk katonai története és atlasza

elősegítő északi irányt (N = north). A mérföldekben megadott aránymérték megkönnyíti az egyes távolságok összehasonlítását. (1 mile, azaz mérföld = 1609 km.)

A térképek három színnyomásban készültek: az alaptérkép mindig szürke, míg a csapatok elhelyezését piros, illetve kék színnel tüntették fel. Ez nagyon megkönnyíti a térkép olvashatóságát — és esztétikai szempontból is kedvezőnek mondható.

A domborzatot csíkozással ábrázolják, a nagyobb méretarányú csatatérképeken az erdők megjelenítése is szembetűnő. A folyóvizek, tavak ábrázolása is szerencsésnek mondható, egyértelműen ugrik ki az úthálózat és a települések. Nyíllal jelölik az egyes útvonalak folytatásában található jelentősebb helységek irányát (néha a távolságát is).

A csaták, hadjáratok lefolyását nagymértékben befolyásolta a földrajzi környezet. Ezek előzetes áttanulmányozása elősegíti az események jobb megértését, illetve megvilágítását.

Az atlasz az egyes csaták lefolyásának megelevenítéséhez gyakran azonos alaptérképet használ; ez egyrészt előnyös, mert fokozatosan szemmel lehet követni az események kifejlődését ugyanazon az alaptérképen, de másrészt gyakran hátrányos is, mert így nincs kitöltve a térkép beltartalommal — azaz a rajztükör jelentős része nincs kihasználva.

Az azonos alaptérképek másik hátránya, hogy az utólag rányomott színes jelek, illetve a szöveg néhol teljesen elfeledi az alaptérkép neveit, azok olvashatatlanná válnak.

Az atlasz azonos jelkulcsot használ, ami megkönnyíti az érthetőséget és az összehasonlítást. Az egyes fegyvernemeket más-más jellel ábrázolják. A térképek méretarányától függő részletességgel jelennek meg előttünk az egyes katonai egységek. Igen helyes szempont, hogy következetesen kék színnel jelölik Napóleon csapatait, illetve a vele szövetséges haderőket, míg az ellenséges hadseregeket piros színnel ábrázolják.

A csapatok elhelyezkedését összefüggő vonallal jelenítik meg; a mozgásban levő hadsereg útját szaggatott vonal jelzi. Az egyes csapattestek megfelelő jele mellett az illető egység kvantitatív erejét jelzik.

Nem zsúfolt a térképek beltartalma, ezért a bekeretezett rövid magyarázó szöveg szerencsésen elfér még benne, melyek hovatartozását nyíllal jelölik.

Az atlasz tartalma

Rövid bevezető Napóleon és a modern hadviselés közötti kapcsolatról.

Napóleon korai katonai karrierje 1795-ig (az utána következő időszak már közvetlenül az atlasz témáját jelenti).

Rövid útmutatás az atlasz használatához.

Szervezés-fegyverzet-tatkika.

Az események kronológikus táblázata — egy oldalon ábrázolva.

Tartalomjegyzék.

Jelkulcs.

Az itáliai hadjáratok 1—31 térkép

— a francia forradalom korai háborúi 1
— Napóleon felemelkedése 2
— hadműveletek Colli és Beaulieu ellen 3— 11
— Würmser első hadjárata 12— 16
— Würmser második hadjárata 17— 19
— Alvintzy első hadjárata 20— 25
— Alvintzy második hadjárata 26— 29
— Károly főherceg elleni támadás 30— 31

Az egyiptomi és szíriai hadjárat 32—34 térkép

A marengói hadjárat 35—44 térkép

— a marengói csata 35— 43
— a téli hadjárat 44

Az Ulm—Austerlitz-i hadjárat 45—56 térkép

— tengeri hadműveletek 45
— Ulm környéki hadműveletek 46— 50
— az austerlitzi ütközet 51— 56

A jénai hadjárat 57—68 térkép

A Eylau—Friedland-i hadjárat 69—83 térkép

— az eylaui csata 69— 75
— friedlandi csata 76— 83

A spanyolországi hadjárat
84—99 térkép

Az 1809. évi hadműveletek
93—106 térkép

— abensbergi és eggmühli csaták	93— 99
— asperni és esslingi csaták	100—102
— a wagrami ütközet	103—106

Az orosz hadjárat
107—126 térkép

— az invázió	107—112
— a szmolenszki csata	113—114
— a borodinói ütközet	115—118
— hadműveletek Moszkva körül	119
— a visszavonulás	120—122
— átkelés a Berezinán	123—126

A lipcsei hadjárat
127—144 térkép

— a lützeni és a bautzeni csaták	127—131
— a drezdai csata	132—137
— a lipcsei csata	138—144

Hadműveletek Franciaországban
145—155 térkép

— szárazföldi hadműveletek	145—154
— tengeri hadműveletek	155

A waterlooi csata
156—169 térkép

Néhány megjegyzés a térképekkel kapcsolatban: a tartalomban feltüntetett fejezetcímek az illető térképlapok és szövegrészek címeiként szerepelnek: viszont az egyes kisebb alfejezetek címei nem mindig egyeznek, vagy pedig megfogalmazásukban különböznek egymástól. Ez félreértésekre adhat okot.

1—2. térkép Debreczyn, Thiess (Tisza) — pontatlan nevek.

A Berettyó? Debrecenben ered!?

A hegyrajz igen vázlatos és elnagyolt. Pl. Itáliai hadjáratoknál (1—31. térkép).

Italian campaigns 1796—97 felirat mind a 31 térképen szerepel, de az Operations Against Colli és Beaulieu alfejezet cím (3—11. térkép) viszont sehol nincs külön feltüntetve, hanem pl. Battle of Dego (Dego-i csata) az 5—6. térkép felirattal szerepel.

A 22—23. számú azonos alaptérképeken (Battle of Caldiero — Caldiero-i csata) helyes a Po mocsaras, vizenyős területeinek feltüntetése, viszont a térképlap jelentős része üresen ásítozik.

A 30. térképen a Száva menti Ptuj — németül Pettau városát Cluj (Kolozsvár) neveként tünteti fel. Ha ugyanezen a térképen Laibach szerepel (a mai Ljubljana), akkor Pettaut kellett volna írni. Ugyanezen a térképlapon Istria félsziget teljesen sík területként hat.

A 35. térképen a hegyábrázolás teljesen hiányzik.

Az atlasz csak jelentéktelen mértékben foglalkozik a tengeri hadműveletekkel, a kontinentális blokádot fel sem tünteti. A híres Trafalgar-i tengeri csata legalább egy külön térképet érdemelt volna. A 45 . térkép Nelson és Villeneuve admirális flotta mozdulatait mutatja be.

Az 51. térképlapon a Hungary felírás teljes egészében Ausztria területére esik, a Rába (Raab) Körmendtől jóval északra folyik és nem Győrnél ömlik a Mosoni Dunába, illetve Győr a folyótól távolabb fekszik.

Az 57. térképen a Vág folyó németes alakja Vaag szerepel, míg a 103. térképen a szlovák Vah nevet találjuk meg.

A 67. lapon érdekes megoldással találkozunk; a jénai hadjárat különböző fázisaiban a csapatok elhelyezkedését más-más módon kitöltött, illetve besatírozott nyilakkal ábrázolják.

A többször előforduló Gyulai (tábornok?) neve néhol Giulayként szerepel.

100. térképen a Nyitra és a Garam elveszik a Kisalföldön — nem érik el a Dunát. Laybach — Laibach helyett.

100. és 103. lapon a hegyábrázolás hiányos, Hungary (Magyarország) neve, látszat szerint, Zala megyére vonatkozik.

A térképlapok után a kor kiemelkedő katonai és politikai személyiségeinek rövid életrajzi vázlatát közlik, különös tekintettel a francia hadvezérekre.

Egy eléggé bő — témák szerint csoportosított — irodalomjegyzék zárja az atlaszt.

Jelentős hiányosságként tudható be, hogy név- és tárgymutató nem készült az atlaszhoz.

Ennek ellenére egy színvonalas, a kor eseményeit kellő részletességgel ábrázoló, értékes munkával ismerkedhetünk meg, amely a kor problémáival foglalkozó hadtörténész számára nagy segítséget nyújt.

Miczek György

DÉTSHY MIHÁLY—KOZÁK KÁROLY:

AZ EGRI VÁR FELTÁRÁSA

(1957—66.)

(Az Egri Múzeum Évkönyve, V., Eger, 1967.)

Eger neve népünk tudatában egyet jelent a török elleni harcok ragyogó győzelmével, a fennmaradásért küzdő nemzet hősi helytállásával. A vár belső életéről azonban — sajnálatos módon — igen keveset ismerünk, építkezésének történetét pedig csak nagy vonalakban tudjuk felvázolni. Az 1930-as évek feltárásai csak a legegyszerűbben megoldható feladatokra vállalkoztak s elhanyagolták (pénz hiányában nem is tehettek mást) a nem annyira mutatós, de hadtörténetileg annál fontosabb objektumok régészeti vizsgálatát. Az itt ismertetésre kerülő tanulmányban az 1957—66. közötti évek feltárásáról kapunk beszámolót.

A város felől jőve az alsó kapun lépünk be a vár területére. Az út egyenletesen emelkedve tart a belső vár felé. Jobbról az egykori külső vár, illetve az azt erősítő töltés mellett haladunk el, amely a belső és külső vár találkozási pontja köré épült Gergely-bástyához csatlakozik. Innen halad tovább a belső vár déli fala nyugat felé s ezt követi a várba vezető út is. A Gergely-bástya és a déli várfal külső szöglete közelében tárták fel — egy később épített falköpeny alatt — a középkori vár újonnan felfedezett kaputornyát. A toronyba az ugyancsak most megtalált vékony mellvédfal mögötti gyilokjáróról léphettek be ennek felső szintjére.

A torony déli oldalának felső részén egy falfülke került elő, Mátyás sógorának, Estei Hippolit püspöknek festett címerével, ami azért érdekes, mert a várkapuk felett általában kőcímert találunk (Nógrád, Sárospatak, Sümeg, Szigliget stb.). A kaputorony keleti, keskenyebb oldalán előkerült lőrés a déli várfal keleti szakaszának védelmét segítette elő.

Fontos és sürgős feladat volt a Varkoch-kapubástya kutatása és helyreállítása is, hiszen ez lényegesen segíti a nézőt a vár hadászati jelentőségének helyes megítélésében. A farkasverem és a kapu belső aknájának feltárása után kitűnt, hogy ennél a kapubástyánál olyan kétkarú felvonóhíd működhetett, amelynek felhúzásakor a külső kar lezárta a kapunyílást, a belső kar pedig bebillent a belső aknába. Az így lezárt kapu előtt és mögött egy-egy mély verem akadályozta a várba való behatolást. A bástya nyugati falában kibontottak egy ez ideig elfalazott gyalogkaput, amelyen keresztül a város felé közlekedtek a XVI—XVIII. században. Az építkezés időpontját az egykor a bástya külső kapuja felett elhelyezett — most a múzeumban kiállított — kőtábla latin felirata világosan elárulja: Perényi Péter építette 1542-ben. Tervezője és kivitelezője bizonyára Perényi sárospataki olasz kőfaragó mestere, Alessandro da Vedano volt. Az új, jól védhető várkapu kialakítását a középkori vár kettéosztása tehette szükségessé, miután a vár eddigi főbejárata most a külső várba vezetett, a gótikus kis kaputorony pedig a rohamosan fejlődő hadviselés követelményeinek már nem felelt meg és ezért be is falazták.

Kőhegyi Mihály

HOLL IMRE:

SOPRON KÖZÉPKORI VÁROSFALAI

(Archaeologiai Értesítő, 1967. 155—183. o.)

Közismert tény, hogy az utóbbi években hallatlanul kiszélesedett és meggyorsult hazai régészetünk ásatási tevékenysége, és közötte a váraink építési periódusait tisztázó feltárások előkelő helyet kaptak. A gyér okleveles anyag, az évszázados pusztulás, majd a XVIII. század eleji tudatos rombolás ma már legtöbb várunk esetében csak archaeológiai módszerekkel teszi lehetővé az egykori alaprajz és felépítmény rekonstruálását.

Sopron középkori városfalairól az immáron nyolc éve folyó ásatások számos vonatkozásban módosították, gazdagították eddigi tudásunkat. Kitűnt, hogy Sopront a XIII. század végéig az oklevelekben többször (1277, 1297) említett római városfal védte a mögötte épített gerendavázas sánc maradványával és egyes szakaszokon ennek kő burkolófalával. A XIII. század végén, főleg III. Endre 1297. évi adománya után megindult a középső városfalvonal új kiépítése, betartva a római városfal adottságait, mind a homlokzati falsík, mind a tornyok külső alaprajzában. A külső fal, amely az árok felé nézve sokáig szabadon állott, sok helyen későbbi javítások, burkolások nyomait mutatja. Építészeti idejét oklevelek is meghatározzák: a fertői vámjövedelemből a király engedélyével 1330—39. között épült meg, 1340—44. között pedig már az előtte húzódó várárkot is kiásták. Ez alatt megépültek a belső fal eddig elmaradt szakaszai és a külső, harmadik fal. Létrejött tehát a kettős falszakasz-rendszer.

A középkori városfalat délkeleti irányba, a Győri út felé, a Hátsókapu nyitotta meg. Építési idejét iratos adat nem őrizte meg. A tulajdonképpeni Kaputorony négyzetes, 9,80×9,80 m alapterületű építmény, elöl és hátul ívesen záródó tagolatlan kapunyílással. A falak még az I. emeleten is 3 m vastagságúak, itt hátrafelé konzolos kiugrású erkélyre nyílt egy ajtó, mely valószínűleg az őrség számára biztosította az átjárást a déli belső várfal mögé. Észak felé és előre csupán egy hosszúkás lőrés, illetve egy szűk nyílás törte át a falat. A II. emeleten már csökkent falvastagsággal képeztek ki egy szobát, amelyből több irányban fülkés lőrések tekintenek. Északkelet felé egy vastag fal csatlakozik a kaputorony sarkához, a város felől mellette még egy vékonyabb fal húzódik és takarja a lépcsős folyosót, amelyen keresztül egyrészt az utcáról, másrészt az északi felső falszoros irányából az őrség II. emeleti szobájába („Musquetirs Zimmer") lehetett feljutni. Az analógiák alapján a torony és a csatlakozó elővéd a XIV—XV. században kellett megépüljön.

K. M.

WALTER WAGNER:
GESCHICHTE DES K. K. KRIEGSMINISTERIUMS*
1848—1866

(Graz—Berlin—Köln, 1966. 257 o.)

Az 1848/49-es magyar szabadságharc katonai sikerei az osztrák hadvezetés számára nyilvánvalóvá tették seregeik szervezeti gyengeségét. A fiatal Ferenc József nem késlekedett ennek tanulságait levonni s már a szabadságharc leverése utáni években megkezdte a hadsereg vezérkarának átszervezését. 1853-ig lényegében az Allerhöchste Armeeoberkommando kiépítése folyik, amelybe azután fokozatosan maga a hadügyminisztérium is beolvad. Ennek a korszaknak legfontosabb eseményét az 1857-ben kiadott szervezési törvény (Organisationsstatut) jelenti, amely a hadsereg centrális felépítését volt hivatva biztosítani. Az új rendszer megalkotásában gróf Grünne tábornoknak volt igen komoly szerepe, akit a szerző méltán nevez „szürke eminenciásnak", mert valóban éveken keresztül ő volt a császár jobb keze és a legfontosabb ügyekben szinte kizárólagos tanácsadója. Az 1859-es olasz háborúban történt csatavesztés után azonban, szinte máról-holnapra kiesik a király kegyéből s meg kell elégednie a főistállómesteri — inkább szépségtapaszt jelentő — címmel. Vele együtt a régi főtisztek egész sora kerül kényszerű nyugállományba.

A kötetet lezáró harmadik fejezet a hadügyminisztérium 1860—1866. közötti történetével foglalkozik, amely most ismét a legfőbb katonai fórum lett a monarchián belül. Gróf Degenfeld-Schonberg és Ritter von Franck miniszterségének ideje alatt a régi, közvetlenül a szabadságharc után bizonyos fokig indokolt, abszolutisztikus kormányzási forma háttérbe szorult — bár korántsem annyira, amennyire azt a szerző véli — s helyét egy átgondoltabb, itt-ott engedékenyebb vezetés váltotta fel.

A könyv legnagyobb érdeme, hogy a rendkívül bonyolult alá-, fölé- és mellérendelt katonai ügyosztályok szövevényében — áttekinthető táblázatok segítségével is — eligazítást nyújt. A szerző kitűnően ismeri anyagát, hiszen jómaga az osztrák Hadtörténeti Levéltárban dolgozik.

K. M.

* A cs. és kir. hadügyminisztérium története 1848—1866.

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

VOENNO ISZTORICSESZKIJ ZSURNAL (Szovjetunió), 1970. 10—12. sz. — A folyóirat negyedik negyedévi számaiban több jelentős hadtudományi jellegű írás jelent meg. Ezek közül első helyen említjük meg M. ZAHAROV: „A mélységben végrehajtott hadművelet elméletéről" c. cikkét (10. sz. 10—20. o.). A szerző megállapítja, hogy a második világháború előtti időben a katonai elméleti tevékenység legnagyobb eredménye a mélységben végrehajtott támadó hadművelet elméletének kidolgozása volt. Ezt a szovjet hadsereg új fegyverzettel és technikával való felszerelése tette lehetővé és szükségessé.

Az első világháborúban a taktikai áttörés rendszerint nem nőtt át hadműveletibe. A hadműveletek befejezetlenek maradtak és nem érték el céljukat. Az 1920-as évek elméleti kezdeményezései még az első világháború tapasztalatain alapultak. A későbbiek folyamán a támadó hadművelet elvileg új elméletét kellett kidolgozni, és meg kellett találni a fegyveres harc olyan formáit és módszereit, amelyek lehetővé tették az összefüggő arcvonal erős tüzének leküzdését és az ellenség hadműveleti csoportosításainak megsemmisítését a hadászati siker elérése céljából. A szovjet katonai elmélet szerint e feladatok eléréséhez hatalmas átütő erejű csapásokat kell mérni az ellenség hadműveleti védelmi rendszerének egész mélységében. Ilyen csapásokat csak az együttműködő lövész alakulatok, harckocsik és tüzérség mélyen tagolt tömegeivel lehet végrehajtani a légierő támogatása mellett. Ez a módszer kapta a mélységben végrehajtott hadművelet nevet.

A szerző végigtekinti az elmélet kialakításával kapcsolatos vitákat, ismerteti az egyes nézeteket. A már kikristályosodott elmélet szerint a mélységi hadművelet több szakaszt foglal magába: a) a taktikai védelem áttörése, b) a taktikai siker átfejlesztése hadműveletibe, c) a hadműveleti siker kifejlesztése a hadművelet tárgyául választott ellenséges csoportosítás teljes megsemmisítéséig. A cikk befejező részében a szerző még röviden áttekinti a védelem elméleti kérdéseinek fejlődését ebben az időben, és a szovjet elméletet összeveti a német szakemberek eredményeivel, rámutatva a kezdeti ilyen irányú elméleti tevékenység később megmutatkozott hibáira.

K. KAZAKOV: „A tüzérségi támadás tökéletesítése" (11. sz. 33—39. o.). A háború előtti harcszabályzatok szerint a támadó harc és hadművelet tüzérségi biztosítása két szakaszból állt: a támadás tüzérségi előkészítéséből, valamint a támadás és a védelem mélységében folyó harc tüzérségi támogatásából. Az előkészítés egy-két óráig tartott. Megerősített védelem esetében ezt megelőzte a védelmi objektumok egy vagy több óráig tartó megsemmisítése.

A háború kezdetén igyekeztek egyformán támogatni a támadást az egész vonalon, nem összpontosították a tüzérséget.

A tüzérség új módszerű felhasználásának kialakításában nagy szerepet játszott a Hadügyi Népbiztosság 1941. október 25-i 0416. sz. parancsa és különösen a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának 1942. január 10-i 03. sz. direktívája. A Főhadiszállás parancsa szerint a tüzérségi előkészítés gyakorlatáról át kellett térni a tüzérségi támadásra. Ez a következőket jelentette: 1. a tüzérség nem korlátozódhat a támadás előtti egy-két órás tevékenységre, hanem a gyalogsággal együtt kell

támadnia, kis szünetekkel folytatni kell a tüzet az egész támadás folyamán, amíg át nem törik az ellenség védelmét egész szélességében, 2. a gyalogságnak nem a tüzérségi tűz beszüntetése után kell támadnia, hanem a tüzérség támadásával egy időben, 3. a tüzérségnek nem elszórtan kell tevékenykednie, hanem összpontosítva a hadsereg, front csapásmérő csoportjának körzetében, és csakis ebben a körzetben, mert enélkül a feltétel nélkül elképzelhetetlen a tüzérségi támadás.

A későbbi támadó harcokban kialakult a tüzérségi támadás gyakorlata, és az 1942 októberében megjelent „A gyalogság harcszabályzata" már pontosan meghatározza a tüzérségi támadás lényegét, szakaszait, a tüzérség feladatait, a megoldás módozatait. A tüzérségi támadás az ellenség védelmének leküzdését, a gyalogság és a harckocsik összpontosított, hatékony tűzzel való támogatását jelentette a támadás egész folyamán. A tüzérségi támadás három szakaszra oszlott: a támadás tüzérségi előkészítése; a támadás tüzérségi támogatása; a gyalogság és a harckocsik tevékenységének biztosítása a védelem mélységében.

A továbbiakban a szerző a háború különböző szakaszainak sok konkrét példáján elemzi, milyen fokot ért el a tüzérség összpontosítása a csapásmérő alakulatoknál az arcvonal más helyeihez viszonyítva, hogyan alakultak a támogatás formái, hogyan csiszolódtak, tökéletesedtek a támadás módszerei.

Ebből a témakörből megemlítjük még V. MARAMZIN: „A stratégiai védelmi hadműveletek tapasztalatai a Nagy Honvédő Háborúban" c. cikkét (10. sz. 21—32. o.).

A hadtörténeti jellegű tanulmányok közé tartozik N. KOMAROV: „A Szovjetunió gazdasága a háború alatt és a hamisítók koholmányai" c. írása (12. sz. 31—39. o.).

A szerző L. Schapiroval, az „Army Quarterly" cikkírójával, E. Ziemkevel és más történészekkel vitázik, akik azt állítják, hogy a Szovjetunió gazdaságilag és katonailag teljesen felkészületlenül, elmaradott szinten állt a háború kezdetén, az első területi veszteségek után katasztrofális helyzetbe került és csak a lend-lease keretében érkezett segítség mentette meg a gazdasági és politikai összeomlástól. Komarov ismerteti az ötéves tervek folyamán elért eredményeket és a katonai potenciál megteremtésének főbb adatait. Ismerteti az ipar áttelepítését, a veszélyeztetett területek evakuálását, az egész gazdaság háborús termelésre való átállítását, ami 1942-ben befejeződött. Ezt az is bizonyítja, hogy míg 1941-ben kb. 12 ezer repülőgépet, 6,5 ezer harckocsit, 61,1 ezer löveget és aknavetőt állítottak elő, addig 1942-ben 21,5 ezer repülőgépet, 24,5 ezer harckocsit, 285,9 ezer löveget és aknavetőt gyártottak.

A Nagy Honvédő Háború alatt a hazai ipar több mint 108 ezer repülőgépet, 95 ezer harckocsit és rohamlöveget, csaknem 348 ezer aknavetőt és 188 ezer löveget adott a hadseregnek. A megszállt országokat is kirabló Németország csak kb. 78 ezer repülőgépet, 53 ezer páncélost és rohamlöveget, 68 ezer aknavetőt, 102 ezer löveget állított elő.

Bár a szállítások komoly segítséget jelentettek, éppen a legnehezebb időkben, 1941. július 1-től 1943. június 30-ig a Szovjetunió alig valamivel több mint 3 ezer repülőgépet és 2400 harckocsit kapott. Ezalatt a hazai ipar több mint 50 ezer repülőgépet és kb. 40 ezer harckocsit állított elő. Az említett időszak alatt az amerikai szállítások a hadiipar termelésének 6%-át tették ki. A szövetségesek által szállított stratégiai nyersanyag, technika és fegyverzet az egész háború alatt a szovjet termeléshez viszonyítva a tüzérségi lövegek terén kevesebb, mint 2%, a repülőgépek terén 12%, a harckocsik terén 10% volt. Az egész háború időszakára számítva a szállítások nem haladják meg a szovjet katonai termelés 4%-át. Ez komoly segítség volt, de a segítség kizárólagos mentő szerepéről beszélni durva történelemhamosítás.

A hadtörténeti tanulmányok közül megemlítjük még A. BRJUHANOV: „A partizánoknak az ellenség kommunikációs vonala ellen irányuló katonai cselekményei" c. cikkét. (11. sz. 78—83. o.)

A stratégiai jellegű partizánmozgalom sokoldalú tevékenysége közül az egyik legfontosabb és leghatékonyabb terület az ellenség kommunikációs vonalainak állandó rombolása volt, ami nagy nehézségeket okozott a harcoló csapatok ellátásában és időnként jelentős fegyveres erőket is lekötött. Ez a tevékenység úgyszólván rögtön a német támadás után kezdődött meg, és a háború végéig egyre nagyobb mérete-

ket öltött. A szerző által felsorolt sok adat közül csak néhányat említünk meg. Már 1941—42 telén a Kalinyini, Szmolenszki, Moszkvai, Tulai, Oreli és Kurszki terület partizánjai nem teljes adatok szerint kb. 300 hidat robbantottak fel, köztük 20 vasúti hidat, több száz gépkocsit és több ezer fogatolt járművet semmisítettek meg.

Később fejlődtek a módszerek, egyes bonyolultabb feladatok végrehajtására több partizáncsoportot is összevontak. Sztálingrád után még inkább fellendült a mozgalom. Míg pl. Belorussziában 1942-ben 70 ezer ember lépett a partizánok sorai közé, 1943-ban már több mint 200 ezer. A kurszki csata idején hajtották végre az ún. „sínháború" hadműveletet, amelynek a fő területe a Leningrádi, Kalinyini, Oreli terület, Belorusszia és Ukrajna északi része volt. A hadművelet folyamán júliustól szeptember 15-ig kb. 215 ezer robbantást hajtottak végre és rengeteg szállítmányt kisiklattak. Ennek eredményeként 30—40%-kal csökkent a vasutak áteresztőképessége.

A háború folyamán a partizánok kisiklattak több mint 20 ezer vasúti szerelvényt és 50 páncélvonatot. Felrobbantottak és használhatatlanná tettek 10 ezer mozdonyt, 110 ezer vagont és tartálykocsit, 12 ezer vasúti és közúti hidat, felgyújtottak több mint 65 ezer gépkocsit, szétromboltak több mint 17 ezer km távíró-telefonvonalat, megsemmisítettek 2300 harckocsit és páncélos járművet, lelőttek vagy a repülőtereken elpusztítottak több mint 1100 repülőgépet, megsemmisítettek, megsebesítettek vagy foglyul ejtettek több mint 1,5 millió ellenséges katonát. *(Lengyel István).*

HISTORIE A VOJENSTVI (Csehszlovákia), 1970. 4—5. sz. — *Kazimierz* KACZMAREK: „A 2. Lengyel Hadsereg részvétele Csehszlovákia felszabadításában" (562—603. o.). A második világháborúban mintegy kétmillió lengyel harcolt fegyverrel a kézben. A háborús akciókban a szövetségesek között a negyedik helyet foglalták el. A lengyel hadsereg volt az egyetlen, amely a szovjet hadsereg oldalán részt vett a hitleri Németország fővárosának elfoglalásában. A berlini hadművelet kezdetén a 2. Lengyel hadsereg 90 ezer főt, 500 harckocsit és rohamlöveget, 1600 löveget és aknavetőt számlált. A prágai felkelés kirobbanásakor az 1. Ukrán Front állományában harcolt és itt kapott feladatot a prágai hadműveletben való részvételre: támadjon 36 km széles sávban, napi 10 km-es átlagos ütemben, az 5. gárdahadsereggel együttműködve érje el a Labe folyót és akadályozza meg a német „Közép" hadseregcsoport egységeinek visszavonulását nyugatra — ezzel segítse elő a prágai felkelés sikerét. A lengyel katonákat az a tudat lelkesítette, hogy a hitleri hadigépezet utolsó ellenállási fészkét kell megsemmisíteniük és ezzel közelebb hozhatják a háború győzelmes befejezését. A prágai hadműveletben május 7—11. között harcoltak a lengyel egységek és gyors, lendületes tevékenységükkel teljesítették a megszabott feladatokat. A szembenálló ellenséges csoportosítás 580 katonát, 13 harckocsit, 12 löveget, 16 aknavetőt és 45 gépjárművet veszített, 3086 tiszt és katona került fogságba. A 2. Lengyel Hadsereg a győzelemért komoly árat fizetett: halottainak száma 300 főre, sebesültjeinek száma pedig 900 főre tehető. Csehszlovákia felszabadításában való részvételükkel hozzájárultak a két nép hagyományos barátságának és együttműködésének elmélyítéséhez.

I. G. ZIBEROV: „Hadjárat a prágai felkelés megsegítésére" (544—561. o.). A szovjet csapatok a prágai hadművelet keretében hajtották végre a Nagy Honvédő Háború egyik leggyorsabb hadjáratát azzal a céllal, hogy csapást mérjenek az ellenségre Prága térségében, s ezáltal a lehető leggyorsabban segítséget nyújtsanak a prágai felkeléshez. Ziberov, a cikk szerzője május 7-én kapott parancsot a 3. gárda harckocsihadsereg állományában egy hadsereg gyorscsoport megalakítására — 16. rohamlöveg dandár, 69. gépesített dandár, 50. önálló motorkerékpáros ezred —, azzal az utasítással, hogy a prágai felkelés sikerét csakis az azonnali előretörés és a késedelem nélküli csapás biztosíthatja, anélkül, hogy a gyorscsoport az ellenséges ellenállási csomópontokkal útközben felvenné a harcot. A támadás megindításának pillanatában az ellenség még eredményesen hátráltatta az 1. Ukrán Front csapatainak előnyomulását, így a feladat végrehajtása érdekében a gyorscsoport a hézagokat kihasználva előretört a hadműveleti mélységbe. Május 8-án — a prágai hadjárat legjelentősebb napján — a szovjet harckocsizók felszaba-

dították a terezini koncentrációs tábor sok tízezer különböző nemzetiségű foglyát. Állandó és nyugtalanító kérdés volt: vajon képes lesz-e a gyorscsoport időben elérni a fővárost, ugyanakkor, amikor a németek ellenállása nem gyöngült, s egyik akadály a másik után állta útjukat; mozgó gépkocsioszlopok, megerődített támpontok stb. Véleményeltérés alakult ki a vezetésnél: tovább támadni vagy bevárni a főerőket? Csakhogy az utóbbi esetben elesik a felkelés. Lenin azt tanította, hogy inkább áldozd fel életedet, de elvtársadat ne hagyd cserben! Ez az érv győzött, s az 53. harckocsiezred katonái, a felkelők segítségével 9-én reggel 4 órakor behatoltak a fővárosba. — A szerző negyedszázad elteltével szívesen emlékezik a lakosság felszabadult örömére, a baráti fogadtatásra, a felkelés résztvevőivel és annak vezetőjével — Eugen Erbannal — való felejthetetlen találkozásra. Meggyőződését fejezi ki, hogy e történelmi napok emléke továbbra is a két nép közötti megbonthatatlan barátság forrása marad.

I. G. ZUCENKO: „A szovjet és csehszlovák katonák és partizánok együttműködése a Szlovák Nemzeti Felkelés időszakában" (604—613. o.). A Szovjetunió jelentős anyagi segítséget nyújtott a csehszlovák felszabadító mozgalomnak. A Szlovák Nemzeti Felkelés kezdetekor az 1. Ukrán Front Haditanácsa mellett működő Ukrajnai Partizánterületi Törzs 17 tonna különböző lőszert és felszerelést bocsátott a szlovákiai partizánosztagok rendelkezésére. Eleinte ejtőernyővel dobták le a málhákat, majd a Tri Duby-i repülőtér elfoglalása után szállítórepülőgépek is leszállhattak Szlovákia területén. 1944. szeptember 5-től a megnövekedett feladatok ellátásába a szovjet távolsági repülőerő is bekapcsolódott, s a csehszlovák antifasisztákat rendszeresen ellátták fegyverrel, lőszerrel, gyógyszerrel stb. Az ellenség egyre nagyobb erőket alkalmazott a Kelet-Kárpát hadműveletben, ezért a Főhadiszállás elrendelte az 1. csehszlovák vadászrepülőezred áttelepülését Szlovákia területére (szeptember 17.). Addigra az ugyancsak légi úton átdobott 2. csehszlovák ejtőernyős dandár is megkezdte működését. A szovjet kormány ezen túlmenően más jellegű segítséget is nyújtott, például partizánszervezőket küldött, sőt kisebb partizánosztagok is harcoltak a szlovák partizánokkal együtt. 1944 őszén a felszabadító mozgalom a kommunisták vezetésével a legszélesebb néprétegeket fogta át, szeptember végén már mintegy 8000 partizán harcolt Szlovákia területén, s 15 000 négyzetkilométer területet foglaltak el. A Csapajev-partizándandár egymaga 2000 főre nőtt, miután több helyőrség szlovák katonái is csatlakoztak hozzá. A kárpát—duklai hadművelet és a Szlovák Nemzeti Felkelés elválaszthatatlan egységet alkotott. A szovjet csapatoknak a felkelés megsegítésére irányuló hadműveletei a baráti együttműködés kimagasló példái voltak. A közös harcok Harkovnál kezdődtek, Ukrajnában, a Kárpátokban folytatódtak és tartottak egész Csehszlovákia területén — Prágáig, ezekben több mint 140 000 szovjet katona áldozta életét Csehszlovákia szocialista jövőjéért.

— Érdekes adatokat közöl még *Stanislav* BIMAN: „A-Fall" (614—629. o.) című tanulmánya a német fasiszták 1944. évi tisztogatási tervéről a Csehmorva Protektorátusban és *Ota* HOLUB: „A csehszlovák fegyveres erők veszteségei 1938—39-ben" (630—645. o.), Csehszlovákiának a németek, magyarok és lengyelek által történt megszállása során. *(Nádor Tibor)*

VOJNOISTORIJSKI GLASNIK (Jugoszlávia), 1970. 2. sz. — *Branko* FORLIĆ: „A fasizmus felett aratott győzelem 25. évfordulóján" (7—34. o.). A szerző a második világháború legfontosabb politikai és hadászati kérdéseivel foglalkozik. Nyomatékosan kihangsúlyozza a jugoszláv nép felszabadító harcának jelentőségét. A tanulmány befejező részében nagy számú, eddig részben ismeretlen adattal támasztja alá fejtegetéseit. Adatai szerint pl. Jugoszlávia 1,7 millió embert veszített a harcok és a fasiszta megszállás következtében.

Savo SKOKO: „Lenin a Balkán-háborúk és az első világháború jellegéről" (37—66. o.). Lenin több írásában aláhúzta azt a tényt, hogy valamennyi háborút konkrétan a gazdasági, társadalmi, politikai és katonai körülményekből kiindulva kell vizsgálnunk. E módszert alkotóan alkalmazta a Balkán és az első világháború megítélésében is. Megállapítja, hogy a balkáni népek háborúja a török elnyomás

ellen haladó volt, noha az egyes uralkodó osztályok hódító célokkal kapcsolódtak be a háborúba. E körülmény, főleg a második Balkán háború keletkezését és lefolyását magyarázta. Az a tény, hogy a balkáni népek fő problémái nem belső forradalom, hanem háborúk útján rendeződtek, döntően kihatott e népek további fejlődésére. Az első világháború jellegének elemzése során mindenekelőtt a munkásosztály és a háború viszonyának tisztázása fontos számunkra. Lenin hangsúlyozza, hogy a háború mindkét részről igazságtalan volt, célja a világ újrafelosztása és egyes területek meghódítása, illetve megtartása volt. Kiemeli, hogy eme általános megállapítása Szerbiát nem érinti, mivel Szerbia igazságos háborút viselt Ausztria ellen. A továbbiakban Lenin és a II. Internacionálé vezetőinek ellentétét vizsgálja a szerző. Leszögezi, hogy szemben a szociáldemokrácia nacionalista vezetőivel, Lenin harcolt az imperialista háborúk ellen, de egyszersmind azt is felismerte: milyen lehetőségeket nyújt a háború a forradalmi munkásmozgalom számára.

Vojmir KLJAKOVIĆ: „Nagy-Britannia, a Szovjetunió és a jugoszláv felkelés 1941-ben" (69—101. o.). A jugoszláv nép felszabadító háborúja világszerte élénk feltűnést keltett. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a felkelők két egymással is szembenálló csoportra oszlanak, a partizánokra és a csetnikekre. A nyugati kormányok ez utóbbiakat támogatták, mivel ezek a londoni emigráns kormány, tehát a törvényes jugoszláv kormány irányítása alatt harcoltak. Ezért 1941 szeptemberében angol tiszti küldöttség kereste fel Mihailović táborát. Erre az időre már Mihailović is felismerte, hogy a felszabadító mozgalom irányítása mindjobban a partizánok kezébe kerül. Ezért szeptember 2-án meglepő támadást intézett a partizánok ellen, de vereséget szenvedett, s hogy a pusztulástól megmentse a csetnikmozgalmat, a németek segítségét kérte. Időközben az angol és a londoni jugoszláv kormány azzal a kéréssel fordult a szovjet kormányhoz: vegye rá a partizánokat arra, hogy ismerjék el Mihailović vezetőszerepét. November 20-án a csetnikek és a partizánok ideiglenes megegyezésre jutottak, amit London tévesen úgy értelmezett, hogy a partizánok alávetették magukat Mihailovićnak. A német támadás újabb fordulatot okozott. Mind a partizánok, mind a csetnikek visszavonulásra kényszerültek. Mihailović azzal próbált helyzetén javítani, hogy december 3-án újból megtámadta a partizánokat. A szakítás ettől kezdve véglegessé vált a partizánok és a csetnikek között.

Petar VIŠNJIĆ: „Német támadás 1944 nyarán a dalmáciai felszabadított területek ellen" (105—165. o.). A német támadás 1944 júliusában indult, amelynek az volt a célja, hogy elvágja és megsemmisítse a dalmáciai partizánerőket, a 21., 24. és 25. szerb hadosztályokat. A harcokban a németek oldalán a csetnikek is részt vettek. Az első csapás a 24. hadosztályt érte, a csapatok zömének azonban sikerült visszavonulni a Toplica folyó jobb partjára. A németek július 19-én újból támadtak és bekerítették a partizánok fő erőit. A Jugoszláv Néphadsereg azonban Crna Goráról ellentámadást indított és felszabadította a körülzárt alakulatokat.

Mladen COLIĆ: „Az önálló Horvátország területi milíciája" (169—227. o.). A rendkívül gazdagon dokumentált, számos eddig ismeretlen adatot tartalmazó tanulmány átfogó képet ad a horvát usztasa állam hadseregéről. Horvátország 101 000 négyzetkilométer területet foglalt magában kb. 6 millió lakossal. A terület mintegy fele közvetlen német és olasz megszállás alatt állt. A megszállók létszámát 12 000 német és 80 000 olasz katonára lehet becsülni. A horvát milicista alakulatok az ún. domobranok szervezése német utasításra történt: a cél a partizánok ellensúlyozása volt. A domobrán alakulatokat helyileg szervezték eleinte önkéntesekből, majd később, amikor a szervezés kudarcot vallott, kényszerrel toborozták a katonákat. A tisztikar egy része egykori osztrák tisztekből állt, a felszerelést zsákmányolt jugoszláv hadianyagból egészítették ki. A szervezés viszonylag gyors ütemben folyt, nem egészen 1 hónap alatt kb. 40 000 emberre növekedett a domobrán milícia.

A színvonalas folyóiratszámot könyvismertetések, valamint a folyamatosan közlésre kerülő 1960—1965. évi jugoszláv történeti irodalom és az 1962—1967. években külföldön megjelent második világháború történetével foglalkozó cikkek, tanulmányok és könyvek bibliográfiája egészíti ki. *(Viniczai István)*

HÍREINK

VITA-KONFERENCIA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ JELLEGÉRŐL

A TIT Budapesti Szervezet Hadtudományi Szakosztálya, a Hadtörténelmi Intézet és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia április 29-én *„A második világháború jellege"* címmel vita-konferenciát rendezett a Kossuth Klubban.

A vitaindító előadást *Tóth Sándor* alezredes, a Hadtörténelmi Intézet osztályvezetője tartotta. Referátumának bevezetőjében többek között megállapította, hogy a második világháború jellegével kapcsolatos első marxista értékelés a Komintern VB 1939. októberi felhívásában található. Ez a felhívás mindkét részről imperialista rablóháborúról beszél. Ebből az értékelésből következett az állásfoglalás is: „Semmiféle támogatást az uralkodó osztályoknak, amelyek az imperialista háború folytatásának és kiszélesítésének politikáját követik."

„A háború és a kapitalista országok munkásosztálya" című cikkében Dimitrov is arra szólított fel, hogy a munkásosztály küzdjön az imperialista háború és saját országának burzsoáziája ellen, így vessen véget a háborúnak.

Tóth Sándor a fentieket elemezve kifejtette, hogy a Komintern VB 1939 őszén nem számolt a háború jellegének esetleges megváltozásával, s nemzeti háborúk kirobbanását kizárólag a gyarmati és félgyarmati országok esetében tartotta lehetségesnek.

Mit vett figyelembe, mire alapozott a fent vázolt értékelés? — A háború két imperialista hatalmi csoportosulás között robbant ki; az érintett államok egyformán szovjetellenes politikát folytattak; közülük Anglia és Franciaország kormányai következetesen arra törekedtek, hogy a Németországgal fennálló érdekellentéteket a Szovjetunió rovására oldják meg. Ezek az 1939 első felében is megnyilvánuló törekvések arra figyelmeztették a szovjet kormányt, hogy a nyugati hatalmak nem adták fel a reményt az imperialista egységfront létrehozására. Alapvetően erre vezethető vissza, hogy a Komintern 1939 őszén, és később sem tett különbséget a hadviselő felek politikája és annak jellege között — állapította meg az előadó, majd kérdésként vetette fel: mivel nem számolt a Komintern a háború jellegének értékelésekor? — Nem eléggé körültekintően vette figyelembe, hogy az általános jellemzők mellett minden háború egyéni, sajátos, nem ismétlődő vonásokkal is rendelkezik, s ezek lényeges szerepet töltenek be a fegyveres küzdelem szociális, politikai jellegének meghatározásában; a háború imperialista eredetére koncentrálva nem számolt a fasizmus és a polgári demokrácia közötti lényeges különbséggel, s azzal, hogy a fasiszta Németország nem egyszerűen hódító háborút viselt, hanem a világhatalom megszerzésére irányuló törekvése a legelemibb emberi szabadságjogok és egész népek nemzeti létének megszűnését, fizikai megsemmisítését célozta; nem vette figyelembe, hogy a kapitalista országokban a munkásmozgalom mellett léteztek burzsoá, imperialista, antifasiszta irányzatok és erők is, amelyek rendkívül ellentmondásosan ugyan, de a haladást képviselték a fasizmussal szemben; a „furcsa háború" megítélésekor csupán annak szovjetellenes tendenciáit ismerte fel, emellett nem látta meg azt, hogy a „furcsa háború" viselése bátorítja a német militaristák törekvését és növeli a Nyugat-Európa országait is fenyegető fasiszta agresszió veszélyét, amely ellen a kommunisták úgy

léphetnek fel leghatásosabban, ha az érintett országokban igazi nemzeti kormányok létrejöttéért küzdenek.

A Kominternnek a második világháborút illetően elfoglalt álláspontjában 1941 tavaszáig nem történt változás. A Jugoszlávia elleni hitleri agresszió és a néptömegek önfeláldozó ellenállása a megszállókkal szemben késztette arra a Komintern VB-t, hogy számba vegye az új helyzetet és levonja belőle a szükséges következtetéseket.

A Komintern VB 1941. áprilisi ülésén Dimitrov az új helyzetet elemezve arra a következtetésre jutott, hogy lehetségesek igazságos, nemzeti háborúk a második világháború körülményei között s kifejezte azt a meggyőződését, hogy a megszállt országok népeinek igazságos harcát a nemzetközi kommunista mozgalomnak támogatnia kell.

Gyökeresen új helyzetet teremtett a második világháborúban a Szovjetuniót ért fasiszta agresszió. A Szovjetunió hadba lépésétől kezdve az értékelések egyértelműen igazságos, haladó, honvédő, felszabadító jellegűnek tekintik a fasiszta blokk elleni háborút. Szinte ezzel egyidejűleg megkezdődött a korábban megtámadott és leigázott országok népei által folytatott nemzetellenes fegyveres küzdelem jellegének fokozatos átértékelése is. Tóth Sándor előadásának további részében — az egyes országokban lezajlott eseményeket figyelembe véve — ezt a folyamatot elemezte, majd befejezésül végkövetkeztetésként megállapította: a második világháború a kapitalista rendszerből fakadó éles és mély ellentmondások következménye volt, *eredete* imperialista, kirobbantásáért valamennyi érintett ország uralkodó osztálya felelős. A háború jellegének vizsgálatakor azonban különbséget kell tenni a fasiszta államok és a megtámadott országok között. Ez utóbbiak harca kezdettől fogva haladó és igazságos, jelleghordozói a néptömegek. Az imperialista politika a háború haladó, igazságos jellegét nem befolyásolta, de eredményességét, hatékonyságát jelentősen gátolta. A fasiszta agresszió áldozatául esett országok vereségének okai között jelentős szerepük volt a katonai okoknak is, amelyek vizsgálata az eddigi elemzésekben nem részesült kellő figyelemben. Anglia és Franciaország hadüzenete a fasiszta Németországnak a korábbi politikai gyakorlattal való szakítás kezdete is, és mint ilyen, a haladás vonalába eső előrelépés. E két ország ténylegesen viselt háborúja a fasiszta Németország ellen kezdettől haladó, igazságos jellegű, mert a változatlan imperialista érdekek megváltozott módon való védelme *objektíve* a nemzeti lét és a demokratikus szabadságjogok védelmét is jelentette. Az objektíve igazságos, haladó jellegen belül mindvégig megvoltak az imperialista politika által meghatározott negatív vonások, amelyek a kezdeti időszakban erőteljesen hatottak, később háttérbe szorultak, de nem szűntek meg.

Az előadást követő vitában a hozzászólók több problémára mutattak rá, melyek mélyebb elemzése szükséges a második világháború jellegének elméletileg jól megalapozott értékeléséhez. *Rázsó Gyula*, a Hadtörténelmi Intézet tudományos főmunkatársa a vitaindító bevezetőben vázolt állásponttal egyetértve jellemezte azokat a különféle álláspontokat, amelyeket a burzsoá történetírás alakított ki a háború kirobbantásáért való felelősség kérdésében. A következő hozzászóló a vitaindító állásfoglalással szemben azt hangsúlyozta, hogy kezdetben a háború jellegét annak imperialista eredete határozta meg, s az első időszakban Anglia és Franciaország nem a fasiszta Németország, hanem az imperialista vetélytárs ellen harcolt. Ebből a nézőpontból értékelte az ún. „furcsa háborút". Felvetette annak szükségességét, hogy minden egyes ország háborúját külön-külön kell megvizsgálni, mert a részektől az egész felé haladva, megbízhatóbb módon tisztázható a második világháború jellege. *Szokolay Katalin*, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének tudományos főmunkatársa behatóan elemezte a Komintern 1939-es határozata megszületésének körülményeit, és értékes szempontokat adott a határozat, valamint az azt követő állásfoglalások helyes értelmezéséhez. Egyetértett a vitaindító bevezető ama megfogalmazásával, mely szerint a Komintern határozata nem vette figyelembe a két imperialista csoportosulás közötti lényeges különbséget, ezzel megnehezítette a kommunista pártoknak a való helyzethez jobban alkalmazkodó stratégia és taktika kidolgozását. A második világháborút azonban úgy értékelte, mint

amelynek a jellege az első pillanattól kezdve változott, egészen a Szovjetunió bekapcsolódásáig. *Nagy Gábor ezredes,* a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tanszékvezetője a német villámháborús sikerek okaiként vizsgálta az agresszió áldozatául esett országok katonapolitikáját, hadászati koncepcióját és katonai erejét. *Otta István ny. vezérőrnagy,* a TIT Hadtudományi Választmányának elnöke rámutatott, hogy a második világháború kirobbanása előtt milyen éles különbség volt az egyes kapitalista államok demokráciához való viszonyában, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni a háború jellegének megítélésekor. Ez a különbség objektíve a politikában is megnyilvánult, ezért Anglia és Franciaország Németország elleni háborúját kezdettől igazságosnak kell tekinteni, nem téveszt-ve szem elől azokat a negatív vonásokat, amelyek az imperialista érdekek védelmét célozva mindvégig terhelték háborújuk igazságos jellegét. *Liptai Ervin ezredes,* a Hadtörténelmi Intézet parancsnoka a probléma komplikáltságát, mint az eltérő nézetek forrását jellemezte. Szükségesnek tartotta a két világháború közötti különbségtételt, de rámutatott azokra a politikai azonosságokra, melyek fontosak a jelleg meghatározásánál. Az angol—francia politikát elemezve arra a megállapításra jutott, hogy a kezdetben imperialista jellegű háború — olyan mértékben, ahogyan a néptömegek aktivitása a politikára és a fegyveres harcokra rányomta a bélyegét — fokozatosan megváltozott és igazságossá vált. *Tóth Sándor alezredes* válaszában kiemelte azokat az értékes gondolatokat, amelyek elősegítik saját álláspontjának pontosabb, megalapozottabb megfogalmazását. Hangsúlyozta, hogy a hozzászólások is arról győzték meg: nem az angol—francia politika lényege változott a háború alatt, hanem a politikában kifejezett érdekek védelmének formája és módja. A bevezetőben kifejtett véleményét fenntartotta.

Nagy Gábor ezredes zárszavában a vitaülés pozitívumaként hangsúlyozta a bonyolult probléma-komplexum sokrétű megközelítését, az álláspontok világos megfogalmazását és a további kutatási irányok kijelölését.

Molnár Pál

AZ ELMÚLT NEGYEDÉV ESEMÉNYEIBŐL

A SZOVJETUNIÓ ELLENI FASISZTA ORVTÁMADÁS 30. ÉVFORDULÓJA alkalmából a TIT Hadtudományi Választmánya és a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Intézete március 26-án konferenciát rendezett a Hadtörténeti Múzeum előadótermében. A Hadtörténelmi Intézet parancsnokának megnyitója után *Borus József,* a történelemtudományok kandidátusa „Az európai hadszíntér 1941-ben. Németország politikai és katonai helyzete. A Szovjetunió elleni katonai tervek."; *Szabó Balázs* alezredes „A Szovjetunió politikai és katonai helyzete a háború előestéjén. A »Barbarossa« terv kudarca."; *Száva Péter* alezredes „A Szovjetunió hős városainak harca a fasiszta támadók ellen"; *Tóth Sándor* alezredes „A Horthy-Magyarország felkészülése és bekapcsolódása a háborúba"; *Rázsó Gyula,* a Hadtörténelmi Intézet tudományos főmunkatársa „Az angol—amerikai katonapolitika a Szovjetunió elleni támadás előtt és után" címmel tartott előadást. Az egésznapos konferencia vitával zárult.

A PÁRIZSI KOMMÜN KIKIÁLTÁSA 100. ÉVFORDULÓJÁNAK EMLÉKÉRE a Hadtörténelmi Intézet és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia március 30-án tudományos felolvasó ülést tartott az akadémián. *Ölvedi Ignác* alezredes, a hadtudományok kandidátusa „Az 1870—71. évi porosz—francia háború főbb hadművészeti tanulságai"; *Németh Lajos* őrnagy „A párizsi kommün tanulságai és a marxista államelmélet fejlődése"; *Farkas Márton,* a történelemtudományok kandidátusa „A párizsi kommün fegyveres harcai" címmel tartott referátumot.

ZALKA MÁTÉ SZÜLETÉSÉNEK 75. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL a Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola és a Hadtörténelmi Intézet április 22-én ünnepi tudományos ülést rendezett a Zalka nevét viselő műszaki főiskolán.

Horváth János mk. vezérőrnagynak, a ZMKMF parancsnokának elnöki megnyitója után „Zalka Máté" címmel *Garamvölgyi József* művelődésügyi miniszterhelyettes mondott ünnepi megemlékezőt. Ezt követően *Györkei Jenő* alezredes, a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársa „Zalka Máté a spanyol nép szabadságáért", *Winkler István* alezredes, a ZMKMF Tudományos Szocializmus tanszékének vezetője „Zalka Máté — az internacionalista" címmel tartott korreferátumot.

A BUDAPESTI MŰSZAKI EGYETEM AULÁJÁBAN április 2-án leleplezték a Görgei-partizánzászlóalj emléktábláját. A Börzsönyben tevékenykedő, többségükben egyetemistákból álló partizáncsoport harcairól és hősi halottairól *Szilágyi Lajos* építésügyi és városfejlesztési miniszterhelyettes, a zászlóalj egykori tagja emlékezett meg. Az emléktáblán dr. *Perényi Imre*, a Műszaki Egyetem rektora, *Vágó Ernő*, a Magyar Partizán Szövetség titkára, dr. *Csohány Endre*, a zászlóalj egykori parancsnoka és a hazánkat felszabadító szovjet hadsereg egyik felderítő egységének — a Görgei-partizánzászlóaljjal kapcsolatot létesítő — segédtisztje, *A. F. Illicsevszkij*, a kijevi egyetem docense helyezte el a kegyelet virágait. Az ünnepségen a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum is képviseltette magát.

A VARSÓI SZERZŐDÉSBEN EGYESÜLT SZOCIALISTA ORSZÁGOK hadtörténelmi folyóiratainak főszerkesztői május 25-én és 26-án értekezletet tartottak Budapesten, a Hadtörténelmi Intézetben. A tanácskozás részvevői kicserélték tapasztalataikat, értékelték a testvér-folyóiratok korábbi kapcsolatait és megbeszélték népeink barátságának, hadseregeink erkölcsi-politikai egységének erősítését elősegítő tervszerűbb, szervezettebb együttműködés legcélravezetőbb módszereit.

V. A. MACULENKO vezérőrnagy, a történettudományok doktora, a szovjet Hadtörténelmi Közlemények főszerkesztője a TIT vendégeként hazánkban járt. A szovjet tábornok május 17-én ellátogatott a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumba és „A hadművészet fejlődése a második világháború utáni helyi háborúkban" címmel előadást tartott. Ezt követően megtekintette a múzeum kiállításait, majd baráti beszélgetést folytatott az intézmény parancsnokaival a közös problémákról és az együttműködés lehetőségeiről.

INOAN MIHAI, a Román Néphadsereg ezredese május 28-tól június 9-ig a Hadtörténelmi Levéltár második világháborús anyagában végzett kutatást; dr. KARL NUSS, a *Zeitschrift für Militärgeschichte* folyóirat főszerkesztője május 28-án és 29-én a VKF. 2. osztály 1927—1929. évi anyagát tanulmányozta.

GODÓ ÁGNES alezredes, a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársa március 8-án a Kultúrkapcsolatok Intézetének felkérésére előadást tartott Szófiában az 1. Bolgár Hadsereg hazánk felszabadításáért folytatott 1945-ös harctevékenységéről.

HARSÁNYI JÁNOS alezredes, a Hadtörténelmi Intézet Közgyűjteményi Osztályának vezetője április 19-től 25-ig Potsdamban járt. A Deutsches Militärarchiv vezetőjével megbeszélést folytatott a két testvérintézmény együttműködésének további lehetőségeiről, a kapcsolatok elmélyítéséről, közös kiadványok megjelentetéséről.

CSENDES LÁSZLÓ alezredes, a Hadtörténelmi Intézet térképtárának vezetője május 21—28. között kutatómunkát végzett a bécsi Kriegsarchiv térképtárában. Kutatásának eredményeként több XVI—XVIII. századi magyar vonatkozású kéziratos térképről és az 1848—49. évi magyar szabadságharc hadműveleteit és harcait ábrázoló térképről és vázlatról készített filmfelvétellel gazdagodott térképtárunk anyaga.

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM, a Magyar Bélyeggyűjtők Országos Szövetsége és a Magyar Néphadsereg 1. sz. bélyeggyűjtő köre Jurij Gagarin űrrepülésének 10. évfordulója alkalmából április 10—18. között EMBER A VILÁGŰRBEN címmel bélyegkiállítást rendezett a Hadtörténeti Múzeumban. A kiállítást több ezer érdeklődő tekintette meg.

M. P.

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1969. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

I. RÉSZ*

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. *Általános munkák*
- Bibliográfiák, historiográfiák
- Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései
- Tudományos élet
- A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben
- Múzeumi, levéltári és térképtári gyűjtemények

II. *A hadművészettörténet általános kérdései*
- Általános és összefoglaló munkák
- Vártörténet
- A haditechnika története
- A hírszerzés és kémkedés története

III. *Magyarország hadtörténelme*
- Helytörténeti munkák
- Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól a 19. századig
- Az 1848—1849. évi szabadságharc
- Magyarország hadtörténelme 1850—1918
- A Nagy Októberi Szocialista Forradalom magyarországi hatása
- Az 1918—1919. évi forradalmi események
  - A Magyar Tanácsköztársaság
  - A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme
  - Forradalmi események vidéken
- Magyarország hadtörténelme 1919—1939
- Magyarország a második világháborúban
  - Hazánk felszabadulása
  - Ellenállási mozgalom és partizánharcok
  - Háborús bűnök
- A Magyar Néphadsereg és a fegyveres erők története 1944—1969

IV. *Egyetemes hadtörténelem*
- A legrégibb időktől 1918-ig
- A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború
  - Magyar internacionalisták a Szovjetunióban. Részvételük a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban

* A bibliográfia második részét a folyóirat 1971. évi 3. számában közöljük. (A szerk.)

A két világháború közötti időszak hadtörténelme
A második világháború
Ellenállási mozgalom
Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában
A második világháború utáni időszak hadtörténelme
A szocialista államok fegyveres erőinek évfordulói

V. *Életrajzok, emlékezések*

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

AH	Acta Historica
BSz	Borsodi Szemle
BüSz	Belügyi Szemle
ÉT	Élet és Tudomány
HK	Hadtörténelmi Közlemények
Ho	Honvédelem
Horv	Honvédorvos
HSz	Honvédségi Szemle
HtSz	Haditechnikai Szemle
ISz	Igaz Szó
Mo	Magyarország
Mőr	Munkásőr
N	Néphadsereg
NSz	Nemzetközi Szemle
PV	Polgári Védelem
PK	Párttörténeti Közlemények
Re	Repülés
SSz	Soproni Szemle
Sz	Századok
TSz	Történelmi Szemle
ZAÉ	Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője

ÁLTALÁNOS MUNKÁK

BIBLIOGRÁFIÁK, HISTORIOGRÁFIÁK

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke (1967. július 1 — december 31.) Összeáll.: V. Windisch Éva. — Sz, 1969. 2—3. sz. 563—603. p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke. (1968. január 1 — december 31.) Összeáll.: V. Windisch Éva. — Sz, 1969. 5—6. sz. 1339—1411. p.

Bibliographie choisie d'ouvrages d'histoire publiés en Hongrie dans la deuxiéme moitié de 1967 et dans la premiere moitié de 1968. — AH, 1969. 1—2. sz. 187—221. p.

Az 1967. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 1. rész. Összeáll.: Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1969. 4. sz. 707—720. p.

Külföldi hadtörténelmi folyóiratokból. [Folyóiratszemle.] Összeáll.: Balla Tamásné, Lengyel István stb. — HK, 1969. 4. sz. 691—697. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke. (1968 július—1969 június.) — PK, 1969. 1. sz. 247—248., 2. sz. 226—227., 3. sz. 199—200., 4. sz. 176—177. p.

Történelem — forradalom. Bibliográfiai kalauz a magyar munkásmoz-

galom történetének tanulmányozásához. 1. köt.: 1848. március 15—1919. augusztus 1. (Összeáll.: Ecsedy Andorné, Gáliczky Éva.) Bp. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1969. 408. p.

A baranyai-pécsi munkásmozgalom bibliográfiája. (Kiad. a Magyar Tudományos Akadémia, Dunántúli Tudományos Intézet — Magyar Történelmi Társulat — Pécs Város Tanácsa.) 1. füz. 1869—1918. Összeáll. Babics András, Molnár István, Szita László. Pécs, Házi soksz. 1969. 131. p.
(Magyar Tudományos Akadémia, Dunántúli Tudományos Intézet Közlemények 7.)

Budapest történetének bibliográfiája. 5. köt. 1686—1950. Kultúra. Szerk. Zoltán József. Bp. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1969. 972 p.

Pesterzsébet és Soroksár. Helyismereti bibliográfia. (1865—1965.) 1—2 köt. (Összeáll.: Nagy Dezső. Lezárva: 1966. december 31-én.) Bp. Fővárosi ny. soksz. 1969.

Kun Béla. 1886—1939. [Bibliográfia.] Összeáll.: Péter László. — Könyvtáros, 1969. 3. sz. 151—152. p.

Terbe Lajos: Szovjet-Oroszországban megjelent magyar nyelvű könyvek, röpiratok, 1917—1921. (Bibliográfiai jegyzetek.) (Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1967. Bp. Egyetemi ny. 1969. 550 p. 2 t.

Ajánló bibliográfia az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság irodalmából. Összeáll.: Tóth Ernő. Hadtudományi Közlöny, 1969. 1. sz. 190—207. p.

A Magyar Tanácsköztársaság történetének bibliográfiája. [Összeáll.:] Déri Miklósné, Pelle József, Szilágyi István. — Tájékoztató, 1969. 9. sz. 209—268. p.

Farkas József: A Magyar Tanácsköztársaság sajtója. Bp. Tankönyvk. 1969. 111 p.
(A Magyar Sajtó Kiskönyvtára.) [Bibliogr. 99—107. p.]

A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme. (Az 1945—1968. években megjelent irodalom bibliográfiája.) (Összeáll.: Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné.) — HK, 1969. 1. sz. 162—184. p.

A Tanácsköztársaság Budapestje a korabeli lapok tükrében. (Bibliográfia) [Összeáll.:] Tolnai György. [Kiad. a] Budapest Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. Házi soksz. 1969. IX, 686 p.
Készült a Zoltán József szerkesztésében megjelent „Budapest a Tanácsköztársaság idején a korabeli sajtó tükrében" c. bibliográfia felhasználásával.

Vas megye a Tanácsköztársaság idején a korabeli sajtó tükrében. (1919. március 21—augusztus 3.) Repertórium. (Szerk. Bánó Zsuzsa.) Szombathely, [Vas m. MOM üzemi soksz.] 1969. 121 p.

Hazánk felszabadulása. 1944. szeptember—1945. április 4. Az 1969. december 31-ig megjelent hadtörténeti irodalom válogatott bibliográfiája. Összeáll.: Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1969. 2. sz. 413—429., 3. sz. 570—581. p.

Niederhauser Emil: Magyarország története 1790—1890. (Az eddig megjelent főbb történeti összefoglalások kritikai áttekintése.) — TSz, 1969. 1—2. sz. 83—95. p.

Fehér Pál, E.: Jegyzetek a felszabadulás irodalmáról. — Népszabadság, 1969. 78. sz. 8. p.

Tiszay Andor: Tájékoztató a II. világháború alatti magyar antifasiszta ellenállás irodalmáról. (Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején. Előadói segédanyag. [Kiad.] a Magyar Partizán Szövetség és a TIT Országos Történelmi Választmánya. Bp. 1969.) 80—126. p.

Irodalomjegyzék a hazafias és honvédelmi nevelőmunkához. Összeáll. Csépe József. — Hazafiság Honvédelem, 1969. 1. sz. 67—102. p.

Várkonyi Ágnes: Historiográfiai törekvések Magyarországon a 19. században. — Sz, 1969. 5—6. sz. 939—989. p.

Puskareva, I. M.: Az oroszországi februári forradalom historiográfiája. — Világtörténet, 13. sz. 1967. 3—34. p. (Voproszü Isztorii, 1967. 2. sz. alapján.)

Pokrovszkij, M. N.: A proletárforradalom burzsoá koncepciója. — Vi-

lágtörténet, 13. sz. 1967. 117—123. p. (— — A történettudomány és az osztályok harca (Moszkva—Leningrád, 1963. c. kötetből.)

Bellér Béla: A Tanácsköztársaság történetszemléletéről. — Sz, 1969. 5—6. sz. 1134—1163. p.

Trojan, M. V.: Az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak története a szovjet történészek munkáiban. — Sz, 1969. 2—3. sz. 471—481. p.

Dományos István: Az Osztrák Magyar Monarchia felbomlása és a marxista történetírás. — Világtörténet, 9—10. sz. 1966. 85—89. p.

Tokody Gyula: Az első világháború utáni forradalmi változások hatása a nagynémet történetírásra. — Sz, 1969. 5—6. sz. 990—1023. p.

ELMÉLETI MUNKÁK ÉS A HADTÖRTÉNETÍRÁS KÉRDÉSEI

Hetés Tibor: Gondolatok a magyar hadtörténet-felfogás alakulásáról. — HK, 1969. 2. sz. 314—337. p.

Trócsányi Zsolt: XVI—XVII. századi történelmünk vitás kérdéseihez. Szücs Jenő „A nemzeti ideológia középkori históriakuma" c. tanulmányához. — Valóság, 1969. 5. sz. 30—38. p.

Diószegi István: Forradalom, háború, forradalmi háború. — Valóság, 1969. 5. sz. 18—29. p.

Csatári Dániel: A nemzeti-nemzetiségi kérdés Lenin műveiben. — Társadalmi Szemle, 1969. 12 sz. 3—12. p.

Csatári Dániel: Osztály és nemzet 1918—1919-ben. — Társadalmi Szemle, 1969. 2. sz. 9—17 p.

Csatári Dániel: Nemzetiségi kérdés és történelmi hagyományok. — Népszabadság, 1969. 173. sz. 9. p.

Bellér Béla: A nacionalizmus vita — történelemtanári szemmel. — Történelemtanítás, 1969. 1. sz. 15—18. p.

Árató Endre: A nemzetfogalom vitája a Szovjetunióban. — PK, 1969. 1. sz. 104—123. p.
[Bibliogr. 122—123. p.]

TUDOMÁNYOS ÉLET

Perjés Géza: Beszámoló a hadtörténészek Párizsban megtartott nemzetközi kollokviumáról. (1969. április 25—28.) — HK, 1969. 4. sz. 676—685. p.

A második világháború és a Földközitenger. [A második világháború történetével foglalkozó nemzetközi biztottság 1969. április 8—12. között Párizsban sorrakerült tanácskozása. Ism.] Ránki György. — Sz, 1969. 5—6. sz. 1314—1319. p.

Az NDK Tudományos Akadémiája előkészíti a második világháborús Németország történetét. — Magyar Nemzet, 1969. 267. sz. 10 p.

Nemzetközi vita a nemzeti felszabadító harcról. — NSz, 1969. 11. sz. 27—29. p.
(Marxism Today 1969. 9. sz-ból.)

Előkészületek a mohácsi csata évfordulójára. — Magyar Nemzet, 1969. 205. sz. 3. p.

Galambok vitték a béke üzenetét. Zrínyi emlékünnepség Szigetváron. — Magyar Hírlap, 1969. 248. sz. 5. p.

Történészek és műszakiak tudományos tanácskozásai. [Liptai Ervin előadása Szolnokon.] — Népszabadság, 1969. 105. sz. 9. p.

Varga György, T.: A székesfehérvári történész tudományos ülésszakról. — HK, 1969. 3. sz. 566—568. p.

Gonda Imre: „1918 ősze". Nemzetközi tudományos ülésszak az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásának 50. évfordulója alkalmából. Bécs, 1968. október 20—25. [Hetés Tibor felszólalásával.] — MTA Filoz. Tört. Tud. Oszt. Közl. 1969. 17. köt. 3. sz. 385—403. p.

Pál Lajos: A magyar polgári demokratikus forradalom 50. évfordulóján. Tudományos ülésszak az Akadémián. — Sz, 1969. 1. sz. 246—261. p.

Vértes Róbert: Tudományos ülésszak a Magyar Tanácsköztársaság kikiál-

tásának 50. évfordulója alkalmából. — PK, 1969. 2. sz. 171—194. p.

Vass Henrik: Történészek vitája a Magyar Tanácsköztársaságról. [Nemzetközi tudományos tanácskozás a Magyar Tudományos Akadémián.] — Népszabadság, 1969. 77. sz. 7. p.

Gábor Sándorné: Tanácsköztársasági emlékülések az Akadémián. Nemzetközi történész-konferencia. [Többek között Liptai Ervin referátuma, Józsa Antal, Hetés Tibor, Mucs Sándor korreferátuma.] — Magyar Tudomány, 1969. 6. sz. 382—386. p.

Tudományos konferencia Moszkvában a Magyar Tanácsköztársaságról. — Népszabadság, 1969. 60. sz. 5. p.

Hadtörténészek konferenciája Moszkvában. — N, 1969. 26. sz. 2. p.

Külföldi kutatók a Tanácsköztársaságról. Jubileumi tudományos ülésszak Szegeden. — Népszabadság, 1969. 52. sz. 9. p.

Berkes Péter: Elődünk és példaképünk: a Vörös Hadsereg. [A miskolci tudományos ülésszak.] — N, 1969. 21. sz. 3. p.

Tudományos ülésszak Miskolcon a Vörös Hadsereg emlékére. [Emlékülés a miskolci csata 50. évfordulója alkalmából.] — Népszabadság, 1969. 116. sz. 4. p.

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum eseményeiből. Hírek. — HK, 1969. 1. sz. 137—138., 2. 411—412., 3. sz. 568—569., 4. sz. 698—699. p.

A HADTÖRTÉNELEM AZ ISMERETTERJESZTÉSBEN ÉS HONVÉDELMI NEVELÉSBEN

Nyirkos Árpád: Korszerű pedagógiai gondolatok Zrínyi Miklós munkáiban. — ZAÉ, 1970. 4. sz. 5—9. p.

Szokoly Endre: Történelem a sublótban. [A Honismereti Bizottság működése. A Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum 1919-es dokumentumai.] — Mo, 1969. 9. sz. 20 p.

Dobozy Imre: Egri hangok. [Hazafiságról és a honvédelmi nevelésről tanácskoztak Egerben.] — Élet és Irodalom, 1969. 45. sz. 1—2 p.

Kiss János, D: A honvédelmi ismeretek oktatása. [A székesfehérvári országos tanácskozás programja és problémái.] — Lobogó, 1969. 11. sz. 5. p.

Oláh István: A honvédelmi felkészítés az ifjúság érdekeit is szolgálja. (Az országos Diákparlament jegyzőkönyve. 2. 1968. április 9—11. Rend. a KISZ KB. Összeáll.: Pintér István. Bp. Ifj. Lapk. 1969. 94. p.)

Otta István: A honvédelmi nevelés néhány kérdése. — Hadtudományi Közlöny, 1969. 1. sz. 5—25. p.

Halász János—*Vladár* Sándor: A honvédelmi nevelés néhány problémája. — Hazafiság Honvédelem, 1969. 1. sz. 6—18. p.

Stábel Ottó: Összehangoltabb, tervszerűbb segítséget a honvédelmi nevelőmunkához. — HSz, 1969. 3. sz. 72—75. p.

Szaniszló János: Széles körű társadalmi üggyé válik a honvédelmi nevelés. — HSz, 1969. 7. sz. 84—88. p.

Szentgyörgyi Vendel: Honvédelmi foglalkozások [az iskolákban.] — HSz, 1969. 9. sz. 90—91 p.

Honvédelmi ismeretek. [170 oldalas zsebkönyv készült a honvédelmi ismeretek tanításához.] — Esti Hírlap, 1969. 14. sz. 8. p.

Drien Károly: A honvédelmi nevelőmunka elvi és gyakorlati problémái a tanárképző főiskolákon. A szegedi Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. 1968. 1. r. [Tanulmányok a társadalomtudományok köréből.] (Szerk. Benkő László.) Szeged, Szegedi ny. 1968. 361 p.

Paár Pál: A honvédelmi ismeretek iskolai oktatásának 1968/69. tanévi tapasztalatai. — Hazafiság. Honvédelem, 1969. 2. sz. 75—78. p.

Paár Pál—*Nyíri* János: A honvédelmi ismeretek oktatásának néhány problémája. — Köznevelés, 1969. 23. sz. 19—21. p.

Laky Zoltán: Tanácskozás az ifjúságkutatásról és a honvédelmi nevelésről. — Hazafiság Honvédelem, 1969. 2. sz. 41—45. p.

Bálint Sándor: Tudat és honvédelem. — Hazafiság Honvédelem, 1969. 2. sz. 5—19. p.

Gulácsi Józsefné: A honvédelmi nevelés iskolánkban. — Budapesti Nevelő, 1969. 1. sz. 15—24. p.

Vendégh Sándor: Honvédelmi ismeretek a szakközépiskola tantárgyi rendszerében. — Középfokú Szakoktatás, 1969. 4. sz. 11—15. p.

A siker a jó előkészítésnek köszönhető. (Ankét a honvédelmi ismeretek oktatásáról Nyíregyházán.) — Lobogó, 1969. 19. sz. 5. p.

Pásztor György: Állambiztonsági témájú osztályfőnöki órák középiskoláinkban és a szakmunkásképző intézeteinkben. — Hazafiság Honvédelem, 1969. 1. sz. 43—45. p.

Szendrey Istvánné: A hazafiságra nevelés lehetőségei a 6. osztályban. — Történelemtanítás, 1969. 1. sz. 12—14. p.

Csanádi Gyula: A honvédelmi ismeretek oktatása a Budapesti Felsőfokú Gépipari Technikumban. — Hazafiság Honvédelem, 1969. 2. sz. 21—27. p.

Honvédelmi nevelésből — jeles. (A XX. ker. Budai Nagy Antal Gimnázium hazafias honvédelmi nevelése.) — Magyar Nemzet, 1969. 41. sz. 6. p.

Noszály Ferenc: Honvédelmi nevelőmunka az iskolában és a családban. — HSz, 1969. 11. sz. 60—63. p.

Pálosfalvi Brunó: Honvédelmi nevelés egy úttörő táborban. — Hazafiság Honvédelem, 1969. 2. sz. 67—72. p.

Halasné Szabó Anna: Úttörőmozgalom és a honvédelmi nevelés. — Hazafiság Honvédelem. 1969. 1. sz. 19—26. p.

Bötkös Ferenc: Eredményes esztendő után — új feladatok előtt. [Az MHSZ 1968. évi munkájának értékelése és az 1969. év feladatai.] — Hazafiság Honvédelem, 1969. 1. sz. 46—66. p.

Sárközi Gyula: Az MHSZ szervek és klubok a honvédelmi ismeretek oktatásáért. — Hazafiság Honvédelem, 1969. 2. sz. 29—39. p.

Kötelesség vagy erkölcsi felelősség? (Vita az MHSZ-ben a hazafias nevelésről.) — Esti Hírlap, 1969. 19. sz. 3. p.

Bodó László: A jelenlegi iskolai honvédelmi nevelés problematikájának kialakulása. — Pedagógiai Szemle, 1969. 6. sz. 481—492. p.

Balogh Viktória: Hazafias nevelés, honvédelmi nevelés a matematikaórákon. — Matematikai Tanulmányok, 1969. 4. sz. 97—101. p.

Kiss Géza: Hazafiságra nevelés és nemzeti hagyományaink ápolása történelemtanításunkban. — Módszertani Közlemények, 1969. 5. sz. 295—300 p.

Illés Lajosné: Hazafias és honvédelmi nevelés a szocialista országokban és néhány tőkés államban. — Ho, 1969. 3. sz. 89—96. p.

MÚZEUMI, LEVÉLTÁRI ÉS TÉRKÉPTÁRI GYŰJTEMÉNYEK

Székely György: Hadtörténelmi emlékek svéd gyűjteményekben. — HK, 1969. 4. sz. 651—675. p.

Baktai György: Katonazene az Arc de Triomphe-nál. /Párizsi napok. 2./ A „Csaták galériájában" és a hadseregmúzeum.] — Lobogó, 1969. 11. sz. 6. p.

Málik László: A történelemkutatás és a múzeum. — Baranyai Művelődés, 1969. 10. sz. 9—12. p.

Csiki Sándor: A nevelés gazdag eszköztára, a csapatmúzeum. — HSz, 1969. 4. sz. 55—58. p.

Végh Katalin, K.—*Kemenczei* Tibor: A múzeum új régészeti kutatásai. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei. 8. Miskolc, Borsod m. ny. 1969.) 6—19. p.

Szabó János Győző: Az egri múzeum avar kori emlékanyaga III. (Az Egri Múzeum évkönyve. VI. 1968. Eger, Heves m. ny. 1969.) 29—53. p.

Bálint Csanád: A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése. (A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1969/1. Szeged, Szegedi ny. 1969.) 107—114. p.

Pálóczi-Horváth András: A csólvosi kun sírlelet hadtörténeti vonatkozásai. (A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1969/1. Szeged, Szegedi ny. 1969.) 115—121. p.

Szita Szabolcs: Elhagyott katonai temető a Felsőlővereken. — SSz, 1969. 2. sz. 165—167. p.

Uzsoki András: Török kori rabsírok Győrött. (Arrabona 11. A Győri Múzeum évkönyve. Győr, Xántus János Múzeum, 1969.) 93—106. p.

Vajda Pál: Séta a müncheni „Deutsches Museum" repüléstörténeti osztályán. — Re, 1969. 10. sz. 14. p.

A Hadtörténeti Múzeum felkészült. — A Hazáért, 1969. 38. sz. 7. p.

Mészöly Gábor: Minikatonák. [A Hadtörténelmi Múzeum készülő dioramája.] — N, 1969. 35. sz. 12—13. p.

Megnyitó a múzeumban. [A Hadtörténelmi Múzeum dioráma kiállításának megnyitása.] — N, 1969. 40. sz. 2. p.

Diorámakiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. — Népszabadság, 1969. 225. sz. 9. p.

Vitézek a vitrinben. [Írta:] K. Gy. [A Hadtörténelmi Múzeum dioráma kiállítása.] — Lobogó, 1969. 43. sz. 6. p.

Galván Károly: Katonai egyenruhák a 16—18. században. — Múzeumi Magazin, 1969. 3. sz. 46—47. p.

Berkes Péter: Az újjászületett páncélvonat. — N, 1969. 11. sz. 9. p.

Gellért Kis Gábor: Útrakelt legenda. [A páncélvonat 1919-ben és ma.] — A Hazáért, 1969. 12. sz. 6—7. p.

Lengyel Tibor: 1919 — páncélvonat — 1969. [A páncélvonat útja.] — A Hazáért, 1969. 31. sz. 11. p.

Ismét útra kelt a Tanácsköztársaság páncélvonata. — Népszava, 1969. 62. sz. 1. p.

Somoskeőy István: A salgótarjáni páncélmozdony története. — Palócföld, 1969. 2. sz. 63—66. p.

Tanácsköztársasági bélyegkiállítás nyílt Budapesten [a Hadtörténelmi Múzeumban]. — Népszabadság, 1969. 167. sz. 6. p.

Reprezentatív kiállítás a Várpalotában a Tanácsköztársaság fél évszázados jubileumán. — Népszabadság, 1969. 16. sz. 8. p.

A forradalom emlékei a Várpalotában. Jubileumi kiállítás a Tanácsköztársaság kikiáltásának ötvenedik évfordulóján. — Esti Hírlap, 1969. 16. sz. 1. p.

Tanácsköztársasági kiállítások külföldre. — Népszabadság, 1969. 54. sz. 8. p.

Rohamléptű vöröskatona. [Tizenkilences] emlékmű a Városligetben. — Esti Hírlap, 1969. 17. sz. 2. p.

A Tanácsköztársaság mártírjainak emlékművei Somogyban. (Tájékoztató Somogy megyéről. Szerk.: Kellner Bernát. Kaposvár, Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár, 1969.) 27—28. p.

Tanácsköztársasági Emlékérem csehszlovák internacionalistáknak. — Népszabadság, 1969. 280. sz. 3. p.

A II. világháború hősi emlékművei Somogyban. (Tájékoztató Somogy megyéről. Szerk.: Kellner Bernát. Kaposvár, Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár, 1969.) 25—27. p.

Fegyverrel a fasizmus ellen. Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. — Népszava, 1969. 296. sz. 2. p.

Ferenczyné Wendelin Lídia: Az Országos Széchényi Könyvtár ún. világháborús- és proletárdiktatúra-gyűjteménye. Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1967. (Fel. szerk.: Dezsényi Béla.) Bp. Egyet. ny. 1969. 505 p., 2 t.

A második világháborúról szóló könyvek kiállítása a szovjet fővárosban. — Magyar Nemzet, 1969. 201. sz. 2. p.

Kun József: Ötven éves a Hadtörténelmi Levéltár. — Levéltári Szemle, 1969. 1. sz. 1—15. p.

Klapka György iratai az Országos Levéltárban. — Magyar Nemzet, 1969. 82. sz. 4. p.

Köpeczi Béla: Klapka György hagyatéka. — Népszabadság, 1969. 44. sz. 7. p.

Baróti Szabolcs: A honvédtábornok [Klapka György] hagyatéka. — N, 1969. 32. sz. 8—9. p.

Források és tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez. — Levéltári Szemle, 1969. 1. sz. 16—232. p.

Schneider Miklós: Az 1918—1919. évi forradalmak történetének forrásai a [Nógrád] megyei Levéltárban. — Palócföld, 1968. 3. sz. 89—92. p.

Gazdag László: Útitársunk a térkép. (Sajtó alá rendezte: Bendefy László.) Bp. Gondolat K. 1969. 350 p. 25. t.
[Bibliogr. 321—329. p.]

Csendes László: A magyar katonai térképezés kezdetén. — Levéltári Szemle, 1969. 2. sz. 335—347. p.

Csendes László: A Magyar Katonai Térképező Csoport. Bp. MN. Térképészeti Int. 1969. 72 p. 14 t.

Böhm Jakab: A szabadságharc főbb hadműveletei és csatái 1848—1849. [Magyarország történelmi falitérképe. — Színes. — Hadműveletek

jelezve. — Képekkel illusztrált. — — Jelmagyarázat. — Képmagyarázat.] M. 1:700 000. [Bp.] MN Pol. Fcsfség, 1969. 2 csatl. térk. 1: 144,5×97,5 cm.

Tóth Sándor: Hazánk felszabadítása 1944. október 6—1945. április 4. M. 1:500 000. [Magyarország történelmi falitérképe. — Színes. — Hadjáratok iránya feltüntetve. — Képekkel illusztrált. — Jelmagyarázat. — Képmagyarázat. — Melléktérkép: Budapest felszabadítása M. 1:100 000.] Bp. MN Pol. Fcsfség, 1969. 2 csatl. térk. 1:144,5×97,5 cm. 1 mt.

A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

ÁLTALÁNOS ÉS ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK

Varga János: Lenin elméleti munkásságának néhány katonapolitikai vonatkozásáról. — Ho, 1969. 12. sz. 70—78. p.

Németh Tibor—*Székely* Sándor: A nemzetközi hadijog és az ezzel összefüggő fontosabb rendelkezések. [Bp.] 1969. 43. p. /A Honvédelem c. folyóirat melléklete./

Kovács Lajos: A tűzvezetés fejlődése és jelenlegi problémái. (A gyalogsági tűzvezetés kialakulása a 18. sz. második felétől és fejlődése napjainkig.) — HSz, 1969. 12. sz. 13—18. p.

Kurucz Tibor: A háborús egészségügyi anyagellátás korszerű elveinek és rendszerének kialakulásáról. 2. [A Horthy-hadsereg, a jugoszláviai partizánháború és a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai.] — Horv, 1969. 1. sz. 87—96. p.

Az összfegyvernemi hadsereg támadásban az 1941—1945-ös Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. (Obscsevojszkovaja armija v nasztuplenii. Po opütu Velikoj Otecsesztvennoj vojnü 1941—1945 gg. Red.: P. A. Kurocskin. Ford.: Seres József. Szerk.: Száva Péter.) Bp. Zrínyi K. 1969. 255 p.

Szanati József: Tábori tüzérség alkalmazása a második világháború támadó hadműveleteiben. — Ho, 1969. 9. sz. 86—92. p.

Szántó Imre: A katonaföldrajz múltja, jelene és jövője. — Ho, 1969. 3. sz. 110—117. p.

Sződi Sándor: Az ejtőernyő nagykorúsága. — A korszerű ejtőernyő megjelenése. — Az ejtőernyőzés a két világháború között. — A légideszantcsapatok tevékenysége a második világháború idején. (Selyemszárnyakon. Bp. Zrínyi K. 1969.) 29—55. p.

VÁRTÖRTÉNET

Gerő László: A várépítés néhány szakkifejezéséről. — Sz, 1969. 1. sz. 82—88. p.

Gervers, Michael: Ogier Ghiselin de Busbecg *Buda* váráról és 1554—1555-ben tett magyarországi utazásáról. — Műemlékvédelem, 1969. 3. sz. 166—168. p.

Waigand József: A régi *cseszneki* vár eddigi ismeretlen képe. — Műemlékvédelem, 1969. 2. sz. 90—91. p.

Izsépy Edit: *Diósgyőr* mint végvár a vasvári békekötés utáni korszakban. (A Herman Ottó Múzeum évkönyve. 8. Szerk.: Komáromy József. Miskolc, Borsod m. ny. 1969.) 195—205. p.

Kozák Károly: Az *egri* vár feltárása /1957—67/ V. (Az Egri Múzeum évkönyve VI. 1968. Szerk.: Bakó Ferenc. Eger, Heves m. ny. 1969.) 115—154. p.

Sugár István: *Eger* városfalainak és kapuinak története. (Az Egri Múzeum évkönyve VI. 1968. Szerk: Bakó Ferenc. Eger, Heves m. ny. 1969.) 177—196. p.

Petres Éva, F.—*Bándi* Gábor: Ásatás Lovasberény — *Mihályváron*. — Archaelógiai Értesítő, 1969. 2. sz. 170—177. p.

Détshy Mihály: Egy ismeretlen magyar vár — *Szádvár*. (A Herman Ottó Múzeum évkönyve. 8. Szerk: Ko-

máromy József. Miskolc, Borsod m. ny. 1969.) 143—186. p.

Várszegi Alajos: *Szászvár* elfelejtett vára. — Baranyai Művelődés, 1969. 6. sz. 97—102. p.

Fitz Jenő: Francia metszet *Székesfehérvár* 1601. évi ostromáról. (Alba Regia, István Király Múzeum évkönyve. 8—9. 1967—68. Szerk: Fitz Jenő: Székesfehérvár, Fejérm. Múz. Ig. 1968. 299 p.)

Pusztai Ilona, Sch.: A *tatai* vár 1569—72-ből származó alaprajza. (Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 1. Tata, 1968.) 263—270. p.

Szatmári Sarolta, B.: A *tatai* vár ásatásának történeti és idegenforgalmi jelentősége. — Forrás /Tatabánya/, 1969. 2. sz. 43—50. p.

Radnai Lóránt: *Várpalota*. — ÉT, 1969. 1. sz. 20—25. p.

Zákonyi Ferenc: *Veszprém* várának alaprajza és távlati képe 1656-ból. — Műemlékvédelem, 1969. 3. sz. 162—166. p.

Nováki Gyula: Földvárásatások a bakonyi Cuha-völgy környékén. (Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1969. 8. Veszprém, Alföldi ny. Debrecen, 1969.) 135—140. p.

Sándor Mária, G.: A Vértes hegység középkori várai. (Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 1. Tata, 1968.) 245—258. p.

A HADITECHNIKA TÖRTÉNETE

Fodor István: Félköríves keresztvasú szkíta és szarmata kardok. — Archaeológiai Értesítő, 1969. 1. sz. 67—71. p.

(*Thomas* Edith, B.): Römischer Legionarsdolch von Dunaföldvár. (Folia archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve. Bp. NPI, 1969. 204 p.)

(*Temesváry* Ferenc): Haller Ferenc testőrkapitány ezüstszablyája. (Folia archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve. Bp. NPI, 1969. 204 p.)

K[ováts] Zoltán]: Kis enciklopédia. Gyutacs, csappantyú, csappantyús csavar. [A haditechnika nyelvének fejlődése.] — HtSz, 1969. 1. sz. 21. p.

Burger János: Lészen ágyú. Fegyvergyártás a hajdani Magyarországon. — ISz, 1969. 9. sz. 50—51. p.

Smidt Lajos: Savanyu Józsi pisztolya. — VSz, 1969. 3. sz. 453—454. p.

Burger János: A hikszoszok szekerétől a harckocsikig. — ISz, 1969. 10. sz. 59—60. p.

Horváth Árpád: Hadifényképészek a múlt században. — N, 1969. 19. sz. 16. p.

Kováts Zoltán: Elektronika a lövedékben. [A légvédelmi tüzérség fejlődése.] — N, 1969. 46. sz. 16. p.

Horváth Árpád: A gondolat szárnyai. Képek a katonai híradástechnika történetéből. Bp. Zrínyi K. 1969. 210 p. 15 t. [Bibliogr. 205—208. p.]

Herneck, Friedrich: Az atomkorszak úttörői. (Bahnbrecher des Atomzeitalters. Ford. Avarosy Éva.) Bp. Gondolat, 1969. 366 p. 7 t.

Tíz év űrkutatás. A Műszaki Természettudományi Egyesületek Szövetsége Központi Asztronautikai Szakosztályának ünnepi ülésszaka az űrkutatás 10. évf. alkalmából. Bp. 1967. október 6—7. [Bp.] MTESZ Központi Asztronautikai Szakosztály, 1968. 206 p. /Asztronautikai Közlemények./

Selyemszárnyakon. Ismerkedés az ejtőernyőzéssel. [Írták:] (Bácskai Györgyi, Csomós Vera [stb.]) Bp. Zrínyi K. 1969. 206 p.

Kovács Ferenc: Polikarpov életműve. — Re, 1969. 1. sz. 14—15., 2. sz. 14. p.

Winkler László: Magyar repülőkonstrukciók Rákostól napjainkig. 21—25. r. — Re, 1969. 1—4. sz. 8., 5. sz. 8—9. p.

Horváth István: A repülés történelemkönyvéből. A repülőgép első katonai alkalmazása [1911-ben]. — Re, 1969. 5., 6. sz. 14. p.

Vajda Pál: A repülés történelemkönyvéből. Az ellopott tervrajz. — Re, 1969. 7. sz. 17., 8. sz. 14. p.

Vajda Pál: A repülés történelemkönyvéből. A nagy fordulat. (Blériot.) — Re, 1969. 11., 12. sz. 15. p.

Winkler László: Légiforgalmunk repülőgépei. [1918-tól napjainkig.] 1—7. r. — Re, 1969. 6—8. sz. 8., 9. sz. 8—9., 10. sz. 5—6., 11—12. sz. 8. p.

Révai Pál: A Tanácsköztársaság utasszállító repülőgépe. — Közlekedéstudományi Szemle, 1969. 4. sz. 173—177. p.

Kováts Lajos: A [Magyarországon gyártott] Heinkel He—170 története. — Re, 1969. 5. sz. 15. p.

Kováts Lajos: A magyar—német közös repülőgépmotor-gyártás programja. 1941—1944. — Re, 1969. 6. sz. 15. p.

Kováts Lajos: Arado Ar—96. — Re, 1969. 7. sz. 15. p.

Kováts Lajos: Arado Ar—96 B. — Re, 1969. 9. sz. 7. p.

Kováts Lajos: Grumman F6F „Hellcat". Együléses vadász és vadászbombázó. — Re, 1969. 10. sz. 7. p.

Kováts Lajos: Dewoitine D—520. (Francia együléses vadászgép a második világháborúban.) — Re, 1969. 11. sz. 7. p.

Kováts Lajos: PZL 23. „Karas". (Lengyel felderítő és könnyűbombázó a második világháborúban.) — Re, 1969. 12. sz. 7. p.

A „csodafegyver" csillogása és bukása. [A V—1.] — PV, 1969. 9. sz. 18—19. p.

Endresz István: Autóutak — mint repülőterek. [A náci Németország műútjainak felhasználása 1945-ben.] — Re, 1969. 8. sz. 9. p.

Sz[ücs] J[ózsef]: Híres repülőgépek. LVIII. A „legnagyobb" Arado, az Ar—234. [Német sugárhajtású harcigép a második világháborúban.] — Re, 1969. 4. sz. 11. p.

Sz[ücs] J[ózsef]: Híres repülőgépek. LXI. DAR—10 F, a „harcias" bolgár. — Re, 1969. 7. sz. 11. p.

Sz[ücs] J[ózsef]: Híres repülőgépek. LXII. A „mesteri" Martin. — Re, 1969. 8. sz. 11. p.

Sz[ücs] J[ózsef]: Híres repülőgépek. LXIII. A „szegletes" Amiot. — Re, 1969. 9. sz. 11. p.

Sz[ücs] J[ózsef]: Híres repülőgépek. LXIV. Focke-Wulf FW—200 „Condor". — Re, 1969. 10. sz. 11. p.

Szücs József: Híres repülőgépek LXV. Handley Page 0/100 — 0/400, az első angol utasszállító. [Az első világháború alatt bombázógépként használta az angol légierő.] — Re, 1969. 11. sz. 11. p.

Sz[ücs] J[ózsef]: Híres repülőgépek. LXVI. De Havilland DH—4, az elamerikaiasodott angol. [Bombázó az első világháborúban.] — Re, 1969. 12. sz. 11. p.

A HÍRSZERZÉS ÉS KÉMKEDÉS TÖRTÉNETE

Montagu, Ewen: A sosemvolt ember. (The man who never was. Ford. Aczél János. Utószó: Gárdos Miklós.) Bp. Táncsics K. 1969. 145 p.

Schreyer, Wolfgang: Figyelő szemek az égbolton. (Augen am Himmel. Ford. Mészáros Klára.) Bp. Kossuth K. 1969. 387 p.

Az Antiheuréka [A német titkosszolgálat akciója az 1943. november 28-i Sztálin, Roosevelt, Churchill teheráni találkozója előtt.] — Mo, 1969. 4. sz. 13. p.

Szovjet elhárítók akadályozták meg a teheráni „Három Nagy" meggyilkolására irányuló összeesküvést. — Ország Világ, 1969. 7. sz. 5—6. p.

Tényleges nyugdíjban. [Reinhard Gehlen, a nyugatnémet „Szövetségi Hírszerző Szolgálat" főnöke és életútja.] — Mo, 1969. 44. sz. 13. p.

Az „árnytábornok". [Gehlen és az Ostgruppe 1944—45-ben.] — Mo, 1968. 30. sz. 10. p.

A Philby-dosszié. (Egy legendás szovjet hírszerző, Kim Philby története.) — Mo, 1968. 1. sz. 8—9. p.

Csodafegyverrel New York ellen. [Náci tervek New York megtámadására.] — BüSz, 1969. 1. sz. 66—72. p.

Lélektani hadviselés a második világháború alatt. — BüSz, 1969. 2. sz. 78—83. p.

Fasiszta német kémrezidentúra tevékenysége az Egyesült Államokban. — BüSz, 1969. 2. sz. 70—77. p.

Egy SS-tábornok levelezése a Francia Ellenállási Mozgalom kezében. — BüSz, 1969. 4. sz. 79—83. p.

Heinrich Himmler első számú ügynöke. [Hartung, a fasiszta német titkosszolgálat skandináviai meg-

bízottja.] — BüSz, 1969. 6. sz. 85—90. p.

Japán hírszerző rezidentúra az USA-ban. — BüSz, 1969. 8. sz. 71—75. p.

Visszafordított ügynök. [Al Blake a japán hírszerzés szolgálatában a második világháború idején.] — BüSz, 1969. 9. sz. 79—84. p.

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME

HELYTÖRTÉNETI MUNKÁK

Baranyai helytörténetírás 1969. [Írták:] (Babics András, Baranya Margit stb. Kiad. a Baranya megyei Levéltár.) [Pécs], 1969. 322 p. /Baranya megyei Levéltár évkönyve./

Jakab István László: Bicske története. ([Bev.] Sass József.) Bicske, Alföldi ny. Debrecen, 1969. 582 p. 44 t., 12 térk.
[Bibliogr. a jegyzetekben 553—573. p.]

[Budapest IV. kerülete] Újpest története. Szerk. Bokor László. Bp. Főv. IV. ker. Tanács V. B. 1969. 457 p.

Adattár Budapest XV. kerülete történetének tanulmányozásához. (Szerk. W. Somogyi Ágnes.) Bp. Főv. XV. ker. Tanács V. B. 1969. 254 p.

Mándics Mihály: Fejezetek Csávoly község krónikájából. 1944—1964. Csávoly, Községi Tanács, 1969. 190 p. 48 t.

Fehér István—*Szabó* István: Megyénk 25 éve. Csongrád megye felszabadulás utáni fejlődésének néhány jellegzetessége. Szeged, Szegedi ny. 1969. 65 p.

Fejér megyei eseménynaptár 1944—1948. Összeáll. Kadácsi Tamásné, Vass Józsefné. (Fejér megyei történeti évkönyv. Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez. Kiad. a MSZMP Fejér Megyei Bizottság, Székesfehérvár, Fejér m. ny. 1969. 90 p.)

Komoróczy György: Hajdú-Bihar megye helytörténetírása. 1945—1968. Debrecen, Hajdú-Bihar megye Tanácsa, 1969. 41 p.

Szabó Lajos—*Zsoldos* István: Fejezetek Kisújszállás történetéből. (A Damjanich János Múzeum közleményei 21—22. Szolnok, Szolnokm. ny. 1969. 80 p. 2 térk.)

Nógrád megye története. 2. köt. 1849—1919. (Írták: Szabó Béla, Horváth István.) Salgótarján, Nógrád m. Tanács V. B. 1969.
[Bibliogr. 299—304. p.]

Vallomások a legnagyobb magyar faluról. (Balassa Pál: Orosháza múltja és jelenének rövid vázlata a százados ünnepi alkalomra. — Veres József: A mi apáink. Korrajzok Orosháza történetéből. Sajtó alá rend. Beck Zoltán. [Kiad. a] Békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola. Orosháza, Kner ny. [Gyoma], 1969. 100 p. /Bibliotheca Bekesiensis 3./

Barta László—*Gecsényi* Lajos—*Schneider* Miklós: Szuronyok árnyékában. 1890—1939. Dokumentumok a szentesi munkásmozgalom történetéből. Szentes, MSZMP Városi Biz. 1969. 167 p. 2 t.

Antal Árpád: Olvasókönyv Szolnok megye történetéhez. [Dokumentumgyűjtemény.] (Szerk. — —) Szolnok, [Zrínyi ny.] 1969. 256 p. 4 t.

Szolnok 25 éve. Adatok Szolnok város fejlődéséhez. 1—2. köt. (Szerk. Balázs Andrásné, Barna Gábor, Kaposvári Gyula.) Szolnok, Damjanich János Múz., [Házi] soksz. 1969.
/Szolnok megyei múzeumi adattár 13—16./

Papp József: Tiszacsege. Debrecen, Alföldi ny. 1967. 170 p. 4 t.
/Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 8./

Éri István: Az amatőr helytörténeti kutatás és gyűjtés néhány problémája. — Veszprém m. Művelődési Szemle, 1969. 2. sz. 72—78. p.

Csaba Imre: Támadás menetből. Történetek Veszprém megye munkásmozgalmából, emlékezések a mozgalom harcosaira. /1917—1945./ Veszprém, Veszprém m. ny. 1969. 173 p.

Zsolnay László: Ünnep és hétköznap a középkori Budán. Bp. Gondolat, 1969. 277 p. 23 t.
[[Bibliogr. 222—225. p.]

Javaslatok magyar területek elleni török támadások megszervezéséhez. (Hadtörténelmi okmánytár.) Közread.: Spáczay Hedvig. — HK, 1969. 4. sz. 700—706. p.

Pap László: A mohácsi csata. (Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. 1968. Szerk. Szinkovich Márta. Pécs, Baranyam. Tanács soksz. 1968. 240 p. 2 t.)

Bende Lajos: A kozári harc a törökökkel. (1542.) — Baranyai Művelődés, 1969. 6. sz. 90—93. p.

Szántó Imre: Az 1552. évi szegedi hadjárat. Szeged, Szegedi ny. 1968. 21. p.
/[Szeged, Egyetem] Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica 29./

Belitzky János: Ascanio Centorio Szolnok 1552. évi elestéről. — Jászkunság, 1969. 3. sz. 139—144. p.

Varga János: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556—1767. Bp. Akad. K. 1969. 614 p.
[Bibliogr. 584—590. p.]

Rubinski W[ladislaw]: Báthory István katonapolitikája és a lengyel parasztság. — Agrártörténeti Szemle, 1968. 3—4. sz. 355—369. p.

Tóth Imre: Orosz források Báthory István 1581. évi hadjáratáról. — HK, 1969. 2. sz. 388—391. p.

Dankó Imre: A hajdúság eredete. (A hajdúk a magyar történelemben /Tudományos emlékülés. Debrecen, 1966. december 10./ [Előadások.] Szerk. Módy György. Debrecen, Déri Múzeum, Alföldi ny. 1969. 107 p.)
/Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 10./

Rácz István: A hajdúk a XVII. században. Debrecen, Alföldi ny. 1969. 240 p. 1 térk.
/Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Series Historica 8. — Magyar Történeti tanulmányok 2./

Benda Kálmán: A Bocskai-kori hajdúság összetétele és társadalmi törekvései. (A hajdúk a magyar történelemben. /Tudományos emlékülés. Debrecen, 1966. december 10./ [Előadások.] Szerk. Módy György. Debrecen, Déri Múzeum, Alföldi ny. 1969. 107. p.)
/Hajdú-Bihar megyei Múzeumok közleményei 10./

Nagy László: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Bp. Akad. K. 1969. 484 p.

Varga Imre: Magyar költői emlékek II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratáról. (Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Bp. 1969.) 245—261. p.

Kiss Ákos: Ismeretlen tatai végvári alkapitányok a XVII. században. (Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 1. Tata, 1968.) 349—351. p.

Zrínyi Miklós, a törökök réme. (Frizon, Leonhardus: Inclyto heroi, Nicolao comiti Serino... panegyricus... — A híres hősnek, Zrínyi Miklós grófnak... szentelt dicsőitő beszéd.) Franciaországi emlékbeszéd 1665-ből latinul és magyarul. — (Nicolaus comes Serinus ab apro caesus. Carmen. — A vadkan által megölt Zrínyi Miklósról szóló költemény.) Ford. (és bev.) Molnár Imre. (Szigetvár) Pécsi Szikra ny. 1969. 58 p.
/A Szigetvári Várbaráti Kör kiadványai 3./

Esze Tamás: Vay Ádám 1657—1719. (A Vay Ádám emlékünnepség tudományos ülésszaka. Vaja, /1969. május 24—25./ Vaja, Alföldi ny. 1969. 153 p.)

Hopp Lajos: Vay Ádám és a Rákóczi-emigráció Lengyelországban. (A Vay Ádám emlékünnepség tudományos ülésszaka. Vaja, /1969. május 24—25./ Vaja, Alföldi ny. 1969. 153 p.)

Benda Kálmán: Nemzeti szabadságharc — európai fejlődés. (A Vay Ádám emlékünnepség tudományos ülésszaka. Vaja, /1969. május 24—25./ Vaja, Alföldi ny. 1969. 153 p.)

Benczédi László: A Thököly- és a Rákóczi-kor társadalmi és nemzeti problémáiról. (A Vay Ádám emlékünnepség tudományos ülésszaka. Vaja, /1969. május 24—25./ Vaja, Alföldi ny. 1969. 153 p.)

ka. Vaja, /1969. május 24—25./ Vaja, Alföldi ny. 1969. 153 p.)

Ferenczi Imre: A kuruckor mondavilága. [Hozzászólás]: Ujváry Zoltán. (A Vay Ádám emlékünnepség tudományos ülésszaka. Vaja, /1969. május 24—25./ Vaja, Alföldi ny. 1969. 153 p.)

Bánkuti Imre: A Rákóczi szabadságharc gazdasági problémái. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. MTA KESZ soksz. 1969. 16 p.

Takáts László: Néhány egészségügyi jellegű hadijogi kérdés a Rákóczi szabadságharc idejéből. — Horv, 1969. 3. sz. 258—277. p.

Bánkuti Imre: Tolna megye a Rákóczi-szabadságharcban (1703—1711). (Tanulmányok Tolna megye történetéből. 2. Kiad. a Tolna Megyei Tanács Levéltára. Szekszárd, Szekszárdi ny. 1969. 333 p. 25 t.)

Esze Tamás: Bottyán János átpártolása a kurucokhoz. (Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 1. Tata, 1968.) 353—361. p.

Tóth Gábor: Vak Bottyán [János] kiszabadítása a Kuckläder fogságából. — Forrás /Tatabánya/, 1969. 3. sz. 71—74. p.

Szendrey István: Gönc hajdúszabadságlevele 1706-ból. [Miskolc], Megyei Könyvtár soksz. 1969. 9 p.

AZ 1848—1849. ÉVI SZABADSÁGHARC

Perlaki Gyuláné: Az 1848—1849-es forradalom és nemzeti szabadságharc néhány kérdése. (Elméleti és módszertani tanulmányok. 1—2. [Kiad. a] MSZMP Budapesti Bizoftság, Marxizmus—leninizmus Esti Egyetem. Bp. Kossuth K. 1969. 2 db.

Urbán Aladár: A Helytartótanács 1848. március 15-éről. — Sz, 1969. 4. sz. 709—716. p.

Urbán Aladár: A győri 5. honvédzászlóalj toborzása 1848-ban. (Arrabona 11. A Győri Múzeum évkönyve. Győr, Xantus János Múzeum, 1969.) 163—175. p.

Deák Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc felső-tiszai eseményeinek szervezési és gazdasági kérdései a kormánybiztosi iratok alapján. (Történelmi Évkönyv II. Bp. 1968.) 221—247. p.

Arató Mátyás: Adatok az 1848—49-es polgári forradalom és szabadságharc Aszód környéki történetéhez. Aszód, Petőfi Múzeum, 1968. 110. p. /Múzeumi füzetek 4./

Bodgál Ferenc: A vörössipkás honvéd. (Mareczák Sándor az 1848—49-es szabadságharc ismeretlen hőse.) (A Miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei. 8. Miskolc, Borsod m. ny. 1969.) 46—51. p.

Szekeres József: Külföldi szemtanú Buda 1849. évi ostromáról. — Budapest, 1969. 4. sz. 40—41. p.

Tettey Emil: Pest bombázása 1849-ben. — ÉT, 1969. 11. sz. 483—485. p.

Nagy István: Bősárkány szabadságharcos helytállása és pusztulása 1849-ben. — SSz, 1969. 2. sz. 174—181. p.

Frankl József: Somogy megyei adatok a szabadságharc egészségügyéhez. — Orvosi Hetilap, 1969. 28. sz. 1634—1638. p.

Andics Erzsébet: Miért Batthyányt? (Batthyány történelmi alakja és szerepe.) — Népszabadság, 1969. 232. sz. Vasárnapi mell. 9. p.

Világos után. [Haynau uszító levelei Bécsbe.] — Mo, 1969. 37. sz. 20. p.

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME 1850—1918

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 4. köt. A szocialista munkásmozgalom Magyarországon az első világháborút közvetlenül megelőző években és a háború idején. 1907—1918. 2. rész. 1914—1918. (Összeáll., szerk. Mucsi Ferenc, Kende János [stb.]) Bp. Kossuth K. 1969. 565 p.

Jemnitz János: A szocialista pártok és a háború. 1914—1918. [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. Kossuth K. 1969. 327 p. 16 mell.

Kende János: A magyarországi szervezett munkásság az első világháborúban. — PK, 1969. 1. sz. 81—103. p.

Szamuely Tibor: Válogatott cikkei /1908—1915./ Bp. Tankönyvk. 1969. 188 p.

Az I. világháború. Útban a forradalom felé. (Nógrád megye története. 2. köt. 1849—1919. Írták: Szabó Béla, Horváth István. Salgótarján, Nógrád m. ny. 1969.) 197—208. p.

Merényi László: Hadimunkások mozgalmai Magyarországon az első világháború végén. /1917 november—1918 október./ — HK, 1969. 1. sz. 8—31. p.

Farkas Márton: Az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregének felbomlása. — MTA Filoz. Tört. Tud. Oszt. Közl. 17. köt. 1969. 3. sz. 367—377. p.

Farkas Márton: Az Osztrák—Magyar Monarchia megmentésének kísérletei és a páduai fegyverszünet. — Sz, 1969. 2—3. sz. 306—346. p.

Farkas Márton: Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban. A hadsereg szerepe az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásában. Bp. Akad. K. 1969. 428 p.

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM MAGYARORSZÁGI HATÁSA

Velikaja Oktjabrszkaja Szocialisztics eszkaja Revoljucija i Vengrija. Szbornik sztatej. (Red. E[rvin Pamlényi] Pamleni.) Bp. Akad. K. 1969. 306 p. /Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae 60./

Speidl Zoltán: Az orosz forradalmak és Magyarország. Bp. MSZBT, Zrínyi ny. 1969. 102 p.

Béres Gyula: „Menjetek haza! Csináljátok meg otthon is a forradalmat!" (Radványi Ernő visszaemlékezése.) — Mőr, 1968. 7. sz. 22—23. p.

AZ 1918—1919. ÉVI FORRADALMI ESEMÉNYEK

Siklós András: Az osztrák—magyar monarchia felbomlása és a magyar októberi forradalom. — MTA Filoz. Tört. Tud. Oszt. Közl. 17. köt. 1969. 3. sz. 317—329. p.

Szinai Miklós—*Szücs* László: Iratok az 1918—1919. évi magyar forradalmak történetéhez az osztrák külügyi levéltárban. — Levéltári Közlemények, 1969. 1. sz. 105—136. p.

Karsai Elek: Iratok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez angol levéltárakban. — Levéltári Közlemények, 1969. 1. sz. 137—158. p.

Vörös Újság. Válogatott cikkek, szemelvények. Sajtó alá rend. Magyar Újságírók Országos Szövetsége, Sajtótudományi Bizottság. Bp. Zrínyi ny. 1968. 101 p.

A magyarországi forradalmak krónikája. 1918—1919. Közread. Hetés Tibor. [Bp.] Kossuth K. 1969. 376 p. 48 t.

Eszes Balázs: Jubileumi krónika. 1—8. r. — Tiszatáj, 1968. 9. sz. 864—869., 10. sz. 915—921., 11. sz. 1031—1036., 12. sz. 1136—1139. p. 1969. 2. sz. 157—161., 3—4. sz. 248—258., 7. sz. 626—629., 8. sz. 743—747. p.

Hajdu Tibor: Az 1918 októberi polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság története kutatásának újabb eredményei. — Sz, 1969. 2—3. sz. 287—305. p.

Jemnitz János: A nemzetközi szocialista sajtó a magyar munkásmozgalomról és a forradalmi erjedésről 1918-ban. /Adalékok./ — Sz, 1969. 2—3. sz. 412—424. p.

Nagy Zsuzsa, L.: A liberális ellenzéki pártok és az 1918—1919-es forradalmak hatása. — Sz, 1969. 2—3. sz. 372—396. p.

Gesztehelyi Nagy Zoltán: 1918 október. Kerepelni kezdett a gépfegyver. [Visszaemlékezés.] — Mőr, 1968. 10. sz. 22—23. p.

Kemény István: Károlyi Mihályt köztársasági elnökké választják. — Magyar Nemzet, 1969. 8. sz. 5. p.

Kemény István: A Katonatanács tiszta szocialista kormányt követel.

(1919 február.) — Magyar Nemzet, 1969. 29. sz. 5. p.

Őry Károly: A Károlyi-kormány kísérletei az önálló haderő megteremtésére. — Hadtudományi Közlöny, 1969. 1. sz. 63—94. p.

MSZMP KB Politikai Főiskola évkönyve. A Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának, a Kommunista Internacionálé létrejöttének, a Magyar Tanácsköztársaság győzelmének 50. évfordulójára rendezett tudományos ülésszakok felszólalásaiból. [Írták:] (Nemes Dezső, Labádi Lajos [stb.]) Bp. Franklin ny. 1969. 189 p.

Cser József: A Kommunisták Magyarországi Pártjának harca a fegyveres erők megnyeréséért. — BüSz, 1969. 3. sz. 5—11. p.

Németi Lajos: Harcban a munkáshatalomért. 1919 január—március 22. — — visszaemlékezése. — Népszava, 1969. 32. sz., 34. sz., 39. sz., 40. sz., 42. sz., 51. sz., 54. sz., 57. sz, 60 sz., 66. sz., 67. sz. 3. p.

Bokor László: 50 éve történt .. — ISz, 1969. 2. sz. 22—24., 4. sz. 28—29. p.

Gellért László: Szocialista középiskolai diákmozgalom 1918—1919. — Sz, 1969. 2—3. sz. 482—495. p.

Bihari Mihály: 1919 sorsdöntő napjai. /Ötven éve történt. Egy gyorsíró feljegyzései./ — Magyar Nemzet, 1969. 35. sz. 5., 36. sz. 8., 37. sz. 5. p.

Vadász Sándor: Károlyi Mihály és Franchet d'Esperey találkozása Belgrádban. — ÉT, 1969. 6. sz. 243—247. p.

Vadász Sándor: Vix és Károlyi. [Az első világháborút követő időszak történelme franciaországi kutatások alapján.] — HK, 1969. 2. sz. 239—265. p.

Illyés Gyula: 1919 augusztus. [1918 novemberétől 1919 augusztusáig vezető út. Károlyi szerepe.] — Népszabadság, 1969. 191. sz. Vasárnapi mell. 5—6. p.

Litván György: Még egyszer Károlyi Mihály lemondásáról. — Népszabadság, 1969. 232. sz. Vasárnapi mell. 7. p.

Mesterházi Lajos: Utópiák, tanulságok, tennivalók. A Károlyi-vita ürügyén. — Népszabadság, 1969. 238. sz. Vasárnapi mell. 7—8. p.

A történelem szemtanúi, 1919. március 21—22. — Mo, 1969. 11. sz. 20—21. p.

A Magyar Tanácsköztársaság

Lenin, [Vladimir Il'jics]: O Vengerszkoj Szovetszkoj reszpublike. A Magyar Tanácsköztársaságról. [Válogatott írások.] (Sajtó alá rend. a Marxizmus—leninizmus klasszikusainak szerkesztősége.) Bp. Kossuth K. 1969. 174 p.

Münnich Ferenc: A Magyar Tanácsköztársaságról. (Összegyűjt. és vál. M. Berényi Etelka. Sajtó alá rend. Liptai Ervin.) [Bp.] Kossuth K. 1969. 259 p. 3 t.

Kun Béláné: A Tanácsköztársaság. — Látóhatár, 1969. 3—4. sz. 195—198. p.

Szirmai István: A Magyar Tanácsköztársaság néhány tanulsága. — Népszabadság, 1969. 67. sz. 7. p.

Kirschner Béla: Ötven éve jött létre a Magyar Tanácsköztársaság. (Elméleti és módszertani tanulmányok. [Kiad. a] MSZMP Budapesti Bizottság. Marxizmus—leninizmus Esti Egyetem. 1—2. sz. [Bp.] Kossuth K. 1969. 2 db.)

Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. [Közread. az] (MSZMP KB Párttörténeti Intézete.) [Bp.] Kossuth K. 1969. 461 p.

A Tanácsköztársaság a magyar történelemben. — Világosság, 1969. 3. sz. 129—133. p.

Hajdu Tibor: A magyar kommün. Fejezetek a Tanácsköztársaság történetéből. — Népszabadság, 1969. 50—70. sz. 6. p.

Hajdu Tibor: Forradalom barikádok nélkül. — Társadalmi Szemle, 1969. 3. sz. 26—33. p.

Mód Aladár: A hatalom átvétele 1919 tavaszán. — Magyar Hírlap, 1969. 76. sz. 6. p.

Mód Aladár: 1919 válaszútja. — Valóság, 1969. 9. sz. 24—36. p.

Vass Henrik—*Erényi* Tibor: A Magyar Tanácsköztársaság. — Közgazdasági Szemle, 1969. 3. sz. 257—268. p.

Hetés Tibor: Proletárforradalom Magyarországon 1919-ben. — Ho, 1969. 3. sz. 3—12. p.

Réti László: Így látta az ellenség. /Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez a TAGYOB [Tanácsköztársaság Adatait Gyűjtő Országos Bizottság] anyagából./ Bp. Gondolat, 1969. 195 p.

Vadász Sándor: Az ellenforradalom szervezkedése és az Antant. (1918—1919.) — ÉT, 1969. 32. sz. 1519—1523. p.

Vadász Sándor: A szövetséges keleti hadsereg és Magyarország. — Hadtudományi Közlöny, 1969. 1. sz. 95—124. p.

Wesselényi Miklós: Az Antant és a Tanácsköztársaság. 1—6. r. — N, 1969. 9—14. sz. 6. p.

László Miklós: Az alezredes térképe. [A Vix jegyzék.] Krónika 1919-ről. — Esti Hírlap, 1969. 65. sz. 3. p.

A Vix-jegyzéktől Smuts tábornok látogatásáig. [Írta:] K. A. — Magyar Hírlap, 1969. 97. sz. 2. p.

Liptai Ervin: A proletárdiktatúra külpolitikája. — Magyar Nemzet, 1969. 67. sz. 8. p.

Vadász Sándor: Remények és lehetőségek a Magyar Tanácsköztársaság külpolitikájában. — ÉT, 1969. 18. sz. 819—822. p.

Menyhárt Lajos: A Magyar Tanácsköztársaság visszhangja Szovjet-Oroszországban. — Alföld, 1969. 3. sz. 52—56. p.

Szabó L. István: Vörös visszhang. [A Tanácsköztársaság kikiáltásának első nemzetközi visszhangja.] — — ISz, 1969. 6. sz. 36—38. p.

Új forradalmi tűz gyúlt Európában. A Tanácsköztársaság korabeli nemzetközi visszhangja. — Népszabadság, 1969. 67. sz. 10—11. p.

Gerelyes Ede: A szovjet-orosz lapok a Magyar Tanácsköztársaságról. — Sz, 1969. 2—3. sz. 397—411. p.

Gergely Ernő: Az ukrán és a német kérdés a Magyar Tanácsköztársaság nemzetiségi politikájában. — Sz, 1969. 2—3. sz. 425—448. p.

Trojan, V.: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a tanácshatalom megteremtése Kárpátontúlon 1919-ben. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1969. 2. sz. 29—42. p.

Kővágó László: A Magyar Tanácsköztársaság és a szomszéd népek. — ÉT, 1969. 12. sz. 431—535. p.

Kővágó László: A Tanácsköztársaság és a nemzeti kérdés. — PK, 1969. 1. sz. 40—57. p.

Kun Béla—*Csicserin*, Georgij Vaszilevics: „Legyünk állandó szikratávíró-kapcsolatban." Szemelvények — — rádiólevelezéséből. (Közli Imre Mátyásné.) — Népszabadság, 1969. 67. sz. 18. p.

Szinai Miklós: A Magyar Tanácsköztársaság és Ausztria kapcsolataihoz. Otto Bauer levele Kun Bélához. — Sz, 1969. 2—3. sz. 449—470. p.

Gábor Sándorné: Ausztria és a magyarországi Tanácsköztársaság. [Közread. az] (MSZMP KB Párttörténeti Intézete.) Bp. Akad. K. 1969. 301 p.

Tokody Gyula: A Magyar Tanácsköztársaság és a nemzetközi erőviszonyok. — Alföld, 1969. 3. sz. 9—15. p.

Bodrogi Károly: A Magyar Tanácsköztársaság harca a törvényesség megteremtéséért és érvényesülésének biztosításáért. — BüSz, 1969. 3. sz. 24—33. p.

Gergely Ernő: A Magyar Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei. — BüSz, 1969. 3. sz. 34—43. p.

Klemens Béla: Igazságtevés a Tanácsköztársaságban. [A forradalmi törvényszékekről.] — Útközben, 1969. 2. sz.

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának ötvenedik évfordulójára. — Társadalmi Szemle, 1969. 3. sz. 3—14. p.

Dicső forradalmi hagyományunk a Magyar Tanácsköztársaság. — HK, 1969. 1. sz. 3—7. p.

Györgyi Béla: Felejthetetlen magyar tizenkilenc. — Tisztképzés, 1969. 1. sz. 3—7. p.

Kemény István: Ma ötven éve: „A világtörténelem új fejezete kezdődik". — Magyar Nemzet, 1969. 59. sz. 5. p.

Kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot. — PV, 1969. 6. sz. 13—15. p.

Magyar Tanácsköztársaság. — 1919. — PK, 1969. 1. sz. 3—5. p.

Őry Károly: Forradalmi dekrétum 1919—1969. — N, 1969. 18. sz. 3. p.

Csáki István: A Tanácsköztársaság évfordulóján. — Jászkunság, 1969. 1—2. sz. 1—6. p.

Szeberényi Lehel: A történelem szélén. [Visszaemlékezés az 1919-es eseményekre.] — Alföld, 1969. 2. sz. 33—36. p.

Klémens Béla: Tizenkilenc emléke. [— — szervező tevékenysége 1919-ben.] — Útközben, 1969. 1. sz. 20—23. p.

Hollósi István—*Szabó* Ferenc: A nép hatalmának, a haladás ügyének szolgálatában. [Epizódok a Tanácsköztársaság történetéből.] — HSz, 1969. 3. sz. 76—80. p.

Nádass József: 1919 június. — — visszaemlékezése. — Budapest, 1969. 6. sz. 17. p.

Földes Pál: 33 a 133 napból. Emlékezés. [Bp.] Alföldi ny. 1969. 170 p. /Kozmosz könyvek./

Nádass József: A 134-ik nap. — — visszaemlékezése. — Népszava, 1969. 175—178. sz. 2. p.

Gárdos Miklós: A fehér augusztus hajnala. — Magyar Hírlap, 1969. 210 sz. 6. p.

Krónika 1919. 1919. március 21—augusztus 5. — A Hazáért, 1969. 12., 14., 19., 20., 23., 24., 25., 31., 32. sz. 10. p.

Százharmincháromnap. [1919-es eseménynaptár.] — Ország Világ, 1969. 1—13. sz. 10—11. p.

A 133 nap eseményeiből. [Képek.] — Társadalmi Szemle, 1969. 3. sz. 4. p.

A legendás 133 nap. [1919.] [Képanyag. Bp.] Kossuth K. [1919.] 16 t.

Zalka Miklós: Mindenkihez! A Magyar Tanácsköztársaság története. Bp. Móra K. 1969. 158 p. 4 t. /Képes történelem./

A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai. (Összeáll. Gábor Imréné. Bev. Pór Bertalan. 2. kiad.) Bp. Kossuth K. 1969. 20 p. 48 mell.

A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

Liptai Ervin: Vöröskatonák előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. [Kiad. a] Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Bp. Zrínyi K. 1969. 403 p. 21 t.
[Bibliogr. 405—410. p.]

Mészöly Gábor: 15 év a Vörös Hadsereg nyomában. [Beszélgetés Liptai Ervinnel „Vöröskatonák előre!" c. könyvéről.] — N, 1969. 18. sz. 13. p.

(*Liptai* Ervin): A Magyar Tanácsköztársaság katonapolitikája és honvédő harcai. Tananyag. Bp. Zrínyi K. 1969. 39 p.

(*Liptai* Ervin): A Magyar Tanácsköztársaság katonapolitikája és honvédő harcai. Előadás. Bp. Zrínyi K. 1969. 19 p.

Liptai Ervin: A proletárhaza védelme. — Pártélet, 1969. 3. sz. 14—17. p.

Liptai Ervin: Forradalmi elődünk: a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege. — Akadémiai Közlemények, 1969. 3. sz. 7—22. p.

Liptai Ervin: A szocialista hazaszeretet és az internacionalizmus — a magyar Vörös Hadsereg fő erőforrásai. — Ho, 1969. 3. sz. 12—23. p.

Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúja. (Jubileumi ülés a Magyar Tanácsköztársaság győzelmének félévszázados évfordulóján. Szolnok, 1969. március 24—25. Szerk. Ungár Tibor. [Szolnok] Szolnokm. Lapk. 1969. 201 p. 1 térk.)

Biró Tibor: A Vörös Hadsereg katonáinak erkölcsi, politikai arculata. (Jubileumi ülés a Magyar Tanácsköztársaság győzelmének félévszázados évfordulóján. Szolnok, 1969. március 24—25. Szerk. Ungár Tibor. [Szolnok] Szolnokm. Lapk. 201 p. 1 térk.)

Klotz Antal: A Tanácsköztársaság néhány katonai vezetőjének portréja. (Jubileumi ülés a Magyar Tanácsköztársaság győzelmének félévszázados évfordulóján. Szolnok, 1969. március 24—25. Szerk. Ungár Tibor. Szolnokm. Lapk. 1969. 201 p. 1 térk.)

Gellért Tibor: A Tanácsköztársaság légierejének harcai. (Jubileumi ülés a Magyar Tanácsköztársaság győzelmének félévszázados évfordulóján. Szolnok, 1969. március 24—25. Szerk. Ungár Tibor. [Szolnok] Szolnokm. Lapk. 1969. 201 p. 1 térk.)

Pataki Mihály: A Tanácsköztársaság honvédő háborúja. (A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulója tiszteletére rendezett tudományos ülésszak jegyzőkönyve

/Kecskemét, 1969. március 1./ (Szerk. Bognár Lajos, Szücs Béla.) [Kecskemét] MSZMP Bács-Kiskunm. Biz. 1969. 118 p.

Makrai József: A Magyar Tanácsköztársaság megalakulása és katonapolitikai helyzete a proletárdiktatúra létrejötte után. — Hadtudományi Közlöny, 1969. 1. sz. 40—62. p.

Árokay Lajos: Jöjjetek ezrével... Képes album a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregéről. Bp. Zrínyi K. 1969. 182, [7] p.

Megszületett a Tanácsköztársaság dicső Vörös Hadserege. — PV, 1969. 6. sz. 14—15. p.

Szabó László: A magyar Vörös Hadsereg hadművészetének főbb kérdései. — Akadémiai Közlemények, 1969. 3. sz. 97—108. p.

(*Szabó* László): A magyar Vörös Hadsereg hadművészete. — Ho, 1969. 7. sz. 78—84. p.

Réti László: A Magyar Tanácsköztársaság hadügyi szervezete és pecsétjei. — HK, 1969. 1. sz. 32—71., 2. sz. 191—238. p.

Juhász István: A Magyar Tanácsköztársaság hadigazdaságának főbb kérdései. — Akadémiai Közlemények, 1969. 3. sz. 189—211. p.

Zágoni Ernő: A magyar Vörös Hadsereg forradalmi proletár osztályjellegéről. — Akadémiai Közlemények, 1969. 3. sz. 23—55. p.

Szilák Jolán: A magyar Vörös Hadsereg offenzív felderítő tevékenységéről. — BüSz, 1969. 7. sz. 47—58. p.

Hajdu Mihály—[*Halász* János]: Pártpolitikai munka a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében. — HSz, 1969. 3. sz. 81—87. p.

Hajdu Mihály: Pártpolitikai munka a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében. — Akadémiai Közlemények, 1969. 3. sz. 143—163. p.

Hunyadi Károly: Kun Béla és a Vörös Hadsereg. — Akadémiai Közlemények, 1969. 3. sz. 57—95. p.

Mucs Sándor: A Magyar Vörös Hadsereg és a nép. — N, 1969. 12. sz. 7. p.

Csizmarik Irén, V[ajda Pálné]: A Magyar Tanácsköztársaság légiereje. —HK, 1969. 2. sz. 350—387. p.

Vajda Pál: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének légiereje. — Re, 1969. 3. sz. 13—14. p.

Pataky Iván: A Magyar Vörös Légierő. — PV, 1969. 6. sz. 20—21. p.

Gellért Tibor: A Latinca század. [Kaposvár] Somogy m. ny. [1969.] 56 p.

Gellért Tibor: A Latinca-század. — Útközben, 1969. 1. sz. 55—61. p.

„Száz ellenforradalmárt ejtettünk foglyul..." (Beszélgetés Gazda Jenővel, az egykori Latinca-század parancsnokával.) — Útközben, 1969. 1. sz. 98—100. p.

Gellért László: Adatok a középiskolás vörös katonadiákokról. — HK, 1969. 1. sz. 86—99. p.

1919. Mindenkihez! [Kiáltvány.] — (A Tanácsköztársaság alkotmánya. — Rendelet a Vörös Őrség felállításáról. Kiad. a BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség.) Bp. Zrínyi ny. 1969. 59 p.

Rotter József: A proletárhatalom védelmében. 1919. Bp. BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1969. 96 p. 4 t.

A Vörös Őrség születésnapja. [Emlékezés 1919. március 26-ra.] — PV, 1969. 6. sz. 20. p.

A Vörös Őrség megalakulása. — BüSz, 1969. 3. sz. 108—111. p.

Czövek Imre: A Vörös Őrség megalakulása 1919 márciusában. — BüSz, 1969. 3. sz. 12—23. p.

Czövek Imre: A Vörös Őrség 1919 májusában. — BüSz, 1969. 5. sz. 66—74. p.

Szabó László: A Vörös Őrség a Vörös Hadsereg oldalán. — BüSz, 1969. 5. sz. 75—79. p.

Czövek Imre: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Őrsége 1919 júniusában. — BüSz, 1969. 6. sz. 46—54. p.

Czövek Imre: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Őrsége 1919 júliusában. — BüSz, 1969. 7. sz. 38—46. p.

A Vörös Őrség működéséről. — BüSz, 1969. 3. sz. 111—116. p.

Tóth Tihamér: A bűnügyi nyomozó szolgálat szervezete és működésének új vonásai a Magyar Tanácsköztársaság idején. — BüSz, 1969. 3. sz. 44—51. p.

Bodrogi Sándor: Szocialista üzemek, Vörös Őrség, Vörös Hadsereg születik. — Lobogó, 1969. 13. sz. 4—5. p.

Csonkaréti Károly: A Vörös Őrség szervezete. — A Hazáért, 1969. 15. sz. 16. p.

Csonkaréti Károly: Adatok a Vörös Őrségről. — A Hazáért, 1969. 16. sz. 10—11. p.

Csonkaréti Károly: Újabb adatok a Vörös Őrségről. [A Vörös Őrség szervezete.] — A Hazáért, 1969. 17. sz. 10—11. p.

Simor András: „Harcra mindig készen álltunk..." A Lenin-fiúk. — A Hazáért, 1969. 37. sz. 14. p.

A Vörös Őrség létrehozása. (Nógrád megye története. 2. köt. 1849—1919. Írták: Szabó Béla, Horváth István. Salgótarján, Nógrád m. ny. 1969.) 242—243. p.

Szőcs Ferenc: A Magyar Tanácsköztársaság határőrizete. — BüSz, 1969. 3. sz. 63—72. p.

Szőcs Ferenc: Emlékezzünk dicső elődeinkre, a vörösőrökre! [A Tanácsköztársaság határőrizetéről.] — A Hazáért, 1969. 12. sz. 10—11. p.

Szőcs Ferenc: Adalékok az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság határőrizetének történetéhez. — HK, 1969. 2. sz. 266—288. p.

Szőcs Ferenc: Határőrizet az őszirózsás forradalom győzelme után. — A Hazáért, 1969. 2. sz. 10. p.

Szőcs Ferenc: Tanács-Magyarország határőrizetéről. — A Hazáért, 1969. 26. sz. 10—11. p.

Minárovics János: A magyar tűzoltóság és tűzrendészet 1918—1919-ben. — BüSz, 1969. 3. sz. 73—79. p.

Bodrogi Sándor: Az első napok ellenséges szemmel nézve. [A Magyar Tanácsköztársaság lerohanásának terve.] — Lobogó, 1969. 15. sz. 4—5. p.

Soós Gyula: Katonai beavatkozás a Magyar Tanácsköztársaság ellen. — A Hazáért, 1969. 16. sz. 11. p.

Katonai intervenció a Magyar Tanácsköztársaság ellen. — PV, 1969. 7. sz. 2—3. p.

Józsa Antal: Szövetségesek. [Szovjet-orosz hadászati-hadműveleti terv Tanács-Magyarország megsegítésére. — N, 1969. 16. sz. 5. p.

Szovjet-Oroszország fiai a Magyar Vörös Hadseregben. — PV, 1969. 6. sz. 18. p.

Hetés Tibor: Internacionalisták a magyar Vörös Hadseregben. — N, 1969. 31. sz. 3. p.

Kővágó László: Internacionalisták a Tanácsköztársaságért. Bp. Kossuth K. 1969. 158 p. 8 t.

Az osztrák proletariátus küldöttei a Vörös Hadseregben. — PV, 1969. 6. sz. 18—19. p.

1919-es lengyel veteránok magyar kitüntetése. — Magyar Hírlap, 1969. 302. sz. 8. p.

Szlovákiai internacionalisták magyar kitüntetése. — Magyar Hírlap, 1969. 346. sz. 3. p.

Fegyverbe, a munkáshatalom védelmére. — Népszabadság, 1969. 100. sz. 6. p.

Fegyverbe! Bp. Zrínyi K. 1969. 94 p. [Bibliogr. a könyv végén.]

Mindenkihez!... Mindenkihez!... [1919. március 21—25.] — ISz, 1969. 6. sz. 6—8. p.

Diósdi László: A proletárhatalom védelmére. [Tanács-Magyarország fegyveres erejének megteremtése.] — Népszava, 1969. 69. sz. 3. p.

Soós Gyula: Be a Vörös Hadseregbe! [A Tanácsköztársaság kezdeti sikerei.] — A Hazáért, 1969. 17. sz. 11. p.

Árokay Lajos: A Vörös Hadsereg megszervezése és harca az imperialista intervenció ellen. /1919. március 24—április 30./ — Ho, 1969. 4. sz. 67—75. p.

Forgács Béla: Amikor máig is megőrzött harci lobogónkat szereztük. Emlék 1919 áprilisából. — Mőr, 1968. 3. sz. 22—23. p.

Forgács Béla: A 31-es vörös gyalogezred és harcai. /Visszaemlékezés./ — HK, 1969. 1. sz. 100—120. p.

Diósdi László: Katonák a forradalomban. [Beszélgetés Forgács Bélával, a 31-es gyalogezred századparancsnokával.] — Népszava, 1969. 67. sz. 5. p.

1919 április a demarkációs vonalon. Jánoshalma, 1919. április 18. — Mőr, 1969. 4. sz. 22—23. p.

Bodrogi Sándor: Be a Vörös Hadseregbe! [1919. április 16-án támadásba lendültek a román—francia seregtestek.] — Lobogó, 1969. 16. sz. 4—5. p.

Baktai Ferenc: A harcok tiszta lángja. [A Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének harcai.] — ISz, 1969. 6. sz. 18—20. p.

Gábor Mózes: A magyar Vörös Hadsereg harcairól. /Visszaemlékezés./ Közli [és bev.] Petrák Katalin. — PK, 1969. 1. sz. 124—140. p.

Soós Gyula: Azok a harcos napok. (*Mayer* Vilmos, volt gyulai vöröskatona visszaemlékezéseiből.) — A Hazáért, 1969. 18. sz. 11. p.

Gadanecz Béla: Most tudjuk miért harcolunk. Ötven éve történt. [Munkásezredek megszervezése, vasutasok a Vörös Hadseregben.] — Magyar Vasutas, 1969. május 19.

Intézkedések a katonai vezetés megszilárdítására. [Írta:] K. J. [1919 május.] — PV, 1969. 8. sz. 2—3. p.

A Vörös Hadsereg megszervezése és az északi határ védelme. (Nógrád megye története. 2. köt. 1849—1919. Írták: Szabó Béla, Horváth István. Salgótarján, Nógrád m. ny. 1969.) 255—257. p.

A [salgótarjáni] szénmedence elfoglalására indított első intervenciós támadás és visszaverése. (Nógrád megye története. 2. köt. 1849—1919. Írták: Szabó Béla, Horváth István. Salgótarján, Nógrád m. ny. 1969.) 261—263. p.

Salgótarján és a szénmedence ellen indított második intervenciós támadás és visszaverése. [Nógrád megye története. 2. köt. 1849—1919. Írták: Szabó Béla, Horváth István. Salgótarján, Nógrád m. ny. 1969.) 263—269. p.

Jász Dezső: A salgótarjáni ellentámadás. (1919 május.) — Mőr, 1969. 5. sz. 22. p.

A májusi fordulat. [Írta:] K. J. [A magyar nép hősies helytállása 1919 májusában.] — PV, 1969. 9. sz. 2—3. p.

Tóth Pál: Az északi hadjárat, 1919 június. — Napjaink, 1969. 6. sz. 9. p.

A Vörös Hadsereg északi hadjárata. — PV, 1969. 11. sz. 2. p.

Szijj Jolán: A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919 május—júniusában. — Ho, 1969. 6. sz. 67—77. p.

A miskolci csata dokumentumaiból. [Közli:] (*Szijj* Jolán.) — HK, 1969. 1. sz. 139—161. p.

Bokor László: Napkelte Északon. (A miskolci csata.) — ISz, 1969. 10. sz. 36—38. p.

Bodrogi Sándor: Miskolc: szabad! [A miskolci csata emlékére.] — Lobogó, 1969. 21. sz. 3. p.

Rónai András: A Magyar Tanácsköztársaság leghatalmasabb erőforrása (a magyar és más nemzetiségű munkások helytállása. Az antant támadása. A miskolci csata.) — Adatok és dokumentumok. — HSz, 1969. 6. sz. 62—68. p.

Jász Dezső: A Hernád menten. [Visszaemlékezés az északi hadjárat egyik fontos epizódjára, a Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából.] — Ho, 1969. 3. sz. 23—28. p.

Fogarassy László: A III. hadtest a tokaji hídfőben és a 2. dandár anabázisa. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1968. 309—323. p. /Klny. a Herman Ottó Múzeum évkönyve, VII. kötetéből./

Csorba Barnabás: Páncélvonat. 1919—69. A 12-es páncélvonat harcaiból. (Riportkönyv. Bev. Árokay Lajos. Közrem. Pajtók Benjámin.) Miskolc, Borsodi ny. 1969. 48 p.

Baktai Ferenc: Csillagosok, katonák. [Öreg harcosok visszaemlékezése az Érsekújvár vidékén felrobbantott intervencionista páncélvonatra.] — Népszava, 1969. 174. sz. 3. p.

Baktai Ferenc: A páncélvonat felrobban. [Az intervenciósok utolsó kísérlete Érsekújvár elfoglalása előtt.] — Népszava, 1969. 127. sz. 3. p.

A Tanácsok Országos Gyűlésének /1919. június 14—1919. június 23./ naplója. A munkás- és katonatanácsok gyorsirodájának feljegyzései alapján. Bp. Athenaeum, 1969. 280 p.

Pataki István: A Tanácsköztársaság harca a fegyveres ellenforradalom ellen. — Akadémiai Közlemények, 1969. 3. sz. 165—187. p.

Az ellenforradalmárok elleni harc. — BüSz, 1969. 3. sz. 123—125. p.

Egy ellenforradalmi csoport felszámolása a Magyar Tanácsköztársaság idején. — BüSz, 1969. 3. sz. 94—98. p.

Az ellenforradalmi arisztokrácia szervezkedése a Magyar Tanácsköztársaság ellen. — BüSz, 1969. 3. sz. 87—93. p.

Kemény István: Szervezkedik az ellenforradalom. — Magyar Nemzet, 1969. 14. sz. 5. p.

Dániel Mária: 1919. május 5: Ellenforradalmi lázadás Devecseren. — Mőr, 1969. 5. sz. 23. p.

Kemény István: Ellenforradalmi csapatok a főváros ellen. — Magyar Nemzet, 1969. 34. sz. 5. p.

Felföldi Győző: A Vörös Őrség hősi harca az 1919. június 24-i ellenforradalmi lázadás leverésében. — BüSz, 1969. 6. sz. 54—62. p.

Gecsényi Lajos: A dunai hajóraj az 1919. június 24-i ellenforradalomban. — HK, 1969. 1. sz. 72—85. p.

Mi történt a Ludovikánál. /Vörös Újság 1919. június 26-i száma alapján./ — Mőr, 1969. 6. sz. 22. p.

Kemény István: Ma ötven éve. Összeomlik a ludovikás ellenforradalom. — Magyar Nemzet, 1969. 144. sz. 5. p.

Soós Gyula: Ludovikások lázadása. [Bögre Zsigmond visszaemlékezése.] — A Hazáért, 1969. 23. sz. 10—11. p.

Kahána Mózes: Az utolsó napok fegyverben. (Visszaemlékezés.) — Magyar Hírlap, 1969. 212. sz. 11. p.

A Vörös Hadsereg vereségének okai. 1919 hőseire emlékezünk. — PV, 1969. 14. sz. 20—21. p.

A Magyar Vörös Hadsereg. — MHSZ Vezetők Lapja. 1969. 4. sz. 21—24. p.

Régi technika — forradalmi hév. [A Magyar Tanácsköztársaság alakulatai és fegyverei.] — ISz, 1969. 6. sz. 47—48. p.

Bertalan István: Katonák, csapatok, fegyverek. (Vörös Hadsereg — 1919.) — N, 1969. 24. sz. 3. p.

1919—1969. [Antológia.] (A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege volt katonáinak... Ill. Kass János.) Bp. Zrínyi K. 1969. 254 p.

Kovács Pál: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének örökösei és ügyének folytatói vagyunk. — HSz, 1969. 3. sz. 1—5. p.

Forradalmi események vidéken

Proletártavasz 1919. /Tanulmánykötet *Bács-Kiskun* megye forradalmi múltjáról./ (Szerk. Bognár Lajos, Bodor Jenő.) [Kiad.] a MSZMP Bács-Kiskun Megyei Biz., Kecskemét, Bács-Kiskunm. ny. 1969. 323 p. 9 t.
[Bibliogr. 213—299. p. — Összeáll. Fekete Dezső.]

Baranya és a forradalmak. Pécs és Baranya 50 évvel ezelőtt a helyi sajtó tükrében. Cikkgyűjtemény. (Hajdu Gyula: Harcban elnyomók és megszállók ellen c. művének felhasználásával.) Pécs, Pécsi Szikra ny. 1969. 69 p.

Kopasz Gábor: *Baranya* megye a Tanácsköztársaság alatt. Baranya megye 1919-ben. Tanulmány, dokumentumok, visszaemlékezések. (Szerk. Mitzki Ervin.) Kiad. a MSZMP Baranya Megyei Biz. Pécsi Szikra ny. 1969. 59 p.)

Lefkovics Ernő: Munkásmozgalom Baranyában a szerb megszállás 33 hónapja alatt 1918—1921. — — visszaemlékezése. (Közli: Szabados Mihályné.) (*Baranyai* helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. 1968. Szerk. Szinkovich Márta. Pécs, Baranyam. Tanács soksz. 1968. 240 p. 2 t.)

Pécsi Mihály: A kommunista párt megalakulása, a Tanácsköztársaság hónapjai és a fehér terror Baranya meg nem szállt részén. — — visszaemlékezése. (Közli: *Banna* Lajosné.) (*Baranyai* helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. 1968. Szerk. Szinkovich Márta. Pécs, Baranyam. Tanács soksz. 1968. 240 p 2 t.)

Szilágyi Miklós: A Tanácsköztársaság e résztvevők emlékezetében. /A visszaemlékezések néprajzi elemzése./ (A Tanácsköztársaság *Békés* megyében. 1919. Szerk. Szabó Ferenc. Kiad. a MSZMP Békés megyei Biz. Békéscsaba, Békésm. ny. 1969. 376 p. 26 t.)

Szabó Ferenc: A Vörös Hadsereg szervezkedése és harcai a Viharsarokban. (A Tanácsköztársaság *Békés* megyében. 1919. Szerk. Szabó Ferenc. Kiad. a MSZMP Békés megyei Bizottsága, Békéscsaba, Békésm. ny. 1969. 376 p. 26 t.)

Molnár Pálné: A *Békés* megyei vöröskatonák névsora. (A Tanácsköztársaság Békés megyében 1919. Szerk. Szabó Ferenc. Kiad. a MSZMP Békés megyei Bizottsága, Békéscsaba, Békésm. ny. 1969. 376 p. 26 t.)

Láng Péter: A Magyar Tanácsköztársaság *Békés* megyei sajtójáról. — Békési Élet, 1969. 3. sz. 539—547. p.

Márai György: A forradalmi törvényszékek működése *Békés* megyében. — Békési Élet, 1969. 1. sz.

A Tanácsköztársaság eseményei a *bicskei* járásban. (Szerk. Estélyi Gyula, Hetlinger Pál stb.) Bicske, MSZMP bicskei Járási Biz. — Járási Tanács, 1969. 147 p.

A Tanácsköztársaság története *Borsodban* és Miskolcon. (Szerk. Lehoczky Alfréd.) Miskolc, Miskolci Városi Tanács V. B. 1969. 305 p. 21 t.

Válogatott források a Tanácsköztársaság *Borsod* megyei történetéhez. Közli: Román János.) (A Tanácsköztársaság története Borsodban és Miskolcon, Miskolc, Miskolci Városi Tanács V. B. 1969.) 141—257. p.

Román János: Regeszták a Tanácsköztársaság *Borsod* megyei szerveinek történetéhez. (A Herman Ottó Múzeum évkönyve 8. Miskolc, Borsod m. ny. 1969.) 437—479. p.

Lehoczky Alfréd: Az őszirózsás forradalom és a proletárhatalom létrejöttének feltételei. (A Tanácsköztársaság története *Borsodban* és Miskolcon. Miskolc Városi Tanács V. B. 1969.) 9—39. p.

Rátki András: A proletárdiktatúra létrejötte és berendezkedése. (A Tanácsköztársaság története *Borsodban* és Miskolcon. Miskolc, Miskolc Városi V. B. 1969.) 39—69. p.

Zádor Tibor: *Borsod* megye a csehszlovák intervenció idején. (A Tanácsköztársaság története Borsodban és Miskolcon. Miskolc, Miskolci Városi Tanács V. B. 1969.) 95—111. p.

Kun László: A mi forradalmunk. — BSz, 1969. 3. sz. 28—39. p.

Uray Miklós: A diktatúra néhány kérdése *Borsodban* a Tanácsköztársaság idején. — BSz, 1969. 2. sz. 8—20. p.

Rátki András: A Tanácsköztársaság történetének első szakasza megyénkben. — BSz, 1969. 1. sz. 1—10. p.

Tóth Pál: A Tanácsköztársaság története *Borsod* megyében. /1919. május 2-től 1919. augusztus 4-ig/ — BSz, 1969. 2. sz. 1—7. p.

Román János: A Tanácsköztársaság helytörténeti kutatásának kérdéséhez. — BSz, 1969. 3. sz. 47—52. p.

A Tanácsköztársaság eseményei és a helytörténeti kutatás. — BSz, 1969. 4. sz. 82—92. p.

Nemcsik Pál: A *borsodnádasdi* direktóriumi tagok sorsa a Tanácsköztársaság leverése után. — BSz, 1969. 4. sz. 61—65. p.

Szilágyi Károly: Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak *Csanád* megyében, 1918—1919. (A Marxizmus—Leninizmus Tudományos Diákkörök Országos Konferenciája. 1. [1969. április 11—12. Rend. a Művelődésügyi Minisztérium] Díjazott tanulmányok.) Bp. Kossuth K. soksz. 1969. 209 p.

Molnár Ernő: *Csorna* története a Tanácsköztársaság idején. Csorna, Járási Tanács, 1969. 40 p.

Környei Attila: A *csornai* ellenforradalom és a győri vörösőrség Sopron megyei szereplése 1919-ben. (Arrabona 11. A Győri Múzeum évkönyve. Győr, Xantus János Múzeum, 1969.) 287—318. p.

Czövek Imre: A Vörös Őrség *Fejér* megyében. (Fejér megyei történeti évkönyv. Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez. 2. A Tanácsköztársaság Fejér megyében. (Szerk. biz. Bodnár László, Boór Ferenc stb.) Kiad. a MSZMP Fejér megyei Bizottsága, Székesfehérvár, Fejérm. ny. 1969. 403 p.

Források: A Székesfehérvári Munkás-, Katona- és Földművestanács, a Forradalmi Néptanács, a Városi Intéző Bizottság és a Városi Tanács üléseinek jegyzőkönyve. [Közli] és jegyz. Farkas Gábor. (*Fejér* megyei történeti évkönyv. Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez. 2. A Tanácsköztársaság Fejér megyében. (Szerk. Bodnár László, Boór Ferenc stb.) Kiad. a MSZMP Fejér megyei Bizottsága, Székesfehérvár, Fejérm. ny. 1969. 403 p.

Molnár Ernő: A Tanácsköztársaság Győrött. /1919. március 21—1919. augusztus 1./ — Tájékoztató, 1969. 4. sz. 162—182. p.

Pernesz Gyula: „Történelmet csinálunk". *Győr*, Mosonmagyaróvár, Sopron sajtójának reagálásai a Tanácsköztársaság eseményeire. Cikkgyűjtemény. Kiad. a Kisfaludy Károly Könyvtár. Szerk. bev. — — Győr, Győr-Sopronm. ny. [1969.]

A Tanácsköztársaság *Hajdú-Biharban.* Szerk. Szőllősi Gyula.) Debrecen, Hajdú-Bihar m. Tanács — Debreceni és Hajdú-Bihar m. Műv. Közp. 1969. 30 lev.

A Tanácsköztársaság jubileuma *Hajdú-Biharban.* (Szerk. Szőllősi Gyula.) Debrecen, Hajdú-Bihar megyei Tanács, 1969. 72 p.

A *polgári* demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság *Heves* megyében. (1918—1919.) Dokumentumgyűjtemény. (Szerk. Nagy József.) Eger, MSZMP Heves m. Biz. — Heves m. Tanács, [1969.] 260 p.

Kolacskovszky Lajos: Az „őszirózsás" forradalom és a Kommün *Heves* megyében. (Visszaemlékezések.) (Utószó, bibliogr.: Szecskó Károly.) Eger, Heves m. Tanács soksz. 1969. 123 p. (Heves Megyei Könyvtár füzetei 17.)

Etele Józsefné: A Tanácsköztársaság 133 napja *Isaszegen* és környékén. Bp. Népműv. Tanácsadó, 1969. 40 p. 12 t.
(Pest megyei múzeumi füzetek 4.)

Jászsági Néplap. Politikai, közgazdasági és társadalmi hetilap. 1—2. évf. 1918. december 25—1919. május 24. Főszerk. Brósz Róbert, fel. szerk. Ádám János. Hasonmás kiad. [Sajtó alá rend.] és szerk. Tóth János. Jászberény, Járási Tanács — Jász Múzeum, Damjanich Múz. soksz. 1969. 7 p. 43 lev.
(Szolnok megyei múzeumi adattár 8.)

Tóth János: Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság a *Jászságban.* (Adatok, dokumentumok.) Jászberény, Városi és Járási Tanács, 1969. 75 p.
(Jászsági füzetek 5.)

A Tanácsköztársaság időszaka a *Jászságban.* (Adatok, dokumentumok.) 1—2. Összeáll. Tóth János. Jászberény, Damjanich Múz. soksz., Szolnok — Járási Könyvtár, soksz. 1969. 2 db.
(Jászsági honismereti adattár 2,3.)

(*Benke* Ferenc—*Berta Somogyi* László —*Németh* Gábor): *Kalocsa* és vidéke. 1918—1919. Forrásgyűjtemény. (Szerk. és összeáll. — [Kiad.] az MSZMP Kalocsa Járási Biz., Kalocsai Járási Tanács). Kalocsa, Bács-Kiskun m. ny. 1969. 239 p.

Kiss Kálmán: *Kisújszállás* 1918—19-ben. Szolnok, Kisújszállás Városi Tanács, 1969. 115 p.
(A Damjanich János Múzeum közleményei (19—20.)

Ortutay András: Munkás-, paraszt- és katonatanácsok *Komárom* megyében. — Forrás, (Tatabánya), 1969. 1. sz. 55—60. p.

A *mezőcsáti* járás eseményei a két forradalom időszakában (1918—1919.) (Olvasókönyv). Összeáll. Táboros Sándor. Mezőcsát, Járási Tanács soksz. 1969. 111 p.

Sarosácz György: *Mohács* munkásmozgalmának története. 1918—1921. Mohács, Városi Tanács, 1969. 31. p.

Dorcsi Sándor: *Nagyatád* az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság idején. (1918—1919.) Nagyatád, Zrínyi ny. 1969. 53 p.

Horváth István: A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság *Nógrád* megyei történetéhez. Eseménynaptár és bibliográfia. — Palócföld, 1968. 3. sz. 78—88. p.

A munkásság felfegyverzése Salgótarjánban és az ellenforradalom leverése Balassagyarmaton. (*Nógrád* megye története. 2. köt. 1849—1919. Írták: Szabó Béla, Horváth István. Salgótarján, Nógrád m. ny. 1969.) 257—261. p.

Bihari Mór: *Óbuda* a két forradalom sodrában. Bp. MSZMP II. ker Biz. 1969. 75 p. 4. t.

Iratok *Pest* megye történetéhez 1918—1919. (Okmánykőzlés.) Szerk. Csicsay Iván, Göndics Zoltán [stb.] Bp. Pest megyei Tanács, 1969. 482 p.
(Pest megye múltjából. 2.)

A *Pest* Megyei Levéltár tanácsköztársasági iratai. (Szerk. bev. Lakatos Ernő.) Bp. Stat. K[iadó soksz.] 1969. 227 p.
(Pest megyei levéltári füzetek 2.)

(*Boros* Pál): Az 1918—1919. évi forradalmak a *Pest megyei* sajtó tükrében. (Szerk., bev.: Vigh Károly.) Bp. Pest Megyei Könyvtár, 1969. 87 p.

Fábián István: Forradalmi törvényszékek *Pest* megyében a Magyar Tanácsköztársaság idején. (Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye forradalmi törvényszékeinek és tisztség-

viselőinek jegyzéke.) — Levéltári Közlemények, 1969. 1. sz. 73—104. p.

Farkas József: A *ráckevei* járás története 1918—19-ben. Ráckeve, Járási Pártbiz. — Járási Tanács, 1969. 95 p.
(Ráckevei járási füzetek 5.)

A *sárbogárdi* járás a Tanácsköztársaság idején. [Összeáll.] (Farkas József, Kovács Imre stb.) Sárbogárd, Járási Tanács, 1969. 57 p.

A Tanácsköztársaság *Somogyban.* (Szerk.: Kanyar József. Bibliogr. összeáll.: Kelemen Elemér.) Kaposvár, Somogy m. ny. 1969. 344 p. 16 t.
[Bibliogr.: 313—321. p.]

Hajdú Tibor: Az 1918. októberi polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság története kutatásának újabb eredményei. (A Tanácsköztársaság *Somogyban.* Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, Somogy m. ny. 1969.) 16—31. p.

Borus József: A Tanácsköztársaság katonapolitikája. (A Tanácsköztársaság *Somogyban.* Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, Somogy m. ny. 1969.) 41—53. p.

Gellért Tibor: Adalékok a megye belső fegyveres erők történetéhez. (A Tanácsköztársaság *Somogyban.* Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, Somogy m. ny. 1969.) 251—262. p.

A két forradalom *Somogy* megyei krónikája. (1918—1919.) Összeáll.: Kanyar József. (A Tanácsköztársaság Somogyban. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, Somogy m. ny. 1969.) 299—312. p.

Kanyar József: A két forradalom *Somogy* megyei krónikája (1918—1919-es eseménynaptár). („Somogy megye munkásmozgalmának 100 esztendeje". Útmutató a Latinca Sándor Emlékmúzeum — — kiállításához. Összeáll.: Rózsai Ágnes. Kaposvár, Somogy m. Múz. Ig. 1969. 56 p.

Somogy megye az 1918-as polgári demokratikus forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság idején a korabeli megyei sajtó tükrében. 1918. október 31—1919. augusztus 2. (A kötet anyagát gyűjt. és sajtó alá rend. Tóth Ilona.) Kaposvár, Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár, 1969. 432 p.
(Somogyi bibliográfiák 2.)

Tóth Ilona: A forradalmi események élcsapata. [A Tanácsköztársaság kikiáltásának előzményei és a dicsőséges 133 nap *Somogyban.*] — Útközben, 1969. 1. sz. 10—19. p.

Suri Károly: A munkástanácsok *Somogy* megyében. — Útközben, 1969. 1. sz. 24—36 p.

Somogyi események 1919. március 25-től augusztus 3-ig. — Útközben, 1969. 1. sz. 115—120. p.

Böhm József: A dicsőséges Tanácsköztársaság. [*Somogy* megye és a Tanácsköztársaság.] — Útközben, 1969. 1. sz. 5—9. p.

Latinca Sándor válogatott írásai. (Összeáll. és [bev.] Kávássy Sándor.) Kapovár, Somogy m. ny. 1969. 73 p.
(Somogyi almanach 11.)

Kávássy Sándor: Latinca Sándor *somogyi* korszakának első fejezete. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 41—77. p.

Vörös Somogy. (Összeáll.: Andrássy Antal, Rózsai Ágnes. [Bev.] Varga Teréz.) Kaposvár, Somogy m. ny. 1969. 24 p.
(Múltunk és jelenünk 2.)

Andrássy Antal: A kaposvári diákok 1918—1919-ben. (Múltunk és jelenünk. 2. Vörös *Somogy.* [Kaposvár,] KISZ Somogy m. Bizottsága, 1969.) 14—20. p.

A[ndrássy] A[ntal]: Megalakult a kaposvári diákszázad. [1919. április 8.] — Somogyi Néplap, 1969. április 26. 3. p.

A[ndrássy] [Antal]: Az első *somogyi* hősi halottak. Somogyi Néplap, 1969. április 20. 6. p.

Varga Teréz: Fiatalok — a proletárhatalomért. [*Somogy* megye fiataljainak szerepe a Tanácsköztársaság idején.] — Útközben, 1969. 1. sz. 37—42. p.

Tájékoztató *Somogy* megyéről. (Szerk.: Kellner Bernát.) Kaposvár, Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár, 1969. ism. lapsz.
[Bibliogr. I—VIII. p.]

Környei Attila: A forradalmak vázlatos *soproni* eseménynaptára. [1917. március 16.—1919. december 10.] SSz, 1969. 1. sz. 79—83. p.

Merényi László: Háborúellenes mozgalom *Sopron* megyében 1918 ja-

nuár és október között. SSz, 1969. 1. sz. 15—25. p.

Környei Attila: Az osztályharc néhány kérdése *Sopron* megyében a polgári demokratikus forradalom időszakában. (1918 november—1919 március). — SSz, 1969. 1. sz. 3—14. p.

Koch Ödön: Ifjúkommunista mozgalom *Sopronban* 1918—1919-ben. — SSz, 1969. 1. sz. 38—47. p.

Papp István: Az első magyar proletárhatalom és a *Sopronba* került Bányászati és Erdészeti Főiskola 1919-ben. — SSz, 1969. 1. sz. 26—37. p.

Kocsis József: Az ötvenéves Tanácsköztársaság története és a *Soproni* Szemle. — SSz, 1969. 1. sz. 1—2. p.

A *Magyar* Tanácsköztársaság *Szabolcs-Szatmárban.* (Szerk. Ordas Nándor.) Nyíregyháza, Alföldi ny. 1969. 182 p. 3 t.

Hársfalvi Péter: A Tanácsköztársaság megyénkben [Részlet a jubileum alkalmából megjelenő megyei emlékkönyvből.] — *Szabolcs-Szatmári* Szemle, 1969. 1. sz. 3—19. p.

Dikán Nóra, N.: Dokumentumok a Tanácsköztársaság *Szabolcs* megyei történetéből. (A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve XI. 1968. Szerk. Csallány Dezső. Bp. Nyíregyházi Jósa András Múzeum, 1969.) 119—151. p.

A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság *Szabolcs* megyében. Az 1918—1919. évi újságdokumentumok alapján összeáll.: Somogyi Jolán. Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár, 1968. 145 p. 2 t.
[Bibliogr. 76—109. p.]

Surányi József: A *szabolcsi* szocialisták harca a reakció ellen 1918—19-ben. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1969. 1. sz. 43—48. p.

Gecsényi Lajos: A proletárdiktatúra *szabolcsi* eseményei Kiss Roland visszaemlékezésében. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1969. 1. sz. 49—56. p.

Gellér Erzsébet—*Somogyi* Jolán: A belső karhatalom *Szabolcs* megyében 1918—[19]19-ben. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1969. 1. sz. 33—41. p.

Mészáros Ferenc: *Szolnok* megye 1918—19-es eseményeiből. Összeáll. — —. Szolnok, Damjanich János Múzeum, 1969. 79 p.
(Szolnok megyei múzeumi adattár 9.)

Donkó Jolán: Huszonöt harcos esztendő *Szolnok* megyében (1919—1944). (Jubileumi ülés a Magyar Tanácsköztársaság győzelmének félévszázados évfordulóján. Szolnok, 1969. március 24—25. Szerk. Ungár Tibor. [Szolnok] Szolnok m. Lapk. 1969. 201. p. 1 térk.)

Gyebnár György: A felfegyverzett munkások harca *Szolnok* megyében. (Jubileumi ülés a Magyar Tanácsköztársaság győzelmének félévszázados évfordulóján. Szolnok, 1969. március 24—25. Szerk. Ungár Tibor. [Szolnok] Szolnok m. Lapk. 1969. 201 p. 1 térk.)

Tiszta szívvel, proletár öntudattal. (1919—1969.) (Tanulmány, visszaemlékezések, dokumentumok.) (Szerk.: *Ungár* Tibor. Szolnok, MSZMP Szolnok m. Biz. 1969. 169 p. 31 t.)

Donkó Jolán—*Gál* Gyula: A Kommunisták Magyarországi Pártja megalakításáért, a Tanácsköztársaságért és a Horthy-fasizmus ellen az ország demokratikus átalakításáért vívott harcok történelmének áttekintése *Szolnok* megyében. 1918/19—1945. (Tiszta szívvel, proletár öntudattal. (1919—1969.) (Tanulmány, visszaemlékezések, dokumentumok.) Szerk.: *Ungár* Tibor. Szolnok, MSZMP Szolnok m. Biz. 1969. 169 p. 31 t.)

Tiszai Lajos: A felvonulásról a frontra mentek. [Az első szabad május elseje *Szolnokon.*] — Magyar Hírlap, 1969. 114. sz. 8. p.

Töreky László: *Tapolca,* 1919. — Veszprém m. Művelődési Szemle, 1969. 2. sz. 14—21. p.

Kovács György: A Vöröshadsereg létrejötte és megszervezése *Tatabányán* és környékén. (Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 1. Tata, 1968.) 469—483. p.

Kerek Béla: Tetteik fényesen ragyognak. *Törökszentmiklós* forradalmi eseményei 1918—1919-ben. Török-

szentmiklós, MSZMP Városi Biz. —Városi Tanács, 1969. 123 p. 8 t.

Selmeczi László: A polgári demokratikus forradalom *Túrkevén.* (1918. november 1—1919. március 21.) — Jászkunság, 1969. 1—2. sz. 7—15 p.

Pajor József: A Tanácsköztársaság *Várpalotán.* — Veszprém m. Művelődési Szemle, 1969. 2. sz. 22—27. p.

A Tanácsköztársaság *Vas* megyei eseményeiről. (Írták: Rácz János, Gerse János stb.) Szombathely, MSZMP Vas megyei Biz., 1969. 55 p.

Összeállították:

Molnár Éva
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

URBÁN ALADÁR — A Batthyány-kormány hadügyi politikájának első szakasza (1848. április—május) — — — — — 211

CSIMA JÁNOS — A Horthy-hadsereg fejlesztésének akadályai 1924—1927 között — — — — — — — — — — 238

BORUS JÓZSEF — Churchill és a brit vezérkar balkáni tervei (1942—1945) I. rész — — — — — — — 253

KÖZLEMÉNYEK

SPEIDL ZOLTÁN — A legitimista — szabad királyválasztó harc és a „nemzeti hadsereg" (1919—1921) — — — — 292

FOGARASSY LÁSZLÓ — IV. Károly második restaurációs kísérletének katonai története. A „budaörsi csata" — — — — 314

HALÁPI LÁSZLÓ — Dürer erődítéstani tervei (Születésének 500. évfordulójára) — — — — — — — — — 342

SZEMLE

SZTANA BÉLA — *K. K. Rokosszovszkij:* Katonai kötelesség — — 355

ÁCS TIBOR — *Szovjet szerzői közösség:* Harcászat — — — — 358

SZABÓ SÁNDOR — *Kovács Jenő—Berkics László—Kiss Károly:* A katonai vezetés gyakorlati problémái — — — — 361

MICZEK GYÖRGY — A Military History and Atlas of the Napoleonic Wars — — — — — — — — — — — 364

KŐHEGYI MIHÁLY — *Détshy Mihály—Kozák Károly:* Az egri vár feltárása (1957—1966) — — — — — — — — 367

K. M. — *Holl Imre:* Sopron középkori városfalai — — — 368

K. M. — *Walter Wagner:* Geschichte des k. k. Kriegsministeriums I. Band 1848—1866 — — — — — 369

* * * — Külföldi hadtörténelmi folyóiratok szemléje — 370

HÍREINK

MOLNÁR PÁL — Vita-konferencia a második világháború jellegéről — — — — — — — — — — — 375

M. P. — Az elmúlt negyedév eseményeiből — — — — 377

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR ÉVA, VINICZAI ISTVÁN, WINDISCH ALADÁRNÉ — Az 1969. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája I. rész — — — 379

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

АЛАДАР УРБАН — Первый раздел военной политики правитетльства Баттяня (апрель—май 1948 г.) — — — — — 211

ЯНОШ ЧИМА — Препятствия, стоящие на пути развития армии Хорти в период 1924—1927 гг. — — — — 238

ЙОЖЕФ БОРУШ — Черчиль и балканские планы Генерального штаба Великобритании (1942—1945 гг). Часть I. — — 253

СООБЩЕНИЯ

ЗОЛЬТАН ШПЕЙДЛ — Борьба за свободные выборы короля легитимистами и «национальная армия» (1919—1921 гг) — 292

ЛАСЛО ФОГАРАШИ — Военная история второй попытки реставрации IV Кароя. «Битва при Будаёрше» — — — — 314

ЛАСЛО ХАЛАПИ — Фортификационны планны, разработанные Дюрером (Посвящаетср 500-летию со дня рождения) — 342

ОБЗОР

БЕЛА СТАНА — *К. К. Рокосовский:* Воинский долг — — — — 355

ТИБОР АЧ — *Советский авторский коллектив:* Тактика — — — — — — — — — 358

ШАНДОР САБО — *Ене Ковач—Ласло Беркич—Карой Кишш:* Проблемы практической деятельности военного руководства — — — — — — — — — — — 361

ДЬЕРДЬ МИЦЕК — A Military History and Atlan of the Napoleonic Wars — — — — — — — — — — — — 364

МИХАЙ КЕХЕДЬИ — *Михай Дечи—Карой Козак:* Раскопки в Эгерской крепости (1957—1966) — — — — — — 367

К. М. — *Имре Холл:* Городские крепостные стены эпохи седневековья гор. Шопрона — — — — — 368

К. М. — *Вальтер Вагнер:* Geschichte des k. k. Kriegsministeriums. I. Band 1848—1866 — — — — — 369

* * * — Обзор иностранных военно-исторических журналов 370

НОВОСТИ

ПАЛ МОЛЬНАР — Дискуссия о характере второй мировой войны — 375

П. М. — События последних трех месяцев — — — — 377

БИБЛИОГРАФИЯ

ЕВА МОЛЬНАР
ИШТВАН ВИНИЦАИ
ЭЛЕОНОРА ВИНДИШ — Библиография военно-исторической литературы, выпущенной в свет в Венгрии в 1969 году. Часть I. 378

INHALT

STUDIEN

ALADÁR URBÁN — Erster Abschnitt der Verteidigungspolitik der Regierung Batthyány (April—Mai 1848) — — — 211

JÁNOS CSIMA — Hindernisse einer Weiterentwicklung der Horthy-Armee in den Jahren 1924—1927 — — — — 238

JÓZSEF BORUS — Die Balkanpläne Churchills und des britischen Generalstabs (1942—1945) I. Teil — — — — 253

MITTEILUNGEN

ZOLTÁN SPEIDL — Der Kampf zwischen Legitimisten und den Verfechtern der freien Königswalh und die „Nationale Armee" (1919—1921) — — — — — — 292

LÁSZLÓ FOGARASSY — Die militärische Geschichte des zweiten Restaurationsversuchs Karls IV. Die „Schlacht bei Budaörs" — — — — — — — — — — 314

LÁSZLÓ HALÁPI — Dürers Fortifikationspläne (Zum 500. Jahrestag seiner Geburt) — — — — — — — — — 342

RUNDSCHAU

BÉLA SZTANA — *K. K. Rokossowski:* Soldatenpflicht — — — 355

TIBOR ÁCS — *Sowjetische Autorenkollektiv:* Taktik — — — 358

SÁNDOR SZABÓ — *Jenő Kovács—László Berkics—Károly Kiss:* Probleme der militärischen Führung in der Praxis — 361

GYÖRGY MICZEK — A Military History and Atlas of the Napoleonic Wars — — — — — — — — — — — 364

MIHÁLY KŐHEGYI — *Mihály Détshy—Károly Kozák:* Die Erschließung der Burg von Eger (1957—66) — — — — — 367

M. K. — *Imre Holl:* Die mittelalterlichen Stadtmauern von Sopron — — — — — — — — — — 368

M. K. — *Walter Wagner:* Geschichte des k. k. Kriegsministeriums 1848—1866 — — — — — — — 369

* * * — Aus den kriegsgeschichtlichen Zeitschriften des Auslandes — — — — — — — — — — 370

NACHRICHTEN

PÁL MOLNÁR — Diskussionskonferenz über den Charakter des zweiten Weltkriegs — — — — — — — — 375

P. M. — Aus den Ereignissen des vergangenen Vierteljahres — — — — — — — — — — — 377

BIBLIOGRAPHIE

ÉVA MOLNÁR
ISTVÁN VINICZAI
ELEONORA WINDISCH — Bibliographie der im Jahre 1969 in Ungarn erschienenen kriegsgeschichtlichen Literatur I. Teil 379

HIBAIGAZÍTÓ

A folyóirat 1971. évi 1. száma borítójának 2. oldalán közölt alsó kép dátuma helyesen: 1946. december 12.

Szovjet katonák frontra indulása — 1941. A tábla felirata: „A mi ügyünk igaz ügy. Az ellenséget szétzúzzuk. Miénk lesz a győzelem!"

Németország határánál levő ellenőrző és átjáróhely — 1944

Ára: 8,— Ft

ZRÍNYI
KATONAI
KIADÓ

A
20 éves
Zrínyi Katonai Kiadó második negyedévi kiadványaiból

Megjelent kötve,
256 oldal terjedelemben
Ára: 40,— Ft

Megjelenik kötve,
272 oldal terjedelemben
Ára: 27,— Ft